

עש"ו

עמ"י

בינ"ו

ספר

ילקוט הקדיש

מכיל בקרבו כ"ח סימנים על נושא הקדיש וכל סימן מחולק לסעיפים. מהם הלכות ומהם טעמים, דקדוקים ומנהגים. ואליהם נלוו רמזים סודות וביאורים.

מעשה ידי אמן נצר נאמן אד"א החה"ש

כמוה"ר רבי מצליח מימון זצ"ל

אשר חבר זה כמה חיבורים חדושי וחדושי אביו החה"ש הדה"מ רבי משה בישי מימון זצ"ל וזיע"א ונקראו בשם כללי "מצליח בידו". ומהם יצאו לאור:

ישיר משה – חידושים על ספר תהילים

אהל רחל – על פסוקי אשת חיל

הגדה של פסח – מצליח בידו

ועוד נשארו בכתובים חידושי פ"ש על חמשה חומשי תורה,

מערכות ע"פ סדר הא' ב'. חדושי משנה גפ"ת ועוד.

יה"ר שזכות המחבר א"א ועט"ר תגן בעדו ובעדנו ובעד ב"ב

ובעד כל אחינו בית ישראל בבריאות ונהורא מעליא אמן

ונזכה להוציא לאור בקרוב שאר כתבי אבא תנצבה"א.

כו"ח בני המחבר ס"ט

© כל הזכויות שמורות למשפחת המחבר
בענין הספר לפנות אל משה שמעיה מימון
רח' הר מירון 2 – באר־שבע
טל: 07-493273
או צבי חיים מימון טל: 08-596278

סדר ועימוד: אברהם כהן – ארז הוצאה לאור
ירושלים – טל: 02-6514441

הסכמת הראשון לציון והרב הראשי לישראל לשעבר הרב מרדכי אליהו שליט"א

MORDECHAI ELIAHU
FORMER CHIEF RABBI OF ISRAEL & RICHON LEZION

ב"ה

מ ר ד כ י א ל י ה ו
הראשון לציון והרב הראשי לישראל לשעבר

בס"ד

כ"ט בחשוון, ה'תשנ"ו
18-1067.95

הסכמה

ראה ראיתי את הספר "מצליח ביזו - ילקוט הקדיש" אשר חברו וערכו אחד מבני עליה, איש רב פעלים לתורה ולתעודה הרב הגדול מעוז ומגדול, בנם של צדיקים

וחסידים מגזע אראלים ותרשישים מעלת הרה"ג ר' מצליח מימון זצ"ל.

אני מכירו עוד כשהייתי בבאר שבע ושם ראיתי בגדלותו ובעומק הבנתו וביישר מעשיו ובמידות נעלות וכולו אומר כבוד. ובמקום שאתה רואה גדלותו שם אתה רואה ענותנותו. לקח לנו זמן להכיר את מעלת ערכו ועומק ידיעותיו ורוחב בינתו, כי היה מתנהג בהצנע לכת.

ועתה הספר מונח לפניכם והקורא או הלומד בו יראה ויבין את העבודה הנפלאה ואת היקף הנושא הנראה לכאורה פשוט, אבל הוא חשוב מאוד שלא יהיה אדם קורא קדיש כציפור המצפצף. אסף וליקט כעמיר גורן וחוסף לה איהו מדיליה, כיד הי טובה עליו.

ובואו ונחזיק טובה מרובה לבנים החשובים והיקרים אשר הם מוציאים לאור תעלומה. ולא יהיה הספר הזה גנוז וחתום, והם מוציאים אותו בצורה נאה ויפה.

התועלת בספר הזה היא לא רק לרבנים ולמדנים. הרה"ג המחבר לן בעומקא של הלכה, וגילה דברים אשר לא שזפתן עין, החל משי"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים, עד אחרוני האחרונים למיניהם. הספר זה יאיר עיני כל אדם שיבין מהות הקדיש ומעלתו וכן פירושו עד כמה שידו של הלומד משגת. ואמינא לפעלו ישר, וכל מן דין כתובו לנא.

ויהי רצון שהקב"ה יסיר חרפת עמו ישראל, ויחיו מיתך ונבלתי יקומו ויקיצו וירננו שוכני עפר, בביאת הגואל ובבנין אריאל, אכ"י"ר.

מרדכי אליהו

ראשון לציון, הרב הראשי לישראל לשעבר

הסכמת הרב מאיר מאזוז (נאמ"ן ס"ט) ראש ישיבת כסא רחמים

YESHIVAT

"KISSE RAHAMIM"

בנשיאות רבותינו שבא"י

מזן המון האדיר הראשון לעיון הרב **עובדיה יוסף** שליט"א
מזן המיר **רפאל ב. צבאן** שליט"א,
רב נתיבות וחבר מועצת הרבנות הראשית לישראל

ישיבת

"כסא רחמים" ספרדיית

על שם מרן המאון

הרחמים חי חיותה הכהן זצ"ל, ראב"ד אי כרמב
(נסירה בכסלו התשכ"ג ע"י תלמידי המאון הקדוש
רבנו מצליח מאזוז זצ"ל הי"ד חבר ב"ד בתונס)

מכתב ברכה

בס"ד יום, כ"ט בחשוון החשני"ר

ראה ראיתי כמה גליונות מהספר היקר ילקוט הקדיש להרב הגדול מעוז ומגדול
מרבני מתא מחסיא עיר גאבט יע"א בדרום תוניסיה כמה"ר ר' מצליח מימון זצוק"ל,
ובסוף ימיו כיהן בקדש ברבנות בעיר האבות באר שבע תובב"א. מתלמידיו המובהקים
של מרן הגאון הקדוש המזכה את הרבים בדרשותיו ובמפעליו הנשגבים כמה"ר ר' חיים
חורי זצוק"ל. וכבר יצא מוניסיין של הרב המחבר זצ"ל בספרו על הגדה של פסח, והנה
עכשיו זכינו לשנייה מדברי סופרים, ילקוט גדול ורחב לכל פרטי דיני הקדיש, ערוך
ומסודר בסוב טעם ודעת, יהי רצון שיפוצו מעינותיו חוצה, ותהיינה שפתותיו של
הגאון המחבר זצ"ל דובכות בקבר, ושמעתייה מתבדרן בעלמא. תמצ"ב"ה אמן.
ולאות חיבה והוקרה אמרתי אכתוב כמה שורות לחשובת ידידנו מר בריהו והגאון
המחבר זצ"ל בענייני קדיש:

א) מנהגנו בקדיש חתקל לומר "אבונא דבשמיא" בלבד ולא "אבונא דבשמיא וארעא"
וכן דרך רז"ל בכל מקום לומר אבינו שבשמים, ומקרא מלא הוא ואלקינו בשמים כל אשר
חפץ עשה, מה שאין כן בקדיש על ישראל אומרים "מארי שמיא וארעא", שהכוונה שם
"אדון השמים והארץ". וחילוק זה כתבו הגד"ח פלאג'י זצ"ל בס' כף החיים ועוד
אחרונים, וכן הסכים מורנו ר' רפאל כדיר צבאן זצ"ל בספרו שירי הנפש, וכן היה
נוהג אבא מארי הגאון זצ"ל, וכן דעת מרן הגר"ע יוסף שליט"א ועוד.

ב) כן מנהגנו לומר "חתקל צלותא ובעותא עם כל צלותהו ובעותהו דכל בית
ישראל" והוא לשופרא דלישנא, כי בנוסח הכתוב ברוב הספרים חתקל צלותהו ובעותהו
וכו' הוא בכחינת המחלל על חבירו והוא צריך לאותו דבר.

ג) אבל ב"מ תוך שבעה בין על הוריו בין על שאר קרוביו, נהגו אצלנו שאינו
מתפלל כשליח צבור. ויש חולקים ומחירים. ובמקום אחר כתבתי לקיים מנהגנו בזה
ואכמ"ל.

ד) ואם אחר מי שיש לו חיוב להגיע לבית הכנסת, אין מנהגנו לחלק את
התפלה לשני חזנים כלל, אלא מי שעמד בישתבח ממשיך את החזרה עד סוף קדיש חתקל,

YESHIVAT

"KISSE RAHAMIM"

בנשיאות רבותינו שבא"י:

מון המון האדיר הראשון לעיון הרב **עובדיה יוסף** שליט"א
מון הגוי **דמאל כ. צבאן** שליט"א,
רב נתיבות וחבר מועצת הדונות הראשית לישראל

ישיבת

"כסא רחמים" ספרדי

על שם מרון הגאון

רחמיים חי חיותה הכהן זצ"ל, ראבי"ד אי גירבא
(מוסדה בכסלו התשכ"ג ע"י תלמידו הגאון הקדוש
רבנו מצליח מאזוז זצ"ל הי"ד חבר ב"ד בתנ"ס)

בס"ד יום, _____

וכן נכון, שהרי מטעם זה אין החזן פוסע בסוף החזרה לפי שזמנו על הפטירות שבסוף קדיש חתקבל. אלא שאחינו האשכנזים נוהגים שאם יש שני "חיוכים" זה מתפלל עד סוף החזרה וחבירו עומד ומסיים אשרי יושבי ביתך וכא לציון וכו' ואומר קדיש חתקבל. ומנהג זה מקורו בשו"ח בנימין זאב שכך נהגו האשכנזים כויניציא ופסקו הרמ"א ביו"ד סוף סימן שע"ו. ובמקום אחר ביארתי בס"ד שנהגו כן מפני המחלוקת כי לא היו רגילים שיאמרו שנים או שלשה קדיש ביתך, וכשיהיו הרבה חיוכים בכית הכנסת אתו לאינצויי ולכן חיקנו שזה יאמר החזרה וזה קדיש חתקבל וזה הקדישים האחרונים וכדומה, וכמה האריכו האחרונים בס"ל קל"ב בדיני עדיפות באמירת הקדיש. אבל כבר בא חכם הגאון יעב"ץ בסידורו ושיבץ מנהג הספרדים בזה שאומרים כמה קדיש כיחד עי"כ בסלה מחלוקת, והגאון כעל חתם סופר בשו"ח תאו"ח (סי' קנ"ט) האריך לעשות סניגורין למנהג האשכנזים בזה שלא יאמרו קדיש כיחד, אבל אח"כ איהו גופיה הדר תבריה לבזיזיה בחיור"ד (סוף סימן שמ"ה) וכתב שאם יש איזה סכסוך יכולים לומר קדיש כיחד ע"ש. ומשנה אחרונה עיקר. דא"כ אין צורך לחלק את התפלה לנחחים נחחים, והמתחיל במצה אומרים לו גמור. וכן ראיתי להגר"ע הראיה זצ"ל בשו"ת ישכיל עכדי שדחה מנהג אחינו האשכנזים בזה וכתב דליחא לרידן, וכן הוכחתי במקום אחר בס"ד משו"ת מהרל"ה ואכמ"ל.

ובעיר מולרתי חונס יע"א נהגו מימות עולם, שאם התפללו בעזרה וביום קריאת ס"ת נכנסו פנימה לבית הכנסת והוציאו ס"ת, הנה אחר קריאת ס"ת מתזרין אותו להיכל וחוזים הש"צ והקהל למקום שהתפללו שם בעזרה ושמה אומר הש"צ קדיש חתקבל, כדי להודיע ולהודיע שהפטירות האלה שבסוף הקדיש הן השלמת החזרה. וכך ראוי לנהוג. ויה"ר שנזכה במהרה דידן ויתגדל ויתקדש שמה דקוב"ה בעלמא כרעותיה, כרצונו וכרצון יראיו בבנין בית המקדש ובגאולה שלמה במהרה בימינו אמן.

נאמ"ן ס"ס.

Handwritten signature

הרב פרץ בלא"א רפאל מימון

רב גילת ואזור מרחבים בנגב

ב"ה יום ב' סיון תשנ"ו

ישמחו ה'מצנים' ויגלו ה'אמפולות' שהגלות נגמרה

הוא ספרא במדינה סה הוא ימשיך במורה

הרה"ג העיקרין הנפלא המוחה בכל אמתן המורה

עם ופוסקים ברעור ומצניח נאמרה ל מצניח

בן הרה"ג הרה"ג ל אשה בימי שמואל צדקת

שחפס ישיב אסודין התולדים יהי פי שפת תולע

אלא מי אמרו ופי יאמר כי שחפס הוא צל ושמע

ואלו רחל פי יצא אמת תל האורק צנוותה שני

אל פיה בשם מצניח ה'יו ויהי פי יקר על ההגות

והצור הקדים אלף ודמו הקדוקים ונאמרו

ל המצנים והמחפלים ויטבו והיו בנה צד

למנוח ברג העליון ואפריון עינו של חסכוני

ואתוץ להפסד הגדולה הקדוש הצדקה יחזק שיהי

ה'תפילי שני מצניח וישיאל אוליץ ויקני בהחם ואלא

ה'גיוסו צוהבוכה אל בעים וילינו רחל המילת והינע

ע'יום ברכה עג כל פי יאמר עליו אלף און

לאים פרי בלאל רבתי ויחזק י'אל

הסכמת הרב הגדול עוז ומגדול, זקן רבני העדה התוניסאית בארץ כהוה"ר פרץ מימון שליט"א.

ישמחו החזנים ויגילי המתפללים בהגלות נגלות האי ספרא דמריה טב, הוא עמיתנו בתורה הרה"ג המדקדק הנפלא המומחה בכל מכמני התורה, ש"ס ופוסקים, דרשות וחזנות כמוה"ר רבי מצליח מימון בן הרה"ג הדה"מ ר' משה בישי מימון זצוק"ל, שחיבר ספר ישיר משה על התהילים ובו שפתי רננות של מר אביו ופי יהלל פירוש שחידש הוא ז"ל, וחידש אוהל רחל פרוש על אשת חיל באורך וברוחב למנוחת אמו רחל (בחלה) תהא מנוחתה כבוד, וחידש פרוש יקר על ההגדה של פסח בשם מצליח בידו. והן היום הובא לידי ספר על הקדיש, מלא וגדוש, דקדוקים ונוסחאות והלכות ובאורי הקדיש ויסודו, והאיר בזה עיני כל החזנים והמתפללים וחכמי התורה. ויהי רצין שיהיה זה למנוחתו בג"ע עליון. ואפריו"ן לבניו שלא חסכו מאונם ומהונם להדפסת ההגדה והספר הקדוש הזה, ויה"ר שיהיה זה לעילוי שכינת עוזנו ולביאת גואל צדקנו ובנין בית המקדש. ואליכם אחי בני"י ה'ביאו ספר זה ברכה את בתיכם ושלמו כסף במיטב וה' ישפיע עליכם ברכה עד בלי די ובא לציון גואל אמן.

נאום פרץ בלא"א רפאל מימון. גילת

הסכמה מידידנו שא"ב הרה"ג הרב משה מימון שליט"א.

רב העיר קרית אתא

דברים אחדלים אשר דיבר מש'ה כי קרוב הוא,
לכבוד שא"ב הרב המחבר, ובמעלתו מדבר.

לשמחו ה'אבות ו'אגילי ה'בנים. בצאת לאר"ע הספר הנכבד הזה, מחזה שדי יחזה, "מצליח בידו" - ילקוט הקדיש. מעשה ידי אומן, מעלת הרב הגדול, מעוז ומגדול, שאר בשרינו, מנכבדי משפחתנו, כולל תהלות, ושיר מעלות, פעמון זהב ורמון, הרב ר' מצליח מימון זצ"ל, בנו של אותו צדיק ונשגב. החה"ש והכולל, כל הנשמה תהלל, הדיין המצויין, זרוע המיומן, הגאון הרב משה מימון זצוק"ל וזיע"א ראש הרבנים בעירנו גאבס. דרום תוניסיה, מחבר הס' דברי משה (ועם ס' דברי הברית זיע"א) וס' המלואים למשה, ועוד הרבה, והמה בכתובים, וזכה לאחרון אחרון חביב העלו עצמותיו וינ'ח בבאר שבע - עיר האבות.

ה'רב המחבר ז"ל, הוא כרעא דאבוה, מימי נעוריו מתעסק בקדשים. שרת בקודש, רב בית כנסך "חברון" (בחו"ל בגאבס הנ"ל) מלמד תשב"ר, ש"ץ, קורא בתורה, דרשן, שוחט, שו"ב, וסופר מתא. גם פה בארצנו הקדושה, בשכונתו הגדולה (שכון ד') בבאר שבע. שמו הטוב הלך לפניו. ורבים אליו ידרשו, ולפתחו ירצו, באהבה ובהערצה, ולכולם הוא עונה באהבה, והוא מורה מורה ויורי ויורי, כדת וכהלכה וכמנהג, זיע"א.

ו'הנה היום יום שמחה וגילה, יצא לאורה, הספר הנוכחי מצליח בידו - ילקוט הקדיש. כ"ח סימנים, מזהב נחמדים ורב פנינים, שושנים שושנים, (אגב, הרב המח' ז"ל בחיים חיותו דבר עמי על ס' זה. חשבת שזה יהא מעין חוברת קטנה בענייני הקדיש, ואז הודעתיו שקבלתי במתנה ס' קטן על הקדיש במיוחד, מאת ידידי המנוח הרב דוד אסף זצ"ל, (מגדולי רבני חיפה) ובקשני לשלוח אותו אליו, ושמח מזה, וכן עשיתי, והנה הוא ה"ה ז"ל ליקט והרחיב מאד הדברים וההלכות עד כ"ח סימנים ויצא הספר כלול בהדרו, או"ר לעינים שכך רואות), וכבר ה"ה ז"ל זכה וזיכה את הרבים בכמה ספרים (ס' ישיר משה, וס' אהל רחל, ע"ש אמו הרבנית הצדקנית רחל מימון נ"ע ועוד בכת"י)

ה'תהלה והברכה, להבנים בניו של ה' המחבר ה"ו. אשר טרחו מאד והשתדלו הרבה להוציא הס' לאורה, ה"ה ראשון לתהילה. העו"ד הנכבד ר' משה ש. מימון ה"ו ושני בקודש אשר טרח וייגע והשתדל במאד מאד ה"ה ר' צבי מימון ה"ו, והחו"ט המשולש ה"ה יו"ד רפאל מימון ה"ו, עם אמם מב"ת. ואחיותיהם וכל הקרב הקרב. אתה ה' תשמירם, וכצנה רצון תעטרם, תשלח דברך ותרפאם, ותרים קרנם ומזלם פלא פלאים, וכל אשר יעשו יצלחו, ויריחו, עדי עד אמן.

תפלה למשה'ה אנו ולי'ה עינינו, במהרה יבנה לנו בית מקדשנו, ויביא לנו מלכנו משיחנו, יראו עינינו וישמח ליבנו, ושמחת עולם על ראשינו, אכ"ר.

הכו"ח היום יום ז"ך לחודש סיון המוכתר בכתר התורה התשנ"ה.

כ"ד הקטון הלכוף כאגמון,
משה מימון ס"ט
רב העיר קרית-אתא
ויו"ר הנחלת התאחדות
הרבנים הספרדים בישראל
בא סי' מעט מי"ם

הסכמת הרב יורם אברג'ל
ראש כולל רב פעלים - נתיבות

כולל "רב פעלים - קול רינה"

בס"ד

רשת שעורי תורה ע"ש עט"ר הבן איש חי זצוק"ל
בנשיאות ראש מועצת חכמי התורה - הרה"ג הרב עובדיה יוסף שליט"א

ת.ד. 102 נתיבות * עמותה מס' 580085116

בס"ד א' כסלו תשנ"ו

המאריך

הנני ישראלי אוקראיני (אמריקני) כפי האל ואיני
 זרים למדינת ישראל מהספחה הכזב והאכזרי
 שגוי (האלק) "הילקוט הקדושים" מסיני
 הספרים הניטאיים שלם, המצויים בינו. אז שלם
 אלו צניק יסוד עולם יינו המצויים מימון צניק
 אשכנזי יגד וארה מין המידה והופינו צדק ממקן
 מונח יצא האהרה, בני קדוש, כוונתו.
 חתום יואשיו אישג'לים קניד הקיים
 (הואשיו) קול צדק ח"מ אשכנזי. אשכנזי אשכנזי הקרן
 משה שמע"ג נ"ו אשכנזי אשכנזי אשכנזי אשכנזי
 יוצר צדק ממקן ואשכנזי אשכנזי אשכנזי אשכנזי
 וצבא המהגר יאן חזון אשכנזי אשכנזי אשכנזי אשכנזי
 דהקנה אשכנזי אשכנזי אשכנזי אשכנזי אשכנזי

כולל "רב פעלים - קול רינה" - רחוב אבוהצירא, ת.ד. 102 נתיבות

המאריך
 חתום
 כולל רב פעלים

הסכמת הרב מתא דבאר שבע כמוהר"ר אליהו כ"ץ שליט"א וקונטרס הארותיו

הרבנות באר-שבע

רח' העצמאות 48 טלפון: 052-707070 - ת.ד. 702

בס"ד באר-שבע, יום

ברביעי בשבט לסדר: "איש תם יושב אהלים"
שנת: "שבט ותהלה" לפ"ק בעיה"ת

בעה"ש

ש י ר
מ ז מ ר
בכתב לאמור
השבחים אין לגמור
על ספר
הקדיש
אמרי שפר
של הרה"ג מצליח מימון
ידידי המנוח זצ"ל
שבחיו נודפס כדור מור
בגן עדנו יתמור
וזי"ע

=====

סימה: י תברך וישתבח שברא בלימה
ה גוף יצר וברא הנשמה
ו הכל מאפט ושיכלל ממאומה
ה כל בכל מכל בחכמה

=====

מ כתב המלצה ואיגרת הסכמה
דיני קדיש אחרי הנשמה
שט לו המחבר למשמה
צ ו-לצו ליקטס קו-לקו אספס
ולספר שלם הפרטים צורפס
ובציצי פרחים וחידושים הקיפס
ל היות ביחד אחד באחד
במינו הוא ספר מיוחד
באמנות אומן בא-ל המיוחד
י דידי המנוח מימון מצליח
בחיבורו זאת מאד הצליח
ולהפיץ אמריו הספר השליח
ח פצו יפיצו מעינותיו חוצה
על-כן הנני כותב בדיצה
ואל קן קולמסי ארוצה
=====

מ עומק לבבי השורות גוחות
בעזר צורנו א-להי הרוחות
אקווה יבנינו וישכילו הלקוחות
י תפוס מקומו במדף הספרים
כספר חשוב וובר מישרים
ליודעי ספר להיות למאורים

מ ובטח שבח החפר יגידו
ודברים טובים לי יצמידו
ופאר ותפאר! לראשו יענידו

ו לחועלת יהיה בבית ישראל
והמחבר יתפלל לביאת הגואל
שהרחמן להחיש אותו יואל

נ ר נשמתו יאיר לנצח
בגנזי האדון אדום וצח
וספר זה זכרו ינצח
לזכר עולם.

הרב אלי' כ"ץ
רבה הראשי של באר-שבע

קונטרס הארות בענין הקדיש מאת רב מתא דבאר שבע כמוהר"ר אליהו כ"ץ שליט"א

בעה"ש

מאמר בענין קדיש דרבנן, ושמונה קדישים ביום

ראה ראיתי כלי יקר ספר נפלא וחפץ ה' מצליח בידו על עניני הקדיש שמוציאים כעת לאור בני הרב הצדיק רבי מצליח מימון זצ"ל, ממה שהניח ברכה אחריו והדברים מאירים ומוהירים. ואמינא לנפשאי אינקוט בשיפולי גלימא דידיה, ואוסיף מדילי להרחיב הענין ולבאר להגדיל תורה ולהאדיר.

הנה הביא הרב המחבר בספרו למוד מ"ח אות כ"ג אודות התמיהה הגדולה שתמה בעל "באר שבע" והובאה במגן – אברהם לאורח חיים נ"ד ס"ק ג' על דברי הרמ"א שכתב שם: "לעולם אין אומרים קדיש בלא תהילה שלפניו" והעיר בעל באר שבע, על סתירה לכאורה בדברי הרמב"ם, שכן בפירושו המשנה בסוף פרקי אבות (אחרי פרק ששי) (ויש שייחסו קטע זה יחד עם כל הפרוש לפרק ששי, לרש"י ולא לרמב"ם) "רבי חנינה בן עקשיה אינו מן הברייתא אלא סיוס נאה הוא ונהגו העם לאמרו בסיוס הפרקים לפי שאין אומרים קדיש על המשנה אלא על האגדה, ומאידך בספרו היד החזקה סוף ספר אהבה סדר תפילות כל השנה כתב על קדיש דרבנן: כל עשרה מישראל או יותר שעוסקין בתלמוד תורה שעל פה ואפילו במדרשות או בהגדות כשהם מסיימין אומר אחד מהם קדיש בנוסח זה וכו' (קדיש דרבנן). מדברים אלו העיר בעל באר שבע על סתירה שמהפירוש לפרקי אבות משמע שלדעת הרמב"ם אומרים קדיש דרבנן רק אחרי הגדות ומהיד החזקה משמע שאומרים אותו על כל התורה שבעל פה, ועיין כאן בספר "מצליח בידו" מה שכתב לישב.

ולצורך הבאור יש להקדים ולבאר החילוק שבין המדרשות וההגדות שהזכיר הרמב"ם לבין סתם משנה, ולא כפי שיש שהסבירו שההגדות והמדרשות הכונה רק לענינים המושכים לבו של אדם כהגדה ויש בהם דברי נחמות ושעליהם היתה עיקר התקנה לומר קדיש דרבנן כדמשמע קצת בספר ברכי יוסף לסימן נ"ה אות א' בענין זה. אלא עיקר החילוק הוא בין דברים שמובאים כהלכה גרידא, ובסתם משנה, לבין דברים

המובאים בצורת דרשה על פסוק, והם הנקראים תורה שבעל פה, והם מהווים הסבר נרחב יותר למשמעות הפסוק כפי שהיא בתורה שבכתב.

ובזה בא הרמב"ם לומר שקדיש דרבנן אינו לומר על משנה או ברייתא שיש בה רק פסקי דינים, או אפילו עניני מוסר כמו פרקי אבות, כל עוד הדברים מובאים כעין הלכה למשה מסיני בלי דרשה על פסוק, אבל על תלמוד תורה שבעל פה דהינו דרשה על פסוקים או מדרשות או הגדות בין שיהיו מעניני הלכה בין שיהיו מעניני הגדה כאשר הם מבארים פסוקים מתאים לומר עליהם קדיש דרבנן, המדבר בתחינה ובקשה לשלומם של רבנן העוסקים בתורה ותלמידיהם.

בזה מובן היטב ההסבר מדוע מוסיפים בסוף פרקי אבות את המימרא של רבי חנניא בן עקשיא, כיון שפרקי אבות רובם דברי מוסר בלי דרשות על פסוקים אי אפשר היה לומר קדיש דרבנן על משניות אלו ועל כן הוסיפו את דרשת רבי חנניא בן עקשיא שבאה לבאר את הפסוק בישעיה "ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר" ונפרש שהכוונה שה' רצה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות. בזה מיושבת להפליא הסתירה שעליה העיר הבאר שבע כיון שהרמב"ם לא בא לומר שאומרים קדיש דרבנן רק אחרי ההגדות, אלא רק אחרי דרשות על פסוקים, וזה מ"ש בספרו ביד החזקה, כי מ"ש שם "תושב"ע" אין הכוונה לסתם משניות, אלא לדרשות על פסוקים כמו גמרא, וזה מ"ש כ בדבריו לסיום מס' אבות שאין אומרים קדיש (דרבנן) על המשנה אלא על האגדה ולא הכוונה לאגדה ולא הלכה, אלא לאגדה המתבססת על כתובים ומרחיבה את באורם, כפי שגם משמע מדברי ר' חנניא בן עקשיא עצמו, שדבר על להגדיל תורה ולהאדיר, לומר לא להשאיר את הפסוקים רק במשמעותם שבתורה שבכתב אלא לבארם ע"פ הדרש שבתורה וכן במה שדבר על תורה ומצוות ותורה הנה תורה שבכתב ומצוות היינו תושבע"פ כמו שמבאר בגמ' ברכות ה "והמצוה זו משנה" והיינו תורה שבע"פ הנדרשת על פסוקי תורה שבכתב.

חשוב ונחוץ להדגיש שאין הכוונה ללמוד ברמב"ם שאין אומרים קדיש בכלל על משניות שהרי אין הדבר כך, אלא הרמב"ם מדבר בשני המקומות כך על קדיש דרבנן ואותו אין אומרים אלא אחרי למוד תורה שבעל פה שיש בה באורי פסוקים ודרשותיהם בין במדרשי הלכה בין במדרשי אגדה; אבל קדיש "יהא שלמא" אפשר לומר גם אחרי משנה

לעצמה שאין בה דרשות פסוקים כפי שאומרים אותו אחרי מזמור כמו שארי במנחה או כל פסוקי הזמרה בשחרית או שיר המעלות בערבית.

החידוש ההלכתי שיוצא מדברים אלו הוא שאחרי למוד במאמרי זוהר שיש בהם דרשות על פסוקים אפשר לומר קדיש דרבנן על ישראל גם בלי הוספת רבי חנניא בן עקשיא בסוף הלמוד. אך אחרי למוד משנה כמו "איזהו מקומן" שבשחרית, שאין בה דרשות פסוקים, אי אפשר לומר קדיש דרבנן אם לא שנוסיף את: "רבי ישמעאל אומר", שמדבר על דרשות הפסוקים, באיזה אופנים הם נדרשים (אעפ' שלא מזכיר שם שום פסוק, אבל מימרא זו היא כמפתח לכל דרשות בפסוקים באלו מדות הם נדרשים).

ומעתה אם אחרי המתפללים להגיע לבית הכנסת והגיע זמן הנץ החמה ורוצים לקצר יאמרו רק איזהו מקומן ואין זמן צריך לומר ברייתא דרבי ישמעאל ולא יאמרו קדיש דרבנן על ישראל, אלא קדיש יהא שלמא בלבד.

יסוד להסבר זה נמצא בדברי המאירי בסוטה פרק תשעי מ"ט, שכתב וז"ל: אע"פ שהתפילה עיקר גדול להנהיג את הדת על אופניה, מכל מקום צריך שיהא כל אדם עוסק בתורה כפי ענינו, ומתוך כך תקנו סדר קדושה להיות מתרגמין בה, עד שיהא אותו תרגום מובן להם, ויהיו הכל כעוסקים בתורה ונמצא להם תורה ותפלה בענין אחד, וכן תקנו להם שיהו שומעין דרשות ועונין אחריהם אמן יהא שמייה רבא וכ' ונמצאת תפילה ומשנה – תורה (ברור שנפלה כאן ט"ס כי על איזה משנה – תורה מדובר? וכמובן שצ"ל: "ודרשות תורה", כפי שכתב לפני כן שיהיו שומעין דרשות) תדירים להם, דרך הערה אמרו על אלו שהזכרנו עלמא אמאי קאי אקדושא דסידרא ויהא שמייה רבה דאגדתא. מדברי המאירי אנו רואים את ההדגשה בדבר חשיבות ידיעת דרשת הפסוקים כפי שהיא מתבטאת גם בדברי קדושה דסידרא, על הפסוק: "קדוש קדוש קדוש" שאינו סתם כפל מילים, אלא פירוש לענינים שונים, קדש בשמייה מרומא, קדש על ארעא, קדש לעלם ולעלמי עלמיא.

יש להדגיש שאע"פ שכדוגמא לדברי דרשות מהגדות מביא המאירי את קדושתא דסידרא, מ"מ אנו אומרים אחרי קדושתא דסידרא קדיש ותקבל כיון שקדיש זה מתייחס אל התפילה שבאה בזאת לסיומה, או

חצי קדיש (במנחה של שבת) בגלל שרובו של "ובא לציון" בנוי מפסוקים בלבד, ולא דרשות, אלא שהמאיר הביא את דבריו רק כדי לבאר מהו חשיבותא של "קדושא דסידרא" שהיא כמו ה"אגדתא" ביאור והרחבת דרשות הפסוקים אך לא לומר שאחרי "ובא לציון" צריך לומר קדיש דרבנן.

היו שרצו לפתור את הסתירה כביכול בין המובא באבות ליד החזקה שאין הדברים שם באבות מהרמב"ם אלא מרש"י והוכנסו כהמשך לפירוש המשניות להרמב"ם וניסו לבסס את דבריהם שלשיטת רש"י אין אומרים קדיש אלא על ההגדה ואילו לרמב"ם על כל תורה שבע"פ: אך דברים אלו לא רק שאינם מסתדרים עם דברי רש"י בעצמו בספר הפרדס ששם כתב בפרוש שכן אומרים קדיש אחר משנה, והביא דבריו מגן – אברהם הנ"ל: וגם בברכי יוסף הנ"ל, אלא אם כאמור אין צורך בכך כי המאמר ההוא בסוף פרקי אבות מתייחס שקדיש דרבנן בלבד שאותו אין אומרים אחר משנה גרידא אלא אחר משנה או בבריתא שיש בהם מדרש על פסוקים, כפי שמתבאר מתוכן דברי ר' חנינא בן עקשיא עצמו הנ"ל. ונעתיק כאן לשון רש"י בספר פרדס הגדול ואח"כ נבאר את דבריואחד לאחד וז"ל: כשהציבור אומרים פסוק או משנה צריך לומר קדיש מיד אחריהם, ולפיכך אומר קדיש אחר פסוקי דזמרא ואחר קדושה ואחר תפילה במנחה, ואף לאחר משנה כגון במה מדליקין ואבות ואומר בסיומן אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא דהינו בקריאת התורה הפסוקין כדי לקדש, דאין מקדשין אלא בסיום הפסוק או דרשת הפסוק. ונבאר את דבריו כדלהלן: "כשהציבור אומרים פסוק" כנראה שצ"ל פסוקים כי אחרי פסוק אחד לא אומרים קדיש, אך כפי שכבר הארכתי לבאר בדברי על פרש"י לתורה, כשרש"י אומר "פסוק" כוונתו הרבה פעמים לפרשה או לכמה פסוקים (והדברים מוכחים בכמה מקומות בפרושו לתנ"ך). "או משנה צריך לומר קדיש מיד אחריהם", והכונה לקדיש יהא שלמא, ולפיכך אומר קדיש אחר פסוקי דזמרא ואחר קדושה. "ואחר תפילה במנחה" (צ"ל ואחר תפילה (לדוד אשרי) במנחה (כפי שגם הובא במאירי הנ"ל)). "אף לאחר משנה כגון במה מדליקין ואבות ואומר בסיומן אמר ר' אלעזר א"ר חנינא וכו'" (זה בבמה מדליקין ואילו באבות אומרים ר' חנינא בן עקשיא).

יש להעיר על קטע זה שהרי כדי לומר קדיש רגיל לא היו צריכים להוסיף את דברי רבי חנינא בן עקשיא או רבי אלעזר א"ר חנינא כי

קדיש יהא שלמא אפשר לומר גם אחרי משנה שאין בה דרשות פסוקים אלא שרש"י כאן בספר הפרדס לא מחלק בין הקדישים ומדבר באופן כללי על כל הקדישים ולכן ציין כדוגמא את המשניות שאומרים אחריהן קדיש דרבנן, אלא שרש"י ממשיך ומבאר – "דהינו בקריאת התורה הפסוקים" – וכאן ודאי שיש ט"ס ואו שנאמר קריאת התורה או הפסוקים והכונה אחת לאמירת הפסוק (כפי שיבואר בהמשך), ויתכן שרש"י כתב "קריאת התורה" ובצד העיר המעתיק שצ"ל: "קריאת הפסוק" שהרי לא מדובר על קדיש יהא שלמא שאחרי לימוד דרשה על פסוק, ואח"כ הוכנס הנוסח המקורי והבאור שבא מן הצד ביחד, ונוצר הנוסח "בקריאת התורה והפסוקים".

"כדי לקדש" "דאין מקדשין אלא בסיום הפסוק" – וזה קדיש יהא שלמא והכונה כנ"ל אחרי כמה פסוקים "או דרשת הפסוק" – והכונה לקדיש דרבנן. אגב יש לציין שבהגהות יד אפרים לשו"ע גם העיר על דברים אלו וכתב שהמילים "קריאת התורה" שנזכרו בפרדס הגדול הם "טעות הדפוס" ושיכים לקמן, ומלבד מה שבארנו כאן שכונתו לקריאת פסוק וכפי שהעירו בצד וציינו וכנ"ל. גם צריך לציין שלא מדובר בטעות דפוס אלא בטעות סופר שכן ספר הפרדס הודפס לראשונה בשנת תק"ב כמובא בשער הספר, ואילו המג"א הביא את דבריו מפרדס כת"י כי נפטר כבר בשנתתמ"ג, וע"כ הטעות היא כבר טעות קדומה עוד מזמן שהיה ספר הפרדס בכת"י, בטרם הובא בדפוס.

הארכנו בהבאת דברי רש"י הללו כדי להוכיח שגם לשיטת רש"י אמירת קדיש דרבנן באה לאחר לימוד דרשת פסוקים ובאורם. לפיזה יהיו הדברים שמובאים בסוף פרקי אבות ממי שיהיו, בין אם הם מהרש"י בין אם הם מהרמב"ם, עיקרם בא לומר שאי אפשר היה לומר קדיש דרבנן אחרי פרקי אבות, לולא התוספת של דברי ר' חנניא בן עקיבא שהיא במהותה דרשת פסוק ובגללה אפשר לומר קדיש על ישראל ועל רבנן.

במקביל לכך יש לציין מה שהביא הבית יוסף בסימן נ"ה בתחילתו שם ספר האגור בסי' צ"ח שהביא תשובת הראב"ד טעם על הקדישים שאומרים בתפילה, וכי' וקדיש אחר אמירת מזמור או פרק או אגדה או משנה כדאמרינן בסוטה מט, עלמא קאי אקדושתא דסידרא ואיהא שמיה רבא דאגדתא.

בדברים אלו יש בעצם הכללה שלשני סוגי הקדיש גם קדיש יהא שלמא שנאמר אחרי מזמור פרק או משנה וגם קדיש דרבנן שהוא יהא שמיה

רבה דאגדתא שהיא בעיקרה דרשות אגדה על פסוקים ויתכן שבדברים אלו הם גם לפי שיטת הרמב"ם שכאמור לעיל לא חולק גם כן: ובצורה זו גם יש לבאר מה שהביא הברכי יוסף נ"ה ב' (שהביא גם את דברי ה"ח האלו) בשם אורחות חיים שאין אומרים קדיש על פוסקי תורה שאין צריכין חיזוק, והוצרך לבאר שעל "אשרי" אומרים קדיש כי השארו כתפילה, וכתב שיש בזה מחלוקת על מה שכתבו הרמב"ם והראב"ד הנ"ל. אך ברור שאין כונת האורחות חיים והמהר"ם (שמשמם הביא כך) לומר שאין אומרים קדיש על דברי תורה, שהרי אנו אומרים קדיש אחרי קה"ת, אלא כונתו שאין אומרים קדיש דרבנן על דברי תורה כי הם אינם צריכים חיזוק אלא על דרשות הפסוקים וא"כ הולכים המהר"ם (והרא"ש באורחות חיים). עם הרמב"ם והראב"ד בדרך אחת שעל פסוקים ומשניות סתם אומרים קדיש יהא שלמא ועל דרשות פסוקים בין באגדה בין בהלכה אומרים קדיש דרבנן.

בכל הנ"ל התבאר לנו ע"פ המאירי ורש"י שחשיבות המימרא של ר' חנניא בן עקשיא מתבטאת בכך שהיא כוללת דרשה על פסוק וביאורו עלפי האגדה, ובזה יש לישב גם מה שהעיר בעל מארת רש"י בסוף מסכת אבות בדפוס וילניא שהמילים לפי שאין אומרים קדיש על המשנה אלא על האגדה אינם מדברי הרמב"ם אלא תלמיד טועה כתב זה בגליון. ובעקבות דבריו היו כמה הוצאות שהשמיטו קטע זה, והשאירו רק את התשא "לפי שיש בו סיוס נאה" מחמת הקושיא שהרי וברי ר' חנניא אלו הם בעצמם משנה במסכת מכות, שאם אין אומרים קדיש על המשנה מה הועיל בהוספת דברי רבי חנניא? אך כאמור, אין כל קושיא בדברים ולא צריך לומר שהיא הוספת תלמיד טועה, כי לא היתה כונת הרמב"ם לומר שאין אומרים קדיש דרבנן אחרי כל משנה, כך על משנה שאין בה דרשות פסוקים כמו פרקי אבות עצמם שרובם דברי מוסר שלא מובאים בהם דרשות פסוקים, אך דברי ר' חנניא אף אם הם רק משנה, מ"מ היא משנה שיש בא דרשה על הפסוק "ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר", ולכן אפשר לומר אחריה קדיש דרבנן, וזאת בנוסף לעובדה שכל ההסבר הזה מקורו בדברי ר' חנניא אלו שמדבר על החשיבות של יגדיל תורה ויאדיר, כלומר באור הפסוקים ביתר הרחבה וביתר דרשה כדי שיובנו היטב.

אמנם כמובן אין בכל זה לשלול את כל מה שנאמר על החשיבות שבדברי ר' חנניא בן עקשיא שיש בהם דברי נחמה וסיוס נאה, וכפי

שהאריך ה"ברכי יוסף" שמובא גם כן בספר "מצליח בידו" כדי שיענו
אמן יהא שמיה רבא מתוך שמחות הלב, ואפשר לומר שהצטברו כאן
שני הטעמים יחדיו גם טעם לעצם הוספת המימרא על המשניות, כדי
לסיים בדברי דרשה ולאפשר אמירת קדיש על ישראל לדברי דרשה
שצריכים חיזוק וגם טעם לבחירת קטע זה דווקא שיש בו נחמה ושבח
לישראל.

ובענין זה נראה לומר עוד שראשי בתיבות "רביחנניא בן עקשיא"
(רחב"ע) בגימט' 280 כמו "נסי נסים" וסופי תיבות שמו "חנניא בן
עקשיא" בגימט' נ"ב כמו "אליהו" והינו שאנו מסיימים בדברי נחמה
ללומדים ולכלל ישראל לצפות לנסי נסים ולביאת משיח צדקנו
בבשורת אליהו הנביא זכור לטוב.

דרשה זו בגימט' מאשרת את הגירסא חנניא ועקשיא בא' כפי שגם
מופיע אצלנו ברוב הדפוסים ודלא כמו מי שרצה לתקן לסיים ה-ה' וגם
גימטריא נוספת של ס"ת הפסוק "ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה
ויאדיר" (ץ'ו'ל'ה'ד') שהן בגמט' 683 כמו "בצל כנפיך יחסו", והיינו
ברכה ותפילה ללומדי התורה רבנן ותלמידהם שיחיו בצל כנפי הקב"ה.
וגם המלים בן עקשיא עם מנין התיבות בגימט' כמו "זה תקכ"ג פרקי
המשנה, וע"כ אומרים קטע זה אחרי למוד המשנה, ואילו המלה "צדקו"
בגימט' יצחק (עם מנין האותיות והנקודות) והינו בזכות העקידה.

כבר הזכרנו בתחילת הדברים שרבי חנניא שמדבר על התורה – ומצוות
ועל תורה – ויאדיר כוננתו לתורה שבכתב ולדרשות התורה שבעלפה,
אך אפשר להוסיף עוד כלומר שתורה, היינו החלק שבתורה שאין בו
מצוות, ומצוות, היינו החלק שיש בו מצוות, וכעין מש"כ רש"י בתחילת
בראשית שהתורה היתה יכולה להתחיל מהחלק שיש בו מצוות, דהיינו
מ"החדש הזה לכם, אלא מדוע התחילה התורה מבראשית להגדיל
תורה ולהאדיר? כי ה' חפץ למען צדקו, כדי שלא יאמרו האומות
לסטים אתם.

ונראה שהסבר כזה אפשר גם לומר על כל דיני ממונות, למה האריכה
התורה בהם ופרטה אותם בפ' משפטים לכל דוגמאותיהם ודיניהם
להגדיל תורה ולהאדיר, כי ה' חפץ למען צדקו, שלא יאמרו האומות
לסטים אתם, שהרי יש לנו פרוט דינים בכל עניני ממונות.

ונראה לומר שלא כפי שאומרים שמשנה זו מקורה היתה במס' מכות
והועברה לסוף פירקי אבות לצורך נחמה אלא מקורה היה בסוף פרקי
אבות והועברה לסוף מכות, לסכום דיני הממונות ועניני ענשי וכו"ל.

בס"ד
חלק שני

עוד בספר הנכבד מצליח בידו עמ' ס"ח אות ד' נהגו לצוות לבניהם לומר שמונה קדישים ביום משום מה שכתוב בזוהר הקדוש שהקדיש מועיל לשנתא ופלא, ולפי מה שכתב לבאר שם ע"פ הפסוק שבע ביום הללתיך שיש שבע קדישים של סדר התפילות ועוד קדיש יתום וביחד הם שמונה קדישים, והאריך שם לבאר ענין שנה ופלא, שלפי זה שמונה פעמים שנה וחצי הם י"ב שעות, ותמה שם מדוע לא צו לומר ט"ז קדישים כדי לכסות כל כ"ד שעות להציל ממהומה לכל היום כולו.

ועל זה כבר הזכרנו פעמים רבות שכשחזו"ל נקטו שנה הרבה פעמים כוונתם לשעתיים ושנה היינו חלק אחד מי"ב מהיממה דהיינו שעתיים, כפי שהמדרש מציון הקבלה בן י"ב שעות לי"ב שבטים וי"ב חדשים אע"ג שהשעות הן כ"ד וע"כ צ"ל שם שכל שנה הכוונה לשעתיים וכל שעתיים הן כנגד שבת אחד. (כמובן שאין זה בכל מקום, ולמשל לא במקומות שציינו לענייני הלכה כמו שלש שעות לקריאת שמע וארבע שעות לשרפת חמץ ששם ודאי הכוונה לשנה א' מכ"ד היממה ולא א' מי"ב). ולפי"ז מתבאר שגם ע"י שמונה קדישים מכוסה כל היממה כי כל שנה ופלא היינו בעצם שלוש שעות ואפשר על זה גם לדרוש מה שאומרים בהושענות של סוכות של שעות הושיעה נא והינו שלש שעות שהן שנה ופלא של הזוהר שנושעים בה ממהומה ע"י עניית אמן יהא שמיה רבא.

לעצומו של ענין מדוע העדיף הזוהר לנקוט חלוקה של שמונה ולא של שש עשרה, אע"פ שמצאנו ענינים רבים שמצויינים בשש עשרה זאת בעיקר בגלל מה שהביא הרד"ק בפי' לתהלים קי"ט הנקרא א"ב כשכל אות חוזרת על עצמה שמונה פעמים.

יענין שם בפי' הרד"ק שהאריך לבאר שהדבר הוא כנגד שבע חכמות הטבעיות ודרך הנס שהיא הדרך השמינית, שהיא מעל הטבע כמפורסם וכפי גם מה שהעיר הרב המחבר "מצליח בידו" במ' ס"ט מהמבוא במדרש תלפיות אודות הענינים שבמספר שמונה, כמו שמונה ימי מילה, וצריך להעיר שמה שמובא שם אודות שמונה איברים הוא סותר למה שדרשו חז"ל אודות עשרה שליטים שנוכרים בקהלת שהכונה לעשרה איברים השולטים בגוף, ומסתברא הוא לא למנות שתי ידיים ושתי רגלים לאבר אחד, אלא לשנים שנים, ומה שמביא שם אמר המגיה המצוות מתקיימות בשמונה איברים צ"ל המצוה מתקיימת בשמונה

ימים והיינו מצוות מילה שעליה מדבר שמתחילה חובתה מהיום השמיני, וזה מה שאמרו חז"ל שאברהם אבינו יושב על פתחה של גהנום ולא נותן לי שנמול להכנס לשם.

לפי זה מש"כ הזוהר שענה וחצי הינו שלש שעות שלנו והדברים מאירים מאחר והדרשה מתבססת על פי' נח ששם היו לנח שלשה בנים שם חם ויפת, על כן נקט הזוהר חלוקה לשמונה חלקים כשבכל חלק שלש שעות שהם שעה וחצי גדולות, וחלקים אלו רמוזים הם המלה "אז" שבפסוק ישנתי "אז" ינוח לי, כלומר אנצל מדינה של גהנום בשנתי (אחרי ק"כ שנים) וינוח לי בזכות "אז" קדישים, וכן "אז" ישיר משה שדרשו חז"ל גם לתחית המתים.

חלקה זו לשמונה יש בה ענין לא רק במספר הקדישים וכנ"ל אלא אפשר להסתייע בה בהבנת מימרת חז"ל שרבים התקשו בה במסכת מנחות דף רט"ו.

אמר רבי יהודה אמר רב בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה יושב וקושר כתרים לאותיות, אמר לפניו רבש"ע מי מעכב על ידך (מה שכתבת, אתה צריך להוסיף עוד עליהם כתרים ש"י) אמר לו אדם אחד יש שעתידי להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו, שעתידי לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילין של הלכות, אמר לפניו רבש"ע הראהו לי, אמר לו חזור לאחוריך הלך וישב בסוף שמונה שורות, וכבר האריכו לדבר בענין שמונה השורות מה טיבן וגם אנו כבר פרסמנו בענין זה בחוברת "האשל", ובשלומ"ך הביא גירסא במקום שמונה, עשר, ובדקדוקי סופרים צרף שתי הגירסאות וכתב שצ"ל שמונה עשרה כעין שמונה עשרה דרי, שהן שמונה עשרה שורות של תלמידים שישבו לפניו (ובהשאלה מזה למובא בגמ' ברכות אודות רבי אלעזר בן עזריה שכשנתמנה לנשיא גדלו בזקנו י"ח דרי של שער חזר) אך במהרש"א בחידושי אגדות מנסה לפרש בענין אחר ובהבנת דבריו התחבטו רבים וז"ל:

ע"פ מ"ש בפרק הבונה שדרשו שם סדרן של אותיות מא' עד תי"ו, ושוב דרשו אותן לאחור מתי"ו ועד אל"ף כדאמרנן שם, וז"ש לו: טרם שילמוד רמוז קשר האותיות (כלומר התגין) ילמוד רמוז סדר האותיות גם לאחור, וז"ש שישב לסוף שמונה שורות, דהינו שיש שמונה שורות א"ב משונות לפי הנקודות שמונה שיש בהן: ויש בהן ודאי רמזיות שונות לפי הנקודות שמונה והעירו והתחבטו לשאול שהרי אין שמונה נקודות אלא או עשר סוגי נקודות (קמץ, פתח, צירי, סגול, חולם, וחיריק, שורוק וקבוץ ושב"א לא נחשב) (וגם המדקדקים הראשונים חלקו זאת לשבע נקודות אך לא לשמונה).

גם מש"כ הנקודות – שמונה, קצת לא מדוקדק ע"פ הלשון, אך הכונה בדבריו לנקודות שסופר (מלשון מונה וסופר), אך לעצם הדברים נראה לבאר שהכונה בכלל לא לנקודות במובן המקבל בידינו לתנועות, אלא לאופני סידור אותיות א"ב וכפי שמובא שם בפרק הבונה שהזכיר רמהרש"א כגון א'ב'ג'ד ואת ב"ש, שהרי בגמרא שם בשבת לא נזכר כלל מענין נקודות – תנועות.

בקשר לפרוט שמונה הצורות ישנן שיטות שונות, והמפורסמות הן המבוארות בספר מדרש אלא ביתא בתחילתו: "זמנין דרש מראשו לסופו", והינו בשתי צורות: אב-גד-הו, או בא-דג-וה, "זמנין דרש מסופו לראשו" וגם כאן בשתי צורות: תש, רק, צפ או שת, קר-פצ. "זמנין דרש מראשו כנגד סופו": את-בש-גר-דק, "זמנין דרש מסופו כנגד ראשו": תא-שב-רג-קד. "זמנין דרש מאמצעו לראשו ולסופו" וגם זה בשני אופנים, לא-מב-נג-סד, או: כ-ת, י-ש ט-ר, ח-ק.

שיטת אזהרת למנין שמונה אופן אלו היא המובאת בריש ספר אור זרוע: (א א ב ג ד - ב) אל"ף ביי"ת גימ"ל דל"ת (ג את בש גר דק ד) אי"ך בכ"ר גל"ש דמ"ת (ה) אט בח גז דל (ו) אח"ס בט"ע גי"ף דח"ץ (ז) א"ל ב"ס ג"ן ד"ס (ח) אבג בגד גדה דהו וה'. יעוין באמת שם בגמ' בפ' הבונה ק"ד שמובאים שם ארבעה אופנים אבג"ד, אתב"ש, אח"ס בט"ע, ואלב"ס ואפשר לומר שאת ארבעת הצורות הללו ניתן לדרוש ישר והפוך ואז יש לנו שמונה שורות.

יהיה איך שיהיה כונת המהרש"א לאופן דרשות אלו שעליהם אמר ה"קב"ה למשה עד שאתה שואל על כתרי האותיות שאל על סדר האותיות עצמן איך הן נדרשות, כלומר שאפשר לקרוא את התורה בחילפוי אותיות כאלו וללמוד מהן דרשות רבות וע"ז ישב משה וסוף ח' שורות כדי ללמוד ח' אופנים הנ"ל.

בזאת נשוב לענינינו לענין חמניא אפין שבמזמור קי"ט שעל כן נתיסד המזמור שמדבר על התורה כפי שמבאר גם הרד"ק ושאר מפרשים שנזכרו בו שמונה תארים שונים לתורה ולמצוות והיינו כנגד שמונה שורות אלו, וזה מה שנאמר שם "אז לא אבוש בהיטי אל כל מצוותיך" דהיינו שמונה פנים אלו שהם שמונה אפשרויות של למוד התורה מהם אפשר ללמוד את כל המצוות והתורה וכנגדן תקנו שמונה קדישים ביום.

נוסח הקדיש השלם

יִתְגַּדֵּל וַיִּתְקַדַּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא. (אמן) בְּעֵלְמָא דִּי
בְּרָא פְּרַעוּתִיהּ. וַיְמַלִּיךְ מַלְכוּתִיהּ. וַיִּצְמַח
פְּרָקְנִיהּ. וַיִּקְרַב מְשִׁיחָהּ. (אמן) בְּחַיִּיכוֹן
וּבְיִוְמֵיכוֹן וּבְחַיֵּי דְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּעֵגְלָא וּבְזִמְן
קָרִיב וְאָמְרוּ אָמֵן. (אמן) יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ
לְעָלַם וּלְעֵלְמֵי עֵלְמֵיָא יִתְבָּרַךְ. וַיִּשְׁתַּבַּח.
וַיִּתְפָּאֵר. וַיִּתְרוֹמֵם. וַיִּתְנַשֵּׂא. וַיִּתְהַדָּר. וַיִּתְעַלֶּה.
וַיִּתְהַלֵּל שְׁמֵהּ דְקַדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא. (אמן) לְעֵלָא
מִן כָּל בְּרַכְתָּא. שִׁירְתָּא. תְּשֻׁבַחְתָּא וְנַחֲמַתָּא.
דְּאִמִּירֵן בְּעֵלְמָא וְאָמְרוּ אָמֵן. (אמן)

יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן שְׁמֵיָא. חַיִּים וְשִׁבְעַ וַיְשׁוּעָה
וְנַחֲמָה וְשִׁיזְבָא וְרַפּוּאָה וּגְאָלָה וְסִלִּיחָה וְכַפְרָה
וְרִיחַ וְהַצָּלָה. לָנוּ וּלְכָל עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל וְאָמְרוּ
אָמֵן. (אמן)

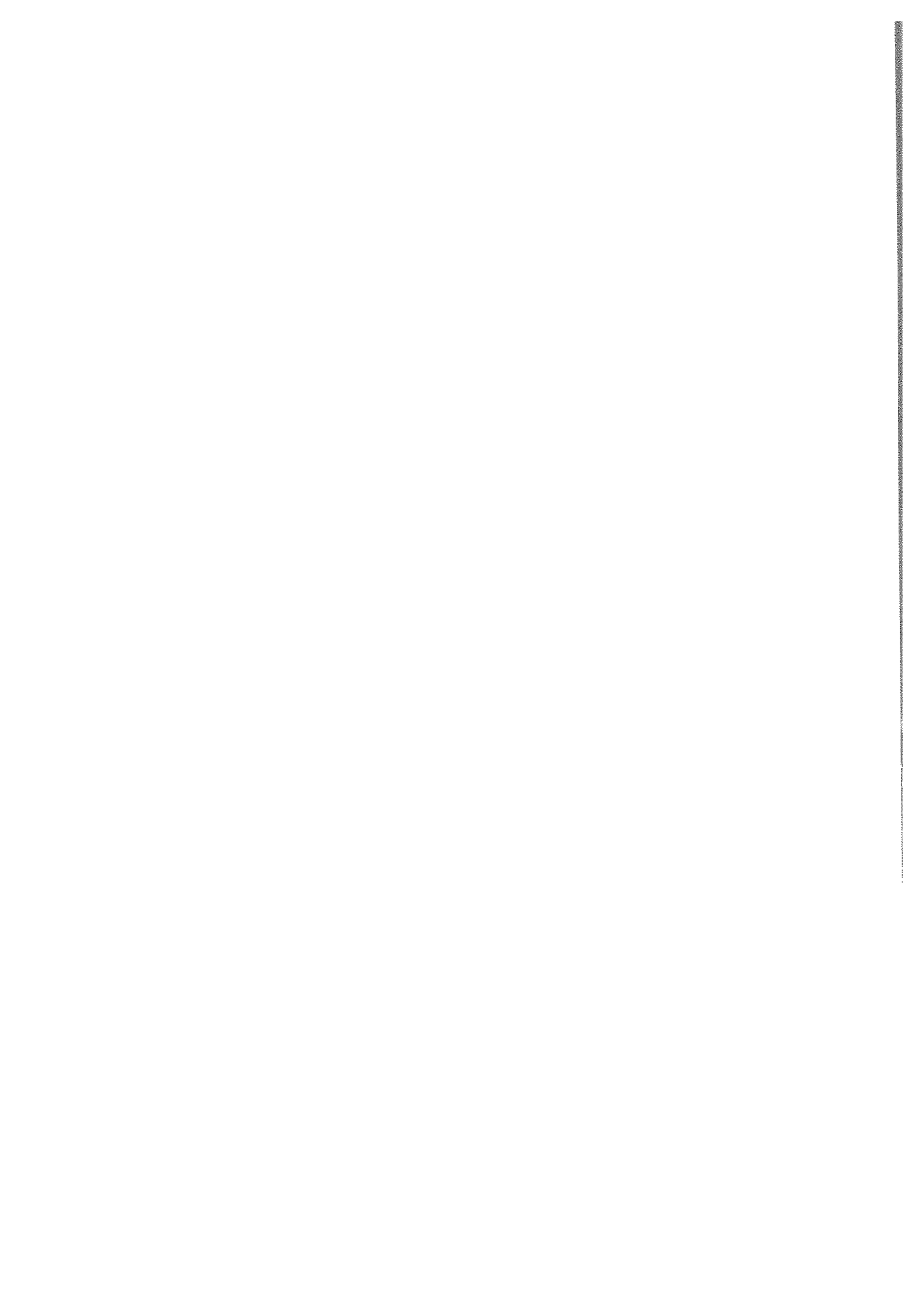
עוֹשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו. הוּא בְּרַחֲמָיו יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם
עֲלֵינוּ. וְעַל כָּל עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל וְאָמְרוּ אָמֵן. (אמן)

תוספת קדיש על ישראל. (דרבנן)

עַל יִשְׂרָאֵל וְעַל רַבָּנָן וְעַל תַּלְמִידֵיהוֹן וְעַל כָּל
תַּלְמִידֵי תַלְמִידֵיהוֹן. דְּעַסְקִין בְּאוּרֵיתָא קַדְשֵׁתָא.
דִּי בְּאַתְרָא הֲדִין וְדִי בְּכָל אַתְרָא וְאַתְרָא. יְהֵא לָנָא
וַיְלָהוֹן וּלְכוֹן שְׁלָמָא חֲנָא וְחֲסֵדָא וְרַחֲמֵי וּמְזוּנֵי
רוּחֵי. מִן קָדָם מְאָרֵי שְׁמֵיָא וְאַרְעָא וְאָמְרוּ אָמֵן.
(אמן)

תוספת קדיש תתקבל.

תַּתְקַבֵּל צְלוֹתְנָא וּבְעוֹתְנָא עִם צְלוֹתְהוֹן
וּבְעוֹתְהוֹן דְּכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל קָדָם אַבוּנָא
דְּבִשְׁמֵיָא וְאַרְעָא וְאָמְרוּ אָמֵן. (אמן)

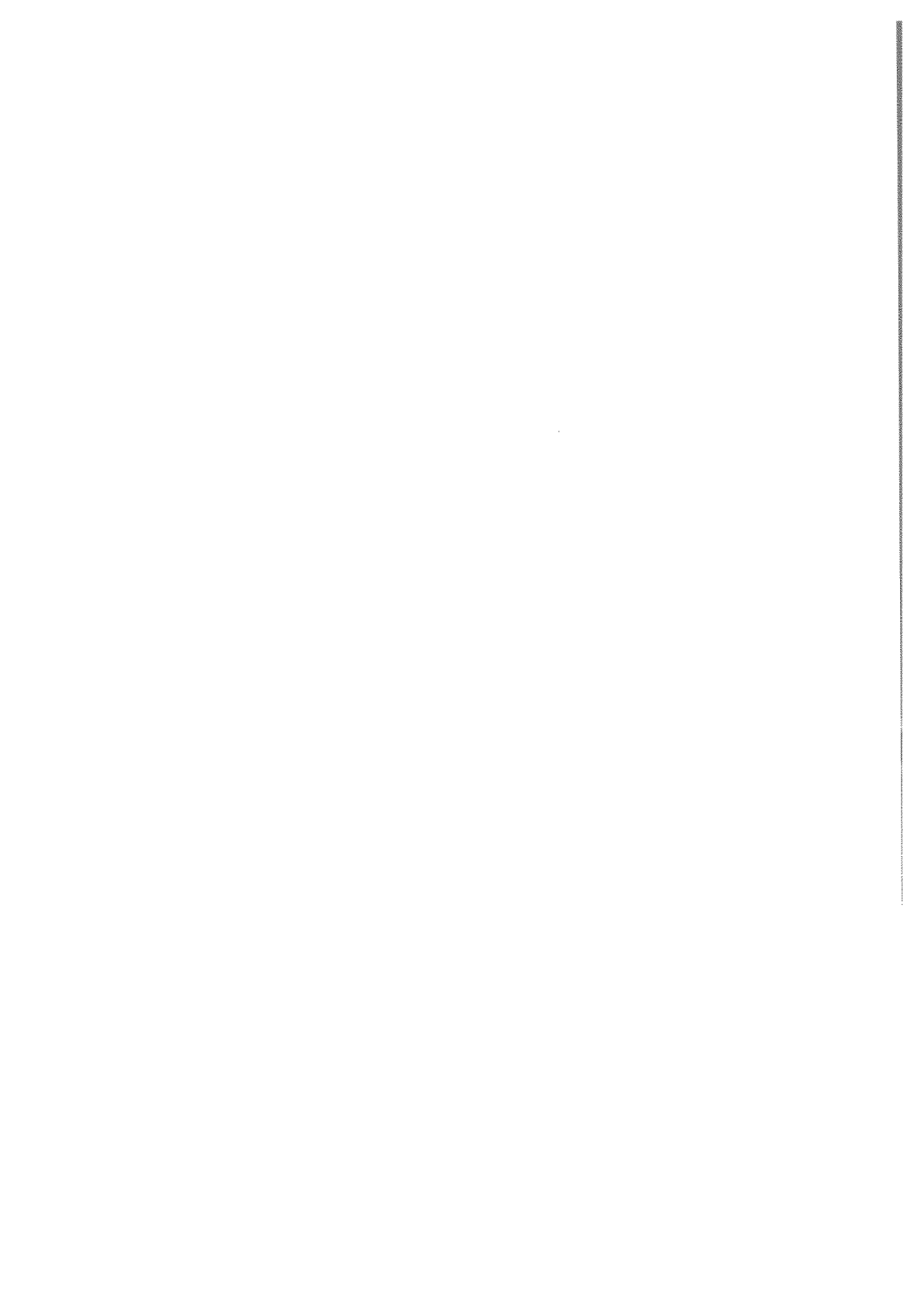
תוכן הענינים

הסכמות

27	פרקים בתולדות המחבר	
36	הקדמת העורך	
47	הקדמת המחבר	

א	מקור הקדיש ותקנתו	סימן א
ט	תוכן הקדיש, מבנהו חלוקתו ומקור שמו	סימן ב
יג	הקדיש בלשון ארמי	סימן ג
כ	הקדיש בעשרה	סימן ד
כו	המצטרפים לעשרה	סימן ה
לא	כריעות ופסיעות הקדיש	סימן ו
לד	דקדוקים באמירת הקדיש ואופן אמירתו	סימן ז
מ	הקדיש בתפילה ובתלמוד תורה	סימן ח
מט	המתפלל ביחיד	סימן ט
נז	טעם אמירת קדיש על המת, ומנהג אמירתו	סימן י
סו	קדיש על האב והאם	סימן יא
עד	אמירת הקדיש על נפטרים זרים	סימן יב
עז	קדיש יתום (קדיש בתרא)	סימן יג
פא	האונן והאבל	סימן יד
פה	קדיש י"ב חודש ויום השנה	סימן טו
צב	נוסח הקדיש ופירושו (עד ויקרב משיחיה)	סימן טז
קה	נוסח הקדיש ופירושו (עד ובזמן קריב)	סימן יז
קיב	נוסח הקדיש ופירושו (עד דאמירן בעלמא)	סימן יח
קלב	קדיש יהא שלמא	סימן יט
קלח	קדיש תתקבל	סימן כ
קמד	קדיש על ישראל	סימן כא
קנ	קדיש דהוא עתיד	סימן כב
קנח	מענה הקהל לקדיש	סימן כג
קסו	עניית אמן	סימן כד
קעד	מתי יכול להפסיק ולענות	סימן כה
קפב	הלכות ואזהרות בענייתו	סימן כו
קצא	שבחי עניית הקדיש	סימן כז
קצח	מעשיות וסיפורים בקדיש ובמענהו	סימן כח

רכ	קדימות בתפילת האבל כשליח ציבור	נספח:
רכה		רשימת ספרים

פרקים בתולדות אבי מורי ורבי זצ"ל

את תולדות חייו של אבי ניתן ללמוד וללקט מתוך ההקדמות שכתב לספריו הרבים. בנוסף לכך ידועים לנו מעט פרטים מתוך שיחות עם אנשים. לרגל הוצאתו לאור של הספר "ילקוט הקדיש", ספר אותו למדתי בהיותו "בכתב יד" במשך השנה הראשונה שלאחר פטירתו, וממנו גם הבנתי את משמעות החיוב של הבן לאמור קדיש, עיון שעזר לי להתגבר על הכעס שהיה עם הסתלקותו הפתאומית של אדוני אבי. אביא כאן בקצרה פרקים אחדים מתולדות חייו כפי שידועים לי, וכפי שסופר ע"י אחרים.

שאר בשרנו כבוד הרה"ג רבי משה מימון רב מתא דקרית אתא כתב בקצרה תולדותיו של אבא וז"ל בעיר בירה המיוחסת גאבס, נולד לאביו הרב המחבר ז"ל נולד לאביו הרב הגאון רבי משה בישי מימון זצוק"ל וזיע"א. הרב הראשי לעיר גאבס, ולאמו הרבנית הצדקנית מרת רחל נ"ע, אמנו רחל זאת שרתי בנשים, אשת חבר כחבר, בביתנו הגדול (בחול"ל) גדול שמה. וכל הנשים יתנו יקר וכבוד לשמה, היא היתה אשה משכלת בעל חכמת חיים, ותהי נושאת חן בעיני כל רואיה, מסתכלים עליה כאשה גדולה שרביטו של מלך הרב והדיין של העיר. זכותה תגן עלינו אכי"ר.

והנה מן השמים זכו לה ולבעלה הרב זצ"ל בכן חכם שחיבר לשמה ולמענה ספר נכבד ויקר (אהל רחל) בחינת תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה. וכבר אפס קצת מעשיה בהרחבה במבוא אשר שם, והלואי שרבות בנות ילכו בדרכה ובחינוך הטוב שחנכה את פרי בטנה לתהלה ולתפארת.

הרב המתבר ז"ל. למד תורה אצל רבינו הנכבד הרב הגדול המפורסם רבי אברהם דמרי זצ"ל (בנו של אותו רב היקר זקן ונשוא פנים רבי מעתוק הדמרי זצ"ל ונחשב לתלמידיו המובהק, ואומרים מהר"א הנ"ל הוא תלמיד רבנו משה הנ"ל. (אביו של רבי מצליח) ורבי מצליח תלמידו שלר' אברהם ז"ל) גם, בימי בחרותו למד כנהוג בישיבת תורה וחיים. אשר הוקם וייסד רבינו עצום ורב המפרסם לתהלה ולתפארת.

בכל רחבי תוניסיה הרב חיים חורי זצ"ל (אשר באר שבע מנוחתו) אחר חתונתו נתקבל לרב בית הכנסת חברון זי"ע, וכל מילי הקהילה עליו, לרבות סופר מתא רשמי מטעם הממשלה, בקיצור, נתקיים ברבנו המחבר ז"ל, מ"ש חז"ל. אמר ר"י אשרי מי שעמלו בתורה. ועושה נח"ר ליוצרו גדל שם טוב. ונפטר בשם טוב ועליו אמר שלמה בחכמתו טוב שום משמן טוב! תפלה למש"ה יה"ר כשמו איש מצליח כן הוא נזכה בזכותו להצלחה רבה בכל מעשה ידינו ודרכינו הן בעניינינו הגשמיים, והן בעניינינו הרוחניים, וכל אשר נעשה כולנו נצליח ונרויח ונזכה לביאת המלך המשיח, בבי"א:

הכותב, אחיכם הקטון, משה מימון ס"ט

את אבי זוכר אני עוד בהיותי ילד רך בשנים. כבר בראשית צעדי מצאתי את עצמי מצטרף אליו לכל מקום, בין אם זה בית הכנסת ובין אם זה בית המטבחים העירוני, לשם הלכתי איתו בשעות הבקר המוקדמות, הייתי אז כבן ארבע והיתי עד לשחיטת פרים וכבשים.

את הלכות השחיטה למד אבי בישיבת רבי חיים חורי זצוק"ל, בה למד מגיל שמונה ועד לנישואיו ולאחר שסיים את לימודיו בישיבה עבר את הבחינה המעשית בגר'בה, ועסק בשחיטה ובדיקה כמשלוח יד עיקרי לפרנסת המשפחה.

בנוסף לעבודתו בבית המטבחים ייסד אבי לאחר נישואיו את בית הכנסת "חברון", אותו גיהל עד לעלייתנו ארצה. בבית הכנסת שימש גם כבית מדרש והתקימו בו חוגי למידה שונים. בכל מוצאי שבת למדנו פרקים בגביאים, קראנו בטעמים וקיבלנו הסבר מאבי שהיה מלמדנו. חברות אנשים קבועים היתה באה לבית הכנסת ובתורנות היו מביאים "תקרובת" "פולים ותפוחי אדמה". לא רק במוצאי שבת גם במשך השבוע היה מתקים בבית הכנסת שיעור לימוד תהלים בטעמים וכן משלי ואיוב. שיעורים אלו זכורים לי שכן השתתפתי בכלם כבן בית. כמו כן זכורה לי תקופה זו עת הייתי קם מוקדם ומצטרף לשמש בית הכנסת אשר היה עם מקלו דופק על החלונות ומעיר את התושבים לקום "לסליחות", שנים רבות לויתי את השמש והיו לי מכך חוויות ילדות.

שוחט ובודק ורב בית הכנסת, וגם מורה לעברית, בבית־ספר ערב לתלמוד־תורה – שם למדתי עברית ודקדוק. המורים אמנם התחלפו אבל אבי המשיך והיה המארגן והמפעיל.

תורה, דאג אבי ללמד אותי בעצמו וגם אצל רבנים אחרים בחופשת הקיץ (בהעדר קיטנות) למדתי בכל שנה אצל רב אחר. אלי הצטרפו תלמידים רבים ויחד למדנו גמרא כל יום בשעות לפני הצהריים.

אבי היה עסוק מבוקר ועד לילה שכן בנוסף לכל הנ"ל היה גם כמובן נותן דרשות ומשתתף בשמחות הקהילה, ולהבדיל גם באבלם. וכן היה עורך נשואין ודואג לרשום את הזוגות במשרדי הדואר אתו הייתי הולך לשם ונושא את ה"דפתר" – ספר גדול ועבה בו היה רושם את הזוגות שנישאו לדואר כדי לדווח לשלטונות.

שנים אחדות לפני עלייתנו לארץ עסק אבי גם בשליחות מטעם הסוכנות היהודית. אליו הייתי מצטרף עת הלך לכפרים נידחים בדרום הארץ (תונסיה) לאסוף את התושבים ולארגן אותם לקראת העלייה ארצה, בשלב זה עזרתי בהתארגנות הרבות ובעיקר בנושא המשלוח עת היה צורך לכתוב על הארגונים את היעד במספר שפות.

באחד הימים אמר לי אבי בהפתעה שאנו עולים ארצה. במהירות הגענו לעיר הבירה ושם מסר לי את הדרכונים ואמר לי שבמשך זמן רב עוקבים אחריו בגלל פעולותיו הנ"ל ושהוא בסכנה ולכן אני אחתים את הדרכונים ואם ישאלו אותי איפה אביך, לא אצביע עליו אלא אשיב ואומר שאינני יודע. כך לוותה עלייתנו ארצה במתח רב ואכמ"ל כעת בזה. הגענו בסופו של דבר לבאר־שבע בשעות הלילה של חודש חשוון תשי"ח.

השנים הראשונות בארץ לא היו קלות, אבא לא מצא עבודה ונאלצנו למכור לצרכי מחיתנו את כל מה שהבאנו מחוץ לארץ עד שלבסוף עבד בבית דין הרבני ככותב בקשות פרטי.

כיצד אבא קיבל את העבודה מספר הראשל"צ הרב מרדכי אליהו שליט"א בשיחה שהתקיימה בלישכתו לרגל הוצאת הספר "ילקוט הקדיש" וכך ספר כבוד הרב:

כאשר הוא הגיע לבאר שבע לעבוד בבית דין הרבני בשנת תשכ"א (עד שנת תשכ"ה) ישב הרכב בית הדין יומיים בשבוע בלבד ואז קבלו תקן לעבוד שבוע מלא. בבה"ד היה מזכיר בשם הרב קינן שהיה גם המזכיר וגם ספרא דדיינא ולעיתים אף היה מדפיס את פסקי הדין. יום אחד הגיע הרב לבית הדין וראה אנשים צובאים על פתח חדר קטן שהיה במעבר. (צריך לזכור שאז המבנים כולם היו צריפים, קרית הממשלה היתה בצריף וכן בניין המושל הצבאי ובית הדין הצבאי, וכן בית הדין הרבני היה בצריף ישן ורעוע.) בחדר קטן זה ישב אדם ודיבר עם האנשים ועל פי המובן ניסה ליצור שלום-בית. שאל זוגות שבאו לבית הדין לתבוע גט, מדוע לכם להתגרש אולי תנסו שוב ביתר סבלנות וכן על זה הדרך.

הרב התעניין מדוע אדם זה יושב בחדר זה לבד, השיב לו המזכיר שאדם זה הגיע עולה חדש לבאר שבע וביקש להתקבל לעבודה ברבנות ואמרו לו אין לנו מקום, השיב להם כל עבודה תתנו לי וכמאמר חז"ל "פשוט נבלתא בשוקא ולא תאמר גברא רבה אנא", אמרו לו ברבנות, אתה אומר פשוט נבלתא בשוקא ואל תאמר גברא רבה אנא" אם כן רצונך לומר גברא רבה אתה? אין לנו מקום בשבילך! הרב מצליח מימון זצ"ל שהיה אדם צנוע ונשאר במסורת רבותיו רבני ג'רבה ותוניס אחרים, לא הבין את התשובה ואמר להם הרי זה מאמר חז"ל. אולם זה לא עזר וכך נשאר הרבה זמן מחוסר עבודה, באותה תקופה העבודה היחידה שהוצעה היתה עבודה יזומה שהיתה נהוגה אז בחפירה ובתיקון הדרכים וכו'. ומכל מקום כאשר בא למשרד העבודה בקרית הממשלה כדי לעבוד עבודה זו, ראה שם את בנין בית הדין, נכנס ושאל אם יש עבודה בשבילו, שאלו אותו מי מכיר אותך ואמר זה וזה וכו', אמרו לו אין לנו עבודה בשבילך אבל אם תרצה תוכל לשבת בחוץ ותוכל לכתוב בקשות באופן פרטי ותקבל לפי מה שיתנו לך.

פעם אחת סיפר הראשל"צ היה מקרה שאדם הגיע וכתב בקשה על שהנו רוצה לשאת אשה מסויימת שהיתה בהריון ממנו ומבקש לשאת אותה לאישה, על סמך בקשה זו קבעו לאדם זה תאריך לדיון. כשהכניסו אותו לבית הדין אמר שהבן אינו שלו, אמרו לו הדיינים הרי כתבת כך

בבקשתך, אמר לא אני כתבתי אלא כותב הבקשות – (אבא זצ"ל) – כתב כך וחתמתי כיון שאיני יודע לקרוא. אמר לו הרב אם זה היה עורך הדין היית צודק אבל עכשיו שזה הרב מצליח מימון נאמן הוא עלי כשני עדים.

פעם אחת סיפר עוד הרב אליהו יצא החוצה וראה אותו מתקתק במכונת הכתיבה ואמנם בתחילה לאט אך מהר מאוד למד לתקתק מהר. אמר לו הרב אליהו אם כך הוא המצב והנך יודע לכתוב במכונת הכתיבה תעבוד כאן בבית הדין, אמנם אין זה התפקיד הראוי למעלתך אך בכל אופן ישנה משכורת קבועה וכו', ולאחר זמן חזר בו הרב ואמר לעצמו אולי כדאי שישאר הרב מצליח זצ"ל בחוץ כיוון שהוא עושה שלום בית. ובאמת במקרים רבים היה מצליח לעשות שלום בית בין האנשים עוד לפני שהגיעו לבית הדין. אכן תוך זמן קצר לאחר שהתחיל לעבוד בבית הדין הכירו בו הכל כבעל מדות וכתלמיד חכם מעולה.

מספר עוד הרב, בתקופה זו קשה היה למצא בית הכנסת בו ניתן להתפלל מנחה וערבית במנין, אחד מאותם בתי כנסת יחידים היה בית הכנסת של הרה"ג רבי סוסו הכהן זצ"ל. מדי פעם נסע כבוד הרב אליהו שליט"א לקצה השני של העיר ממקום מגוריו, לבה"כ הנ"ל כדי להתפלל איתם מנחה וערבית ומצא שלפני תפילת מנחה היו יושבים מס' אנשים ללמוד – מה שנהגו לקרא לזה ד' אמות של הלכה – וביניהם ר' סוסו הכהן ואבא, ר' מצליח מימון זצ"ל וזיע"א. שם ראה הרב את כוחו הרב של אבא בתורה בכל התחומים, בהלכה וגמרא בעיון – כפי המפורסם העיון הטונסאי והג'רבי, וכן גם באגדה.

בפעם הראשונה שהגיע לבית הכנסת עדין לא הכיר את הרב סוסו הכהן זצ"ל וכך מספר הרב שליט"א על פגישתם הראשונה. ראה הרב את הקבוצה הנ"ל לומדת בבית הכנסת בשפה הערבית, וכיוון שלא הבין את שפת הלומדים עמד בצד והוציא ספר ממה שהיה אז כמו ספריה. הספריה היתה נפלאה מבחינת הספרים הנמצאים שם אך היתה מונחת על לוחות של בניין. הספר שהוציא הרב הוא ערך השולחן להרב יצחק טייב שהנו ספר יסודי וחשוב ביותר בחו"מ, נכתב בעיון עמוק ובבקיאות נפלאה, ספר זה היה יקר המציאות עד אשר הודפס מחדש.

מכל מקום בהיות הרב מעיין בספר וממתין לתפילת מנחה קם אחד הזקנים ושאל כבודו יכול ללמוד ערך השולחן ללא שולחן ערוך? אמר לו הרב הספר רק נמצא בידי ומחכה אני למנחה. אותו זקן פנה אליו ואמר בסימן שכבודו אוחו שו"ע אומר כך וכך וקשה קושיא זו וכו' ובעל ערך השולחן מתרץ כך וכך וכו'. התפלא הרב על הידע העצום, וכפי שהתברר אח"כ היה זה רבי סוסו הכהן זצ"ל. משהתקרב הרב אליהו שליט"א ראה אותם לומדים על הסדר הזה! בתחילה למדו גמרא ומייד אח"כ טור וב"י ומשם לשו"ע ללא נושאו כליו (דלגו על הרמב"ם). ואחר השו"ע למדו ערך השולחן ולא הצטרכו למפרשי השו"ע לפי שלמדו הגמרא בעיון כ"כ מעמיק שהכל כבר היה נהיר להם. הצעיר שבחבורת לימוד זה היה רבי מצליח מימון זצ"ל, הוא היה המגיד של השעור דהיינו זה שמקריא את המקורות הנלמדים. דרך הארץ של השיעור היתה כך המגיד היה אומר את השיעור והיה רבי סוסו הכהן מתקן ומכוון את הלומדים, ואח"כ היה רבי סוסו הכהן מסכם ומחדש בעניין השעור. זלבסוף יכלו לשאול שאלות על כל הנלמד. בדרך זו רק לעיתים רחוקות היו מפסיקין אותו באמצע כשיש משהו לא מובן. כך היתה דרך ת"ת אלו ללמוד בשלוה ובנעם, וכדאיתא בגמ' בסנהדרין מאי דכתיב "ואקח לי את שני המקלות לאחד קראתי נעם ולאחד קראתי חובלים" נעם אלו תלמידי חכמים שארץ ישראל שמנעימים זה לזה בהלכה וכו'.

כך היה בכל יום, וכרבע שעה לפני מנחה היו מגיעים בעלי בתים ואז היו לומדים חוק לישראל אשר לא הספיקו ללמוד בבוקר מלחץ העבודה הקשה, ואח"כ התפלל בהם ע"פ רוב אבא זצ"ל כשליח צבור מנחה וערבית מוקדמת שיספיקו להגיע לפני החשיכה המוחלטת לפי שלא היה חשמל נאות ברבים מן הבתים הללו. וכן הלאה.

עוד סיפר הרב על אבא זצ"ל שהיה דרשן מעולה וכשהיה פותח את פיו היה מפיק מרגליות בין אם מדובר בשמחות או בהספדים רח"ל. והיה אמנם דורש בעברית רהוטה אך ידע גם לכשהיה צורך להכניס מעט את השפה הערבית כדי לעניין את כל הסובבים אותו.

היה מוקיר ומכבד מאוד את רבי חיים חורי זצ"ל ואף שהוצע לו לבוא לאזור חיפה ושם יוכלו לדאוג לו למשרה חשובה ומשכורת טובה סרב כי מורגל היה על לשונו של רבי מצליח שאת רבותיו ר' חיים חורי ורבי סוסו עליהם השלום אינו עוזב.

עוד רבות ספר לנו הרב אליהו שליט"א אודות אבי ופועלו בבית הדין הרבני בתקופה האמורה על דאגתו לפרט ולכלל ולשלום בית, וכן לדין אמת שיצא לאור ועוד. והבאתי כאן רק מעט מדבריו לרגל הוצאת הספר.

אכן זכור לי כי על פי עצתו של הרב סוסו כהן זצוק"ל ייסד אבי את בית הכנסת "אוהל משה", הוא דאג שמא יסבכו אותו אישית בתפיסת צריף והפיכתו לבית כנסת אבל כל הנסיונות במשך שנים להביאו לדין על פלישה והשגת גבול לא צלחו, וב"ה ביה"כ אהל משה, אשר אבא הנהיגו כרב הקהילה בכל התחומים, וגם שם המשיך אבא זצ"ל בקיום הלימוד היומי כנ"ל – ד' אמות של הלכה – חוץ מכל שאר השיעורים שלימד במשך כל השנים בהנהגת כל עיניני הציבור כרב וכפוסק הלכות ועוד. בית הכנסת אהל משה עומד עד היום הזה ובע"ה יכנסו בקרוב למבנה החדש.

לעתים נדירות היה אבי פונה אלי בבקשה לעשות מעשה או לקבל עצה. זכור לי לאחר שאושפז מספר ימים בבית חולים בשל כאבים בברכיים אמר לי שלעולם לא ישוב לבית החולים ושאדאג להבא למנוע בכל מחיר כניסתו לבית החולים. כעבור שנים אחדות היתה בעיה עם אצבע ביד ימין שלא היתה מתקפלת, הוא בקש שאקבע לו פגישה עם אורטופד מומחה. משנקבעה הפגישה פנה אבי לרופא וביקש הסבוי רפואי מפורט לסיבה שהאצבע אינה מתקפלת, הוא הציג לרופא שאלות רבות עד הרופא שאל מאין כל הידע הזה ואבי השיב מהגמרא. ולבסוף כאשר הרופא אמר לו שהדרך היחידה שתבריא האצבע היא נתוח סרב לקבל הטיפול הרפואי. כעבור שבועיים הראה לי את האצבע כשהיא בריאה. לשאלתי מה הטפול שעשה? ענה טבלתי אותה בכוס מים פושרים.

פעם אחרת ביקש ממני להסיע אותו לטבריה ללא הודעה מוקדמת וללא כל הסבר ביקש שבאותו שבוע יהיה לי יום פנוי כדי לנסוע לכנרת. כאשר באתי עם המכונית לא יכול היה ללכת ובקושי עלה למכונית. בטבריה בקש שאקח אותו לחוף ריק (לא הייתה אז עונת הרחצה) אכן בקשיים רבים ירד לחוף הוא התיישב וכיסה רגליו במים והיה נוטל מים בכף ידו ומעסה את הברכיים. לאחר זמן מה אמר לי חוזרים לבאר-שבע, (בדרך כרגיל עצרנו בקברות הצדיקים) הליכתו השתנתה וכאשר שאלתי מה לכנרת ולברכיים? ענה לי כך אמרו לי לעשות.

זכור לי בערב ראש השנה בשעות הצהריים התקשר לבית וביקש שאסיע אותו למקוה (בדרך כלל אחי דאג להסיע אותו). באתי עם המכונית ונסעתי למקוה הראשון והיה מלא, פניתי משם ונסעתי למקוה השני וגם כאן היה מלא בשלישי נכנס ואני הלכתי לטבול במקוה אחר אלא שלכל מקום שנסעתי היה מלא ראיתי שהתעכבתי זמן רב ועל כן חזרתי לקחתו הביתה מצאתי אותו מוכן ונסענו לכיוון הבית. בדרך שאל אותי למה אני מזיז כל כך הרבה?, עניתי כי רציתי לטבול והלכתי לשני מקוואות והיו מלאים ומזה למעלה משעה אני מתרוצץ ולכן אני מזיז. שתק ואחר כך אמר לי "אתה לא צריך לטבול הזיזעה נחשבת לך כטבילה".

לפני הסתלקותו נתן לנו רמזים ליום ולשעה בה יעזוב אותנו, אבל איש לא ידע לקשר בין הדברים. כך למשל לגיסי שאמר לו ביום שישי האחרון לפני פטירתו, כי הרופא קבע לו תור ליום שני בשעה אחת בצהריים השיב יום שני בשעה אחת כבר מאוחר (והוא נפטר באותו יום שני בבוקר עם הזריחה מייד לאחר שנטל ידיו). לאחי שלקח אותו ללוויה שנערכה כשבוע קודם פטירתו אמר כאשר אתה נוסע ללוויה אל תלך בדרך זו אלא בדרך אחרת שאראה לך, משפט זה שנראה שלא בהקשר ברור בשעה שנאמר נראה ברור מאד אחר הלוויה שכן מסלול הלוויה של אבא וצ"ל עברה בדיוק באותה דרך. לבת אחותי נתן ביום שישי קופסת גפרורים ששמר בה את השינים שנפלו ואמר לה כי ביום שני תתן את הקופסא לסבתא, והיא תדע מה לעשות. היו עוד רבים שקבלו רמז ולא הבינו את המשמעות, לאחר הסתלקותו הבנו כי הוא ידע תאריך ושעת פטירתו.

עוד סיפר אחי יוד רפאל יצ"ו. היה רגיל הוא לקחתו לשוק בכל יום שישי לקראת שבת, ואבא זצ"ל היה מקפיד עליו שיסיימו את הקניות עוד לפני חצות היום. מ"מ בחודשים האחרונים טרם הסתלקותו היה אומר לו מדי שבוע שהחויב לספר ביציאת מצריים אינו מסתיים רק בבנים אלא גם בבני בנים, ולכן הוא מבקש מאחי שיאסוף את כל הנכדים בג' בשבט ובס"ד זה יהא התאריך בו תצא לאור ההגדא של פסת. אחר פטירתו בד' טבת אנו הבנים השתדלנו מאד להוציא את ההגדה הנ"ל ביום השלושים לפטירת אבא זצ"ל ובס"ד זכינו לקבל את הספרים מהמו"ל ביום ג' בשבט ואכן המשפחה נאספה אז. יש עוד מה להרחיב בכך את אשר אירע ביום הכפורים האחרון בבית הכנסת ועוד אולם אכמ"ל ובע"ה יזכנו הקב"ה להוציא לאור שאר כתביו של אד"א ונספר תולדות חייו.

כאשר עיינתי לראשונה בספר "ילקוט הקדיש" בתום השלושים הבנתי מי הוא ומה הוא אבי, זה לא אותו "אבי", מורי ורבי שהכרתי בילדותי, את שלא הבנתי כיצד הספיק לכתוב שבעה ספרים ולהוציא לאור כתבי ידו של סבי, הרה"ג רבי משה – בישי מימון זצ"ל. במשך כל חייו לא היה "מובטל" לשעה, ואם היה לו פנאי היה מעייין בספר וזה בנוסף לעבודה בשירות המדינה ולתפקיד שמילא כרב הקהילה לדרשות שנתן בכל הזדמנות ולשיעורים הקבועים שקיים בבית הכנסת.

זכות שני בתי כנסת שייסד וניהל, אחד בארץ ואחד בחוץ לארץ והתמסרותו לקהילה ולעדה עמדה לו זכה אבי שבחדר השינה שלו – מקום פטירתו ייסדנו לאחר "השבעה" בית כנסת שבו התקיימו מידי יום במשך כל השנה כל התפילות במנין.

הספר "ילקוט הקדיש" סייע לי רבות בקיום החובות המוטלות על הבן ודרבן לייסוד בית הכנסת. זכה אבי בכתיבת הספר, וזכינו אנו בסייעתא דשמיא, עם הרבה קשיים להוציא לאור ונזכה בעזרת ה' יתברך להוצאת יתר ספריו המצפים לגאולה אמן.

ת.נ.צ.ב.ה.א.

הקדמת העורך

הקדיש תפילה נשגבה ותכניה מרובים וכפי המבואר בפנים ונשאת בפ' רבים מזה דורות ושנים בנוסחה המיוחדת אשר בשפה הארמית שנשמר עד היום הזה ממש.

השבח "יהא שמייה רבא מברך לעלם לעלמי עלמיא" עתיק יומין הוא ובתרגום ירושלמי תרגם שבת זה במקום "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" שאומרים אחר קריאת שמע, ואותו היו נוהגים לומר בבהמ"ק במקום עניית אמן.

וז"ל התרגום (בראשית מט, ב. ובדברים ו, ב. בשינוי קטן) "ענין תרי עשרתי שבטוי דיעקב כלהון כחדא ואמרין שמע ישראל אבונן ה' אלהנא ה' חד, עני יעקב אבינן ואמר יהא שמייה רבא מברך לעלמי עלמין, ע"כ, ועיין בפרק א' מ"ש בענין מקור הקדיש. (לגבי השם קדיש מצינו שמוזכר כבר במסכת סופרים טז. יב. ועוד) ומ"מ מתבאר שהנסח המלא אינו מופיע בתקופת חז"ל ואינו מתקנת עזרא ובית דינו כתפילה וכפי הנראה זמנו מאוחר יותר ונתקן במשך הדורות.

ומצינו בחז"ל (סוטה מט) אמר רבא כל יום ויום מרובה קללתו משל חבריו שנאמר (דברים כח, סז) "בבוקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בוקר" וכו' ואלא עלמא אמאי קא מקיים? אקדושה דסדרא ואיהא שמייה רבא דאגדתא. (ועיין פרק א שהובא שם מקור זה ופרש"י שם ועוד). ויש לבאר מה נתיחד במאמרים אלו קדושה דסדרא ויהא שמייה רבא דאגדתא ומדוע בזכותם דוקא העולם קיים.

והנה קדושה דסדרא, היינו הקדושה שאומרים בסוף התפילה ב"ובא לציון גואל וכו'" בזה הלשון: "ואתה קדוש יושב תהילות ישראל וקרא זה אל זה ואמר: קדוש קדוש קדוש ה' צבא-ות מלא כל הארץ כבודו" (ישעיה ו) ואח"כ אומרים דברי התרגום בארמית (יב"ע) "ומקבלין דין מן דין ואמרין קדיש בשמי מרומא עילאה בית שכינתיה קדיש על ארעא

עובד גבורתיה קדיש לעלם לעלמי עלמיא ה' צבא-ות מליא כל ארעא זיו יקריה" ע"כ. ולאחר מכן מוסיפים ואומרים (יחזקאל ד) "ותשאני רוח ואשמע אחרי כל רעש גדול ברוך כבוד ה' ממקומו". ותרגומו: "ונטלתני רוחא ושמעית בתרי כל זיעא סגיא דמשבחין ואומרים בריך יקרא דה' מאתר בית שכינתיה" ע"כ לשון התפילה. ואע"פ שיש הרבה מה לבאר בנסח" הנ"ל ומדוע נתקן, אנו לא נאריך אלא בדבר הנזקק לענייננו. דיש לשאול אמאי דוקא אקדושה זו העולם עומד, הלא ישנה הקדושה שאנו אומרים בחזרת הש"ץ ועוד לפני הקדושה הנאמרת ביוצר ומה ראו חכמים לקבוע דבריהם על קדושה זו דוקא? ועוד יש לשאול מדוע בקדושה זו הובאה הלשון ותרגומו בארמית ועליה ועל הקדיש, (שגם הוא נאמר בארמית) קאי עלמא?

והנה את ענין קדושה דסדרא ביאר המשך חכמה (רבי מאיר שמחה מדווינסק, מחבר האור שמח על הרמב"ם ועוד.) בבאור הפסוק "קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלוהיכם" (ויקרא יט) ע"פ מה שכתוב בתורת כהנים "אם מקדשים אתם עצמכם, מעלה אני עליכם כאילו קדשתם אותי". (נראה דקשיא להו איך תלה הכתוב קדושתנו בקדושתו ית' וכי דומות הן?) וביאר שם המשך חכמה הנ"ל הענין דהבורא ית'

(א) ישנם מספר נימוקים המובאים ברבותנו לתקנת אמירת קדושה זו. ראה אבודרהם, שלדבריו נתקנה עבור המאחרים להגיע לבית הכנסת ובדומה לברכת מעין שבע שאחרי ערבית של שבת. ובאור זרוע הלכות שבת סימן נ כתב דתקנת זו הקדושה היא עקב גזרת מלכות הרשעה שלא לומר קדושה ותקנו לומר זאת שאם יבואו וישאלום יוכלו לומר להם שעסקו בתורה בלבד וכו'. ורש"י על אתר שם פירש סדר קדושה שלא תיקנוה אלא שיהיו כל ישראל עוסקין בתורה בכל יום דבר מועט שאומר קריאתו ותרגומו והן כעוסקין בתורה. ע"כ ועיין בתקון תפילה שבסדר אוצר התפילות שהביא פרושים נוספים מדברי הגאונים ואכמ"ל.

שלם קודם היות העולם כמו לאחר היותו. ובהיותו רב חסד ברא העולמות וכו' וכולם משיגים כבודו (ראה רמב"ם ריש הלכות יסודי התורה ועוד דהולך כאן בשיטתו). והאדם הוא אשר נקרא עולם קטן והוא כלול מכל הכוחות הטבעיים אשר יש בעולם המציאות, ובידו להפיח בכוחות אלו רוח אש ולכוונם לרע או לטוב דוגמת חזקיה או כנגדו דוגמת מנשה. (עיין אבות דר' נתן פרק לא ובמורה נבוכים ח"א פרק עב הסבר מדוע קרוי האדם עולם קטן) והראשון אשר הוציא מן הכה אל הפועל כוחות אלו היה אברהם שהשיג את הבורא כאשר ישיגו אותו האישים העליונים (עיין ברמב"ם יסודה"ת הנ"ל) ואחריו יצחק ויעקב. ובוה מתבאר מ"ש חז"ל ש"האבות הן הן המרכבה" (בראשית רבה פרשה פב או"ו ושם כתב מוהרז"ו "כמו שיושב כביכול על כסא כבודו בשמים על שרפים וחיות הקודש כן יושב בארץ ע"י המאמינים בו, ובזכותם משכין שכינתו בארץ") "וצדיק יסוד עולם" (משלי י) שכל העולם לא נברא אלא לשמרו. ובכל עולם המציאות אין דבר לבטלה. (ועמ"ש הרמב"ם סוף ההקדמה למשנה). ובזמן שישראל עושים רצון קונם ומקדשים הכל להשי"ת – וזהו משמעות המושג הקדש – אז הבורא יתברך מגלה הודו ומראה כבודו, כפי שהיה בבית המקדש הראשון, ומשפיע שפע קדושה וברכה. וזהו הנקרא בזהר הקדוש "זווגין", כי ע"י הקדושה הנוספת בארץ מצדיקים עושי רצונו ככה תשפיע לאין חקר מלמעלה, ואין לך כל טפח שעולה מלמטה שאין יורדת כנגדו מלמעלה טפחים. וישראל המה משפיעים בעצמותם למעלה בכל העולמות. וזהו "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו". (בראשית א) שרק ישראל יש בהם כח להביא קדושה לעולם. וכפי שבאר באורך בנפש החיים ע"ש ותהיה נפש חיה המחיה כל העולמות וכל הנבראים (רבי חיים מוולוז'ין, תלמיד הגר"א שם בפרק ג שהאריך בזה ואביא מדבריו החריפים שכתב שם בשם איכה רבתי: ר"ע בשם ריב"ס אומר בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מוסיפים

בגבורה של מעלה כדכתיב "באלוקים נעשה חיל" (תהלים ס. קח.) ובזמן שאין עושין רצונו של מקום כביכול מתישין כוח גדול של מעלה דכתיב "צור ילדך תשי" (דברים לב) ע"כ. וע"ש עוד בפרק כ שביאר מה דאיתא בגמרא שאין מלאכי מעלה יכולים לומר קדושה עד שישראל יאמרו למטה וכו' ע"ש וגם דברים אלו נצרכים לענינינו וכפי שיתבאר לקמן.) ובסיום דברי המשך חכמה כתב וז"ל: וזהו בקדושה ראשונה אנו מספרים איך הבורא יתברך שלם בעצמותו ומחויב המציאות והכל בכונה עלול מאתו מושגח ופרטי ורצונו מקיים הכל ללא הפסק וזהו ממש מה שמלאכי השרת מקדשים אותו שגם כן משיגים אותו באמת כפי יכולתם, שהוא בלתי חסר שום שלימות וכו' וזה "נקדש את שמך בעולם כשם שמקדשים אותך בשמי מרום" (קדושה דחזרת הש"ץ בנסח אשכנז). ולא כן הוא בקדושה דסדרא, שם אנו אומרים "ואתה קדוש יושב תהילות ישראל" – בשביל תהילות ישראל. שאין לנו לא קרבן ולא מנחה וכו' רק התהילות והתפילות, שזהו הקדושה הבאה מסבת ישראל מלמטה למעלה, לא כהמלאכים. וזהו שאמרו בסוטה ועלמא אמאי קאי? אקדושה דסדרא שזה יחס העולם הזה בזמן הזה. ולכך אנו אומרים קדושה זו בלשון תרגום שלא יתקנאו בו המלאכים שאין זה ביכולתן ודו"ק בכל זה" עכ"ל. ומדברים אלו מתבאר שמעלתה של קדושה דסדרא היא דווקא משום שבאה מישראל בלבד וחשיבות אמירתה בארמית כבקדיש. ונבאר ענין זה בס"ד.

שלוש פעמים אנו מזכירים בתפילה את הפסוק מישעיה "קדוש קדוש קדוש ה' צבא-ות מלא כל הארץ כבודו"³. האחת ביוצר שם נאמר על משרתיו של ה'ת העומדים ברום עולם ומקבלים עליהם עול מלכות שמים והם "קדושה כולם כאחד עונים באימה ואומרים ביראה קדוש קדוש קדוש וכו'"

(ב) ובבאור הפסוק ושלוש הקדושות שאנו אומרים עמ"ש הרב סולוביצ'יק באיש האמונה ובשער הפסוקים ועוד.

והאופנים לעומתם אומרים: "ברוך כבוד ה' ממקומו". הפעם השניה שאומרים קדושה זו היא בחזרת הש"ץ ושם כבר משתלבת הקדשת ישראל והינה כהקדשת המלאכים: "נקדישך ונעריצך כנעם שיה סוד שרפי קודש המשלשים לך קדושה וכן כתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש וכו'". הקדושה השלישית הנאמרת היא כבר קדושת ישראל בלבד "ואתה קדוש יושב תהילות ישראל (כביכול הקב"ה יושב ומצפה לתהילות ישראל וכן מבואר במדרש שלכך נתנסה יעקב כי הקב"ה יושב תהילות ישראל – ישראל סבא.) וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו". ואח"כ מובאים דברי התרגום אשר מבארים: "קדיש בשמי מרומא עילאה בית שכינתיה, קדיש על ארעא עובד גבורתיה" כלומר קדושה הנאמרת בבית שכינת הי"ת וקדושה הנאמרת בארץ שהיא בבחינת אתערותא דלתתא וע"י שתי הקדשות אלו "קדיש לעלם ולעלמי עלמיא" – קדושה בכל העולמות.

וא"כ אף הקדיש שהרי הוא בבחינת אתערותא דלתתא יותר מאשר תפילות שתקנום אנשי כנה"ג ברוה"ק אשר הערה עליהם ה' ית', על זה קאי עלמא שהרי כשהיה בית מקדשנו קיים בו היו ישראל מקדשים שם ה' ברבים לעיני עולם ומלואו. (וראה בראשית דברנו, שהיו בבהמ"ק נוהגים לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד שתרגומו יהא שמיה רבא וכו'). ומיום שחרב כביכול מחולל שמו בגוים. ואף שמלא כל הארץ כבודו, מ"מ אין מקום שממנו קדושה יוצאת לכל העולם כולו כפי שהיה, ולכן כל יום מרובה קללתו מחבירו רח"ל. ועלמא מקיים אקדיש דאגדתא שבו אנו מתפללים שיהא שם ה' מקודש בעולם שברא כרצונו וכפי שהיה קודם לחורבן, ובמיוחד אקדיש דאגדתא (כפי שפירש רש"י, עיין בפנים הספר פרק א ובפרק כא גבי קדיש הנאמר אחר ד"ת ובדעת הרמב"ם ע"ש) שמיום שנחרב הבית אין לו לקב"ה

בעולמו אלא ד' אמות של תורה בלבד ועל ידה ישראל מקדשים שמו של הקב"ה בעולמו. שיכירו וידעו כל יושבי תבל ש'יתגדל ויתקדש שמייה רבא" שיחזור להיות שם "יה" רבא. ובוזה יתקרבו לתיקון העולם שברא כרצונו במלכות שדי. ובתפילה זו הממלאת את תפקיד בית המקדש משנחרב, קאי עלמא, – עומד ומתקיים העולם.

ובזה יתבארו דברי הגמרא מסכת ברכות ג ע"א: תניא אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחרבה מחרבות ירושלים להתפלל. בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח עד שסיימתי תפילתי, אמר לי שלום עליך רבי ומורי וכו', ואמר לי מה שמעת בחרבה זו. אמרתי לו שמעתי קול שמנחמת כיונה ואומרת אוי לבנים שבעוונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין האומות. אמר לי, הייך וחיי ראשך, לא שעה זו בלבד אומרת כך אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך. ולא זו בלבד, אלא בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין "יהא שמו הגדול מבורך" הקדוש ברוך הוא מנענע ראשו ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך ומה לו לאב שהגלה את בניו, ואוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם. ע"כ. ולפי דברינו יובן מדוע בעת אמירת הקדיש הקב"ה אומר דברי צער אלו על הגלות והחורבן, שהרי הקדיש הוא התפילה המקדשת שם ה' אחר החורבן ובאתערותא דלתתא, ועליה קאי עלמא וכאמור.

ומכאן מתבארת חשיבותו ומעלתו של ספר זה העוסק בתפילה זו של ישראל שבה הם מקדשים שם שמים ומתפללים להחזרת שכינה למקומה כבתחילה. וע"י קדוש שם שמים מקדשים אנו את עצמינו. (ראה תחילת דברנו המדרש מתורת כהנים שהביא הרב משך חכמה.) וכפי שכתב הרב נפש החיים הנ"ל בפרק כ לבאר מ"ש חז"ל: "כל העונה אמן יהא שמייה רבא מברך בכל כוחו קורעים לו גזר דינו

ואפילו יש בו שמץ של ע"ז מוחלין לו". וז"ל: כי עיקר כוונת זה השבח הוא שיתאצל ויושפע תוספת ברכה ושפעת אור עליון לכל הד' עולמות אבי"ע² (אצילות, בריאה, יצירה ועשיה). וזהו "יהא שמיה רבא מברך. היינו שיתאצל ברכה ותוספת קדושה ממנו ית"ש. עד "לעלם" הוא עולם האצילות. ומשם גם "לעלמי" הם ב" העולמות בריאה יצירה. "עלמיא" הוא עולם העשיה. והם שורש ד' דרגין של האדם שרש הנשמה ונר"ן וכשמכוין אדם בקדושת מחשבתו באמירת זה השבח לעורר ולהשפיע ע"י תוספת קדושה וברכה על שורש נשמתו ורוחו ונפשו. גורם בזה להתם ולכלה כל עוון וחטא אשר חטא באיזה בחינה מאלו הג' והיו כלא היו. וזה עיקר ענין התשובה האמיתית כנ"ל. ולכן מוחלין לו על כל עוונותיו. "עכ"ל.

אודות הספר.

אבא זצ"ל השאיר מספר כתבי יד והמה בכתובים חלקם ממש בכתב ידו ובחלקם מ"ש בעת זקנתו ע"י מכוונת כתיבה. והנה הספר הנכחי, החליט אבא זצ"ל לכתבו ולהוציאו לאור כבר אחרי מלחמת יום הכפורים בשנת תשל"ד. עת שנודע גודל האסון רח"ל וכמה מאלפי בחורי ישראל נהרגו, הי"ד צרה לא תחזור שנית. וכפי שמופיע בהקדמת המחבר ע"ש. אלא דלא אסתייע מילתא ובנתיים ספרים אחרים הוציא לאור ונשאר ספר זה יחד עם שאר הכת"י. ובשנה האחרונה לחייו, כשעסק בעניני ההוצאה לאור של ההגדה לפסח "מצליח בידו" דיברנו כמה פעמים בענין זה, ובהם הביע את צערו על שספר זה מתעכב.

(ג) ושם בהג"ה כתב "ואמרם ז"ל בכל כוחו סובל ב' פירושים. או בכל כוחו של העונה. או שיתברך השם י -ה בכל כחותיו. כענין "יגדל נא כח ה'" אמנם ב' הפירושים הם בחדא מחתא. ששורש מקור שפע קדושה והברכות הוא בשם יה. וממנו משתלשל ומתמלא עולם הבריאה הוא עולם המחשבה וכו' ע"ש בהג"ה ראשונה כשל פרק כ'.

ולכן משנצחו אראלים את המצוקים, ונפטר מר אבא זצ"ל בקשנו אנו הבנים להוציא ספר זה לאור. אך בראותינו אחי הי"ו ואני כי רבה המלאכה ויראנו מנגוע בקודש. בקשנו מכמה תלמידי חכמים לסייע בדבר מלאכת קודש זו. אולם זה אומר בכה וזה אומר בכה, והזמן חלף אמרתי אשימה נפשי בכפי ברא כרעא דאבוה וחובת כיבוד אב ואם מוטלת עליו ואין להמלט ממנה, ובבטחון בהי"ת שזכות אבות לנו יזכור החילותי במלאכה. ומי לנו גדול כבעל ספר החינוך שדבריו עמדו כנגדי וחזקו דעתי, וכמובא בסוף ההקדמה לספר וז"ל: "ואינני חושב להגיע אל האמת על כל פנים, כי מי כמוני תולעת ולא איש, שלא ראיתי מאורות חכמה כל הימים, להרים יד במה שלא השיגו חכמים מחוכמים, אמנה כי לא חסרתי דעת כי הנמלים לא יוכלו לשאת משא הגמלים, וקטן שלא יודע למי מברכין לא ידרוש במעשה המרכבה וסוד חשמלים, אלא שרוב חשקי לטבול קצה המטה ביערת הדבש וכו'... וראש דברי אני מזכיר לזכות עלי מה שאמרו רבותנו ז"ל "כל פטטיא (=דבורים) בישין, ופטטיא דאורייתא טבין. ועוד דרשו רבותנו ז"ל לחזק לב הלמד (שה"ש רבה ב, ג.) "ודגלו עלי אהבה" לגלוגו עלי אהבה. עכ"ל. ואנן מה נאמר אחריו. הלא מכיר אני את מקומי שפל ואפל, דאנה לגבי א"א, כחלא בר חמרא. ומה לתבן את הבר, ומה יתן זה ולפני מלכים יתיצב. אכן סעיפי ישיבוני לראות מ"ש הרה"ג רבי חיים כהן זצוק"ל וזיע"א בהקדמה לספר לב שומע— כללי הש"ס אוט"ו (הו"ל ע"י מכון הרב מצליח ב"ב. וע"ע בהקדמה שנית של הספר "דברי הברית" לאבי אבא רבי משה ביישי מימון זצ"ל וזיע"א) על מה שנאמר במדרש רבה פרשת אחרי מות פרק כב עה"פ "אוהב כסף לא ישבע כסף ומי אוהב בהמון לא תבואה גם זה הבל" (קהלת ה) שכל מי שהומה אחר המצוות, ומצוה אחת לו קבועה לדורות אין לו, מה הנאה יש לו. תדע שהוא כן, שהרי משה רבנו ע"ה כמה מצוות וכמה מעשים טובים בידו והתאוה לעשות מצוה קבועה לדורות.

הה"ד "או יבדיל משה שלוש ערים בעבר הירדן" (דברים ד).
 ופירש הרב יפ"ת מצוה קבועה לדורות כגון בה"כ או תלמוד
 תורה או ס"ת ע"ש. ודון מינה נמי למחבר ספר דהיא מצוה
 קבועה לדורות. וז"ש רז"ל "אשרי מי שבא לכאן ותלמודו
 בידו". ופירש המהרש"א ז"ל שר"ל הלימוד הבא בכתב ידו
 ע"ש, דהיא מצוה הקבועה לדורות. וכ"ש אם זיכהו השי"ת
 להוציאו לאור ע"י הדפוס, דאין לך קבועה לדורות כמו מצוה
 זו, יותר מכתיבת ס"ת שאינו מתקיים כ"כ לדורות כמו הספר
 הנדפס. עכ"ל (וע"ע שם בקונטרס דפ"סה מחיים) לזה
 אמרתי להשיב מפני הכבוד לגמרה של תורה, את אשר אל
 שולחנו של מלך, לא הובא. למלא חסרונו ולהוציא לאור
 משפטו והיו למאורות לאור באור החיים, תורתו של אבי
 אדוני ורבי זצ"ל.

והנה כתב יד של ספר זה עת פטירתו של אבא זצ"ל היה
 נראה כך. יד' הפרקים הראשונים של הספר (מתוך כח'
 הפרקים) היו ערוכים ומעובדים במכונת כתיבה. פרקים אלו
 עיקר עיסוקם בהלכה, ובהם מעט מאד נצרכת לשנות,
 ומלבד בדיקת המקורות והרחבתם לעיתים, ופתיחת ראשי
 התיבות, ובסגנון, שינוי קטון להקל על מלאכת הקורא
 שאינו בקי בסגנון הכתיבה של הדור הקודם. השתדלתי ע"פ
 רוב לשמר הכל כפי שהוא. הפרק האחרון אשר היה מסודר
 כך היה פרק טו' ממנו הספיק אבא לערוך כשני שלישי. ובזה
 היתה סיעתא דשמיא גדולה, שכן המעיין בספר יוכל לראות
 שמפרק זה ואילך פרקים אלו עוסקים בבאורים ובפירושים
 לקדיש, ואפשר היה לערכם בכמה צורות, ופרק זה אשר
 הספיק אבא ז"ל לערכו שימש כצהר וחלון לבאר כיצד יש
 לערוך ולבנות שאר יג' הפרקים. פרקים אלו (מפרק טז'
 ואילך) לא היו ערוכים כלל ובהם היה רק חומר שנאסף
 ונכתב ע"י אבא ז"ל ללא סדור וכפי שהיה נראה ללא
 השלמה. (כך נראה שהיתה דרכו של אבא. במשך השנים היה
 אוסף וכותב את אשר למד וראה ע"פ הנושאים השונים. כן

הוא בכת"י שעל פרשיות השבוע, וכן הוא בספר על המערכות וכו'. אמנם כשיצא לפנסיה התחיל לערוך הכתבים אשר חידש כתב ואסף במשך השנים ולחלקם בצורה מסודרת ע"פ נושאים. וכן בזה, חלק מן החומר הספיק לערוך ואלו טו' הפרקים הנ"ל והשאר נשארו כפי שכתב במשך השנים) את הפרקים האחרונים האלו סדרתי וערכתי כאמור לפי מבנהו של פרק טו' ולפי דף ה"תוכן" שביאר מהו עיסוקו של כל פרק, אותו הספיק לכתוב וכנראה שימש תכנית כללית של הספר. בפרקים אלו לעומת הראשונים נצרכתי לשנות הרבה בסגנון ולעיתים רבות הרחבתי והוספתי, אך השתדלתי לסייג הדברים בראשי התיבות "אה"ב" (אמר הבן) אולם כאמור לא בכל מקום ששיניתי, עשיתי כן. ובמקום זה, בשער בת עמי הריני מגלה דעתי בלב שלם ובנפש חפצה שכל שעשיתי הוא כדי לעשות נחת רוח לפני ה'". לשם יחוד קוב"ה ושכינתיה וכו' ולמלא מצוות כבוד ומורא אב ואם. ואם ח"ו נתערבה כוונה אחרת או אם נעשה דבר כ"ש שלא לרצון אבא זצ"ל ולרצון שמייים, הריני מגלה דעתי ורצוני בלבב שלם ונפש חפצה לבטל ביטול גמור ושלם כדין וכהלכה כל מחשבה פגומה ופניה שאינה טובה כולם יהיו בטלים ומבוטלים. ויהא רעווא מן קודמיה דיתקבל כקרובן אשה, תתקבל צלותנא ובעותנא אחד המרבה ואחד הממעט. יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי. מה אקדם לאלוהי איכף לאלוהי מרום על הטובות אשר גמלנו וזיכנו להגיע עד הלום, הפעם אודה את ה' מאד בפי ובתוך רבים אהללנו. ברוך אלהינו שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו. הוא יפתח לבנו בתורתו וישים בלבנו אהבתו ויראתו לעשות רצונו ולעבדו בלבב שלם.

(ד) באחד מהדפים שנשארו בכתב ידו של אבא זצ"ל נמצאה תכנית כיצד להוציא את כתבי היד לאור, ושם הוזכר ספר זה יחד עם חידושים על המשנה. מחברת זו עם חידושי נמצאת אך לצערי לא הצלחנו להוציאם לאור יחד עם ספר זה. והוא רחום יכפר.

הנה ברך לקחתי אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך. ראשית תודה וברכה, כי כן יבורך גבר, איש אחד מן הרמתיים מרבה להיטיב ורחב ידיים שא"ב כמוה"ר ר' משה מימון, רב מתא דקרית אתא, יאריך ה' ימים על ממלכתו ברבות שמחה וטובה. אשר מבשרו לא התעלם ובכל שנה עת פקידת מר אבא וצ"ל (ד' טבת), מרחוק בא לעה"ק באר שבע להנחות את האזכרה השנתית (הנערכת ברוב עם ובנכחות הרבנים הגדולים ממכירי אבא וצ"ל ומכל האיזור.) וברוב חסדו הגיה את הספר טרם מסירתו לבית הדפוס, זכות אבינו ואדמו"ר תעמוד לו ולכל משפחתו. ובכלל הברכה לכל המסייעים במלאכה ובהם אחותנו את היי אלפי רבבה מרת שרה אורלי עזריה, יהי ה' בעזרם ורפו"ש במהרה אמן. זכות התורה תעמוד בעדם ובעד אחי המבורכים משה שמעיה שליט"א ויוד רפאל מימון יצ"ו אשר זרזוני לעשות וסייעו להשלמת המלאכה, ימלא הי"ת כל משאלות לבם לטובה אמן. תוספת ברכה להם ולכל המשפחה ובראשם אימי, נוות בית אבי, מרת ניג'מה מב"ת, אשת חיל מי ימצא עוד ינובון בשיבה. ולאישתי נוות ביתי מרת נגה מב"ת ה' עליהם יחיו אורך ימים ושנות חיים דשנים ורעננים זרעם היא וקיימא נכון לפניהם תמיד, זרעא מעליא ובריא מזלייהו אורך ימים ושנות חיים טובים אמן.

אני טרם אכלה לדבר. אעתור לפני שוכן מעונה אל נורא נאזר בגבורה, חושה נא כגודל חסדך להשלים ולקבץ שה פזורה מכנפי הארץ לירכתי ביתך. זרים גרש מנחלתך נכרים מביתך. הר ציון ששמש מהרה יבנה ברחמיך גדול כבודו בישעותך ואתה תשמע השמיים מכון שבתך להיות עינך פתוחות אל הבית הזה לילה ויום. אל המקום אשר אמרת יהיה שמי שם. ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד. יתגדל ויתקדש שמייה רבא אמן.

כו"ח ביום טו' לחודש הרחמים והסליחות תשנ"ה.
הצב"י גון צבי חיים מימון ס"ט.

בינ"ו

עמ"י

עש"ו

דברי פתיחה ומבוא

עושה שלום במרומוי הוא ברחמי ושבח אני את המתים שכבר
 יעשה שלום עלינו ועל כל עמו מתו מן החיים אשר
 ישראל ואמרו אמן. המה חיים עדנה (קהלת ד' ב')

ישתבח הבורא ויתעלה היוצר אשר יצר את האדם בחכמה:
 "וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת
 חיים ויהי האדם לנפש חיה" (בראשית ב' ז). וייצר בשני
 יודי'ן כתיב, יצירה מן התחתונים, יצירה מן העליונים. מן
 התחתונים, אוכל ושותה, פרה ורבה, מטיל גללים ומת
 כבהמה. מן העליונים, עומד מדבר ויש בו דעת כמלאכי
 השרת (בראשית רבה פרשה ח' אות יא' ופרשה יד' אות ג'
 ועיין רש"י). מן התחתונים הגשמית הארצית – עפר מן
 האדמה. מן העליונים הרוחנית שמימית – ויפח באפיו נשמת
 חיים. וכל זמן שנשמתו קשורה ושמורה בקרבו "ויהי האדם
 לנפש חיה". אנו מברכים בכל יום ברכת אשר יצר את האדם
 וכו'... רופא כל בשר ומפליא לעשות. מפליא לעשות במה
 ששומר רוח האדם בקרבו וקושר דבר רוחני בדבר הגשמי.
 והכל הוא על ידי שהוא "רופא כל בשר" כי אז האדם בקו
 הבריאות ונשמתו נשמרת בקרבו, (עין מור"ם בהגה שו"ע
 אורח חים ס"ו) וכאשר יכלה הזמן הקצוב לשמירת רוחו
 בקרבו, אז יתפרדו איש מאחיו – הגוף והנשמה – וכל אחד
 אל מקומו חוזר. גוף האדם שהוא מן התחתונים שבא מן העפר
 (האב והאם שיסודם מאדם הראשון) חוזר אל עפרו ככתוב:
 "עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחת כי עפר אתה ואל עפר
 תשוב". (בראשית ג' ט). הנשמה שהיא מן העליונים – חלק
 אלוה ממעל – חוזרת למעלה. וכתוב: (קהלת יב' ז) "וישוב
 העפר אל הארץ כשהיה, והרוח תשוב אל אלהים אשר נתנה".

הנשמה כאשר תשוב למעלה אל אלהים אשר נתנה, שם תעמוד בדין, וכמו שתרגם הפסוק הנ"ל (וישוב העפר וכו') "ויתוב בסרך דאתברי מן עפרא עלוי ארעא היכמא דהוה במלקדמין, ורוח נשמתך תתוב למיקם בדינא קדם ה' דיהבא לך", ותקום בדינא קדם ה' לקבלת השכר והעונש לפי מעשיה. כי השכר אינו בעולם הזה עולם השפל שאין לו בה קיום וחיוו כצל עובר, אלא השכר הוא בחיי העולם הבא, שהיא עולם נצחי. ולכן אנו מוצאים כאן בעולם הזה צדיק ורע לו רשע וטוב לו, אבל שם בעולם העליון הכל לפי המעשים, כדברי התנא באבות (סוף פרק שני): ונאמן בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך, ודע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא. ירצה ונאמן וכו', ושלא תאמר והא מוצאים צדיקים ורע להם, ואיפה שכר פעולתם? לזה אמר ודע רצונו לומר, להבין זאת היטב, שמתן שכרן של הצדיקים לעתיד לבוא, ולא בעלמא הדין (וכמ"ש המפרשים).

וכל קהל בית ישראל מאמינים באמונה הזאת בהשארות הנפש לאחר הפרדתה מהגוף לעמוד בדין לקבלת השכר והעונש, ועל כל נפטר אומרים: ת.נ.צ.ב.ה. שפירושה תהא נפשו צרורה בצרור החיים. וכך אמרה אביגיל לדוד המלך ע"ה (שמואל א' כ"ח) "והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים עם ה' אלהיך ואת נפש אויבך יקלענה בתוך כף הקלע". ואביגיל היא מכלל שבע הנביאות, ונתנבאה על עולם הנשמות שתהיה נפש דוד צרורה בצרור החיים, בצרור החיים הנצחיים הרוחניים, גנוזה תחת כסא הכבוד. (עיין התרגום והמצודות שם, ומהרש"א בחידושי אגדות מסכת שבת דף קנ"ד).

ועל החיים האלו כתב הרמב"ם (פרק ח' מהלכות תשובה ועיין עוד בהלכות יסודי התורה) חיים לפי שאין עמהם מוות – שאין המוות אלא ממאורעות הגוף ואין שם גוף – נקראו צרור החיים. וזהו השכר שאין למעלה ממנו, וטובה שאין

אחריה טובה. וכל הנביאים מתאווים לה. וכמה שמות נקראו לה כדרך משל, הר ה', מקום מקדשו, חצרות ה' וכו', ובכל מקום קורין לה עולם הבא. ובזוהר הקדוש (בפ' אחרי דף ע' א"א) איתא: שלשה מדורים עשה הקב"ה לצדיקים לנפש רוח ונשמה, מדור א' לנפש, מדור ב' – הוא גן עדן בארץ – לרוח, מדור ג' הוא מדור העליון הקדוש הנקרא צרור החיים שהוא גן עדן העליון ששם מתעדנת אותה מדרגה עליונה הקדושה שנקראת נשמה, והוא דכתיב והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים. ואם כן צריך לומר נשמת אדוני, שהרי רק הנשמה עולה לצרור החיים? אלא, אשריהם הצדיקים שהכל נקשר זה בזה, הנפש ברוח, והרוח בנשמה, והנשמה בהקב"ה וכו', נמצא שהנפש צרורה בצרור החיים כי נקשרה בנשמה שהיא בצרור החיים.²

ואמרו חז"ל (שבת קנ"ב) על גופם של הצדיקים אומר (ישעיה ה"ז) "יבא שלום ינוחו על משכבותם". ועל נשמתם הוא אומר, "והיתה נפש אדוני צרורה בצרורו החיים". על גופם של הרשעים הוא אומר (ישעיה מ"ח) "אין שלום אמר ה' לרשעים" ועל נשמתם הוא אומר, "ואת נפש אויבך

(א) וזה שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים לא. כ.) "מה רב טובך אשר צפנת ליריאך". פסוק זה רמז לדברים הנזכרים. שהשכר הוא טובה שאין אחריה טובה, וזהו "מה רב טובך", שהשכר אינו בעולם הזה אלא – "אשר צפנת", צפון וטמון לעתיד לבוא בחיים הנצחיים חיי העולם הבא. והשכר הזה לא כולם זוכים בו, אלא "ליריאך" נשמות הצדיקים תמימי דרך ההולכים בתורת ה' וביראתו. ואמרו טובך בכנוי ולא כתיב מה רב הטוב וכו', רמז אל הטוב של הקב"ה, טובך הטוב שלך כביכול רומז לכסא הכבוד ששם גנוזות נשמתם של הצדיקים וכאמור. וא"ש ה' יכפר בעדי.

(ב) הדברים סתומים ונסתרים. ואם אפשר י"ל זהו שחכמינו תקנו לומר בתפלתנו על הנפטרים לעלוי נר"ן – נפש רוח נשמה, כי לכל אחת יש מדור בפני עצמו, ולקשרם ביחד כאמור, הנפש ברוח והרוח בנשמה. ואם שגיתי ה' יכפר בעדי.

יקלענה בתוך כף הקלע". רבי אליעזר אומר נשמתם של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד שנאמר, והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים. ושל רשעים זוממות (חבושות) והולכות שנאמר, "ואת נפש אויבך יקלענה בתוך כף הקלע", מלאך אחד עומד בסוף העולם ומלאך אחד עומד בסוף העולם ומקלעין משמתן זה לזה.

הפסוק הנ"ל ("וישוב העפר אל הארץ כשהיה" וכו') דרשוהו החכמים ז"ל במדרש (קהלת רבה יב' או"א דברים רבה ז') אימתי והרוח תשוב אל האלהים לכשישוב העפר על הארץ כשהיה, ואם לאו נפש אויבך יקלענה וכו'. כך אמר הקב"ה לאדם ראה שאני טהור ומעוני טהור ושמשי טהורים, ונשמה שנתתי לך טהורה היא, אם אתה נותנה לי כשאני נותנה לך מוטב, ואם לאו אני שורפה בפניך ע"כ. וכן דרשו "עת ללדת ועת למות" (קהלת פרשה ג' או"א) אמר ר' ברכיה וכי אין אנו יודעים שעת הוא שאדם נולד ועת הוא שאדם מת? אלא אשרי אדם שעת מיתתו כעת לידתו, מה בשעת לידתו נקי אף בשעת מיתתו נקי הרי ברוך אתה בבואך (בביאתך לעולם) וברוך אתה בצאתך (ביצאתך מן העולם) ע"כ עש"ב. (וזהו פירוש "אימתי והרוח וכו' לכשישוב בעפר על הארץ כשהיה", ר"ל כשישוב יהיה נקי כשהיה בביאתו). אמנם מאחר דכתיב (קהלת ז', י') "כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא", ופירשו לפי שהוא בבחינת אדם שנלקח מהאדמה מעולם הגשמית נמשך הוא אל טבעו להתאוות לדברים גשמיים ולא יוכל לבוא לעולם העליון זך

(ג) ואפשר לזה רמז הכתיב (תהלים סו' ט') "השם נפשנו בחיים ולא נתן למוט רגלינו". ירצה, השם נפשנו בחיים הנצחיים – בצרור החיים. ולא נתן למוט רגלינו – להתמוטט בתוך כף הקלע, לקלוע אותה ממקום למקום, וזהו למוט רגלינו. או רומז על הגלגול, ולא נתן למוט ולהתגלגל מגוף אל גוף, אלא השם נפשנו בחיים, שתהא צרורה בצרור החיים וכנוכר. וא"ש ה' יכפר בעדי.

ונקי בלי שום חטא. אי לכך מתבקשים החיים לעזור לנפטרים, שיזכו שתהיה נפשם צרורה בצרור החיים, וזה על ידי כמה מעשים טובים שעושים החיים לעלוי נפשם רוחם ונשמתם של הנפטרים, ובוה מתכפרים המתים ופודים אותם מדינא של גיהנם. כמו שכתב רבינו בחיי ז"ל (הובא דבריו בפנים סימן י' אות ד' עש"ב) "כפר לעמך ישראל אשר פדית". "כפר לעמך" – אלו החיים שמתכפרים בממונם. "אשר פדית" – אלו המתים שמתכפרין במזון החיים, והקדשות שנותנים החיים להקדישם בעד המתים ויש להם תועלת למתים. וכל שכן אם הבן מקדיש בעד אביו שהוא זכות לאביו להיות אוכל הבן פירותיו, והוא הדין לאומר בשבילו קדיש או שום ברכה בבית הכנסת בצבור ע"ש. הרי דלאו דוקא הבן על האב אלא כל אדם יכול להקדיש ממונו בעד הנפטר או לומר קדיש ולהתפלל בעד הנפטר שיש תועלת לנפטר מזהה וכמו שכתבתי באורך בפנים הספר. (ועיין בסימן י' יא' יב' ועוד). וזה נושא פתיחתנו ושבח אני את המתים וכו', ר"ל המתים שכבר מתו מגיע להם שבח של כבוד ושבח שמתכפרים לתועלת נשמתם, השבח הזה מגיע להם מן החיים אשר המה חיים עדנה. שמה שעושים החיים תורה ותפלה צדקה וקדישים לעלוי נשמתם מגיע להם ובו יזכו שתהיה נפשם צרורה בצרור החיים, וכאמור.

מהדין טעמא ראיתי חובה לעצמי, לאחר מלחמת יום הכפורים, מלחמה האיומה, אשר כפו עלינו אויבינו ביום

(ד) וזהו לא יומתו אבות על בנים, רומז שהאבות לא יומתו מיתת הנפש על ידי הבנים שיצילו אותם ברא מזכי אבא (המפרשים), וזהו נמי רמז הכתוב פוקד עוון אבות על בנים, פוקד לשון חסרון (ע"ד "ולא נפקד ממנו איש") שמחסר עוון אבות שלא יענשו עליו, על בנים – על ידי הבנים שיצילו אותם. (ודומני שכן פירשו המפרשים).

(ה) ובוה פירשתי משה"כ (תהלים סב) "אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי כי עז לאלהים. ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו". והיינו אחת דבר אלהים – מי שמקיים מצוה ועשה טוב יבא על שכרו.

הכפורים תשל"ד, ובבוא התשועה בא גם האבל, אור וחשך משתמשין בערבוביא. "ותהי התשועה ביום ההוא לאבל לכל העם" (שמואל ב' יט) שהרי בה נפקדו בחורי חמד מיטב בחורינו, מאין תנחומים בהעדרם. וביניהם ארזי לבנון בני תורה מעולים בחורי ישיבות, ואחד מהם אור עינינו שאר

שתים זו שמעתי – כי גם על מה שלא עשו וקימו אלא שאחרים עשו וקימו לזכותם ולמנוחתם. או בדרך זו, אחת דבר אלהים – היום לעשותם ולמחר לקבל שכרם. אמנם שתיים זו שמעתי – כי גם לאחר מיתה אפשר שיגיע לו שכר והוא על ידי אחרים שעשו למנוחתם וכנזכר. ולך ה' חסד כי הכל הוא חסד מהשי"ת שמו. כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, כאלו הוא בעצמו עשה ויתכפר לו ובוה יזכה שתהא נפשו צרורה בצרור החיים. וחז"ל אמרו (בר"ה יז ע"ב) בתחילה כי אתה תשלם לאיש כמעשהו ולבסוף ולך ה' חסד. ור"ל שבתחילה יקבל האדם שכרו כמעשהו כפי מה שהוא עשה, ולבסוף חסד מה' שיקבל ממעשה שעשו אחרים למנוחתו וכנזכר.

(ו) כתיב (עמוס ח) "והיה ביום ההוא נאום ה' אלהים והבאתי את השמש בצהרים והחשכתי לארץ ביום אור" וכו'. "ושמתיה כאבל יחיד ואחריתה כיום מר". יש להמליץ פסוק זה על המאורע באותם הימים של המלחמה. והבאתי את השמש בצהרים, בצהורי יום כפור יום אדיר בימי שנה, ובאותו יום, יום שכולו אור, אורה של קדושה וטהרה, פתאום שקעה השמש "והחשכתי לארץ ביום אור" עולם חשך באותם רגעים שבאה השמועה, ובחור בחור יוצא מבית הכנסת, מנשק יד אביו ויוצא, ועיני ההורים זלגו דמעות, וחוזרים ומתפללים "ובכן יתקדש שמך על ישראל עמך", לאחר יום הכפורים התחילו להכין את הסוכות והכל בחשך ואפילה סגור ועטוף וחשך בכל הארץ (שאסור להאיר כידוע), כך נהפך החג כימי אבל "והפכתי חגיכם וכו'" ובתום המלחמה ובני ישראל יצאו ביד רמה "לארץ מצרים" ותהי התשועה ביום ההוא לאבל בהודוע מה שנפקד מאתנו בחורי חמד, "ושמתיה כאבל יחיד" כמו שפירשו המפרשים (עיין להרב גוה צדיקים דרוש ו') שיש שני מיני הספד, הספד רבים שכל ההמון גדולים וקטנים מספידים על הנפטר אע"פ שאינם קרוביו, ויש הספד יחיד הם בני אדם קרובי המשפחה, בניו בנותיו אחיו ואשתו... שני סוגי ההספדים חלוקים זה מזה. יש בזה מה שאין בזה, הספד רבים צרתו וצערו חמור ועושה התלהבות גדולה שכל העם נאנחים, אמנם סופו קל כי לא יארכו ימי ההספד

בשרינו הבחור"ן העניו הרב אבנר יונה זכר כולם לחיי העולם הבא ותנצב"ה אמן. חובה רמיא עלינו שזכרם לא יסוף מאתנו ולתת להם כבוד – כבדהו בחייו כבדהו במותו (קדושין לא) – וחייבים להתפלל בעד נשמתם שיזכו להיות נפשם צרורה בצרור החיים שם בעולם העליון. לכן אמרתי אנא זעירא לצאת ידי חובתי בזה לתת להם כבוד וזכר למו מגיש אני בעזרת השי"ת חוברת קטנה ילקוט קטן שכלול בתוכו נושא הקדיש בשלמותו, ויהיה זה לזכרם לזכר חללי צה"ל שנפלו במערכות ישראל, וזה יהיה גם לכבודם ולעלוי נשמתם, יהי רצון שתהיה נפשם צרורה בצרור החיים אמן.

צדיק הוא וצדיק דינו, "הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול". אנו מצדיקים עלינו את הדין, ומקבלים עלינו דין שמים, ומשבחים ומברכים את השם ואומרים יהא שמיא רבא מברך, ..יתברך וישתבח... שמיא דקודשא בריך הוא.

וזה אחד מהטעמים שאומר הבן קדיש על אביו, כמו שכתוב בספרים הקדושים (ועיין בפנים בסימן י', ובטור יורה דעה סימן שע"ו במנהגים שהיו נוהגים לאחר קבורת המת שהיו

ואחר יום או יומים נסו יגון ואנחה. אבל הספד יחיד ההספד יאריך אצלם כמה וכמה ימים, ומכאוביו נגדם תמיד בראותם חסרונו בתוך ביתם נפקד מהם בן יקר, ורק אחרי כמה זמן יתנחמו לאט לאט, וזהו ושמתיא כאבל יחיד, שיאריכו ימי ההספד, ואחריתה כיום מר, שאעפ"י שהוא הספד של רבים יאריך ימים שגם באחרית לאחר כמה ימים יהיו כיום מר כיום הראשון שנפקד מהם. (ועיין תענית כב, מועד קטן כה, רש"י שם בעמוס ובדברי הימים ב' לה. שדרשוהו על מותו של יאשיהו שמת בחרב של שלום. ושהיתה מיתתו בחג הסוכות ע"ש) המנחם ציון הוא ינחם את האבלים ובירושלים ינוחמו. וה' יבטל מעלינו ומעליכם כל ישראל כל גזירות קשות ורעות, ויחיש לגאולנו גאולה שלימה, ויקיים אמונתו לישיני עפר. "יקיצו וירננו שוכני עפר, יחיו מתיך נבילתי יקומו"ן אמן.

אומרים צדוק הדין ואחר כך קדיש ועוד מנהגים שהיו מזכירין ענין תחיית המתים עש"ב). ובמדרשים עתיד הקב"ה להיות יושב בגן עדן ודורש וכו' וכשמסיים עומד זרובבל בן שאלתיאל ואומר יתגדל ויתקדש וכו' ורשעי ישראל מצדיקים עליהם את הדין עונים ואומרים אמן, ומיד מתגלגלים רחמיו של הקב"ה עליהם. (עיין בפנים בסימן י' או"ב באורך) כן יהי רצון בהאי חוברת הקטנה מחברת הקדיש שאנו מסדרים ומצדיקים עלינו את הדין מגלגלין רחמיו יתברך על כל חללי צה"ל שנפלו במערכות ישראל.

לכן אמרתי אלקטה מספרים הקדושים, וכל הבא מצליח בידו רשמתי לי לזכרון, מילי מילי קטנ"י, אשר אסף עטי אביאס"ף לקט אורות, אמרות ה' אמרות טהורות, מדברי חז"ל, ומזוהר הקדוש, ומהפוסקים הראשונים והאחרונים, מהסופרים הנמצאים בידי, ויהי בידי ילקוט מכיל הלכות הקדיש ומענהו "אמן יהא שמיה רבא", טעמים ומנהגים באמירתם, נסח הקדישים ופירושם, יסוד הקדיש ותקנתו, כריעות ופסיעות הקדיש, טעם אמירתו בלשון ארמי ועוד. כן נרשם במה הצד מלתא דאתיא באגב, דלית בר בלי תבן, עיונים רמזים, טעמים, הערות וביאורים ממנ"י. וה' יעזרני לחבר את האהל להיות אחד, חוברת אחת. החוברת מתחלקת לסימנים כ"ח במספר – שכן אמרו חכמים ז"ל במענה של הקדיש העונה אמן יהא שמיה רבא מברך בכל כוחו, ופירושו בכ"ח תיבות, בכ"ח אותיות שבו (ראה בפנים בסימן יח' באורך) כן זו החוברת בה כ"ח סימנים – וכל סימן מחולק לסעיפים, מהם הלכות ומהם טעמים ומנהגים. ידעתי אחי ידעתי שנמצאים עוד כהנה וכהנה, ובודאי שיש עוד דברים נסתרים, מהזוהר הקדוש ומחכמים היודעי חן, שהם נסתרים ממני וידי יד כהה לא אספה מזה, כי לא ידעתי ספורות, וה' בדרך ישר ינחני, ומכל שגיאה יצלני, כמו שאמר דוד המלך ע"ה "פעמי הכן באמרתך ואל תשלט בי כל און". "ה' צבאות עמנו משגב לנו

אלהי יעקב סלה", וערבה לה' מנחתי, מנחה בלולה בשמן הקודש דברי חז"ל וספרים הקדושים, כאשה ריח נחוח, ובוה יכופר חטאת נעורי ופשעי עד יומא הדין, וה' יעזרנו על דבר כבוד שמו אמן .

יתכן עוד לומר טעמא בסידור החוברת הלזו, כי תפלת הקדיש הלא היא תפלה על חלול שמו הגדול וחרבן בית המקדש, חרבן הארץ ופיזור ישראל, ואנו מתפללים: יתגדל ויתקדש שמו הגדול, ותחזור העטרה ליושנה, וימליך מלכותיה ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה. ועם התפלה אנו מברכים קהל השומעים, וגם כל ישראל בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל. עד שימליך מלכותיה ויצמח פורקניה צרות רבות יעברו, וכמו שכתוב (במלאכי ג') "ומי יכלכל את יום בואו ומי העומד בהראותו כי הוא באש מצרף וכבורת מכבסים", לכן אנו אומרים בחייכון וביומיכון... ואומרים יתגדל ויתקדש כמו שנאמר במלחמת גוג ומגוג "והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גויים רבים וידעו כי אני ה'". וזה תקוותנו לעתיד לבוא (כמבואר כל זה בפנים החוברת בסימנים הראשונים). ולכן אחרי המלחמה האיומה, ומאחר שאנחנו בתחלתא דגאולה, ראיתי לנכון להגיש את החוברת הזאת נושא הקדיש שתהיה כתפילה שאנחנו מתפללים שימליך מלכותיה ויקרב משיחיה בחייכון... ולא יפקד עוד איש מישראל. עושה שלום במרומיו הוא ברחמיו יעשה שלום עלינו ועל כל עמו ישראל אמן.

חסדך ה' אלהינו ואלהי אבותינו, צור חיינו מגן ישענו, הטוב כי לא כלו רחמיך, המרחם כי לא תמו חסדיך, ובחסדך הגדול עלי זכיתני להוציא לאור ספר ישיר משה חידושי תהלים כולל שני ספרים שפתי רננות לרב אדוני אבי זצ"ל, יהלל פי ממנ"י אני בנו הקטן וגם כבוד לאמי עשיתי ובס"ד הדפסתי ספר אהל רחל מפסוקי אשת חיל למנוחתה ולע"נ אמי זצ"ל. (ולא אסתייעא מלתא להוציא החוברת הזאת הקטנה

בראשונה). ובחסדו הגדול עזרני עד הלום לסדר החוברת הזאת – ילקוט הקדיש. ברוך הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה, ברוך אלהינו שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו, הוא יפתח לבנו בתורתו וישים לבנו אהבתו ויראתו, אנחנו וצאצאינו וצאצאי צאצאינו לעשות רצונו ולעבדו בלבב שלם. ונזכה ונחיה ונירש טובה וברכה לחיי העולם הבא, אנא ה' הושיעא נא אנא ה' הצליחה נא. ולא ישלוט בנו יצר הרע ולא עין הרע – אנא מזרעא דיוסף קאתינה דלא שלטא בן עינא בישא – יראו עינינו וישמח לבנו בבנין בית מקדשנו ותפארתנו במהרה בימינו, ואז יתגדל ויתקדש שמיא רבא בעלמא די ברא כרעותיה, וימליך מלכותיה. והיתה לה' המלוכה, והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד אמן .

ממנ"י כותב וחותם פה באר־שבע יע"א...

(ז) אה"ב, אלו ראשי תיבות של שם אבי מורי ורבי הרב מצליח מימון זצ"ל עם תוספת הברכה המקובלת "נרו יאיר". פתיחה זו לספר נמצאה בשלמותה עם הכתב יד וזכורני שהראה אבי זצ"ל את הילקוט הזה בחייו זה זמן רב לפני פטירתו. כמו כן זכה אדוני אבי להביא לדפוס ספר גוסף, הגדה של פסח מצליח בידו. ספר שכלולים בו שלושה פירושים: א. ויגד משה – פרוש בדרך פרד"ס לסבי החה"ש הדו"מ הרה"ג משה מימון זצ"ל וזיע"א. ב. ופי יגיד – פרושים חידושים ורמזים מאבא זצ"ל וזיע"א. ג. פי יספר – אמרי שפר, ספורים וליקוטים לבאור דברי ההגדה בדרך פשוטה. אמנם לפני יציאת הגדה זו לאור הסתלק מעלינו אד"א מנוחתו ערן בד' טבת תשמ"ט, ובעודנו המומים הצלחנו בס"ד להוציא לאור את הספר, בר"ח שבט. ונודע ברבים ביום השלושים לפטירתו הוא ד' טבת, ועיין שם בהקדמת הבנים מ"ש בזה. ויהי נעם ה' אלוהינו עלינו ועל מעשה ידינו ויהו כלם לע"נ אבא זצ"ל. אמן.

ילקוט הקדיש

לזכר עולם יהיה צדיק
לעלוי נשמתו המהורה
של הבחון

הרב אבנר יונה זצ"ל

בוגר ישיבת בני עקיבא
כפר הרא"ה.

מתלמידי ישיבת ההסדר
אלון שבות, בגוש עציון.
לחם מלחמת ה',

ועלה במעלות קדושים וטהורים
ביום ט"ז תשרי תשל"ד.
ליד כפר מסג' ברמת הגולן.

ולזכר כל חללי צה"ל
שנפלו במערכות ישראל.
יהא רעוא שיקובל ברצון
קמיה דקב"ה.
לעלוי נשמתם
ולהעלותם במעלות
אל המנוחה ואל הנחלה.

תהי נפשם צרורה בצורר החיים הנצחיים אמן.

סימן א

מקור הקדיש ותקנתו.

א. הקדיש הוא שבח גדול ונורא. והוא תפלה על חלול שמו יתברך מחרבן בית המקדש, וחרבן ארץ הקודש, ופיזור ישראל בארבע כנפות הארץ". והוא תקנת אנשי כנסת הגדולה לאחר חרבן בית ראשון, וסמכוהו על פסוק (ויקרא כ') "ונקדשתי בתוך בני ישראל"^ב.

(א) עיין בסימן ב' אותיות א' וב' וע"ש בהערות.
 (ב) כן כתב הרב חיי אדם כלל ל' ויש שכתבו שהקדיש בימי התנאים נתקן. ומנסח הקדיש "ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה" מובן שנתקן אחרי החרבן. (ועיין אורחות חיים דיני הקדיש או"א. ובעין יעקב ברכות דף ג' בהכותב). וכן הוא דעת הרבה מן הפוסקים שהקדיש אינו אלא מדרבנן, שכן סדר התפלה הוא מדרבנן, והקדיש הוא מסדר התפלות ובמקום אחר כתבתי בזה באורך בס"ד. אה"ב ועיין עוד בדברי הגרע"י ביביע אומר חלק א' אורח חיים סימן ה' שהאריך בזה כיד ה' הטובה עלינו. ועיקר הדברים יש בזה שתי דעות האחת ע"פ מ"ש הרא"ש במסכת ברכות דף מז: דאין לקדיש וקדושה עיקר מן התורה וז"ל שם גבי ר' אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה ושחרר עבדו להשלים למנין ואע"ג דכתיב לעולם בהם תעבודו "דאלים עשה דרבים דכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל הינו עשה דמקדשין ה' בעשרה ברבים ואפילו הוי מלתא דרבנן כגון לשמוע קדושה וברכו שלא מצינו לו עקר מן התורה אפ"ה דחי עשה דיחיד" עכ"ל. וכן פסקו הרבה אחרונים וכנ"ל. והמקובלים ובהם האר"י הקדוש והבן איש חי סבירא להו דלענות קדיש וקדושה הוי דאורייתא וכמ"ש בזה"ק פרשת אמור דף צג "ונקדשתי בתוך בני ישראל פקודא דא לקדשא ליה בכל יומא וכו'" ע"ש. וכמ"ש מזה"ח"ו בשער הכוונות בכוונת חזרת העמידה דרוש ג' וז"ל: בסוד הקדושה וכוונתה וקודם שנבאר כוונתם וכו' והוא כי תחילה תכוון לקיים מצוות עשה א' שנצטוונו בפסוק ונקדשתי בתוך בני ישראל וכו' עכ"ל. ויש בזה נפקא מינא לענין להפסיק בפסוקי דזימרה וק"ש וכו' כדי לענות לקדיש וקדושה. ועיין מ"ש בזה לקמן סימן כו'.

ב. ובוהר הקדוש איתא: לעתיד לבוא כשיגאל הקדוש ברוך הוא את בניו מן הגלות, מי – אלה, שהיו בפירוד בגלות יתחברון יחד והשם אלהים יהיה שלם על תקונו, והעולם מתבסס. וזה שאמר (ישעיה מ') "מי אלה כעב תעופנה וכיונים אל ארובותיהם". ומשום שהוא שם אחד לא כתיב מי ואלה אלא מי אלה, דהיינו שם אחד בלי פירוד, והוא שם אלהים. שעתה בגלות נסתלק מלמעלה, כביכול, ונסתלקה האם מן הבנים והבנים נפלו. והשם שהיה שלם שהוא שם גדול הראשון נפל. ועל זה אנו מתפללין ומקדשין בבתי כנסיות. ועל שם זה – אלהים – שיהיה נבנה כמו שהיה. ואומרים "יתגדל ויתקדש וכו' שמיה רבה מברך" מי הוא שמו הגדול שהוא הראשון בכל וכו'. ואם שמו הגדול נתקן ונבנה על תקונו הרי ישראל מושלים על הכל וכו' עד כאן.

ועוד שם בזהר הקדוש¹ מסופר על נער שקפץ מן העליה לשמוע קדיש מן הצבור וז"ל: ובגין דחמינא ליה יומא חד דדליג מאיגרא חדא למשמע קדיש בהדי צבורא מבי כנישתא יהיבנא ליה ברתי, דאמינא בדלוגא דא דאתא למשמע קדיש גברה רבה איהו באורייתא וכו' ע"ש. הרי שהיה להם מנהג לומר קדיש ונזכר הוא בשמו, קדיש. וגם תחילת אמירתו נזכרת: יתגדל ויתקדש וכו'. אבל בתלמוד נזכר בשם יהא

(ג) בזהר הקדוש בפ' משפטים, והובא להפ"ח סימן נו'. התרגום בעברית לפי הסולם.

(ד) בזה"ק בפ' תרומה, והובא במרן ב"י בסימן נו'. (אה"ב וזה תרגום המילים: ובגלל שראיתיו יום אחד מדלג ממדרגה אחת לשמוע קדיש ביחד עם הצבור מבית הכנסת נתתי לו בתי. כי אמרתי מאותו דלוג שבא לשמוע קדיש אדם גדול הוא בתורה וכו')

(ה) ובמדרשים – תנא דבי אליהו זוטא סוף פ"ב, ובילקוט השמעוני ישעיה, רמז תכ"ט – נזכר גם כן תחילת הקדיש: "עומד זרובבל בן שאלתיאל על רגליו ואומר יתגדל ויתקדש וכו' ע"ש. ובמרן ב"י הובא מדרש: "א"ר אלעזר וכו' ומצאתי אליהו זכור לטוב ועמו ד' אלפים

שמייה רבה וכו' כמבואר באו"ג ע"ש.

גמלים טעונים, אמרתי לו וכו' למה לעשות נקמה באף ובחימה ממי שמספר בין קדיש לברכו וכו' בין איש"ר ליתברך" ע"ש בסימן נ"ו. ועיין לקמן בסימן ט' ושם הובאו מדרשים ודברי חז"ל (ממסכת סופרים פי"ט ה"ב ועוד) שנזכר בהם מנסח הקדיש ע"ש. הנה מדברי הזה"ק משמע שנתקן בימי הגלות, שכן יש לדייק בלשונו "שעתה בגלות נסתלק וכו' ועל זה אנו מתפללין וכו'" משמע שהתפלה של הקדיש נתקנה על שם זה שיהיה נבנה וכו' ודברים נסתרים הם, וא"ש הי"ב. ומההיא דסוטה (הובא לקמן ס"ג) אלא עלמא אמאי קאי אקדושה וסדרא ואיהא שמייה רבה דאגדתא, משמע שבימיהם היו רגילין לומר קדיש ועונין יהא שמייה רבה. ומדאצטריך לומר "דאגדתא" משמע שיש שמייה רבה אחרת שרגלים לומר, אלא שאין העולם קיים אלא על דאגדתא (והטעם עיין רש"י שם). וכן כתבו התוספות (ברכות ג' בד"ה ועונין) על ההיא דסוטה שאין העולם מתקיים אלא אסדרא דקדושה ואיהא שמייה רבה דבתר אגדתא שהיו רגילין לומר קדיש אחר הדרשא וכו' לכך תקנוהו בלשון תרגום. וכוונת התוספות פשוטה שתקנו כל הקדישים בלשון תרגום עבור קדיש זה שהיו אומרים אחר הדרשא (ועיין טור וב"י ופרישה בסי' נ"ו). וכן מההיא דברכות שמפסיקין לענות יהא שמייה רבה ע"ש. הרי שבימי התלמוד משמע שהיו רגילין לומר קדיש אלא שנזכר ע"ש מענהו יהש"ר. ובזה"ק נאמר בפירוש לשמוע קדיש מן הצבור. שוב בא לידי ספר גשר החיים וראיתי (בפרק ל' ס"א וג') שכתב בשם הר"א גרייבסקי בחוברת הקדיש לעילא דמלשון הגמרא מוכח שאמירת הקדיש היה מנהג קבוע וידוע עד שלא היה צורך לחז"ל להודיע מעוצם הדבר שאומרים קדיש אלא שכל עיקר כאן להשמיענו על גודל ערך עניית איש"ר של הקדיש, וכן משמע מלשון התוספות ברכות ג' ע"ש. (הספרים הנזכרים שם אינם מ"א) ומה שנראה לענ"ד כתבתי ופשוט. ומהברייתא שהובאה באות ג' אין משם ראייה שהקדיש נתקן לאחר החורבן כי אפ"ל שאכן גם לפני החורבן היה הקדיש נאמר בבית המקדש ובבתי מדרשות דאז. אלא כשאמרו אותו בימי החורבן היה הקב"ה בנענע בראשו וכו' והם דברי צער כביכול שאין קלוס זה נשמע עוד בבית המקדש. ואפשר זה שכתב רש"י שם אשרי כל הזמן שהיה קלוס זה בתוך בית המקדש ע"ש, ועיין במהרש"א בח"א שכתב דרצונו לומר שהיו מקלסין אותו בביתו כך בזמן שהיה ביתו קיים. וראיתי להרב

ג. ובגמרא איתא: תניא אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחרבה מחרבות ירושלים להתפלל. בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח עד שסיימתי תפילתי, אמר לי שלום עליך רבי ומורי וכו', ואמר לי מה שמעת בחרבה זו, אמרתי לו שמעתי קול שמנהמת כיונה ואומרת אוי לבנים שבעוונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתם לבין האומות. אמר לי, חייך וחיי ראשך, לא שעה זו בלבד אומרת כך אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך. ולא זו בלבד, אלא בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין "יהא שמו הגדול מבורך" הקדוש ברוך הוא מנענע ראשו¹ ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך² ומה לו לאב³ שהגלה את בניו, ואוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם⁴.

ועוד איתא בגמרא⁵: אמר רבא כל יום ויום מרובה קללתו

מקור חיים (ח"א בפרק מ') שהביא ברייתא זו ודברי רש"י ומהרש"א וכתב מכאן שהקדיש נתקן אחרי החרבן ע"ש. ודבריו סתומים ולא זכר שר מהיכן משמע. ולשון מכאן להנסמך לה. ומה שנראה לענ"ד כתבתי וצ"ע. אמנם דברי רש"י יש לפרשם מה טוב שהיה קלוס זה וכו' ועיין בהכתב שהאריך בזה.

(ו) נאמר בעברית, ובארמי "יהא שמיה רבה מברך".
 (ז) בודאי שאסור לחשוב עינים אלא כפשוטם, אלא הדברים נאמרו על דרך "דברה תורה כלשון בני אדם". ולרמזו כי רע בעיני ה' גלות ישראל וחרבן ביתו שגרמו בעוונותיהם (עיין בהכותב הנ"ל). והחיד"א ז"ל (בפתח עינים) כתב רומז שמעורר רחמיו כמ"ש בתפילין דמארי עלמא שהם בראשו, כביכול, ומי כעמך ישראל וכו' ע"ש.

(ח) פירש רש"י אשרי כל הזמן שהיה קלוס זה בתוך בית המקדש.
 (ט) בזמן שגלו נקרא אב ולא מלך, כביכול, אפשר לעורר רחמנותו – רחמנו כרחם אב על בנים. ומהרש"א בח"א כתב בזמן שגלו כביכול אינו מלך שאין הכסא שלם.

(י) ברכות דף ג' ע"א.

(יא) סוטה דף מט'.

משל חבירו שנאמר וכו' ואלא עלמא אמאי קא מוקים^ב אקדושה דסדרא ואיהא שמיה רבא דאגדתא. ועוד שאלו שם^ג: מהו להפסיק בתפילת שמונה עשרה לענות יהא שמיה רבא? ומסיק לכל אין מפסיקין בתפילה לענות, חוץ מן יהא שמיה רבא מברך שאפילו עוסק במעשה מרכבה מפסיק לענות. (ולהלכה אין מפסיק לענות יה"ר בתפילת שמונה עשרה.) ואמר רבי יהושע בן לוי^ד כל העונה אמן יהא שמיה רבא בכל כוחו קורעין לו גזר דין של שבעים שנה ופותחין לו שער גן עדן וכו'.

מכל האמור נראה שבימיהם נהגו לומר קדיש ונזכר בשם מענה הקדיש – יהא שמיה רבא וכו' – כי זה עיקר שבח הקדיש.

ד. הנסח יהא שמיה רבה מברך הוא נסח עתיק יומין, ובדניאל (כ'–ב') נאמר נוסח כזה: "להוי שמיה דאלהא מברך מן עלמא ועד עלמא". ובלשון הקודש, דוד המלך ע"ה אמר שבח כזה (תהלים קי"ג) "יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם". ואיוב כשהצדיק עליו את הדין אמר: (איוב ב') "ה' נתן וה' לקח יהי

(יב) פרש"י: מאחר שהקללה הולכת תמיד ורבה. ועל תשובת הגמרא שם "אקדושה דסדרא וכו'" פירש רש"י: סדר קדושה שלא תקנוה אלא שיהיו כל ישראל עוסקין בתורה בכל יום דבר מועט שאומר קריאתו ותרגומו והן כעוסקין בתורה. וכיון שנוהג בכל ישראל בתלמידים ובעמי הארץ ויש כאן שתיים קדושת השם ותלמוד תורה, חביב הוא. וכן יהא שמיה רבה מברך שעונין אחר הגדה שהדרשן דורש ברבים בכל שבת היו נוהגין כך ושם היו נקבצין כל העם לשמוע לפי שאינו יום של מלאכה ויש כאן תורה וקידוש השם. עכ"ל ע"ש.

(יג) ברכות דף כא' ע"ב ועין לקמן סימן כו ושם נתבאר להלכה היכן מפסיקין לעניית אמן ולעניית יהש"ר.

(יד) שבת דף קי"ט.

שם ה' מבורך" וכן בקדיש יש בו מצדוק הדין, שהאבל מקבל עליו דין שמים ואמור "יהא שמיה רבה מברך"¹⁰.

ה. ובתרגום ירושלמי (בראשית מ'ט א) "וקרא יעקב אבונן לבנוי ואמר אתכנסו וכו', ענין י"ב שבטוי דיעקב כולהון כחדא ואמרין שמע ישראל אבונן ה' אלהנא ה' חד. עני יעקב אבונן ואמר יהא שמיה רבה מברך לעלמי עלמין"¹¹. וגם בגמרא מובא ענין זה ושם איתא (פסחים נו) ויקרא יעקב אל בניו וכו' אמרו לו בניי: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד וכו', באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר: "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" וכן הוא בזהר הקדוש (בפ' בלק) "ופתחו ואמרו שמע ישראל וכו' בההיא שעתא קאים לה יעקב ואמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד"¹².

(טו) עיין לקמן בקדיש על הגפטרים סימן י' אות א'.
(טז) ובספר מתורת חסידות (ח"א תורת רבינו פנחס מקוריץ אות לג) כתב שהרב ז"ל אמר בתחילה היה סובר כי יהא שמיה רבא נתקן בימי התנאים, עד שמצא בתרגום ירושלמי פרשת ויחי שיעקב אמר יהש"ר והוא תרגום של ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד עכ"ל ע"ש. אמנם בתרגום יונתן בן עוזאל תרגם "עני יעקב ואמר בריך שום יקריה לעלמי עלמין" ועיין בילקוט דת ודין במבוא הספר שהאריך בזה ע"ש.
(יז) אמנם השבח בשכמל"ו אומרים אותו בלחש ואלו השבח יהא שמיה רבה מברך צריך לענות בקול רם. והטעם כתבו המפרשים (עיין בסימן ג' או יא') כי שם בפסחים אמרו רבנן היכי נעביד, נאמריה (בשכמל"ו) לא אמרו משה (שלא כתבו משה בתורה) לא נאמריה, אמרו יעקב אע"ה. התקינו שיהא אומרים אותו בחשאי. ולגבי הטעם שלא כתבו משה, אמרו חז"ל (במדרש ואתחנן, ובש"ע או"ח סימן תרי"ט) כשעלה משה לרקיע שמע מלאכי השרת שהיו מקלסין להקב"ה ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד והורידו (משה) לישראל. למה הדבר דומה, לאדם שגנב הורמין (חפץ נאה) מתוך פלטין של מלך ונתנו לאשתו, אמר לה, אל תקשטי בו אלא בצניעא בתוך ביתך. לכן כל השנה אומרים בשכמל"ו בלחש אבל ביום הכפורים אומרים אותו בפרהסיא בקול רם,

ו. לפי האמור (באות ד' ובאות ה') הנסח יהא שמיה רבה מברך לעולם לעלמי עלמאי, הוא נסח עתיק יומין וקדום עד ימי גלות בבל בימי דניאל ובימי חז"ל בתלמוד ועד ימי ימי דוד המלך ועוד מימי יעקב אבינו. או בלשון ארמי "יהא שמיה רבה מברך" או בלשון הקודש "יהא שמו הגדול מבורך", או בנסח "יהי שם ה' מבורך" או בנסח "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד"³.

ז. עיקר תקנת הקדיש עד דאמירן בעלמא ואמרו אמן. וההמון סוברים שזהו חצי קדיש וטעות הוא בידם והאמת היא שגמר הקדיש עד דאמירן בעלמא ואמרו אמן. והוא גמר וסוף הקדיש. וכל תוספת התפלות שבקדיש – תתקבל וכו', יהא שלמא וכו', על ישראל וכו', אינם מנסח הקדיש אלא מנהגא בעלמא⁴. ועיין לקמן בנסח הקדישים.

לפי שאנחנו באותו יום כמלאכים. ולכן לא כתבו משה בתורה להצניעו בפני המלאכים. (עיי' מ"א סימן תרי"ט סק"ח וכף החיים שם אות לד') ולכן השבח יהא שמיה רבא מברך שהוא תרגומו של השבח ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד עונין אותו בקול רם ולא מצניעים אותו מפני המלאכים כי התרגום אין המלאכים נזקקין לו. ודע כי המדרשים חלוקים דאיתא גם יעקב אע"ה אמרו בלחישא. עיין בראשית רבה צח', ובתנחומא ויחי, וב"ר שם. וכבר האריכו המפרשים בזה ע"ע. (כ) והגם דיסודתו בהררי קודש, נסח הקדיש ותקנתו אינו אלא מדרבנן כאמור לעיל הערה ב. וכתב אבודרהם בשער שני דיש לנו לדעת כי לשון התפלה הוא מיוסד על לשון המקרא, ומלות מועטות שלא נמצא להם יסוד מן המקרא יש להם יסוד מהגמרא. ע"כ. (כא). ערוך השלחן סימן נ"ו. הכה"ח סימן נ"ה אות ט'. והוא דקוראים לו חצי קדיש – או קדיש קטן, או קדיש קצר – הוא שם בעלמא לגבי שאר הקדישים שמוסיפים בהם תפלות. ויש שקוראים לו קדיש לעילא על הסיום שמסיימים בו לעילא מן כל ברכתא וכו' אבל הוא עיקר הקדיש וכאמור.

ח. תקנת הקדיש שאומרים על הנפטרים על פי מה שנמצא בהגדא פעם אחת פגע רבי פלוני במת אחד שהיה מקושש עצים ונשאם על כתפו, אמר לו בני למה לך? אמר לו רבי כה מעשי כל הימים להביא באש של גיהנם להיות נדון בה. אמר לו ואין מי שיכול להצילך מן הצער? אמר לו אין מי שיצלני אם לא שיאמר בני קדיש, או יפטיר בנביא לכבוד ה' בעבורי. ואם יעשה כן ידעתי כי זכותו תעמוד לי ויגן בעדי. ויבא הרב ויגד זאת לבנו של המת, ויעש כל אשר אמר. לימים נגלה לאותו הרב ואמר לו תנוח דעתך שהנחת את דעתי. ועל זה פשט המנהג שיאמר בנו של מת קדיש בתרא כל י"ב חודש. וכן להפטיר בנביא²². ולקמן בקדיש על אב ואם בסימן י"א מבואר באורך ע"ש.

(כב) שו"ת הריב"ש סימן קט"ו. ועיין במרן בבית יוסף סימן שע"ו, וכמור"ם שם בסימן שע"ו משם כל בו, ביורה דעה. ועיין לקמן בסימן י"א אות א' ובהערה שם. וראיתי בספר ילקוט דת ודין (עמוד כו): קדיש, יש אומרים שאנשי כנסת הגדולה תקנוהו. ויש אומרים שבזמן התנאים נתקן. וי"א שרבי עקיבא ובית דינו תקנוהו וכו' ע"ש. נראה דתלתא בחדא מחתא מחתנהו לעיקר תקנת הקדיש נראה דשלת היש אומרים נפרדים הם. היש אומרים בתרא דעת הגר"א (יו"ד שעו' אות ו') וקאי על הקדיש שאומרים היתומים על אביו ואמו. וכמו שכתב הוא בעצמו בראש הספר בתקנת הקדיש ע"ש. וכן ראיתי בסדור הגר"א (אשי ישראל) בקדיש תקבל שכתב ועפ"י מעשה המובא בהגדא תקנו רבי עקיבא ובית דינו בבית מדרשו כשיש יתומים בבית הכנסת שיאמרו קדיש, ונקרא קדיש יתום ע"ש. ואלו היש אומרים קמאי הם קאי על עיקר הקדיש ונוסחתו בתפלה, יש אומרים שאנשי כנה"ג תקנוהו ויש אומרים בימי התנאים נתקן. וכמו שכתבתי לעיל באות א' ובערה ב' ע"ש. ולא שייכי בכלל על הקדיש שאומר על אביו. דכשהיה מעשה של רבי עקיבא אז תקנו לומר קדיש על אביו. ובלשון מרן ומור"ם הנ"ל "נוהגים לומר", ולהגר"א תקנת בית דינו של רבי עקיבא ודו"ק כנלענ"ד.

סימן ב

תוכן הקדיש, מבנהו וחלוקתו ומקור השם קדיש.

א. הקדיש הוא שבח גדול ורם ונשגב על כל השבחים. והוא תפילה על חלול שמו יתברך מחורבן בית המקדש וחורבן ארץ ישראל ופיזור עם ישראל בארבע כנפות הארץ. ואנו מתפללים: יתגדל ויתקדש שמו הגדול, כמו שאמר הנביא (יחזקאל לח') "והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה'". ופסוק זה נאמר על מלחמת גוג ומגוג. וזו תקוותנו שבעתיד לבוא תחת אשר עד כה היה שמו יתברך מחולל בין הגוים, אז יתגדל ויתקדש שמו לעיני העמים. ויוודע כי הוא אחד ושמו אחד ככתוב (זכריה יד') "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד".^א

ב. הקדיש נוסד ונתקן בלשון ארמי^ב ותרגומו בעברית: יתגדל ויתקדש שמו בעולם שברא כרצונו. וימליך מלכותו, ויצמיח ישועתו ויקרב משיחו. בחייכם וביומיכם ובחיי כל בית ישראל במהרה ובזמן קרוב ואמרו אמן. יהי שמו הגדול מבורך לעולם לעולמי עולמים. יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמו של הקדוש ברוך הוא. למעלה מכל הברכות השירות והתשבחות הנאמרות בעולם^ג ואמרו אמן. והכוונה בו שאנו מתפללים שיתגדל ויתקדש שמו הגדול, שישב שכינתו בתוכנו וימליך מלכותו וזה יהא בעגלא... בחייכם... ואז יתברך וישתבח...

(א) טור אורח חיים סימן נו'. ערוך השלחן סי' נה' נו'.

(ב) והסיבה שנתקן ונוסד בלשון ארמי ראה לקמן סימן יג' העוסק בזה עש"ב.

(ג) ראיתי בסדור הגיון לבי בעמוד כז' בתרגום הקדיש בעברית שתרגם "דאמירן בעלמא" שאנו אומרים. ולא משמע כן מהמפרשים ועיין לקמן סימן יח' בנסח הקדיש ופירושו.

שמו של הקדוש ברוך הוא למעלה יותר מכל התשבחות הנאמרות בעולם.⁷

ג. לפי פשוטם של דברים אפשר לחלק הקדיש לארבע חלקים:

א. תפילה עבור שמו הגדול שיתגדל ויתקדש.

ב. תפילת הגאולה: ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה.

ג. תפילה בפני עצמה השייכת לציבור המתפללים ולכל ישראל – בחייכון וביומיכון... .

ד. מענה הקדיש שהקהל עונים – יהא שמיה רבא. וכו'.⁸

(ד) עיין שו"ת הרשב"א ח"ה סימן נד'.

(ה) בשם האר"י ז"ל כתבו (יבורך גבר מע"ק או"ב, הכה"ח ס' נו' אות כט') יתגדל ויתקדש שמיה רבה הן ארבע תיבות כנגד בחינה ראשונה שהם ארבע אותיות הוי"ה פשוטה. ולכן צריך לענות אמן לעשות הפרש אחד. ואחר כך יש עשר תיבות מן תיבת "בעלמא עד משיחיה". הרי בחינה שניה של עשר תיבות המילוי, לכן צריך לענות אמן פעם שנית כדי לעשות הפרש שני. בחייכון וכו' היא תפילה ואינה בכלל נסח הענין. ואחר כך יש כח' תיבות מן "יהא שמיה רבא... עד דאמירן בעלמא" והיא בחינה שלישית של מילוי המילוי, ולכן צריך לענות אמן פעם שלישית ע"ש. פירוש: שם הוי"ה ב"ה יש בו ארבע אותיות והמילוי שלהם כזה: יו"ד, ה"א, וא"ו, ה"א, הן עשר אותיות. ומילוי המילוי הוא כזה: יו"ד – יוד, ואו, דלת. ה"א – הא, אלף. וא"ו – ואו, אלף, ואו. ה"א – הא, אלף. והן כח' אותיות ועיין לקמן סימן יז'.

ובספר פרדס הגדול לרש"י ז"ל בסימן ה כתב: "וכן היה ראוי שיענה הציבור מיד כשאמר החזן יתגדל ויתקדש שמיה רבא בעלמא דברא ומיד לענות יהא שמיה רבא מברך וכו' אלא מפני שהתחיל בענין הגאולה רצונו של החזן להוסיף באמצע חובת הציבור כמסדר דבריו ואומר בחייכון וביומיכון וכו' ולאחר כך עונה הציבור וכו'" ע"ש. לפי כל האמור הקדיש מחולק לארבע וכמו שכתבתי.

ד. השם המיוחד לשבח הזה הוא קדיש'. והוא בלשון ארמי ובעברית קדוש פירוש קדוש נבדל, רם ונשגב על כל השבחים'. ונקרא בשם זה, על שם התפלה שאנו מתפללים יתגדל ויתקדש, ועל שם הפסוק (ויקרא כ' ב') ונקדשתי בתוך בני ישראל שהוא אסמכתא לתקנת הקדיש. וכן באמירת הקדיש ומענהו יהא שמייה רבה מתקדש בזה שמו יתברך⁹. וכן בקדיש שאומר היתום, יש בקדיש משום צדוק הדין, שהאבל מתוך מרירות לב מהרהר אחר מדותיו יתברך ובאומרו יתגדל ויתקדש וכו' הרי הוא מקבל עליו דין מלכות שמים. וצדוק הדין מקדש שמו יתברך¹⁰. ולכן נקרא בשם קדיש לפי שהמלה השנייה בקדיש היא יתקדש ולא לפי המלה הראשונה יתגדל (גדל) כי באמירתו מקדש את שמו יתברך וכנזכר'. ונקרא קדיש בלשון ארמי, המובן מאחר כי

(ו) שם קדיש נהיה כנוי עממי מקובל לבן זכר. משום שכל בן זכר עתיד לומר קדיש לאחר מות אביו או אמו. ומי שלא הניח בן זכר אחריו אומרים עליו לא השאיר קדיש אחריו. וכן מי שיש לו בן יחיד אומר עליו זה הקדיש שלי.

(ז) עיון תפלה שבסודר אוצר התפלות.

(ח) כמו שכתב רש"י ז"ל בסוטה מ"ט. והובא לעיל בסימן א' או"ב בהערה י"ב ע"ש.

(ט) עיין בגשר החיים פרק ל'.

(י) ואם אפשר י"ל ברמז שנקרא קדיש לרמז בו שם שדי על דרך שכתב בשער הכוונות כי שדי במילואו שיין דל'ת יו"ד הוא גימטריא יתקדש, וגם כי שדי עצמו רמז באותיות יתקדש ואשאר אותיות ת'ק, הרי בו שם שדי בין באותיות בין במספר שלו ע"ש. לכן נקרא קדיש מלא ביו"ד להשאיר בו הרמז של שדי וכנזכר. ונשאר אות ק' אפשר שהיא רומזת לשמו של הקב"ה שנקרא בשם מקום (ברוך המקום ברוך הוא) שהוא גימטריא קו"ף. והקדיש נתקן על שמו של הקב"ה כמו שכתבתי לעיל ובמקום אחר כן נראה לי וא"ש ה' יכפר בעדי.

נסח הקדיש נתקן ונוסד בלשון ארמי¹⁸ כן גם השם המיוחד לו הוא בלשון ארמי קדיש.

ה. בתלמוד לא מצאנו זכרו (שם קדיש) ולא במדרשים. ונראה שהוחל להקרא כן בימי רבנן סבוראי או בתחילת ימי הגאונים. ונזכר ראשונה במסכת סופרים¹⁹ אבל בזוה"ק נזכר שם קדיש.

ו. שמות שאר הקדישים: קדיש יהא שלמא. קדיש תתקבל. קדיש על ישראל או קדיש דרבנן. קדיש שלם. קדיש יתום. קדיש דהוא עתיד.²⁰ ולגבי השם חצי קדיש ראה לעיל בסימן א' אות ז' ע"ש.

(יא) עיין לקמן בפרק ג'

(יב) כן כתב בעיזון תפלה (בסדור אוצר התפלות) ולא זכר ש'ר הזוהר הקדוש שהזכיר שם הקדיש בפ' תרומה דף קכ"ט "האי קדושתא דקדיש דאיהו בלשון תרגום וכו'" (ועיין. לעיל בסימן א' או"ב ובסמוך סימן ג') וכן המדרש שהובא במרן בית יוסף סי' ג"ו (עיין לעיל בסימן א' או"ב בהערה י') ואפשר דיש לו גירסא אחרת בלשון המדרש עיין לקמן סימן ג'.

(יג) ולקמן בס"ד מסימן טז' כתבתי על כל קדיש וקדיש נוסחו ופירושו והשם שלו עש"ב.

סימן ג

הקדיש בלשון ארמי.

א. הקדיש נתקן ונוסד בלשון ארמי. ויש בו בטויים בלשון הקודש, והם עשרה שבחים: יתגדל ויתקדש בפתחת הקדיש. ועוד שמונה והם: יתברך, וישתבח, ויתפאר, ויתרומם, ויתנשא, ויתהדר, ויתעלה, ויתהלל.^א

ב. גודל חשיבות לשון ארמי: איתא במדרש^ב א"ר שמואל בר נחמני אל יהא לשון סורסי הזה קל בעיניך. שבתורה, בנביאים ובכתובים מצינו שהקב"ה חלק לו כבוד. בתורה: (בראשית לא) "ויקרא לו יגר סהדותא". בנביאים: (ירמיה י') "כדנה תאמרון להון". בכתובים: (דניאל ב') "וידברו הכשדים למלך בארמית". לשון ארמי ניתן בסיני. התורה ניתנה בלשון הקודש שהוא לשון עברי מאבותינו מעבר הנהר. ופירושה בסיני היה תרגום שהוא לשון ארמית שהיה להם ומורגלים בו מבית אמם – לבן ארמי^ג. אמרו חכמים ז"ל במשנה:^ד ואלו נאמרים בכל לשון וכו' קריאת שמע ותפלה וכו'. והקשו בגמרא^ה ותפלה בכל לשון? והא אמר רב יהודה לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמית, דאמר רבי יוחנן כל השואל צרכיו בלשון ארמי אין מלאכי השרת נזקקין לו,

(א) עיין לקמן בסימן טז'—יח' בנסח הקדיש ופירושו.

(ב) בראשית רבה בפרשת ויצא עד' יד'.

(ג) עיין תוספות בבא קמא דף פג' ע"א בד"ה לשון סורסי.

(ד) עיין במהרש"א חדושי אגדה במגילה דף ג' ע"א. מרן בב"י סימן

רפ"ה. הכה"ח שם אות כא.

(ה) סוטה דף לב' ע"א.

(ו) שם בגמרא דף לג'.

לפי שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי^א. ומשני לא קשיא הא ביחיד הא בצבור. ופרש"י, יחיד צריך שיסייעוהו מלאכי השרת, צבור לא צריכי להו דכתיב: (איוב לו) "הן אל כביר לא ימאס", אינו מואס בתפלה של רבים. ועוד איתא בגמרא^ב. רבי אלעזר כשהיה מבקר את החולה היה אומר: רחמנא ידכרנך לשלם (ה' יזכרך לשלום). והקשו והא אמר רב יהודה לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי וכו' (כנ"ל). ומתרצי שאני חולה דשכינה עמו. ופרש"י, ואין המתפלל צריך שיזדקקו לו מלאכי השרת להכניס תפלתו לפנים מן הפרגוד ע"ש. ולכן הקדיש שאין אומרים אותו אלא בצבור (בעשרה) ושכינה עמהם וקדמא ואתא מותר לומר אותו בלשון ארמי^ט

ג. והטעם שהקדיש נוסד בלשון ארמי. לפי שהיו רגילים לומר אותו אחר הדרשא^א והיו שם עמי הארץ שאינם מבינים אלא ארמית שהיא לשונם (ואפילו העכו"ם מבינים בלשון ארמי) לכן בכדי שכולם יבקשו בלב שלום, וכולם יבינו שעתיד ה' להתגדל ולהתקדש לעיני עמים רבים, תקנו

(ז) הא דאמרו אין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי, יש מפרשים שאין מכירין ממש, לבד מלאך גבריאל. והא"ר בסימן נ"ו כתב בשם המנהיג דמיכאל גבריאל ורפאל הממונים על ישראל מכירין בלשון ארמי. ויש מפרשים שהמלאכים מכירים ומבינים בלשון ארמי, אלא שמגונה הוא ביניהם ואינם נזקקים לו. והא"ר בסימן ק"א ס"ד ט' כתב לפי שהתרגום הוא קרוב ללשון הקודש משום כך הוא מגונה בעיניהם לפי שהוא כלשון המשתבש. וסיים לפ"ז א"כ גם לשון ערבי הוא מגונה בעיניהם שהוא כמו כן קרוב ללשון הקודש ע"ש.

(ח) שבת דף יב' ע"ב.

(ט) ראה בהערה כב ע"ש.

(י) כדאיתא בסוטה שהעולם מתקיים על סידרא דקדושתא ועל יהא שמייה רבה דאגדתא. והובא לעיל בסימן א' אות ב' ע"ש.

לאומרו בלשון שהכל מבינים אותו^א. ומה שתקנו השבחים בלשון הקודש, כי השבח לא היו יכולים לשנותן ללשון תרגום.^ב

ד. ויש שכתב שעיקר תקנתו בלשון הקודש. וכך אמרוהו בארץ ישראל. ששם השתמשו בלשון הקודש בכל דבר שבקדושה. ולכן מצאנו בכמה מקומות בתלמוד ובמדרשים "יהי שמו הגדול מבורך" בלשון הקודש^ג, אחר כך העתיקוהו ללשון ארמי בשביל שיבינו הכל בשפה המדברת בפי כל העם. ולא העתיקוהו כולו ללשון ארמי, רק מה שלא היה מובן אז להמון. והשאירו בו בטויים בלשון הקודש. והם השבחים שבקדיש, שהיו רגילים אז בפי ההמון^ד.

ה. וי"א שהקדיש נתקן בלשון ארמי לפי שבימיהם גזרו אויביהם שלא יאמרו קדיש הנהיגו לאומרו בלשון תרגום שלא יכירו בו. ואף על פי שבטלה הגזירה לא רצו להחזיר הדבר ליושנו, שלא ישתכחו הנסים והנפלאות.^ה

(יא) התוספות במסכת ברכות דף ג'. טור ב"י סימן נ"ו. אורחות חיים.
(יב) אבודרהם. וכן כתב מרן בב"י סימן נ"ו בשמו. ואפשר מה שלא יכולים לשנות הכוונה כי רוב השבחים לשון ארמי שווה ללשון הקודש לבד מיתגדל ויתפאר ויתנשא. יתגדל בלשון ארמי – יתרכי, ולא רצו לשנות לשנות מלשון הפסוק "והתגדלתי והתקדשתי". יתפאר תרגומו תפארת תושבחה וכבר הזכירו ישתבח. יתנשא בלשון התרגום יתגטל. וכיון שלא יכלו לשנות חלקם אמרום בלשון הקודש. עיין לקמן בסימנים טז ואילך בנסח הקדיש ופירושו.
(יג) עיין לעיל בסימן א' או"ב ובערה ג'.

(יד) עיון תפלה בסודר אוצר התפלות.

(טו) שי"ל בסודר ימים נוראים. א"ר סימן נ"ו. וע"פ מה שכתב לא רצו להחזיר הדבר ליושנו, משמע שלפני הגזירה היו אומרים אותו ואמרוהו בלשון הקודש, וכמ"ש באות ד'.

ו. ובוהר הקדוש איתא^{טז} הרי קדושה דקדיש שהוא תרגום למה אינו ביחיד? ומשיב הזוהר שם, בא וראה קדושה זו אינה כשאר קדושות שהם משולשים, אבל קדושה זו עולה מכל הצדדים למעלה ולמטה ובכל צדדי האמונה, ומשברת מנעולים וטבעות ברזל" וקליפות רעות להעלות כבוד הקב"ה על כל. ואנו צריכים לומר אותם בלשון של סטרא אחרא. ולענות בקול גדול "אמן יהא שמיה רבה מברך" כדי שישבר כח הסטרא אחרא. והקב"ה יעלה על הכל. וכשנשבר בקדושה זו הכח של הסטרא אחרא. הקב"ה מתעלה בכבודו וזוכר את בניו וזוכר את שמו. ומשום שהקב"ה מתעלה בכבודו בקדושה זו אינה אלא בעשרה. ובלשון הזה של התרגום נכנעים הסטרא אחרא בהכרח ונשבר כוחה ומתעלה הקב"ה ומשבר מנעלות ושרשרות חזקות וקלפות רעות. וזוכר הקב"ה את שמו ובניו. אשר הם עם הקדוש שהקב"ה נתן להם את התורה לזכות בה לעולם הבא ע"כ.

ז. הקדיש באו כל תיבותיו ואותיותיו במספר ידוע ומכוון, הכל לצורך עליית העולמות (עיין בסימן ח') ומפני שלא יעלו הקליפות גם כן בעליית העולמות תקנו אותו בלשון תרגום. כי הקליפות מבינים בלשון תרגום, וכאשר שומעים השבח הגדול הנורא והקדוש הזה של הקדיש ומבינים אותו הם נכנעים ואינם עולים למעלה. והכניסו השבחים בלשון הקודש כדי שיתבלבלו הקליפות בשמעם עוד דברים בלשון

(טז) בפ' תרומה קכ"ט. ונעתק בעברית לפי הסולם. הובא למרן ב"י בסימן נ"ו. ועיין בעוד יוסף חי בפ' ויחי בהלכות ובספרו בן איש חי פ' ויחי. והכה"ח סינ"ו או"א ואות יב' ע"ש.

(יז) ובלשון הזה"ק "מנעולין וגושפנקין דפרזלא" והדרך אמת בהגה שם כתב פירוש חותמות של ברזל שהם כמחיצה בינינו לבין אבינו שבשמים. ומעלת הקדיש לעלות שבחו יתברך ולשבור כל הקלפות כולם ע"ש.

הקודש שאינם מבינים אותם ואינם יודעים מה הם מדברים. הם נרתעים ומזדעזעים יותר. באומרם מי יודע תוקף ועוצם הדברים והם נכנעים.^מ

ח. לשון ארמי אינו בכלל שבעים לשונות המיוחדים לכל אומה ואומה. והשבת הזו הוא מגיע עד עולם העליון והוא כולל הכל ואינו מיוחד. לכך ראוי שיהיה השבח הזה בלשון שאינו מיוחד. ואינו ראוי שיהיה בלשון הקדש, מפני כי לשון הקודש לשון מיוחד, וכן שאר לשונות מיוחדים חוץ מלשון ארמי.^ט

ט. ועוד כתבו חכמינו ז"ל טעמים למה שהקדיש נוסד בלשון ארמי מפני המלאכים שלא יבינו אותו. והיינו: מפני גודל מעלתו נתקן ונוסד בלשון ארמית, שלא יתקנאו בנו

(יח) הרב עוד יוסף חי ב'פ' ויחי בהלכות אות א'. המובן מזה הפך בין המלאכים לקליפות, שהמלאכים אינם מכירים בלשון ארמי או מגונה עליהם, כנ"ל באות ב' באורך. ואלו הקלפות להפך שאינם מבינים בלשון הקודש אלא בלשון ארמי. וראיתי בערבי פסחים (הגדה של פסח) בפירוש קרבן חגיגה (בפסקא א' בשם היעב"ץ בסדורו של הקדיש) שכתב כי מלאכי השרת אינם מכירים בלשון ארמי והחיצונים מכירים אותו ע"ש. ופרדס הגדול (בדף נח בסוף הספר בליקוטי דינים ושו"ת) ובשבולי הלקט (בפסקא א' של ההגדה) כתבו: מפני מה נוהגים לומר הא לחמא עניא בלשון ארמי ולא בלשון הקודש מפני המזיקין שהם כמלאכים שמדברים בלשון הקודש. ואילו אנו אומרים בלשון הקודש היו שומעים מה שאנו אומרים "כל שהוא רעב יבא ויאכל" היו מתקבצים כולם ומקלקלין כל הסעודה והיו עושים הזק. על כן נהגו לומר בלשון ארמי "כל דכפין ייתי ויכול" וכו' ע"ש. נקטינן מהאמור המלאכים והמזיקים (השדים) אינם מבינים בלשון ארמי. החיצונים והקליפות אינם מבינים בלשון הקודש. וצ"ע ממ"ש שם בערבי פסחים ע"ד אברבנאל דמשמע דסבר החיצונים והמזיקים כחד אינון וצ"י.

ודברים נסתרים הם וא"ש ה' יכפר בעדי.

(יט) חידושי הגאונים שבעין יעקב.

המלאכים שאנו אומרים שבה נאה כזה. וכן כדי שלא יקטרגו עלינו. לפי שבשעה שישראל עונים "אמן יהא שמיה רבה מברך" הקב"ה מנענע ראשו ואומר אשרי המלך שהמקלסין אותו בביתו כך... וכן נזכר בחרבן הבית והגלות ואומר מה לו לאב שהגלה את בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם כדברי חז"ל^כ. ואם יבינו המלאכים יתקנאו בנו וכן יקטרגו עלינו. וכן בתפלת הגאולה "ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה" והשאר... על הכל יש מקטרגים למעלה. לכן תקנוהו בלשון ארמי שאין מלאכים מכירים בו ואין נזקקים לו שמגונה ביניהם.^{כב}

ועוד יש לבאר מה שאמרו "מפני המלאכים". ע"פ הנמצא באגדה לעתיד לבוא יהיו הצדיקים גדולים ממלאכים. כי הצדיקים מתגברים על יצרם. אבל המלאכים בטבעם לעשות רק טוב. לכן אין להחזיק להם טוב אם לא יחטיאו. ואנו מתפללים בקדיש שימהר הקץ ויתגדל ויתקדש השם. ואם נאמר אותו בלשון הקודש שיבינונו המלאכים אפשר שיקטרגו. כי ידעו שידל כבודם ויגדל כבוד הצדיקים. לכן אינו בלשון הקודש.^{כב}

(כ) עיין לעיל בסימן א' אות ב' דברי חז"ל באורך ע"ש.

(כא) עיין בהערה בסמוך. וכן כתבו בהגדא של פסח שהפסקא הראשונה (הא לחמא עניא) נאמרה בלשון ארמי כדי שלא יבינו מלאכי השרת דמתפארים בכל זה ויקטרגו עלינו ויזכירו עונותינו שאין אנו ראויים להגאל (אבודרהם. ועיין בכה"ח סי' תע"ג אות קל"ב). אמנם יש שכתבו להפך, בפרדס הגדול (בדף נח בליקוט דינים ושו"ת) ובשבולי הלקט (שם בהגדא). מפני מה מסיימין בלשון הקודש (דלא כגרסתנו שאנו גורסים השתא הכא וכו' בתרגום) שהסיום דרך בקשה שמבקשים מלפני המקום שישחרר אותנו מעבדות לחירות על כן אומרים בלה"ק שיבינו מלה"ש ויבקשו עלינו גם הם רחמים ע"ש.

(כב) עיין בש"ע או"ח סימן ק"א ס"ד. טור וב"י סימן נ"ו. כל בו. אבודרהם. או"ח בפירוש הקדיש. ועיין בכל בו ובפרדס הגדול לרש"י ז"ל בסימן ה' שהאריכו בזה ופירשו עוד טעמים מפני המלאכים לפי

יא. ויש לומר עוד טעמא מפני המלאכים. לפי תרגום ירושלמי^{כב} שתרגם השבח "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" "יהא שמייה רבה מברך לעלמי עלמין". והשבח של ברוך שם כבוד מלכותו לקחו משה רבינו ע"ה ממלאכים לכן אומרים אותו בלחש שלא יאמרו המלאכים מתקנאים שאינו משלהם. מה שאין כן גבי יהא שמייה רבה שהוא תרגום של בשכמל"ו. ואם היו אומרים אותו בלשון הקודש היו המלאכים מתקנאים בנו. כלומר שאומרים שלנו הוא. לכך תקנו אותו בלשון ארמי.^{כד}

הפירוש השני של יהא שמייה רבה (כמבואר לקמן סימן יב') שמתפללים שם י'ה יהיה רבה ויהיה השם שלם ה' אחד ושמו אחד. שלא ידעו ולא יבינו המלאכים מזה ששמו של הקב"ה חסר שמא יחרבו העולם ומעכבים את הקדיש מלעלות למעלה ולא יוכלו ישראל לשבח שבח הגון ומעולה כראוי עש"ב. ועוד טעמים נסתרים נאמרו בזה ע"ע ועי' בתורה לשמה סימן מט' ע"ש. וראיתי למפרשים שכתבו בשם הכ"א קו"ח ז"ל בטעם אמירת הפסקא בהגדא בלשון ארמי עפ"י דברי הזוהר הקדוש שמחייית בני עמלק ביום יד' בניסן כמ"ש "כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק וגו'" ר"ל ביד בניסן ומימלא תהיה ביאת המשיח בב"א ליל יד. וידוע דאז תהיה בת קול לבשר על ביאת המשיח ועל רמז זה אנו בלילה זה אומרים בהגדה בלשון ארמית כי הבת קול תהיה בלשון ארמי עכ"ד. ואפשר שהקדיש שהוא תפילה להגאולה ואומרים בו יהש"ר שכאמור לחד פרושא הכוונה על שם יה שיהא רבה – שלם, ולכך אומרים אותו בלשון ארמי. ואפשר לומר דתקנוהו בלשון ארמי משום שמייה רבה דמשתמע שני פירושים א' כפשוטו שמו הגדול. ב' שמייה שם י'ה רבה שיתרבה ויתגדל. ולכן לא נאמר בלשון הקודש שאין בו אלא חד פירושא וכאמור ודו"ק.

(כג) ראה לעיל בסימן א' אותיות ד-ו באורך ובהערה יט' שם.

(כד) נימוקי הגרי"ב ברכות ג' בעין יעקב.

סימן ד

קדיש בעשרה (במנין).

א. אמר רב אדא בר אהבה מנין שאין היחיד אומר קדושה, שנאמר: "ונקדשתי בתוך בני ישראל" (ויקרא כב'). כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה^א. והקדיש דבר שבקדושה הוא, לכן אין אומרים אותו פחות מעשרה. וכל הקדישים שוים ואלו שאומרים קדיש סמוך לקברות הצדיקים מבלי שיש שם מנין עשרה טועים הם. (עיי' לקמן סימן ה אות יד').^ב

(א) ואתיא "תוך – תוך" גזירה שוה. כתיב הכא "ונקדשתי בתוך בני ישראל". וכתיב התם (במדבר טז) "הבדלו מתוך העדה". מה להלן (מתוך העדה) עשרה, שאין עדה פחות מעשרה. שנאמר (שם יד) "עד מתי לעדה הרעה הזאת", יצא יהושע וכלב ונשארו עשרה המרגלים והם נקראו עדה. אף כאן (בתוך בני) עשרה. ורמזו הברכ"י ז"ל עדה במלואה עי' דל'ת ה'א גימטריא עשר. וכן למדו מקרא דבני יעקב דכתיב (בראשית מ) "לשבור בתוך הבאים". וכתיב "ויבואו אחי יוסף עשרה". ברכות כא. מגילה כג. פרש"י ורבינו חננאל שם.

(ב) באר היטב סימן נה ס"ק ג'. הכה"ח שם אות י'. ואמרו חז"ל (במסכת ברכות דף ו' ע"ב) א"ר יוחנן בשעה שהקב"ה בא לבית הכנסת ולא מצא בה עשרה מיד הוא כועס שנאמר "מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה". ופרש"י ואין עונה שיעור שיוכלו לענות דבר קדושה. והיינו שאין שם עשרה שיוכלו לומר דבר שבקדושה ולענות אותו. ומהרש"ל כתב סמך לדבר ברמז אי"ש נוטרקון א'מן י'הא ש'מיה דהיינו בעשרה. ואפ"ל ואין יוד נמצאין ויענו יהא שמיה. והמש"ך כתב אי"ש נוטרקון א"ין ש"ם י'וד (עשרה). ואבודרהם כתב רמז לדבר "במקהלות ברכו ה'", במקהלות גימטריא בעשרה. ומציאתם של עשרה ישראל במקום אחד גורם להשראת שכינה. ובספר ח"א (אות צ"ג) רמז בפסוק (שמות כ') "בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך". אבוא בגימטריא עשרה. (עיי' מסכת ברכות דף ז' דדריש פסוק זה על היחיד. ועיי' עוד באבות פ"ג משנה ז' ובמדרש שמואל שם מ"ש בשם החסיד. ע"ש).

ב. אמר רבי יצחק אסור למנות את ישראל אפילו לדבר מצוה⁶. לכן יש להזהר מלמנות את ישראל לגלגלותם בכדי לראות אם יש עשרה או לא. ואלו המונים על ידי ספירת האותיות א, ב, ג, טעות הוא בידם ולא הועילו בתקנתם. רק ימנו במראית העין במחשבה בלבד. ונוהגים למנות באמירת פסוק שיש בו עשר תיבות. כגון: הפסוק (תהלים כח) "הושיעה את עמך וכו'". או פסוק: (שם ה') "ואני ברב חסדך וכו'".⁷

ג. צריך שיהיו כל העשרה במקום אחד ושליח צבור עמהם. ואם שליח צבור בתיבה ותשעה בבית הכנסת. התיבה בטלה לגבי בית הכנסת, ומצטרפים. (ויש מי שכתב הני מילי שאין המחיצות התיבה מגיעות לתקרת הגג).⁸

ד. אם מקצתם בבית הכנסת ומקצתם בעזרה אינם מצטרפים. ואפילו רואים זה את זה. ואם מקצתם בפנים ומקצתם בחוץ, והשליח צבור תוך הפתח הוא מצרפם. ודוקא שליח צבור, אבל איש אחר העומד על המפתן אינו מצרפם. והא דאמרו כשהשליח צבור תוך הפתח מצרפם, לא כל הפתחים שוים, גם בפירוש תוך הפתח יש מחלוקת בזה. לכן בימי הקיץ שהאנשים יושבים בעזרת בית הכנסת. בשעה שרוצים

(ג) מסכת יומה דף כב

(ד) הפרי חדש סימן נ"ה. קיצצ"ע סי' ט"ו. חסד לאלפים אות ו'. הכה"ח שם אות יא. וראיתי אנשים שמונין באמירת הפסוק "ויתן לך האלוהים מטל השמים וגו'". ויש שמונין "ארץ חטה ושעורה וגו'", כל הפסוקים הנזכרים יש בהם עשר תיבות. ובסוף ספר הצלחת הנפש (בחדושים) כתב: אבאר דבר נחמד ששמעתי אם נצרך למנות ישראל למנין להתפלל יאמר כך: "אמר רבי יצחק אסור למנות את ישראל אפילו לדבר מצוה" שיש בזה עשר תיבות וימנו התיבות ולא האנשים. ע"ש. (ה) שולחן ערוך סימן נה סעיף יג' וסעיף יט'.

להתפלל או לומר קדיש ישתדלו לאסוף עשרה במקום אחד, והשליח צבור אתם. ולא יכניסו עצמם בספיקות ומחלוקת הפוסקים.¹

ה. אם התחיל לומר קדיש בעשרה ויצאו מקצתם גומר אותו קדיש. והוא שנשתיירו רובם – היינו ששה מהם – רוב העשרה. אבל אם לא נשתיירו רוב אינו יכול לסיימו. (ועיין בסמוך באות ז) ואותם היוצאים עבירה עושים, ועליהם נאמר "ועוזבי ה' יכלו". ואם ישארו עשרה בלי הם (דהיינו בלעדי היוצאים) מותר לצאת. כלומר כשמוכרח לצאת, כגון לנקביו וכיוצא. אבל בלא זה גם אם ישארו עשרה פשיטא אינם עושים טוב לצאת.¹

ו. אם היו תשעה וצרפו אליהם אחד לקדיש של יוצר, אינו חייב להשאיר להחזרת התפלה. ואם צרפוהו לחזרה אינו חייב

(ו) שו"ע שם סעיף יח'. בית עובד בדיני הקדושה אות לב' לג'. הכה"ח אות פח'. ונראה להסתפק בזה בקונטרס קטן זה. ועיין בחקרי לב סימן כה – כט, ובבית עובד שם, והכה"ח בסימן נה' מאות ע' והלאה. ועתה יצא לאור ספר איש מצליח למוהר"ם מזוז זצ"ל והי"ד ושם בסימן יב' ויג' תורה ארוכה מאר"ש נפלאות מתורתם ואם נפשך לדעת פרוש הדברים והלכה עיין שם וינעם לך "פקודי ה' ישרים משמחי לב".

(ז) ש"ע סימן נ"ה ס"ב והגה שם. בית עובד דיני הקדיש אות ד'. וראיתי במטה אפרים (בפתח השער בדיני קדיש בקונטרס אחרון אות ז) מכל מקום היוצא באמצע הקדיש ולא השאיר עשרה לא שייך לומר עליו הפסוק הנ"ל "ועוזבי ה' יכלו" כיון שאין בזה ברכה בשם עכ"ל. ומסתם דבר מור"ם שקאי על דברי הש"ע שכתב אם התחיל לומר קדיש או קדושה ויצאו מקצתן וכו' ועל זה קאי דברי מור"ם שכתב ועליהם נאמר וכו' משמע על הכל גם מי שיצא בקדיש. ועיין בבית עובד שכתב בהדיא ואותם היוצאים אחר שהתחילו קדיש עבירה עושים וכו'. ועיין בהרי"ף במגילה יג: ועיין עוד ערוך השלחן שם בסמן נ"ה אות ו' ע"ש.

להשאיר לסיום התפלה. ופשוט כל זה אם השעה דוחקתו. אבל אם אפשר להשאיר, עליו תבא הברכה.⁷

ז. אם התחילו בעשרה ויצאו מקצתם שגומרים אותו קדיש כנזכר (באות ה) היינו אותו קדיש שהתחילו בו דוקא. אבל אין אומרים קדיש אחר. ואם היו עשרה והתחילו בחזרה ויצאו מקצתם גומרים כל החזרה אפילו הקדושה – אם יצאו באבות. אבל לא הקדיש שאחרי תפלת החזרה, שאין הקדיש חלק מאשר התחילו בו. ודעת הרמ"א שמסיימים החזרה עם הקדיש שלם היינו קדיש תתקבל השייך לה. ואנן בתר מרן גרירן ולכן אין להתחיל ולומר שום קדיש כשאין עשרה לאחר שיצאו וכנזכר.⁸

ח. אם כל העשרה רוצים לומר קדיש שפיר דמי – דכל דבר שבקדושה שנתקן בעשרה אפילו כולם יאמרו קדיש מקרי צבור. ולכתחילה יהיה אחד עונה קדיש. ונכון שיהיו שנים, כי "ואמרו אמן" שאומרים בקדיש לשון רבים הוא.⁹

(ח) עיין במשנה ברורה ס"ק יב. מקור חיים פרק מא אות יא'.
 (ט) שו"ע שם ועיין בכף החיים שם מאות לד' עד אות מ'. אה"ב ואם התחילו כבר לומר הקדיש וראו שאין עשרה דהינו שלא היו שעשרה מעת תחלת אמירת הקדיש, נראה דצריך לחזור ולומר אותו הקדיש. דכל האמור לעיל דוקא בהתחיל לומר בעשרה ויצאו מקצתם אבל אם היו תשעה מלכתחילה נראה דצריך לחזור. שו"ר שהרה"ג מצליח מאוזו בשו"ת איש מצליח סוף סימן יג' ד"ה ועוד (אות יב) כתב דאם ארע יאמרו קדיש בטעות שחשבו שהיו עשרה בבית הכנסת והרגישו שוב שלא היו רק ט' ואחד בחוץ ורואים זה את זה, יש לסמוך על המיקלים ברואים ואין לחזור הקדיש. ע"כ. ומכאן נראה כנ"ל.

(י) בן איש חי פרשת ויחי אות ט"ז. הכה"ח סימן נ"ה אות ל"א. והנה מה שכתב הבן איש חי בספרו רב פעלים נשאלתי וכו', עוד נשאלתי שם בעשרה וכו' ורוצים כלם לומר קדיש וכו' והארכת קצת בזה והעלתי דלכתחילה יזהרו להיות אחד עונה להם הקדיש עכ"ל משמע

ט. אם הם עשרה בצמצום. ואחד מהעשרה מתפלל תפלת שמונה עשרה ואינו יכול לענות עמהם קדיש אף על פי כן מצטרף עמהם. ואם היו שנים או שלשה או ארבעה שאינם יכולים לענות, מחלוקת הפוסקים: יש אומרים דוקא אחד אבל שנים אינם מצטרפים ואין לומר קדיש. ויש אומרים כל שנשארו רוב שעונים קדיש, אפילו אם יש ארבעה שאינם יכולים לענות מותר לומר קדיש. דכל שיש עשרה שכינה שורה ויכולים לומר דבר שבקדושה. לכן לכתחילה יש להחמיר היכא דאפשר ואין לצרף כי אם אחד ולא שנים. אבל היכא דלא אפשר יש לסמוך על המתירים. ודוקא בקדיש, אבל בחזרת השליח צבור אפילו אחד לא. דבעינן תשעה המכוונים לברכות השליח צבור לענות עליהם.²¹

י. נכון כשאחד מתפלל לבדו שאחרים ימתינו לו מלומר קדיש כדי שיזכה גם הוא. ואפילו שיש שם עשרה בלעדיו נכון להמתין כדי שיזכה. ובלבד שיש שהות להתפלל. ויש להמתין למי שמתפלל מלה במלה אבל המאריך אין להמתין לו.²²

שכן העלה בספרו רב פעלים. והמעין שם בספרו הנזכר ח"ב בסימן יד' בסוף גראה שלא כתב כזה אלא בלכאורה אבל בסוף הסכים לדברי מהר"א מני ז"ל ע"ש. וכן משמע מהכה"ח ז"ל שם שציין לרב פעלים וסיים ובבן א"ח כתב דלכתחילה וכו' ע"ש משמע אבל בספרו רב פעלים לא כתב הכי וצ"י. ואם אפשר לומר דטעות סופר נפל בספרו בן א"ח וצריך לומר והעליתי כדבריו. ולכתחילה יזהרו וכו'. ורצונו לומר שכאן בספר בן איש חי מחדש לנו האזהרה להיות אחד עונה. כן נראה לענ"ד אם אפשר.

(יא) מרן בש"ע סימן נ"ה סעיף ו. בן איש חי ויחי אות ה'. הכה"ח שם אות מח.

(יב) מרן בש"ע שם סעיף ז'. הכה"ח שם אות נ'. ובסימן קכד אות יח.

יא. הא דאמרינן שיהיו כל העשרה במקום אחד (כנ"ל באות ג') כל זה לענין צרוף, אבל אם יש עשרה שאומרים קדיש או קדושה, כל השומע קולם, אפילו הוא עומד בבית אחר, ואפילו יש בינו לבינם כמה בתים, הרי זה עונה עמהם. (דאפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים). רק שלא יהיה מפסיק בינו לבינם טנוף או עכו"ם. ואם היה מפסיק טנוף או עכו"ם לא יענה לא קדיש ולא קדושה ולא ברכו.⁷

יב. עכו"ם שאמרו אין חלוק בין איש ובין אשה. כל שאינו ישראל מפסיק. והא דאמרו שהעכו"ם מפסיק היינו דוקא אם העונה עומד במקום אחר, שדינו במקום שעומד שאינו מצטרף עמהם. אבל אם העונה עומד יחד עם שאר העונים והשליח צבור כלם במקום אחד דמצטרפים, אפילו שיש עכו"ם אחד עומד שם אינו מפסיק. ואפילו אם הוא עומד אחר העכו"ם הרי זה עונה כל דבר שבקדושה עם הצבור.⁷

(יג) עיין בהערה י"ד.

(יד) מרן בשו"ע סימן נ"ה סעיף כ'. בן איש חי פרשת ויחי אות ז'. הרב כה"ח שם אותיות צ"ג-צ"ו.

סימן ה

המצטרפים לעשרה (למנין).

א. אין אומרים קדיש פחות מעשרה זכרים, בני חורין, גדולים שהביאו שתי שערות. זכרים לאפוקי נשים דלא מצטרפים. והוא הדין טומטום ואנדריגונוס דלא מצטרפים, ואם נקרע הטומטום ונמצא זכר יש להכשיר. בני חורין לאפוקי עבדים שלא מצטרפים. גדולים לאפוקי קטנים שלא הביאו שתי שערות שלא מצטרפים.¹

ב. יש מתירין לומר דבר שבקדושה בתשעה וצרוף קטן שהוא יותר מבן שש ויודע למי מתפללים. ולא נראין דבריהם לגדולי הפוסקים. ואפילו בשעת הדחק אין להתיר כלל לצרף קטן לעשרה לקדיש ולקדושה. ואפילו בשעת דחק גדול. כגון בכפרים קטנים וישובים שאין שם עשרה גדולים. ואין לסמוך על האומרים שהקטן מצטרף בשעת דחק כזו. ואם ברצון הצבור לצרף קטן לומר חזרה וקדושה, כל אחד מתשעה הללו החרד לכבוד ה' יתברך, ימהר לעזוב את המקום לסכל עצתם, כדי שלא יארע תקלה על ידו, שעל ידי הצטרפותו יגרום לברכות לבטלה בחזרת השליח צבור, לדעת רוב הפוסקים. והוא הדין לקריאת ספר תורה שאין קטן מצטרף כדי לברך על קריאת ספר התורה. ואפילו שהוא עולה למנין שבעה עולים.²

ג. בן י"ג שנים ויום אחד מקרי גדול. ולא דוקא יום אחד, אלא כיון שהתחיל יום שנולד בו מקרי גדול ומצטרף למנין

(א) מרן בש"ע סימן נ"ה ס"א וס"ה. כף החיים אות טו', ועיין בסמוך באות ג'.

(ב) מרן בשו"ע שם ס"ד. הכה"ח שם אות מ"ב. ילקוט יוסף קדיש וקדושה א מהרה"ג הר"יע שליט"א.

עשרה. ואפילו אם נולד בסוף היום מצטרף למנין בתחילת הלילה, ולא בעינין מעת לעת. ואין מדקדקין לבדוק שתי שערות.⁷

ד. שנת העבור נחשב השנה י"ג חדשים. לפיכך, מי שנולד באדר שנה שאינה מעוברת ונעשה בן י"ג שנים בשנה מעוברת לא נעשה בר מצוה עד אדר שני. נער שנולד בשנה מעוברת ושנת י"ג גם כן מעוברת, אז הנולד באדר ראשון יהיה בר מצוה באדר ראשון. והנולד באדר שני יהיה בר מצוה באדר שני. לפעמים שני ילדים שנולדו בשנה מעוברת, הראשון נולד בכ"ט אדר ראשון, והשני נולד אחריו באחד לאדר שני. ושנת י"ג אינה מעוברת, השני שנולד באחד לאדר שני נעשה בר מצוה באחד באדר. וזה הראשון שנולד לפניו בכ"ט לאדר ראשון לא נעשה בר מצוה עד כ"ט לאדר. והיינו השני נעשה בר מצוה לפני הראשון.⁷

ה. לכתחילה – היכא דאפשר – אין לסמוך על הנער בעצמו שאומר כבר מלאו לו י"ג שנים בכדי לצרפו למנין. אלא צריכים לשמוע זאת מפי האב או מפי אנשים ששמעו שהאב שאמר כן. ואם אי אפשר לחזור אחר אחד אחר – מחמת טורח צבור – יכולים לסמוך על הנער עצמו להשלימו למנין.⁷

(ג) הכה"ח סימן נ"ג אותיות מ"ח נ"ג. וסימן נ"ה אותיות טו' טז' כז', ובעלי הרמזים כתבו: "עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו", זו בגימטריה יג' רמז לבן יג' שנים מצטרף למנין של הקדיש, אשר תהלתי – הוא הקדיש יספרו. עיין במרן החיד"א בברכי יוסף סוף סימן נ"ה או"ח.
(ד) מרן בשו"ע סימן נ"ה ס"ט וסעיף י. הכה"ח שם אות נט' ואות סא'.
(ה) ילקוט יוסף מהרה"ג מהרי"ע שליט"א הלכות קדיש וקדושה אות ה. והמנהג לשאול את הילד והכה"ח סימן נ"ה כתב דאם הנער מיושב בדעתו וירא ה' נאמן לענין זה וכמו שנהגו. אלא צריך לשאול אותו אם מבורר הוא הדבר הזה בודאי. ועיין מקור חיים להרב חיים דוד הלוי שליט"א פרק מ"א או"ב ובקיצור פי"ב או"ח שכתב אבל המנהג לסמוך עליו בשעת הדחק. וביחוד אם הנער נבון וירא ה' ע"ש.

ו. אם אחד מהעשרה ישן אפילו הכי מצטרף עמהם. ויש אומרים שהישן אין בו קדושה כמו שכתבו בזוהר הקדוש. ועוד הרי אפשר להעיר אותו ולמה נצרף אותו לכתחילה כשהוא ישן? לכן אין לצרף הישן. ולדעתם לא יאמרו קדיש עד שיעירו אותו. ואם אי אפשר להקיצו לא יאמרו קדיש. ויש להחמיר להעירו ולצערו עד שיהא לפחות מתנמנם.¹

ז. השכור. שאינו יכול לדבר לפני המלך אינו מצטרף. ואינו יכול לדבר לפני המלך היינו שמגמגם בלשונו. ומלך לאו דוקא אלא היינו שר או אדם נכבד. ויש שכתבו שלא נהגו כן אלא מצטרפים אף שאינו יכול לדבר לפני המלך. ואם הגיע לשכרותו של לוט הרי הוא כשוטה ואין לצרפו.¹

ח. השוטה, שאינו שוטה גמור ויודע לכוון לענות אמן וברכו כדין מצטרף לעשרה.¹

ט. החרש: חרש המדבר ואינו שומע או שומע ואינו מדבר הן כפקחין וצטרפים. ואפילו יש שלשה או ארבעה כל שיש רוב עונים מצטרפים. אבל מי שאינו שומע ואינו מדבר הרי הוא כשוטה וקטן.¹

(ו) מרן בש"ע סימן נ"ה ס"ו. בן א"ח ויחי או"ה. בית עובד בדיני הקדיש אות כט'. ועיין הכה"ח סימן נה' אות מט'.

(ז) מרן בש"ע סימן צט' ס"א. בית עובד אות כד'. ועיין בהכה"ח סימן נה' אות יד' ובסימן צט' אות ו'.

(ח) מור"ם בהגה סימן קצט'. מוה"ר ישיב משה ח"א סימן שכב' וח"ב סימן יד'. ושם כתב ואם הוא מנוול ובגדיו מלוכלכים אסור לקרות כנגדו. אלא אם כן בגדיו העליונים נקיים ואין לו ריח רע. וכן דין זקן וחולה שאינו יכול לשמור עצמו.

(ט) מרן בשו"ע סימן נה' ס"ח. בן א"ח ויחי או ו'. ובחזרת העמידה יש להחמיר היכא דאפשר ועיין להכה"ח סימן נה' אות גן ואות דן. ובקיצור שלחן ערוך ילקוט יוסף שנדפס מחדש הלכות קדיש וקדושה אות ו'

י. האונן: אונן אינו מצטרף לעשרה לכל דבר שבקדושה. מיהו אם יש לו מי שישתדל בשבילו מסתברא דמצטרף לעשרה, ולא נוהגים כן. כי בזמנינו כולם נקראים שיש להם מי שישתדל בשבילם ואפילו הכי לא מצרפים אותם לעשרה.¹

יא. הגר: גר שמל ולא טבל אינו מצטרף לעשרה. דקיימא לן "מל ולא טבל כאלו לא מל". אבל גר שמל וטבל מצטרף למנין עשרה לכל דבר שבקדושה. ואף על גב דאמרינן "ונקדשתי בתוך בני ישראל" אינו אלא אסמכתא בעלמא. דהא הגר כשר להיות שליח צבור.² ואין סברא לומר דאינו מצטרף לעשרה.³

יב. עבריין שעבר על גזירת הצבור, או שעבר עבירה, אם לא נידוהו נמנה למנין, והמנודה אין מצרפין אותו לכל דבר שצריך עשרה.⁴ ומי שמחלל שבת בפרהסיא, כגון שעושה מלאכה שאסורה מן התורה בפני עשרה מישראל ביחד. ובכלל זה מי שנוהג במכונית בשבת ברשות הרבים, אין לצרפו למנין. ויש שמקלים בזה בשעת הדחק. ואם המחללי שבת הם האומרים קדיש, צריך הש"צ או ישראל אחר כשר לומר עמהם קדיש.⁵

כתב, אולם בזמן הזה שיש בתי ספר לחרשים אלמים ומקנים דעת לתלמידיהם ויכולים גם כן לדבר קצת, מותר לצרף חרש-אלם כזה למנין עשרה לאמירת קדיש. אבל לא יצרפוהו לאמירת חזרת הש"צ. (אלא יעשו קדושה בקול רם) ולא יקראו בתורה בברכות ע"ש. (י) נתייבי עם בסימן נה'. והכה"ח שם אות יג'.

(יא) כמו שכתב מרן בשו"ע סימן נג' סעיף יט', ועי"ש סימן קצט' ס"ד. (יב) הכה"ח סימן נה' אות טוב'. ועי"ל בסימן נג' אות עג'.

(יג) מרן בש"ע סימן נ"ה סעיף יא' ויב'.

(יד) הנה הפוסקים כתבו מחלל שבת בפרהסיא בפני עשרה אנשים דינו כגוי כמ"ש מרן ביו"ד סימן ב' ובאורח חיים סימן שפה ועוד. אלא דלפעמים נפיק מזה מחלוקת ושנאה, ועין להגר"י חיים ז"ל בספרו רב

יג. הקראים אינם משלימין מנין ואינם מצרפים לא לקדיש ולא לתפלה ולא לזמון. ואם חזרו בתשובה וקבלו עליהם דברי חברות מצטרפים לכל דבר שבקדושה.¹⁰

יד. אין להתיר לומר קדיש סמוך לקברות הצדיקים, מבלי שיהיה שם מנין. כי אין לצרף למנין הצדיקים שנפטרו ולהסתמך על מה שנאמר צדיקים במיתתם קרויים חיים. ואם עברו ואמרו קדיש אין לענות אמן אחריהם, שהיא בכלל אמן יתומה.¹⁰

פעלים ח"ב או"ח סימן יא'. (אה"ב, ושם כתב לחלק בין המומר לתיאבון (דהיינו שעובר על האסור מפני תאוותו ולא בכדי לעבור על דעת קונו) שאפילו עבר על כמה עבירות – כל דלא עבר על רוב – מצטרף לעשרה, אבל המחלל שבת בפרהסיא או המומר לע"ז דינו כגוי לכל דבר. וכן הדין שאינו מאמין כלל לדברי רבותנו ז"ל) והדבר צ"ע. ומה שכתבתי כאן הוא מהרב ילקוט יוסף הלכות קדיש וקדושה אות ט'. (ושם בהערותיו הרחיב בעניין זה והביא י"א שיש להקל בזה וכן נהגו בארצות אשכנז ושכ"כ בשו"ת מלמד להועיל, וטעמו משום שהרבה אינם יודעים חומר האסור ונחשבים קצת תינוק שנשבה בין העכו"ם. וכ"כ הגאון בעל שו"ת שואל ומשיב לגבי אלה המתנהגים כן בארצות אמריקה, ושכן יש להסתמך על מה שכתב הגאון חזון איש ביו"ד סימן ב' אות כח, שמכיון שאין אנו יודעים להוכיח נחשב אצל מחללי השבת כקודם תוכחה ויש לדונם כאנוסים וכתינוק שנשבה בין עכו"ם. עוד הביא שם שיש מי שכתב להחמיר אף בעובר על אסורי דרבנן ואין לצרפו למנין. ומכל מקום להלכה עיקר שבאסורי דרבנן יש להקל לצרפו. ע"כ ונראה דאין למנוע מהם לומר קדיש בדרך זו ואדרבה נוכל לקרבם כך לעבודתו יתברך, וע"י אמירת הקדיש יתעוררו בהם בס"ד ניצוצות הקדושה וישבו בנים לגבולם אמן. מהג"ל) וע"ע יביע אומר חלק ה או"ח סימן יב אות ו'.

(טו) הכה"ח סימן נ"ה אות מג'. ילקוט יוסף הלכות קדיש וקדושה אות י'. (טז) ילקוט יוסף בהלכות קדיש וקדושה אות ח'. ושם בחוברות בהלכות אבילות עמוד 89 אות כו. (אה"ב וכעת יצא לאור ילקוט יוסף חלק ז' על הלכות בקור חולים ואבלות וכן כתב שם סימן כב אות ה) ועיין יחווה דעת ח"ו או"ח סימן ה'.

סימן ו

כריעות ופסיעות הקדיש.

א. כריעות הקדיש הם חמש כריעות. כנגד חמשה שמות שנזכרו בפסוק (מלאכי א'): "כי ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגוים ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה כי גדול שמי בגוים אמר ה' צבאות". בפסוק הוכפל בו שמו של הקב"ה חמש פעמים: א, שמי בגוים. ב, מוגש לשמי. ג, כי גדול שמי. ד, אמר ה'. ה, צבאות. והקדיש נוסד על שמו של הקב"ה^א לכך תקנו חמש כריעות כנגד פסוק זה.^ב

ב. חמש הכריעות הם: כשאומר יתגדל, כורע. וכן ביהא שמייה רבה. וכן ביתברך. וכן בברוך הוא. וכן באמן.^ג ויש אומרים שבכל אמן כורע. וחמישה אמן בקדיש יש.^ד נמצא חמש פעמים כורע.^ה

(א) עיין לעיל בריש סימן א' וסימן ב' ועיין לקמן בפירושו הקדיש בסימן טז'.

(ב) טור ובית יוסף סימן נו' בית חדש ופרישה שם. הג"מ ואבודרהם.
 (ג) מרן בש"ע סימן נו' ס"ד. ודע בכמה דפוסים בשו"ע נשמט מלשון שו"ע "וכן בויתברך". ועיין בבית יוסף בשם כל בו וראה הערה (ז).
 (ד) עיין בהערה ה' ולקמן בסימן כד' (המענה של הקדיש).
 (ה) הכה"ח שם אות ל"ה. וכתב הרה"ג ר' יוסף חיים ז"ל בעוד יוסף חי אות ז' דכריעות הקדיש צריך לכרוע בכל מקום שעונים בו הקהל אמן. נמצא הם חמש כריעות (וע"ש בתחילת הדבור). ונהגים גם כן לכרוע באומרו יתגדל מפני שכריעה זו נזכרה בדברי מרן ז"ל ע"ש. ולכאורה דאם כן למה לא נהגו גם כן לכרוע בויתברך וביהא שמייה רבה שגם כריעות אלה נזכרו בדברי מרן. ואם אפשר לומר דגבי יתברך מאחר שלא נהגו כדעת מרן בסעיף ב' מסימן נו' לענות אמן ביתברך לא נהגו גם כן בכריעה דיתברך. וגבי יהא שמייה רבה כיון שנהגו לכרוע באמן שלפניה הסמוכה לה בדיוק, לא נהגו לכרוע עוד ביהא שמייה רבה. כן נראה לענ"ד לישוב מנהגם אם אפשר.

ג. לפי דברי הגאונים הכריעות הם חובה. ובשם הגר"א כתבו אין לכרוע בקדיש כלל. ויש שכתבו שאינם כריעות של ממש ככריעות של שמונה עשרה, אלא לשחוח מעט¹. ומנהגנו כדברי מרן לכרוע חמש כריעות. מנהג אבותינו בידינו ואין לזוז ממנו.¹

ד. הפסיעות, לאחר שסיים הקדיש פוסע שלש פסיעות. ואחר כך אומר עושה שלום. ולא כאותם שאומרים עושה שלום בעוד שהם פוסעים, דאין נכון לעשות כן. אלא פוסע, ואחר כך אומר עושה שלום.^ה

(ו) עיין טור ובית יוסף סימן נ"ו. ערוך השלחן שם אות ז'.
(ז) וזכורני כד הוינא טליא ונסתלק עטרת ראשי אדוני אבי ז"ל ואני כבן תשע שנים. כשהייתי אומר קדיש יתום למדוני לעשות כריעות כדעת מרן לכרוע חמש כריעות. וכעת יצא לאור ספר איש מצליח לאדמו"ר מהרם מזוז זצ"ל והי"ד וראיתי שם בסימן י"ד שהאריך בזה והביא דברי הגר"א והערוה"ש והעלה דלא כוותיהו אנן עבדי אלא כדברי מרן ואין לזוז ממנו עש"ב. ושם נמי העיר שנשמט בדפוס בלשון שו"ע וכן יתברך כמו שכתבתי בהערה ג' עש"ב.

(ח) מרן בש"ע סימן נ"ו ס"ה. הכה"ח סימן קכ"ג אות ד' ואות ה' ואות כז'. והנה מסתם דברי מרן ז"ל נראה שבכל קדיש וקדיש שאומרים בו עושה שלום פוסע שלש פסיעות, וכל הקדישים שוים בזה. אמנם המנהג שאינם פוסעים אלא בקדיש תתקבל שאחר חזרת התפלה – דהיינו בשחרית אחר אמירת ובא לציון גואל, ובמנחה אחר נפילת אפים – ובשאר הקדישים לא נהגו לפסוע. והרה"ג ר' עובדיה יוסף יביע אומר חלק ה' סי"ט העלה להלכה שיש לפסוע בכל קדיש אפילו אינו קדיש תתקבל. ואין הבדל בין קדיש תתקבל של ערבית לשאר התפלות, וכן הקדיש תתקבל של ברכת מעין שבע עש"ב. ודע מלשון מרן בבית יוסף נראה שעיקר פסיעות הקדיש אינו אלא מנהג, כמ"ש בפירוש (בסוף סימן נ"ו) נהגו שאותו שאומר קדיש וכו' ע"ש. (ואין כאן מקום להאריך ובמקום אחר כתבתי בזה באורך בס"ד).

ה. יכרע מעט קודם הפסיעות,^ט וכשעוקר רגליו עוקר שמאל תחילה. ומניחה בסוף רגל ימין, גודל בצד עקב. ואחר כך עוקר רגל ימין ומניחה בסוף רגל שמאל – גודל בצד עקב. ואחר כך חוזר ועוקר רגל שמאל ומניחה אצל רגל ימין ויהיו שוין והכל בכריעה אחת. ובעודו כורע אחר שלש פסיעות יפנה לשמאל ויאמר "עושה שלום במרומיו" ויזקוף ויפנה לימין ויכרע קצת ויאמר "והוא ברחמיו יעשה שלום עלינו" ויזקוף ויכרע לפניו ויאמר "ועל כל עמו ישראל" ויאמר "ואמרו אמן". ואין להוסיף על שלוש הפסיעות ומי שמוסיף פסיעות הוי יוהרא. גם אטר עוקר תחילה שמאל דעלמא.^י

(ט) מרן בש"ע בסימן נו' בהלכות הקדוש לא הזכיר שיעור הפסיעות והפניות לשמאל ולימין. אבל בסימן קכ"ג גבי תפלת י"ח שם מבואר באורך ע"ש. ומשמעות דברי הפוסקים חד ענינא הוא ואין הפרש בין עושה שלום של הקדוש לבין עושה שלום של תפלת י"ח. עיין לדרכי משה ריש סימן קכ"ג, ולהגר"א בסוף סימן נ"ו ובסימן קכ"ג. ולכן ראיתי לנכון להעתיקם כאן בקדיש. וכן ראיתי בעץ יוסף בסדור אוצר התפלות בקדיש הודו שכתב הפסיעות והפניות בעושה שלום של הקדיש ע"ש.

(י) יפנה לשמאלו שהוא ימין השכינה שמולו.

(יא) מרן בשו"ע סימן קכג' סעיפים א, ג וד. בן איש חי פרשת בשלח אות כד'. הכה"ח שם בסימן קכג' אותיות ד – ז, ואותיות כג', כד'.

סימן ז

דקדוקים באמירת הקדיש, ואופן אמירתו.

א. מנהג ירושלים כל אלה שאומרים קדיש הופכים פניהם לצד המתפללים בו.^א וכן אנו נוהגים, אלא יש שאינם מדייקים.^ב

ב. יזהר לומר קדיש בקול רם כדי שישמעו אותו ויענו לו. והאומר קדיש בלחש הרי זה נקרא גזלן – גזל את המצוות – שלא יוכלו לענות אחריו ואם שניים או שלשה אומרים קדיש בקול רם ביחד, יכול אחד לומר אותו בקול נמוך בלחש לבל ישמיע לאחרים^ג אלא דלכתחילה לא יעשה כן, ויגביה קולו מעט כדי שישמעו אותו שנים או שלשה היושבים על ידו, ויענו לו ולאחרים.^ד

(א) נתיבי עם סימן נ"ה.

(ב) ונראה דסברא הוא לדייק לפנות לצד המתפללים בו. חדא שהרי אמרו שאסור לעבור כנגד האומר קדיש כשם שאסור לעבור נגד המתפללים (כנזכר בסמוך באות ט') ואם כן למה לו לומר קדיש באמצע בית הכנסת וגורם לאנשים שיעברו. ועוד שהקדיש הוא שבת גדול ונורא ועדיף טפי מקדושה, (כאמור לקמן בסימן כו' ס"א) וכן השוו אותו לתפלה שאסור לעבור וכו' כנזכר ואם כן למה לא יהיה כתפלה וקדושה לפנות לצד המתפללים בו ולומר אותו בכוונה.

(ג) המטה אפריים דיני קדיש אות ג' ועיין בכף החיים סימן נו אות ח ובילקוט דת ודין.

(ד) ומנהג החסידים בבית אל החזן הוא האומר את הקדיש בכוונות, ואם יש אחד מן צבור שיש לו אזכרה (יארציט) ורוצה לומר קדיש יאמר בלחש. כדי שלא יערבב הכוונה של החזן. (עיין בהערה בסמוך). ובסוף סימן י' הובאו המנהגים השונים גבי אמירת קדיש כשיש כמה שרוצים לאומרו ע"ש.

(ה) הבן א"ח פרשת ויחי אות טז, ומנהג החסידים הנ"ל בהערה ד' שאני דלא אפשר בלא"ה ועיין להכה"ח סימן נה אות לב.

ג. השליח צבור (האומר קדיש) גם הוא אומר "יהא שמייה רבה מברך וכו'" ושליח צבור החוזר לומר אמן יהא שמייה רבה לא שפיר עביד וטעות הוא בידו, אלא חוזר לומר יהא שמייה רבה וכו' בלבד¹ בלי לומר – אמן.

ד. השליח צבור (האומר קדיש) כשאומר יהא שמייה רבה מברך וכו' יאמר בשובה ונחת, כדי שהצבור יענה מן יהא שמייה רבה עד דאמירן בעלמא בלי הפסק ויחזרו לענות אמן אחר שאומר החזן קודשא בריך הוא קודם שיאמר לעילא². ואם יאמר קדיש במרוצה חוטא אחד מאבד טובה הרבה. ויותר צריך להזהר כשרבים אומרים קדיש שיהיו שוים ולא יהיה אחד מקדים ואחד מאחר ומבלבלים את העונים³.

ה. כתבו הפוסקים דלא דוקא בקריאת שמע צריך לדקדק. אלא אף בפסוקי דזמרה ובתפלה צריך לדקדק בקריאתם. והוא הדין הקורא בתורה בנביאים ובכתובים. וכן יש להזהר בכל עת שלומד, ויתן דעתו, שהאות היוצאת מפיו בוקעת ועולה למעלה. והלא זה ידוע מה שכתוב בזהר הקדוש שבכל אות ואות ובכל קוץ וקוץ של האותיות תולין כמה אלפים ורבבות עולמות עליונים קדושים ונעלמים. וכשאינן אדם נותן דעתו ולבו על הדגשת המבטא היטב ואינו מדקדק להוציאם כתקונם הרי אלו יוצאים חסרים ופגומים ח"ו. וגורם בזה פגמים גדולים באותם העולמות הקדושים, רח"ל. לכן יזהר בתיבות ובאותיות והנקודות להוציאם כתקונם וכצביונם, ושלא יחסר מהם שום דבר. בין בתפלה בין

(ו) מור"ם בהגה סימן נ"ו והכה"ח שם אות כז. ועיין לקמן בסמוך באות ח'.

(ז) כמבואר לקמן בסימן כג' במענה של הקדיש עש"ב.

(ח) עיין להכה"ח סימן נ"ו אות ל, ועיין לקמן בסימן כד' ובהערות שם.

בקדיש בין בקריאה התורה^ט. נהי דאמרו רבותנו ז"ל "ודגלו עלי אהבה" – דלוגו עלי אהבה. זהו דוקא לאחר שעמל, וקריאתו במתון היא, ואפילו הכי מחמת שפתו, שמגמגם בלשונו, אזי חשוב לפני הקב"ה כתינוק קטן המדבר בלעגי שפה ולישנא קטיעא, שחביב וערב ולשומעים ינעם. אבל אם הוא גדול שיכול לדבר בטוב טעם ודעת, ומדבר בלישנא קטיעא. הרי זה כחוכא ואיטלולא. ועל הקדיש הרי כתבו המקובלים, כל תיבותיו ואותיותיו באו כמספר ידוע ומכוון הכל לצורך עליית העולמות. לכן מאוד יזהר לדקדק באמירת הקדיש שלא יחסר אות אחת. והבא ליטהר מסייעין אותו מן השמים^י.

ו. תועלת הקדיש לעלוי נפש המת להצילו ולהעלותו במעלות רמות ככתוב בספרים הקדושים^י. אך לא יועיל הקדיש לנפש המת אלא כאומרם אותו כתקונו. לפחות אות באות תיבה בתיבה. לא כמו רבים מעמי הארץ שאומרים אותו הן חסר והליף עד שנמצאו כמגדפין כגון שאומרים יתקדל במקום יתגדל – וכהנה רבות^י שגיאות. וחוששני במקום ענג שעושים לאביהם גורמים נגע ח"ו. וכל כי הא פשיטא שההעדר, טוב ממציאות הרע. וראוי לאדם לצוות את

(ט) ומעשה נורא על זה בחסיד אחד מפורסם בדורו ואחר שנפטר רצו להענישו עונש גדול מפני שלא היה נזהר להוציא האותיות והנקודות כתקנו. (ובס"ד נביא את כל המעשה בסוף החוברת). עיין להכה"ח סימן צ"ח אות ב' עש"ב.

(י) עיין לקמן בסימן ח'.

(יא) מרן בש"ע סימן סא סעיף כב. ומור"ם בהגה שם. עיין להכה"ח סימן ה' וסימן צ"ח שהאריך בזה. ולהרב פלא יועץ מערכת ת' ומע"ה ע"ש.

(יב) ראה לקמן בקדיש על הנפטרים וקדיש יתום סימנים י"ג. (יג) ראה בסמוך אות ח' באורך.

בניו שילכו אצל חכם וילמדו הקדיש הדק היטב. ואם לא יוכלו ללמוד ישכירו אדם היודע שיאמר קדיש עבור הנפטרים וזהו כבודם⁷.

ז. אלו שלא ידעו לקרוא באותיות שלנו ונהגו לומר קדיש מתוך אותיות לועזיות, יש מערערים על זה שהם גורמים צער לנפטרים. מפני המגרעות שבהרבה תיבות בקדיש. שהם קוראים עיינין אלפיין, ולחתיין ההיין. (שאיין כדוגמתם בכל השפות) וטוב שישכרו אחרים לומר קדיש במקומם. אמנם יש המדברים עליהם זכות. כי בוראנו בוחן לבות וכליות, אינו שואל כי אם לב האדם שיהיה תמים עמו. ומאחר שאלו אינם יודעים, מעלה עליהם כאלו אומרים יפה. וגם על ידי אמירת הקדיש והתעוררות ניצוצות הקדושה שבלבם ויש תקוה לקרבם לתורה וליהדות¹⁰.

ח. דיוקים בקדיש: יתגדל, – ידגיש הגימ'ל דלא לישתמע יתקדל. ויתקדש – שמיה, לתת ריוח בין הדבקים. שמיה, – תלת שמיה בקדיש יאמרם במפיק בה'א. די ברא, – שתי תיבות. כרעותיה מלכותיה פורקניה, משיחיה, כולם במפיק בה'א. בחייכון וביומיכון ובחיי דכל, – לבטא הנוניין והל'

(יד) הכה"ח סימן נ"ו אות יט' ועיין להפלא יועץ אות כ' בכבוד אב ואם. ובספר חסד לאלפים סימן נ"ו באות א' שהאריך בזה. וכל זה בדקדוק ובבטוי בקריאה. ועל הכוונה כבר האריכו חכמינו בזה. ושם (בחס"ל באות ט') כתב ומה מאד צריך ליוזר בכוונה, בתפילות וברכות ועניית אמנים ויהא שמיה רבה וכדומה. כי באמת אמרו חסרון כוונה, כגוף בלא נשמה ע"ש. וכתב הכה"ח בסימן צח אות ה' האדם שאינו מכווין בתפילה משתתף עם רוח הטומאה ויבא גם השטן בתוכם ואי לו ואוי לנפשו כמה רעה גורם לעצמו. וזהו לכל אדם ק"ו לשליח צבור. ודרשו דורשי רשומות כי ש"צ העובר לפני התיבה יכווין כי תיבה ר"ת תפלה ישרה בכוונת הלב עש"ב וה' יעזרנו עדכ"ש אמן.

(טו) עיין למרן הראש"ל ביביע אומר ח"ה בסוף סימן י"ב אות ו. והמובן דעתו הקדושה לתת להם לומר קדיש. עש"ב.

שבסוף התיבה¹⁰. בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן, – יש למחות בחזן שמפסיק בין בעגלה ובזמן קריב לבין ואמרו אמן. אלא יאמרם בבת אחת, לא יפסיק ביניהם כדי שהקהל לא יתחילו אמן, יהא שמיה רבה – קודם שהחזן אומר ואמרו אמן. ואח"כ יהא שמיה רבה, יזהר שלא יאמר אמן יהא שמיה רבה וכו', אלא יאמר יהא שמיה רבה וכו', בלי לומר אמן. והעונה, הוא אומר אמן יהא שמיה רבה וכו'. ויש להפסיק מעט בין אמן ליהא שמיה רבה¹¹. יהא שמיה רבה מברך, – לא להפסיק ביניהם. ויש אומרים שצריך לאומרם בנשימה אחת. מברך, – הב' בקמץ והר' בפתח, כי הוא לשון תרגום (ולא מבורך בלשון הקודש שאין פירושו שיברך לאחרים). לעלם לעלמי עלמיא יתברך, לפי דעת מרן אסור להפריד בין עלמיא ליתברך¹². יתברך, – לא להדגיש הב' דלא לישתמע יתברך. וישתבח ויתפאר. – לבטא הואי'ן (אותיות ו) שבראשי התיבות. ויתהלל, – לבטא הה'א דלא לישתמע ויתחלל ח"ו. בריך הוא, – יזהר להפסיק קצת בין בריך לבין הוא, דלא לישתמע בריכו. לעילא מן כל, – כן צ"ל מן כל בשתי תיבות. ולאלו הנוהגים בעשרת ימי תשובה לומר לעילא ולעילא צ"ל מכל תיבה אחת, והטעם שיש מספר מדוייק בקדיש לכן כשמוסיפין תיבה אחת יש לחסר תיבה אחת. ואנו לא נוהגים כן, אלא גם בעשרת ימי תשובה אומרים אחת לעילא. תשבחתא, – התא'ו הראשונה בחיריק. עושה שלום, – אין לומר עושה השלום בה'א גם בעשרת ימי התשובה, כיון שהוא פסוק (איוב כה) אין לשנותו בלי טעם וצורך. אבל

(טז) וישנם אנשים שאומרים הקדיש במהירות ומבטאים את המלים האלה כפזמון במלים מתאימים ואומרים – בחייכו וביומיכו ובחיי דכו – סוף התיבה קטועה. וטעות היא בידם.

(יז) כי אמן קאי אדלעיל, והשבח מתחיל מן יהא שמיה רבה...

(יח) ועיין במרן בבית יוסף. ולקמן בפירושו ונסח הקדישים בסימן יח' דע דיש אומרים שצריך לומר לעלמי עלמיא בלי וא'ו בלעלמי עש"ב בסימן הנ"ל.

בתפלת שמונה עשרה בעשרת ימי התשובה אומר עושה השלום שיש טעם בדבר. וכן בקדיש תתקבל שאחר חזרת תפלת שמונה עשרה בעשרת ימי תשובה אומר עושה השלום כיון שהוא במקום עושה שלום של החזרה. במרומיו הוא ברחמיו, – יזהר לבטא הוא'ו שבסוף התיבה^ט.

ט. כיון שאמירת הקדיש דורשת כוונה רבה ועצומה לקדש שם ה'. והאומרו זקוק הוא לכושר רכוז ומחשבה מליאה. לכן, כשם שאסור לעבור נגד המתפלל כך אסור לעבור כנגד האומר קדיש מפני שקרוב לודאי שיפריע לכוונתו. והיינו עד דאמירן בעלמא ואמרו אמן. אבל כשאומר על ישראל וכו' יהא שלמא וכו' שהם מנהגא בעלמא, ואינם מנסח הקדיש. אם יש צורך לעבור לית לן בה ושרי.^כ

י. הקדיש הוא דבר שבקדושה. והוא תפלה ושבח גדול למלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. כנזכר בכמה מקומות. לכן צריכים להזהר מתי שאומרים קדיש שיהיה המקום נקי מכל דבר – כגון מי רגלים וצואה. וכל דבר שמעלה סרחון. לפעמים אומרים קדיש בבתים (באזכרות או בימי אבלות ב"מ) צריך לבדוק אם אין שם סיר של לילה של קטנים. ולסגור דלת בית הכסא, וכדומה. וכן ליזהר מכל דבר ערוה שלא יראה גוף אשה במקום שדרכו להיות מכוסה.^{כא}

(יט) ישנם אנשים שממהרים בקדיש ואמרים עושה שלום במרומא הוא ברחמא. משנה ברורה סימן נ"ו או"ב. מזמור לאסף בדיני הקדיש. בן א"ח פ' ויחי אי"א. הכה"ח (פאלאג'י) סימן י"ג אות יט. חסד לאלפים סימן נ"ה אות יד. הכה"ח סימן נ"ו אות יא ואות לח. ולקמן בפירוש ונסח הקדיש הארכתי בזה עש"ב וכאן כתבתי לפי מנהגנו. ושם נזכרים גם מנהגים אחרים. ועיין עוד לקמן בפרוש שאר הקדישים סימנים יח' – כב' בדיוקים לקדיש תתקבל, יהא שלמא, ועל ישראל עש"ב. (כ) בן א"ח ויחי אות י'. הכה"ח נ"ה אות ט'. מקור חיים פרק מ'. (כא) עיין בן א"ח בפרשת בא. מקור חיים בקיצור שו"ע פרק ו' עש"ב.

סימן ח

הקדיש בתפלה ובתלמוד תורה.

א. הקדיש הוא שבח גדול ונורא. ולרוב חשיבותו תקנו לאומרו על התפלה ועל תלמוד תורה, והוא מלווה את התפלה לפנייה ולאחריה, לפני התפלה אומרים קדיש ולאחר התפלה אומרים קדיש. לאחר קריאת התורה אומרים קדיש, ולאחר כל לימוד תורה שכתב ושבעל פה אומרים קדיש, וכמבואר בסמוך.

ב. אין לומר קדיש אלא במקומות ידועים היכא שתקנום, ואין משתמשין בשרביטו של מלך מלכי המלכים הקב"ה רק כפי שהרשו אותנו. וכשם שצריך להזהר בברכה שאינה צריכה, כך יש להזהר שלא להרבות בקדישים¹.

ג. כתבו הראשונים אין פוחתים משבעה קדישים בכל יום על שם שנאמר (תהלים קיט) "שבע ביום הללתיך". ובשם האר"י ז"ל כתבו שנים עשר קדישים בכל יום והם:

בערבית ארבעה:² חצי קדיש קודם ברכו לפני התפלה. חצי

(א) והחד"א ז"ל כתב מאנה הנחם נפשי כי פשתה המשפחת להרבות בקדישים, אומרים שלשה פסוקים וקדיש וחוזרים לומר שלשה פסוקים וקדיש וכיוצא, הרי כחוכא ואטלולא, כמה צווחות צווחי קדמאי על זה. והסוברים מצוה להרבות בקדישים כמה טועים הם, והמרבה בהם מזלזל בהדרת קודש. עיין שיו"ב קל"ב או"ב. בית עובד א"א ואות ב'. בן איש חי ויחי או"ט, הכה"ח נ"ה או"ח ערוה"ש או"ג.

(ב) ובשל שבת נהגו להוסיף קדיש על ישראל אחר כמה מדליקין (ויש נוהגים להוסיף קדיש יהא שלמא אחר קריאת שיר השירים). ובשחרית קדיש תתקבל אחר החזרה. חצי קדיש לפני תפלת מוסף, קדיש תתקבל אחרי תפלת מוסף. קדיש על ישראל קודם עלינו לשבת.

(ג) על פי דברי הרמ"א לא אומרים קדיש לפני ערבית (ראה בסמוך), ובערבית ובמנחה אחר קדיש תתקבל אומרים עלינו לשבח ואחריה קדיש יהא שלמא.

קדיש קודם תפלת שמונה עשרה. קדיש תתקבל אחר תפלת שמונה עשרה. קדיש יהא שלמא קודם עלינו לשבח. בשחרית ששה: קדיש על ישראל קודם הודו. חצי קדיש קודם יוצר. חצי קדיש אחר תפלת שמונה עשרה. קדיש תתקבל אחר קדושה דסידרא (ובא לציון גואל). קדיש יהא שלמא קודם קוה. קדיש על ישראל קודם עלינו לשבח. במנחה שנים: קדיש קודם שמונה עשרה. קדיש תתקבל אחר שמונה עשרה.

והמנהג להוסיף עוד קדיש, לאחר קדיש תתקבל אומרים למנצח בנגינות קדיש יהא שלמא עלינו לשבח⁷. בין הכל י"ג קדישים בכל יום, כנגד י"ג מדות של רחמים, אשרי מי שעובד את ה' בשמחה⁸.

ד. הקדישים של חובה, לא יכול לומר אותם מי שלא יכול להוציא הצבור ידי חובתם, כגון קטן או בחזקת מחללי שבת בפרהסיא, וצריך השליח צבור או ישראל אחר גדול וכשר לומר עמהם הקדיש כדי שיצאו הרבים ידי חובתם. וכן אם הוא מגמגם בלשונו ואינו מוציא האותיות כתקונן וכצביונן⁹.

ה. הקדישים לפי המקובלים הם לצורך העולמות. כי התפלה היא תקון ועלוי העולמות שהם אבי"ע. אצילות בריאה יצירה עשייה – מן תחילת התפלה עד ברוך שאמר, בעשייה. מן

(ד) ויש שמוסיפים עוד קדישים אחר עלינו לשבח ואינם מן החובה ואחינו יוצאי מרוקו נהגו לומר אחר עלינו לשבח חצי קדיש. ועיין לקמן בקדיש יתום סימן יג.

(ה) הכה"ח סימן נ"ה אות א'.

(ו) והם הי"ג קדישים הנ"ל, עיין להכה"ח שם. סדור בית עובד אות מ"ח.

(ז) הרב כה"ח סימן נ"ה אות י'—כא' ועיין לקמן סימן יג' אות ו' ולעיל סי"ה יב'. ילקוט יוסף הלכות קדיש וקדושה אות ט' עש"ב.

ברוך שאמר עד יוצר אור, ביצירה. מן היוצר עד תפלה שמונה עשרה, בבריאה. תפלת שמונה עשרה, באצילות. ואחר כך חוזר מן אשרי עד תפלה לדוד בבריאה. משם עד אין קדוש כה' ביצירה. משם עד עלינו לשבח בעשייה. ותקנו לומר קדיש בין עולם לעולם. רק בין גאולה לתפילה שהם שני עולמות – בריאה יצירה – לא תקנו לומר קדיש. הקדיש מתוקן לפי מספר אותיות וחמשה אמן שבו, הכל תוקן במספר ידוע לפי הסוד לצורך העולמות¹.

1. לעולם אין אומרים קדיש בלא תהלה לפניו. לכן מתחילין ערבית בלא קדיש² והרש"ש ז"ל סדר בסדרו לומר תחילה

(ח) הרב בן איש חי ויחי או"א ובפרשת שמות או"ט. ובספרו עוד יוסף חי ויחי או"ב ושם בפ' מקץ אות יב'. הכה"ח סימן מח אות א' בד"ה ודע.

(ט) מור"ם בהגה סימן נד' ס"ג. וכן הוא מנהג אחינו אשכנזים. ובספרו דרכי משה כתב בשם כל בו "ואם איחר והפסיק בין פסוקי דומרה לקדיש יאמר ברכו בלא קדיש וראיה לדבר ברכו של ערבית שאומר בלא קדיש. אך טוב שיאמר פסוקים דתהלים או שאר פסוקים עד ג' או יותר ואחר כך אומר קדיש שלא לשנות מנהג תפלה" ע"ש. ופשוט מ"ש אך טוב שיאמר וכו' קאי על שהפסיקו בין פסוקי דומרא לקדיש ישתבח וכמ"ש בהגה סימן נ"ד ס"ג ועיין להמג"א סק"ג. (ומ"ש הכה"ח בסי' נד' או טו' מד"מ בשם הכל בו לא לתפלת ערבית קאי – כפי ריהטת הלשון – אלא לישתבח וכנזכר, וסיים וכ"כ האר"י וכו' היינו שלא יהיה קדיש בלא תהלה לפניו וכנז'). וראיתי בשלמי צבור (בדיני קדיש פא' ע"ב) שכתב וז"ל: כתב בספר המפה דלעולם אין אומרים קדיש בלא תפלה לפניו ולכן בליל יוה"כ מתחילין ערבית בלא קדיש ע"ש. ומ"ש ולכן אינו המשך דברי המפה, אלא הכוונה נראה כמ"ש בסדר תפלת ערבית (דף קמו' ע"ד) דמדברי הטור נראה שאין אומרים קדיש קודם והוא רחום וכו' והמנהג פשוט עכשיו לומר קדיש וכו' אבל ליל יוה"כ ובליל מוצאי יוה"כ נוהגים שלא לומר קדיש וכו' ע"ש. וז"ש כאן ולכן וכו' הם דברי עצמו (ולא מהמפה) לישוב מנהגם וכאמור. וכן הוא מנהגנו שאין אומרים קדיש בערבית של יוה"כ ושל מוצאי יוה"כ (ועיין ברית כהונה ח"ג).

שלשה פסוקים: ה' צבאות עמנו וכו', ה' צבאות אשרי אדם וכו', ה' הושיעה וכו', ואחר כך קדיש, והוא רחום וכו' ברכו וכו'. וכן מנהג בית אל ומנהג ירושלים. וכן אנטנו נוהגים.¹

ז. אחר החזרת התפלה או בלחש דערבית אומרים קדיש, שהקדיש קאי על התפלה.² ובירושלים נוהגים לומר אחר תפלת שחרית ביום שאין בו תחנונים פסוק ה' אדונינו וכו' לפני הקדיש. וכן בתפלת מנחה ביום שאין בו תחנונים. ואלו בתפלת ערבית לפני הקדיש אומרים פסוקים אלו: יהי שם וכו', ממזרח שמש וכו', רם על כל גוים וכו', ה' אדונינו וכו'.³

ח. האומרים קדיש אחר המילה בלא מזמור לפניו לא יפה הם עושים, כי אין קדיש בלא פסוקים לפניו כנזכר.⁴

(י) הכה"ח סימן נד' אות טו' וטז'. ועיין לקמן סעיף ט'.
(יא) פרמ"ג א"א סימן נ"ד או"ג. הכה"ח שם אות יד'. וסיים ויש נוהגים לומר אחר החזרת התפלה וכו' ג' פסוקים אלו יהי שם וכו' ע"ש. והיינו ביום שאין אומרים בו תחנונים דאז הקדיש אחר החזרה, אבל בשאר הימים הקדיש הוא אחר נפילת אפים שאמרו מזמור שלם (מז' כה' מתהלים). ואנו נוהגים לומר הפסוקים הנזכרים רק בערבית. וטעמא נראה כי לאחר תפלת לחש דערבית כולם היו שותקים נראה כאומר קדיש בלי פסוקים לפניו, אבל בשחרית לאחר החזרה עין רואה ואוזן שומעת שהקדיש על התפלה שלפניו. ועוד י"ל טעמא בערבית בכדי שהקהל יתנו דעתם לשמוע ולענות הקדיש, אבל בשחרית הקהל כבר היו מקשיבים ועונים לחזרה ממשיך לומר קדיש, וכן במנחה. אלא צריך ישוב ביום שמתפללים בלי חזרה ובלי תחנונים וי"ל. מ"מ באופן זה יפה מנהג ירושלים לומר פסוק ה' אדונינו וכו'.

(יב) נתיבי עם בסימן נ"ד.

(יג) הכה"ח סימן נה' אות ד'.

ט. אם אין מנין, לכתחילה יש להזהר שלא יתחילו לומר אשרי במנחה עד שיהיו עשרה, ואם לא היו עשרה ואחר כך באו, נהגו לומר שלשה פסוקים אחר שבא מנין כדי לומר עליהם קדיש⁷. אם אין מנין לקדיש הודו (בשחרית), יאמרו עד ברוך שאמר, וכשבא מנין יאמרו רבי חנניא וכו' קדיש על ישראל, ברוך שאמר. ואם התחילו לומר ברוך שאמר ופסוקי דזמרא ואין מנין ימתין השליח צבור וישתוק עד שיבא מנין ויאמר ישתבח וקדיש. ואם גמר גם ברכת ישתבח ואחר כך בא מנין יאמרו שלשה פסוקים מפסוקי דזמרה ויאמרו קדיש¹⁰.

(יד) ונהגו לומר שלשה פסוקים "ואנחנו נברך יה וכו'", "תכון תפילתי וכו'", "הקשיבה לקול שועי וכו'".

(טו) כף החיים סימן נה' אות ה ואות מא' וסימן נג' אות יב' ואות יג'. (אה"ב ועיין במשנה ברורה סימן קנה ס"ק ב' דפסק כמ"א וכשאר אחרונים דהנכון שיאמרו אח"כ מזמור או ג' פסוקים ויאמרו קדיש. ובסימן קנה' בבאור הלכה ד"ה ויקבע וכו' כתב גבי קדיש דרבנן שאחר הלימוד אין מעכב שילמדו דוקא בעשרה דאפילו אחד או שנים שלמדו יוכלו לומר קדיש רק שיהיו עשרה בביהכ"נ, וגם דאפילו איש אחד שלא למד יוכל לומר קדיש. ע"כ. ועין לקמן סעיף יד' דנהגו לומר משנת ר' חנניה בן עקשיא וכו' בסוף כל לימוד ואח"כ לומר קדיש דרבנן. ולכן נראה שאם לא היו עשרה בשעת הלימוד ואח"כ הצטרפו למנין, טוב שיאמר אז משנת ר' חנניה ואח"כ הקדיש וכן ראיתי שנוהגים.) ומ"ש אם אין מנין לקדיש הודו יאמר עד ברוך שאמר. רצונו לומר שגומרים הודו, אל נקמות, ארוממך ה', ה' מלך. וקודם שיאמר ברוך שאמר יאמרו הקדיש אפילו שהיה מנין קודם לזה. כי כיון שהתחילו הודו גומרים עד ברוך שאמר. ואם התחילו לומר ברוך שאמר ובא מנין, לא מפסיקין לומר קדיש. הרב בית עובד וכתב דלא כמ"ש בקשר גודל סימן ז' אות לה'. (אה"ב, שם כתב דיכולים לומר קדיש בתוך פסוקי דזמרה ולכתחילה צריך להמתין קודם ב"ש שלא יתחילו עד שיהיה מנין ויאמרו קדיש כנ"ל ודלא כמי שאסר עכ"ל.) ועיין להכה"ח סימן נ' אות ו' וסימן נג' אות יג'.

י. קדיש לאחר קריאת התורה.

בשבת בשחרית, בשני ובחמישי, בתענית צבור שחרית^{טז}, בראש חדש, בחול המועד סוכות ובחול המועד פסח, בחנוכה ובפורים, אומרים קדיש (חצי קדיש) לאחר קריאת התורה. אבל בשבת במנחה, ובתענית צבור במנחה^{יז} אין אומרים קדיש לאחר קריאת התורה, כי הקדיש שאומרים קודם תפלת שמונה עשרה קאי על קריאת התורה^{יח}.

יא. ביום שמוציאים שני ספרי תורה, נוהגים (הספרדים) לומר קדיש בין ספר ראשון לשני וחוזרים לומר קדיש אחר קריאת ספר שני^{יט}, אבל בראש חדש טבת שחל בחול (ר"ח וחנוכה) וכן בחול המועד של פסח שמוציאים בהם שני ספרי תורה, אין אומרים קדיש עד אחר קריאת ספר שני, והטעם לפי שבספר ראשון קוראים בו רק שלשה גברי, וכיון שלא גמרו חובת היום לקרות ארבעה, אין לומר קדיש עד אחר קריאת רביעי בספר שני^כ.

(טז) ובתשעה באב השלישי קורא מפטיר והנכון לומר קדיש אחרי ההפטרה (עיין באור תורה שנה ח' סימן מ"ז עש"ב). וכן בשבת אם המשלים הוא קורא ההפטרה אומר הקדיש אחר ההפטרה (ועיין באו"ת שנת יח').

(יז) אפילו כשיש מפטיר, השלישי אומר ההפטרה ולא אומר קדיש. (יח) ראה בהערה כב'.

(יט) והקדיש שאומרים בספר שני שהוא מפטיר, יש כאן מנהגים שונים, א' שהעולה לספר שני אומר קדיש ואחר כך יקרא ההפטרה. ב' קורא ההפטרה ואחר כך אומר קדיש, עיין בהערה טז. ג' שעולים שנים בספר שני, הראשון קורא ספר שני ואומר קדיש, השני חוזר על מה שקרא הראשון (ואם הפרשה ארוכה שיש בה יותר מחמשה פסוקים קורא שלושה הפסוקים אחרונים) וקורא ההפטרה. ואם אחד עולה בשניהם אומר הקדיש אחרי ההפטרה. וכנ"ל בהערה ט"ז. (כ) עיין בהערה כב'.

יב. ביום שמוציאים בו שלשה ספרי תורה (כגון ר"ח טבת שחל בשבת) כיון שאין קוראים בראשון אלא ששה ולא גמרו חובת היום שהם שבעה, אין לומר קדיש אחר קריאת ספר ראשון, אלא עד אחר קריאת ספר שני, וחוזרים לומר קדיש לאחר קריאת ספר שלישי. ואם עלו שבעה עולים או יותר בספר ראשון, אז יש לומר שלשה קדישים, קדיש לאחר קריאת כל ספר וספר. וביום שמחת תורה שמוציאים שלשה ספרי תורה אף שקראו בספר ראשון יותר מחובת היום אין אומרים קדיש על ספר ראשון. שאין מפסיקין בין סיום התורה לתחילתה^{כא}.

יג. כל זה למנהג הספרדים. אבל האשכנזים אין אומרים אלא קדיש אחד. והקדיש הוא קודם מפטיר. לכן אם מוציאים שני ספרי תורה, הקדיש הוא אחר קריאת ספר ראשון, והשני מפטיר. ואם שלשה ספרי תורה הקדיש הוא אחר ספר שני, והמפטיר הוא ספר שלישי^{כב}.

יד. קדיש לאחר למוד תורה.

לאחר למוד תורה שבכתב אומרים פסוקים "מי יתן מציון" וכו' "ברוך ה' לעולם אמן ואמן," קדיש יהא שלמא. ולאחר למוד תורה שבע"פ נהגו לומר משנת רבי חנניא בן עקשיא רצה הקב"ה לזכות את ישראל וכו' אמר רבי אלעזר אמר רבי

(כ) עיין בהערה כב.

(כב) הכה"ח סימן קמ"ז אות מד. הישכ"ע ח"א סימן כב'. מהרס"ך ז"ל באו"ת שנ"א קסא/ב. לדוד אמת סימן י' אות ל"ד. משב"ר קמ"ז ס"ק כ"ז וסימן רפ"ב ס"ק כ"ח. והכה"ח סימן קמ"ז אות מ"ה. ילקוט יוסף מועדים, חנוכה, אות מ'.

חנניא תלמידי חכמים וכו' קדיש על ישראל. וכן לאחר למוד זהר הקדוש^{כג}.

(כג) הכה"ח סימן נ"ה אות ד'. וראיתי להמג"א (סימן נ"ד ס"ק ג' בשם הב"ש) שהקשה על הרמב"ם דידיה אדידיה. שבפירוש המשניות בסוף מסכת אבות כתב: רבי חנניא וכו' נהגו העם לאומרו בסיום הפרקים לפי שאין אומרים קדיש על המשנה אלא על ההגדא דאמר מר איהא שמיה רבה דאגדתא. ובחבורו פסק כל עשרה שעוסקים בתורה שבע"פ אפילו במדרשות והגדות אומרים קדיש דרבנן ע"ש. ונראה לומר, אם אפשר, שעיקר תקנת אמירת הקדיש הוא בתפלה בתורה שבע"פ. וכשראו שעמי הארץ לא באים רק לדרשא לשמוע ההגדא (כמ"ש פרישה בסימן נ"ו) תקנו לומר גם על ההגדא. וז"ש בחבורו כל עשרה וכו' אפילו במדרש ובהגדא, דייק לומר אפילו שאינו אלא נוהג שהתחדש כנזכר. ומה השתלשל המנהג לומר רבי חנניא בסוף הלימוד שהם דברי ההגדא, וזה שאמר בפירוש המשניות נהגו לומר וכו' שאינו אלא מנהגא וכאמור. שו"ר להחיד"א שתירץ דמן הדין י"ל קדיש על כל התורה שבע"פ. וכן מוכח קצת ממאי דאמרינן איהא שמיה רבה דאגדתא, מדאיצטריך לפרושי דאגדתא משמע שאומרים קדיש על שאר תורה שבע"פ, אלא קדיש דאגדתא גדלה מעלתו דקאים עלמא. והטעם כיון דמושכת לבו של אדם ישמח ישראל וכי עונין יהש"ר מתוך שמחת מצוה ניתא למרייהו וקאים עלמא. ומהאי טעמא נהגו לומר בשלהי שמעתתא רבי חנניא בעבור ישמח העם שהיא הגדא וזכות ישראל ואומרים קדיש דליהוי מסוג יש"ר דאגדתא, וזהו מנהג ולא מן הדין. והיינו דקאמר הרמב"ם בפיה"מ נהגו וכו' ע"ש. וזה מה שכתב בספרו קשר גודל (סימן ח' אות ב') נהגו בסוף כל לימוד לומר רבי חנניא וכו' שיהא נחשב על ההגדא הגם שאומר על תנ"ך ומשנה וגמרא וזוהר ע"ש. ומ"ש הגם שאומר על תנ"ך וכו'. נראה דר"ל הגם שמן הדין יכול לומר קדיש על תנ"ך וכו' בלי לומר משנת רבי חנניא וכו' נהגו לומר רב חנניא בן עקשיאו כו' שיהא נחשב קדיש על ההגדא שגדולה מעלתו כנזכר, ודבריו מכוננים למ"ש בברכי יוסף ריש סימן נ"ה כנזכר. וכמו שציין שם בקשר גודל, בר"י, – ברכי יוסף –. והנה הרב ז"ל בחדא מחתא מחתינהו תנ"ך ומשנה וגמרא וזוהר, והמנהג על תנ"ך לומר קדיש יהא שלמא וכו'. אפשר דחידושא קמ"ל שאפילו על התנ"ך יוכל לומר בגמר הלימוד משנת רבי חנניא בן עקשיא ויאמר קדיש על

קדיש על ההגדא גדלה מעלתו דקאים עלמא כדחז"ל^{כד} עלמא אמאי קא מקיים, אקדושה דסדרא ואיהא שמיה רבה דאגדתא. והטעם כיון דההגדא מושכת לבו של אדם וישמח ישראל, וכי עונים יהא שמיה רבה מתוך שמחת מצוה ניחא למרייהו דקאים עלמא, ומהאי טעמא נהגו לומר בשלהי שמעתתא רבי חנניא בן עקשיא וכו' (כנ"ל) בעבור ישמח העם שהיא הגדא וזכות ישראל, ואומרים קדיש דליהוי מסוג יהא שמיה רבה דאגדתא^{כה}.

טו. קדיש שאומרים על התהלים מבטל הקטיגורים ומגן ממלאכי חבלה^{כו}.

ישראל ונחשב קדיש על ההגדא. ואם היא דרשא על פסוקי תנ"ך פשוט שאומרים רבי חנניא בן עקשיא וקדיש על ישראל וכך נהגנו. שו"ר להרב יבורך גבר (מערכת ל' אות י"א) שפירש דברי הרב קשר גודל הנזכר כמ"ש בברכ"י כנזכר, ולא זכר ש"ר מ"ש למוד תנ"ך ע"ש. (כד) סוטה דף מט עיין לעיל בסימן א' ובהערה י'.

(כה) עיין בהערה כג.

(כו) קשר גודל סימן ח' אות ד'

סימן ט

המתפלל ביחיד.

א. מי שמתפלל ביחיד, ולא יכול לשמוע קדיש וקדושה וברכו^א, יתקן מה שבידו לתקן על ידי שישלים חסרונו בפסוקים ובברייתות המדברות בעניינים אלה של קדיש וקדושה וברכו^ב. וכלם הובאו בסמוך מאות ד' ואילך.

ב. זה לא יעשה אלא באונס גדול, כגון שהוא בדרך או שהוא חולה, אז יעשה התקון הנזכר. אבל אם אין לו אונס, לא יעשה בנפשו שקר לבטל תפלה בצבור שעונשו גדול^ג. ואמרו חז"ל במדרש כונן שסנדלפון קושר קשרים לבעל הכבוד מהקדיש וברכו ואמן יהא שמיה רבה שעונים ישראל בבית הכנסת וכו'. מכאן אמרו כל המבטל קדיש וברכו ואמן יהא שמיה רבה גורם למעט העטרה, וחייב נדוי, עד שישוב ויביא קרבן לפני צדיקים לעתיד לבוא^ד.

(א) הגם שהמחברת הקטנה זו היא ואינה אלא ילקוט הקדיש, הובאו כאן אגב אורחא גם ענייני הקדושה וברכו.

(ב) כן כתוב בסדורי תפלה, בסדור בית עובד בדפים הראשונים של הסדור. ובאוצר התפלות אחר תחנון ושם כתב: נציגם כאן כמו שהם סדורים בספר הרקח (וספר הרקח אינו מצוי אצלי). ובישועות חכמה (שעל קיצור ש"ע בסימן טו) כתב ומי שנוסע בדרך וכו' יאמר הפסוקים והמאמרים שנדפס בסדורים קודם ובא לציון קודם קדיש וברכו וקדושה. (אה"ב כן נראה מכת"י של מר אבא זצ"ל וספר זה א"מ)

(ג) החיד"א ז"ל בצפורן שמיר אות כ"ז בסימן ב'. ובסדור בית הבחירה (לחג המצות וחג שבועות) כתב: מי שהוא חולה או זקן או בדרך ים או ביבשה ואינו יכול לילך לבית הכנסת להתפלל בצבור ומוכרח להתפלל ביחיד יאמר גא' ישראל זה במקום... וכו'. כן כתב בכל סדר התפלה בכל קדיש וקדיש ובקדושה ובברכו כל אחד על מקומו ע"ש.

(ד) המדרש הובא בצפורן שמיר בסימן ב' אות כ"ו בקיצור. וכן כתב בחסד לאלפים בסימן ג"ז. והעתקתי המדרש מהכה"ח סימן ג"ו אות י' ע"ש.

ג. אין להפסיק בהגדא זו (שאומרים במקום ברכו וחצי קדיש כנ"ל) בין ישתבח ליוצר ואפילו באונס גדול. אלא יאמרם קודם עלינו לשבח. וכן בריש תפלת ערבית קודם הברכה. ואם אי אפשר לאומרה קודם עלינו לשבח וקודם הברכה של ערבית יאמר אותה אחר גמר התפלה, או קודם שיתחיל התפלה.^ה

ד. אלו הפסוקים והבריייתות המדברות בענייני קדיש, ברכו וקדושה. שעל המתפלל ביחיד לאמרם כנזכר באות א'.

בשחרית: זה אומר אני במקום קדיש וברכו' "ועתה יגדל נא

(ה) בן איש חי פרשת ויגש אות י"ח. הכה"ח סימן נ' אות ט'. ודע שהפוסקים הנזכרים – החד"א בצפורן שמיר, והבן איש חי, והכה"ח ז"ל – לא הזכירו זה רק בברכו ולא בכל הקדישים. וידוע גודל אמירת ברכו. וחז"ל אמרו במדרש רות: חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה הוא נחשב, אין הנשמה נכנסת להתישב בגוף האדם עד שיברך, ברוך ה' המבורך לעולם ועד, והיא ממתנת באפו עד ברכו, ואם אינו זוכה לברכו, הולכת לה ונשאר ונחשב לבמה, ולכן צריך לחזר אחר עשרה כדי שיאמרו ברכו, ויענה אחריהם להשלמת נפשו. ואפילו מי שמשכים ללמוד ולעסוק בתורה אינה חוזרת בו נשמתו עד שיתפלל ויענה ברוך ה' המבורך לעולם ועד. לכן אם לא נמצא בבית הכנסת בעת אמירת ברכו יאמר ברכו בקדיש אחר. ברוך ה' המבורך לעולם ועד, יש בו חמש תיבות נגד חמש שמות "נפש רוח נשמה חיה יחידה" שיש לנשמה. עיין בכה"ח סימן נ"ז או"ג. חסד לאמת נ"ז מקור חיים ישעות חכמה פרק מ"ו. ע"ע.

(ו) לפי מ"ש בסדורים הנזכרים אוצר התפלות ובית עובד צריך לומר בפה מלא הנסח הזה: "זה אומר אני במקום..." לפני האמירה. בסדורים הנזכרים חלקו אמירה של חצי הקדיש לבד והאמירה של ברכו לבד, אבל בסדור בית הבחירה כלל שניהם ביחד הקדיש וברכו. גם יש שנויים בקדיש שתקבל. ובסדור בית בחירה כתב הקדיש שתקבל לבד וקדיש יהא שלמא רבא לבד. וכל מה שהועתק כאן בחוברת הוא לפי נסח בית הבחירה. ודע היות שאין כאן ברכה לבטלה אם אין רווח באמירתם אין הפסד שלומד תורה הוא ולכן אפילו שלא ראיתי זה

כח ה' כאשר דברת לאמר. והתגדלתי והתקדשתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה'. ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאוד הוד והדרת לבשת. ליהוי שמיה דאלהא מברך מן עלמא ועד עלמא די חכמתא וגבורתא דיליה היא. אמר רבי יהושע בן לוי גדול העונה אמן יהא שמיה רבא מברך לעלם לעלמי עלמיא בכל כוחו קורעין לו גזר דינו. שנאמר בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה'. מה טעם בפרוע פרעות משום דברכו ה'. קומו ברכו את ה' אלהיכם מן העולם ועד העולם ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה. יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם. ברוך ה' אלהי ישראל עושה נפלאות לבדו. וברוך שם כבודו לעולם וימלא כבודו את כל הארץ אמן ואמן. "אמר רבי עקיבא בכל יום ויום מלאך אחד עומד באמצע הרקיע בשחרית ואומר: ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד" עד שמגיע לברכו וכשמגיע לברכו חיה את יש ששמה ישראל וחקוק על מצחה ישראל עומדת באמצע הרקיע ואומרת בקול רם ברכו את ה' המבורך וכל גדודי מעלה עונים ואומרים ברוך ה' המבורך לעולם ועד.

במקום קדושה דשחרית יאמר זה:

זה אומר אני במקום קדושה דשחרית: ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל אני ה' מקדשכם. שרפים עומדים ממעל לו שש כנפים שש כנפים לאחד

בפוסקים כמו שכתבתי לעיל בהערה ה' סדרתי אותם כאן במחברת הקטנה. והעיקר שלא לאומרם בתוך התפלה אלא או קודם שיתפלל או לאחר התפלה וכמו שכתוב באות ג'.

בשתיים יכסה פניו ובשתיים יכסה רגליו ובשתיים יעופף. וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו. ותשאני רוח ואשמע אחרי קול רעש גדול ברוך כבוד ה' ממקומו. ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה. כשעלה משה למרום מצא כת אחת אומרת קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו. וכת אחת אומרת ברוך כבוד ה' ממקומו. וכולם עונים בפה אחד ואומרים ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה.

במקום קדיש תתקבל יאמר זה:

זה אומר אני במקום קדיש שלם (קדיש תתקבל): אמר רבי סימון מאי דכתיב ברוב עם הדרת מלך, אימתי הקב"ה מתעלה בעולמו בשעה שישראל נכנסים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועומד אחד מהם ואומר יתגדל ויתקדש שמייה רבא וכולם עונים אחריו אמן יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא יתברך וכו' אזי הקב"ה שמח ומתעלה בעולמו ואומר למלאכי השרת בואו וראו עם זו יצרתי תהלתי יספרו ואז הוד והדר לפניו. ואומר עקב ענוה יראת ה' עושר וכבוד וחיים, ואומר שמחה לאיש במענה פיו ודבר בעתו מה טוב. אמר רבי שמעון בן לקיש כל העונה אמן בכל כוחו פותחים לו שערי גן עדן שנאמר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים, אל תקרי שומר אמונים אלא שאומרים אמנים.

במקום קדיש יהא שלמא.

זה אומר אני במקום קדיש יהא שלמא: אמר רבי שמעון בן גדיא כל מי שעונה אמן בעולם הזה זוכה ועונה אמן

לעולם הבא שנאמר ברוך ה' לעולם אמן ואמן, אמן בעולם הזה ואמן בעולם הבא.

ה. במוסף במקום חצי קדיש שקודם מוסף יאמר זה: זה אומר אני במקום חצי קדיש: אמר רבא כד שליחא דציבורא אומר יתגדל ויתקדש שמייה רבא, מיבעי ליה לאינש למימר בתריה אמן יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמייה דקודשא בריך הוא. לעילא מן כל ברכתא שירתא תשבחתא ונחמתא דאמרין בעלמא ואמרו אמן.¹

במקום כתר של מוסף אומרים:

זה אומר אני במקום כתר של מוסף: גדול כבודו של בן אמוץ שזכה וראה את ה' יושב על כסא רם ונשא ושוליו מלאים את ההיכל ושני שרפים עומדים ממעל לו. אחד מימינו של הקב"ה ואחד משמאלו, שש כנפים לאחד בשתים יכסה פניו שלא יראה השכינה, ובשתים יכסה רגליו להעלים כפי רגליהם שהוא ככף רגל עגל, ובשתים יעופף להעריץ ולקלס להמליך את השם הגדול. זה קורא וזה עונה שנאמר וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו, לעומתם ינשאו האופנים וחיות הקדש משבחים ואמרים ברוך כבוד ה' ממקומו אלו ואלו עונים ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה.

(ז) הנסח הזה של המענה יהא שמייה רבא וכו' הוא מדוייק לפי נסח הקדיש שלנו. ועיין לקמן בפירוש ונסח הקדיש בסימן יח'. וכן זה מתאים למאן דאמר שעונים עד דאמרין בעלמא ועיין במענה של הקדיש בסימן כג. אמנם לא מצויין אם זה מהמדרשים או מהזהר הקדוש.

במקום קדיש תתקבל וקדיש יהא שלמא רבא שבתפילת מוסף אומר כנזכר לעיל בשחרית.

ו. במנחה

זה אומר אני במקום חצי קדיש קודם מנחה: תניא אמר רבי יוסי פעם אחת היתי מהלך בדרך והגיע זמן המנחה ונכנסתי לחרבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל. בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח. אמר לי מה קול שמעת בחרבה זו אמרתי לו שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואמרת אוי לי שהחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתי את בני לבין האומות. אמר לי בני הייך בכל יום ויום אומרת כן. וכשישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ואומרים אמן יהא שמיה רבא מברך לעלם לעלמי עלמיא יתברך וישתבח וכו' שמיה דקודשא בריך הוא, הקב"ה מנענע בראשו ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך ומה לו לאב שהגלה את בניו ואי להם לבנים שגלו מעל שלחן אביהם". אמר רבי שמעון בן לקיש כל העונה אמן בכל כוחו פותחין לו שערי גן עדן שנאמר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים, אל תקרי אמונים אלא שאומרים אמונים^ט.

זה אומר אני במקום קדושה של מנחה:
אמרו עליו על סנדלפון שהוא גבוה יותר מחבריו

(ח) עיין בסימן א' באות ב' הובאה תניא כזו ממסכת ברכות דף ג'. ויש שנויים בנסח, שם לא נזכר איזה תפלה וכאן אומר בפירוש תפלת מנחה, ועוד שנויים ע"ש.

(ט) עיין לקמן בסימן י' הובא מדרש כזה מתנא דבי אליהו עש"ב.

מהלך חמש מאות שנה ועומד אחורי המרכבה וקושר קשרים לקונו ומשביע את הכתר ועולה ויושב בראש אדוניו. ובשעה שיוצא הכתר כל חיילי מרום נרתעין וחיזות רוממות ומנהמות כארי. באותה שעה עונים ואומרים קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו. ובשעה שהוא עובר על כסאו כל חיילי מרום וכתר הכבוד שלו פותחים את פיהם ואמורים ברוך כבוד ה' ממקומו. בא וראה כמה גדולתו ושבחו שלה קב"ה בשעה שמגיע הכתר לראשו ומחזיק עצמו לקבל הכתר מעבדיו, כל חיות ושרפים וגלגלי המרכבה וכסא הכבוד וחיילי מעלה ומטה מתגדלין ומתגברין ומתגאים ונותנין הוד והדר וממליכים אותו כולם בפה אחד ואומרים ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה.

קדיש תתקבל וקדיש יהא שלמא שבתפילת מנחה אומר כנזכר לעיל בשחרית.

ז. ערבית

זה אומר אני במקום חצי קדיש קודם ברכו ובמקום ברכו של ערבית: עתיד זרובבל בן שאלתיאל אחר שידרוש מלכנו אלהינו באזני כל הצדיקים לקום ולומר יתגדל ויתקדש שמייה רבא בעלמא די ברא כרעותיה וימליך מלכותיה וכו' והוא הקץ שנאמר עליו ללבי גליתי לאברי לא גליתי וכלם יענו אחריו אמן יהא שמייה רבא מברך לעלם לעלמי עלמיא יתברך וישתבח ויתפאר שמייה דקודשא בריך הוא. חיה אחת יש ברקיע כשהוא יום אז אות אמת חקוק במצחה ויודעים המלאכים שהוא יום. ובערב אות אמונה חקוק במצחה ואז יודעים המלאכים שהוא לילה. ובכל פעם אומרת ברכו את ה' המבורך וכל גדודי מעלה עונים ואומרים ברוך ה' המבורך לעולם ועד.

ח. בעניית אמן:

מנהג יפה לומר אדם בכל יום פסוק "ברוך ה' לעולם אמן ואמן" ארבעים וחמש פעמים. וזה הפסוק יועיל לו במקום תשעים אמן, שחייב לומר בכל יום, בעת שהוא אנוס ואינו יכול לענות, כגון שהוא יושב בבית ולא יכול ללכת לבית הכנסת מחמת אונס. ומנהג יפה הוא זה.

ט. טוב שהאדם ירגיל עצמו לומר בכל יום שלשה הפסוקים אלו: "ויברך דוד את ה' לעיני כל הקהל, ויאמר דוד ברוך אתה ה' אלהי ישראל אבינו מעולם ועד עולם. לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ, לך ה' הממלכה ומתנשא לכל לראש. והעושר והכבוד מלפניך ואתה מושל בכל, ובידך כח וגבורה, ובידך לחזק לכל". וכאשר תקנום חכמים ז"ל בזמירות בכל יום. והאדם יאמר אותם בפני עצמו בכל יום עשר או שבע פעמים. ובכל פעם יאמר אחריהם פסוק: "ברוך אתה ה' למדני חקיך". ומלבד תועלת במעלת הסוד שיש באמירתם, עוד תועיל לו להשלים מספר מאה ברכות בשעת הדחק. והוא מנהג יפה ונכון.⁸

(י) הרב בן איש חי פרשת וישב אות טו'. ועוד כתב שם וכן אני נהגתי לומר פסוק זה במספר הנזכר בכל יום אחר פרשת של ברכת כהנים שאנחנו אומרים אחר ברכת השחר בכל יום. ועשיתי כן כדי שלא תשכח אמירתם ממני מאחר שעשיתי לה זמן קבוע. ואחר פסוק זה אני אומר טו"ב פעמים פסוק: "אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה" כמ"ש הרה"ג הרח"ף ז"ל דנכון לאומרו טו"ב פעמים בכל יום ע"ש. עוד כתב שם ובאומרו אמן ואמן יכוין בשם השלוב של הוי"ה אדנו'ת עיין שם. ובענין שחייב אדם לומר בכל יום תשעים אמן עיין לקמן בסימן כד אות יד' ע"ש.

(יא) הרב בן איש חי פרשת וישב אות טו' ע"ש. ובענין שחייב אדם לומר מאה ברכות בכל יום ע"ש, ועיין לקמן בסימן כד'.

סימן י

טעם אמירת הקדיש על המת, ומנהג אמירתו.

א. הקדיש כעין צדוק הדין.^א
 משה רבינו עליו השלום הצדיק עליו את הדין של הקב"ה ואמר (דברים לב): "הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא". אמרו חז"ל (מסכת עבודה זרה דף יח) על רבי חנניה בן תרדיון ואשתו ובתו. עליו גזרו שריפה, ועל אשתו הריגה, ועל בתו לישב בקובה של זונות. ובשעת הוצאתם, שלשתן הצדיקו עליהן את הדין. הוא אמר: "הצור תמים פעלו" וכו', אשתו אמרה: "אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא". בתו אמרה (ירמיה לג) "גדול העצה ורב העליליה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם". אמר רבי כמה גדולים שלשה הצדיקים הללו שנזדמנו להם שלש מקראות של צדוק הדין בשעת צדוק הדין ע"ש.

גם איוב הצדיק עליו את הדין ואמר: (איוב ב') "ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך". כמו כן האבל מתוך מרירות לבו מהרהר אחר מדותיו יתברך ובאומרו "יתגדל ויתקדש שמייה רבה... יהא שמייה רבה מברך לעלם לעלמי עלמיא יתברך... " הרי הוא מקבל עליו את הדין". אם מלך בשר ודם גזר מיתה על אחד, דבר פשוט שמשפחתו של אותו אדם שנגזר עליו מיתה, יש להם טינה בלבם על המלך, ומקללים אותו בלבם בחדרי חדריהם, לכן בניגוד לזה, כאשר מלך העולם גזר מיתה על אחד, וקם בנו של המת ואומר קדיש "יתגדל ויתקדש שמייה רבא... " ומברך את השם, מלכו של עולם, "יהא שמייה רבא מברך...". במקום שהוא יתלונן,

(א) עיין לקמן סימן יא' בענין קדיש שאומרים על אב ואם. ראה לעיל בסימן א' אות ו'.

אדרבה להפך מקבל עליו דין שמים ומצדיק את הדין ומשבח ומברך את השם "יתברך וישתבח... שמיה דקודשא בריך הוא", בזה עושה רושם בשמים ומגלגל רחמים על הנפטר שהשאיר בן כזה. דוגמא לזה מצינו שהנידונים על ידי בית הדין, הוצרכו בני משפחתם לבוא ולומר בבית הדין: יפה דנתם. כדי להורות שאין בלבם על בית הדין כלום. וזהו אמירת הקדיש².

ב. כתיב (ישעיה כו) "פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים". ובמדרשים איתא:³ אל תקרי שומר אמונים אלא שאומר אמן. שבשביל אמן אחד שעונים רשעים בתוך גיהנם ניצולין מתוכו. כיצד, עתיד הקב"ה להיות יושב בגן עדן ודורש, וכל הצדיקים יושבים לפניו, וכל פמליא של מעלה עומדים על רגליהם, וחמה ומזלות מימינו של הקב"ה וכוכבים משמאלו, והקב"ה יושב ודורש תורה חדשה שעתידי ליתן על ידי משיח. כיון שמסיים ההגדא, עומד זרובבל בן שאלתיאל על רגליו ואומר יתגדל ויתקדש וכו'. וקולו הולך מסוף העולם עד סופו, וכל באי עולם עונים אמן. ואף רשעי ישראל וצדיקי עובדי אלילים שנשתיירו⁴ בגיהנם עונים

(ב) בספרים האריכו בזה, עיין בגשר החיים, בילקוט דו"ד, במבוא הספר ובתחילתו דף ג'. ולידידנו השמ"ח (הרב שמעון חירארי) הי"ו בספרו הנד"מ שער שמעון אחד בסימן י', ע"ש באורך. ואני בחוברת קטנה זאת צירפתים כולם אחד לפי ענ"ד וא"ש את"מ. ועיין באות שאחר זה.

(ג) תנא דבי אליהו זוטא סוף פ"ב. ילקוט שמעוני רמז תכ"ט.
(ד) הנה אומרו "שנשתיירו", לפום ריהטא משתמע שהיו שם עוד רשעים ויצאו ואלו נשתיירו. ואלו בסמוך אומר "וכל רשע ורשע שנפל לתוכו ושב אינו יכול לעלות" אתמהה? ואי לא מסתפינא אפשר לומר שהרשע מצד עצמו אינו יכול לעלות משם. אבל על יד זכות כגון ברא מזכי אבא וכדומה מוציאין אותו. ואלו שנשתיירו לא היה להם זכות להוציאם. עוד אפ"ל לפי מ"ש בזוה"ק (בפ' וילך) ועיין לקמן בסימן יא' בהערה ח' דשבעה מדורין יש בגיהנם, ויש עוד מדור תתאה שמי שיורד

ואומרים אמן מתוך גיהנם. ומתרעש העולם עד שנשמע קול צעקתם לפני הקב"ה, והוא (כביכול) שואל מה קול הרעש הגדול ששמעתי. ומשיבים מלאכי השרת ואומרים לפניו רבוננו של עולם, אלו רשעי ישראל וצדיקי ע"א שנשתיירו בגיהנם שעונים אמן ומצדיקים עליהם את הדין. מיד מתגלגלים רחמיו של הקב"ה עליהם ביותר ואומר להם לכו ופתחו שערי גיהנם והעלו אותם. מיד הולכים עם המפתחות ופותחים שמונה אלף שערי גיהנם. וכל גיהנם וגיהנם שלש מאות (פרסה) ארכו ושלוש מאות רחבו, עביו אלף פרסה, ועמקו מאה פרסה. וכל רשע ורשע שנפל לתוכו שוב אינו יכול לעלות. מה עושים מיכאל וגבריאל באותה שעה תופסין ביד כל אחד ואחד מהם ומעלים אותם. כאדם שמקים את חברו ומעלהו בחבל מתוך הבור. שנאמר (תהלים מ) "ויעלני מבור שאון מטיט היון" וכו'. ועומדים עליהם באותה שעה ורחצין וסכין אותם ומרפאים אותם ממכות של גיהנם, ומלבישים אותם בגדים נאים, ומביאים אותם לפני הקב"ה ולפני כל הצדיקים וכו'. ומשנכנסים לפתח גן עדן, נכנסים מיכאל וגבריאל תחלה ונמלכים בהקב"ה, משיב הקב"ה ואומר להם הניחו להם ויכנסו שיראו את כבודי. וכיון שנכנסים נופלים על פניהם ומשתחווים לפניו, ומברכים ומשבחים שמו של הקב"ה. מיד הצדיקים גמורים ויקרים

שם לא סליק מניה לעלמין. ויורדים בו אלו המבזים לענות אמן ע"ש. ולפ"ז אפ"ל על זה אמר וכל רשע ורשע שנפל לתוכו שוב אינו יכול לעלות. ובוה אתי שפיר שעתה על ידי עניית א מ ן . יצאו דהוי מדה כנגד מדה, הם ירדו לשם עבור בזוי עניית א מ ן ויצאו לעתיד עבור מענה א מ ן . ואם צדקנו בזה נכון הוא. שאמר שנשתיירו בגיהנם הכוונה על כל מדורי גיהנם שיש שיצאו ויש שנשתיירו. הדברים הם עמוקים ונסתרים ומה שנ"ל כתבתי, ואם שגיתי ה' יכפר בעדי. (וסמך לדברינו מ"ש לקמן בסימן יא' בהערה ט' מהרב זר זהב בשם הארי ז"ל ע"ש).

שיושבים לפני הקב"ה ונותנים הודאות ורוממות להקב"ה. שנאמר (תהלים קמ) "אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך". ואמר (שם קז) "וירוממוהו בקהל עם" וכו' עכ"ל. כמה גדול המענה של אמן של הקדיש, וקרי להו מלאכי השרת לאלו העונים אמן מצדיקים עליהם את הדין, ובזה מתגלגלין רחמי הקב"ה, ופותחים להם שערי גן עדן. ומזה יש לומר שעל ידי שהבן אומר קדיש על המת ומצדיק עליו את הדין, ומזכה את הצבור לענות **אמן** יהא שמיה רבא... על ידו, מתגלגלין רחמיו של הקב"ה על הנפטר וניצול מדינה של גיהנם. ועיין מה שכתבתי לפני זה באות א'.

ג. בזהר הקדוש¹ איתא: "וי להם כאשר יצאו מהעולם הזה, מי ידרוש ומי יבקש כאשר ימסרו בידי דומה (מלאך) וישרפו באש דולק, ולא יצאו משם חוץ מראש חדש ושבת. כמו שאמר הכתוב (ישעיהו מו) "והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחוות לפני אמר ה'". ולאחר (השבת וראש חדש) כרוז מכריז עליהם מצד צפון ואומר: "ישובו רשעים לשאולה" (תהלים ט'), וכמה מלאכי חבלה מתאספים ובאים עליהם, בארבע רוחות לזהט האש בגי בן

(ה) יש קצת הוכחה מכאן שהזכות באמירת הקדיש הוא במענהו שעל ידי אמירתו גורם לאלו לענות אמן יהא שמיה רבא... ובזכות זה יזכה הנפטר. ועיין בסמוך באות ח' ובהערה שם מ"ש בשם החתם סופר בנתינת טעם למנהג האשכנזים ע"ש. ומזה סמך למה שנהגו לומר קדיש על המת להציל אותו מגיהנם. שהרי אפילו לאחר מיתתו שבמתים חפשי, ומי שלא קיים תורה ומצוות בעוה"ז אין לו מה יאכל בעוה"ב. אפילו הכי מצאנו שעל ידי עניית אמן זוכים לצאת מגיהנם. – הנסתרות לה' – ואפשר דלא דמי שכאן ענין מיוחד עמקו מחשבותיו יתברך. ועיין בהערה באות ח'.

(ו) זה"ק בפרשת נח דף ס"ב בתוספתא. ותרגומו בעברית לפי הסולם ע"ש.

הנום, שלש פעמים ביום נפקדים (להקל על ענשם), ולא עוד אלא בשעה שישראל אומרים "אמן יהא שמיה רבא מברך...". בקול רם הקב"ה מתמלא רחמים והוא חס על הכל, ורומז למלאך הממונה על שערי גיהנם ששמו שמרי' ושלש מפתחות בידו ופותח שלשה שערים שבצד המדבר והיו רואים האור של עולם הזה, ובא עשן של אש וסתם דרכי האור, אז שלשה הממונים שתחת ידם נמצא שלש מגריפות הם מנשבים בידיהם ומחזירין העשן למקומו והיה להם הרווחה "שעה וחצי שעה" ואחריו חוזרין לאש שלהן. וכן שלש

(ז) ובלשון זהר הקדוש "שעתא ופלגות שעתא" ועיין לקמן בסימן יא' אות ג' מה שכתבנו בשם מהר"ח ז"ל בזה ועיין בהערה שם. והמפרשים פירשו עפ"י דברי הזה"ק הנזכר שהרשעים יש להם מנוחה בגיהנם שעה וחצי, ובכל יום שלש פעמים. הוי בכל יום יש להם ארבע שעות וחצי, ובכל ששת ימי החול הוו עשרים ושבע שעות. ועוד עשרים וארבע שעות של יום השבת הוי בכל שבוע חמשים ואחת שעות. וזה שתקנו בנסח תפלת השבת, בערבית וינוחו בה. בשחרית וינוחו בו. במנחה וינוחו בס. (סופי תיבות ה.ו.ס.) הרי מספר נ"א (כמספר חמישים ואחת שעות הזכרים שהרשעים ינוחו בס בגיהנם). והנה בששת ימי החול יש קמ"ד שעות, תוציא מהם כ"ז שעות שינוחו בהם הרשעים מגיהנם נשארו קי"ז שעות. לזה שלמה המלך ע"ה אמר קי"ז פסוקים בשיר השירים להנצל מדיני גיהנם. כי היה שלמה המלך ע"ה מפחד מגיהנם כדחז"ל על פסוק הנה מטתו של שלמה וכו' מפחד בלילות, דהיינו גיהנם. לכן גם אנחנו אומרים שיר השירים בשבת להנצל מדיני גיהנם. וצריך לאומרם בכוננה כי היא קדש קדשים וגנוזים בה סודות עמוקים ויחודי שמותיו הקדושים יתברך (כן הובא בשער בת רבים בריש שיר השירים ע"ש). וכד הוינא טליא בשנה הראשונה של פטירת עטרת ראשי אבא מרי ז"ל בשנת תפר"ח הייתי מבקר בבית עלמין כל יום ששי (פרט לימים שאין מבקרים כמו חנוכה וכו') כמנהג המקום, והיו באים לשם עוד אנשים, היו יושבים על יד המחסן רחוק מהקברות והיו קוראים שיר השירים והלכים לבקר הקבר וחוזרים הביתה. ותמיד היה לבי שואל מה קשר שיר השירים לזה. ולפי האמור א"ש שיש בזה ענין הצלה מדיני גיהנם וכאמור.

פעמים ביום ובכל פעם שישראל אומרים "אמן יהא שמיה רבא מברך...". הם משיגים הרוחה. אשריהם הצדיקים אשר דרכיהם מאירים בעולם הבא לכל הצדדים, כמו שאתה אומר (משלי ד') "וארח צדיקים כאור נגה הולך ואור עד נכון היום" עכ"ל. מכאן ראייה שסגולת הקדיש להוציא את הרשעים מגיהנם.⁷

ד. "כפר לעמך ישראל אשר פדית" (דברים כא) בפסיקתא: כפר לעמך – אלו החיים שמתכפרים בממונם. אשר פדית – אלו המתים שמתכפרים בממון החיים. ע"כ. ולמדנו מזה שההקדשות שנותנים החיים להקדישם בעד המתים יש להם תועלת למתים. וכל שכן אם הבן מקדיש בעד אביו שהוא זכות לאביו בהיות אוכל הבן פירותיו. והוא הדין לאומר בשבילו קדיש או שום ברכה בבית הכנסת בצבור, וכמו

(ח) מה שכתבתי מכאן ראייה וכו' הם מהגה שעל זוה"ק שם וז"ל: מכאן ראייה שסגולת הקדיש להוציא את הרשעים מגיהנם על כן הוא דוקא מסוגל להוציא את אביו ואת אמו ולא קדושה או קס"ת וכו' אם כוונתו כמ"ש לעיל באות ב' בהערה שם, שש אנכי שנתכוונתי לדעת גדולים. ומ"ש על כן הוא דוקא וכו', נראה שלא משמע כן מדברי הפוסקים כמ"ש ביו"ד סימן שע"ו במור"ם בהגה ע"ש, והובאו דבריו לקמן בסימן י"א עש"ב. וכן ראיתי להמגיה (אבינ"ה) בזר זהב שעל הזהר שם שתמה עליו וז"ל: אחמ"ר דבריו תמוהין מאוד ולא ניתנו ליאמר כלל שהרי אמרו ז"ל ברא מזכיי אבא וסתמא קאמרי דבכל מצוה שעושה הבן זכה בה האב ולא מלבד שמצילין מגיהנם אלא שמזכהו ליכנס לגן עדן ולפי מה שמוסיף הבן בעסק התורה ומצוותיה עולה אביו מעלה מעלה עם הצדיקים בגן עדן ויפה כח הבן וכמ"ש רבותינו ז"ל בכל מקום עכ"ל. ולפי מ"ש לעיל בהערה ד', שבמדור ח' בגיהנם מדור תתאה שמי שיורד שם לא סליק מניה לעלמין, ויורדים בו אלא המבזים לענות אמן ע"ש. אולי י"ל על זה קאי דברי ההגה הנזכר שכתב הוא דוקא שאלו שמדור ח' לא יוצאים אלא על ידי אמירת הקדיש ועניית אמן כנ"ל שם בהערה מדה כנגד מדה. וא"ש הי"ב, וצ"י עוד.

שאמרו באגדה באותו מעשה של רבי עקיבא וכדאיתא במסכת כלה^ט. ובסמוך בסימנים י'א' ו'טו', נכתוב בס"ד עוד באמירת הקדיש עש"ב.

ה. הקדיש לא רק מועיל להציל את המת מדינה של גיהנם, אלא יש בו עוד תועלת להכניסו לגן עדן, ולהעלותו ממדרגה למדרגה אל המנוחה ואל הנחלה, לכן יש לומר קדיש גם בשבתות וימים טובים. והמנהג שלא לומר קדיש על אביו ואמו בחנוכה ופורים הוא מנהג גרוע. ואי נהוג, נהוג, ואין משנין בפני המחלוקת^א.

ו. בסדר אמירת הקדיש מחולקים המנהגים בין הספרדים והאשכנזים. הספרדים נהגו כל מי שירצה לומר קדיש יכול לומר. וכולם אומרים – שלשה או ארבעה בני אדם – כולם ביחד. ואם כל העשרה רוצים לומר קדיש שפיר דמי, וראה לעיל סימן ד' אות ח'. ומנהג בית אל כמנהג הספרדים, אלא שהחזן אומר קדיש בקול רם, ואם יש אחד שרוצה לומר קדיש יאמר עם החזן בלחש, לא לערבב הכוונה של החזן^ב.

ז. האשכנזים, רק אחד אומר קדיש. והפוסקים האריכו בזה למי הזכות קדימה לומר, ומי נדחה מפני מי, ולפעמים יצטרכו לעשות הגרלה. לדוגמא: יש חמשה חילוקים, א' בן שבעה (שבעת ימי הראשונים של האבלות). ב' בן שלושים. ג' י"ב חודש. ד' יא"ר צי"ט (יום האזכרה שבכל שנה ושנה).

(ט) רבינו בחיי בפרשת שופטים ע"ש ועיין למרן בית יוסף באו"ח סוף ס' תרכ"א בשם המרדכי. ועיין להרב תורה לשמה שאלה תקט"ז ע"ש. ועיין לעיל בסימן א' אות ח' ושם בהערה כ"ב ועיין לקמן בסימן י'א'.

(י) עיין להגאון בן איש חי בפ' ויחי.

(יא) החיד"א ז"ל בשו"ר ברכה יו"ד סימן שע"ו אות י"א ע"ש.

(יב) עיין לעיל בסימן ז' אות ב' ושם בהערה ד' ובהערה ה' ע"ש.

ה' יום ההפסקה (יום שפוסק בו לומר קדיש בתוך י"ב חודש).
 ויסדו הדרגתם לפי מדת הדין המתות, שהקדיש הוא להגן על
 הנפטר. וכן יש חילוק בין תושב לבין אורח, ובין הבנים לבין
 בני הבנים.⁹ ולמנהג הספרדים לא שייכי כל החילוקים
 הנזכרים אלא בתפלה בלבד, כלומר למי הזכות קדימה להיות
 הוא שליח צבור. ויתבאר בסוף בס"ד.

ה. יש מהפוסקים האשכנזים שנטו ושבתו מנהג הספרדים.¹⁰
 והגאון החתם סופר ז"ל יהיב טעמא למנהג האשכנזים,
 דעיקר הזכייה המזכה אבותיו אינו באמירה דידיה, כי אם
 במה שמזכה את הצבור שאומרים אחריו "אמן יהא שמיה רבא
 מברך... " ועל ידי שהוא נעשה סרסור לצבור מזכה אבותיו.
 ואם יאמרו ביחד כמנהג הספרדים מכל מקום אין הגורם אלא
 אחד מהם האומר קדיש¹⁰. אמנם הגאון הנזכר ז"ל נשאל

(יג) עיין במורה"ם בהגה באורח חיים סימן קל"ב, וביו"ד סימן שע"ו,
 ובמשנה ברורה בביאור הלכה בקונטרס מאמר קדישים בסימן קל"ב.
 ואין כאן מקום להאריך.

(יד) כתבו בשם מהרי"עב"ץ שכתב איני רוצה להטריח עצמי בדיני
 הקדיש שחדשו אחרונים, כי יותר נח מנהג הספרדים שכולם אומרים
 אותו פעם אחת, ומנהג כשר הוא. ובפתחי תשובה כתב דבשו"ת דברי
 אגרת תיקן במדינתו שיאמרו כל האבלים קדיש ביחד. ובקיצור שו"ע
 סימן כ"ו אות י"ח כתב כשיש הרבה אבלים רח"ל אזי כדי שלא יבואו
 לידי קטטות ומריבות נוהגים בהרבה מקומות שאומרים ג' או ד' ביחד
 ע"ש. ובערוך השלחן סימן שע"ו ס"ז כתב בדיני חלוקת הקדישים מי
 קודם יש מנהגים ואין לזה עיקר בדין. ועתה כולם אומרים, כי אי אפשר
 לחלק ביניהם ע"ש.

(טו) עיין בפת"ש שע"ו סק"י. שדה חמד מערכת אבלות קנר'. וכן
 משמע מדברי זוה"ק דקאמר ובזמנא דישראל אתיבו בקול רם יהא
 שמיה רבא וכו' רווחין ליה וכו' (עיין לעיל באות ג'), וכן משמע מדחז"ל
 הנזכר שם באות ב', שעל ידי עניית אמן יהא שמיה רבא מוציאים אותם
 מגיהנם ע"ש. והיינו כמ"ש החת"ס, ועיין לעיל בהערה ה'. אלא אם בני

באשה שלא השאירה זרע של קיימה לומר עליה קדיש והשכירו אחד לומר קדיש בעדה, וכתב שינתן להשכיר הקדיש השלישי שיאמר אותו ביחד עם אבל אחד עמו ע"ש. והיינו כמנהג הספרדים ששנים יכולים לומר קדיש ביחד^{טז}.

הערה: אה"ב בע"ה עיין בנספח בענייני קדימות בתפילת האבל כשליח צבור ובאמירת קדיש, שמופיע בסוף הספר.

עלייה, מתפללי בית אל, הנהיגו לומר ביחד, ולא זה בלבד, אלא שאומרים בלחש (כנזכר באות ה'), הלא הם יודעים את הדרך ילכו בה, ומה שעונים הקהל על אחד חוזר לכולם (ועיין להכה"ח סימן נ"ה אות לב). גם החת"ס גופיה הציע שינתן להשכיר לומר קדיש ביחד עם אבל אחד וכנזכר, מכל הנזכר משמע שיש יסוד למנהגינו ומנהג כשר ונכון הוא וכנזכר לעיל בהערה יד ע"ש.

(טז) עיין לו באו"ח סימן קי"ט, וביו"ד סימן שמ"ד עש"ב.

סימן יא

קדיש על האב והאם.

א. במדרשים נמצאו מעשיות הרבה^א כי על ידי שהבן אומר קדיש בשביל אביו ואמו ניצולין מן הדין, על כן נוהגים לומר קדיש בתרא כל י"ב חודש^ב, וכן לעלות למפטיר ולהתפלל לפני התיבה^ג ובפרט במוצאי שבתות שהוא הזמן בו

(א) המעשיות הובאו לקמן בסימן כ"ח.

(ב) קדיש בתרא עיין לקמן בסימן י"ג. ובענין קדיש י"ב חודש עיין בסימן ט"ו.

(ג) הן אמת אמרו כל מי שיודע להתפלל מועיל יותר מקדיש יתום שאינו נתקן אלא לקטנים. הדבר ברור שלא כל הבא ליטול את השם להיות שליח צבור לעבור לפני התיבה יבא ויטול, אף אם הוא מתכווין לעלוי נשמת הוריו ביום פטירתם, כי ראשית כל צריך שיהיו לו המעלות שאמרו חכמים, כפי שנפסק בשלחן ערוך אורח חיים (סימן נג' סעיף ד'). וביותר עליו להזהר לבטא היטב את כל האותיות שבתפלה כדת וכדין, ולא יבלע תיבות או אותיות, וכמ"ש חז"ל ורבותנו האריכו בזה, עוד כתבו המתפלל לפני התיבה אם אינו יודע לחתך האותיות כהוגן לא יתפלל כשליח צבור, באופן שכל תיבה ותיבה היוצאת מפיו תהיה בשפה ברורה ובנעימה, מאירה ומזהירה כשמש בצהרים, וכמו שהמליצו הדרשנים "צהר תעשה לתיבה". ואלו הבולעים אותיות או מדלגים תיבות גורמים להוריהם נגע במקום ענג, והעדר טוב ממציאאות הרע. (עיין יחזה דעת ח"ה ביו"ד סימן נ"ט בהערה שהאריך בזה ע"ש) ועיין מ"ש עוד בזה בסימן י"ב בקריאת מפטיר ע"ש. ועיין לעיל סימן ז' אות ו' בהערה יד' ע"ש. גם לא יתקוטט על זה להתפלל הוא, או על קדיש, או לעלות לס"ת, כי מגרעות נתן ח"ו, אלא שתיקתו זה שכרו, וזה כבוד ונחת רוח לאביו, דרחמנא לבא בעי (קצור שו"ע להרב טולידנו בסימן י"א בדיני ש"צ אות כג). ותקון אמירת קדיש וברכו בלבד, זהו רק לעמי הארץ, אבל לימוד תורה מועיל שבעתים מכל הקדישים ותפילה, ואם הבן מחדש חידושי תורה אין ערך גדול יותר מהכבוד שזוכה אביו בישיבה של מעלה, ולכן כל אבל על אב ואם ירבה כל מה שאפשר בלימוד תורה. יחזה דעת ח"ו סוף סימן ס' בשם רבי יוסף יוספא ובשם יסוד ושורש העבודה ובשו"ת בית רידב"ז ע"ש.

חוזרים הנשמות לגיהנם, וכן בכל ערבית שאז הגברת הדין, וכשהבן מתפלל ומקדש ברבים פודה אביו מגיהנם^א

ב. כבד את אביך ואת אמך, כבדהו בחייו כבדהו במותו^ב. והקדישים שנוהגים לומר הוא משום כבוד אב ואם שנתחייב ל'כבדם במותם. והנמנע מאמירת קדיש נראה כמזלזל בכבודם ואסור לעשות כן. וכשם שחייב לכבד את אביו ואת אמו בחייהם כך חייב לכבדם במותם – מתאבל עליהם, מצדיק עליו את הדין לומר עליהם קדיש וזהו כפרה גדולה, וזאת מצוה לאב שאחד מבניו יוצא חלציו לקדש את השם לפני קהל ועדה, והקהל עונים אחריו אמן יהא שמיה רבא, ועל ידי זה מציל את אביו אות אמו מדינה של גיהנם^ג.

ג. גר צדק נכון וראוי להתפלל לומר קדיש לאחר פטירת אביו הנכרי, והוא הדין לאמו. שיש תועלת בקדיש לא פחות מאיש זר שאינו קרוב וגואל^ד.

ד. נהגו לצוות לבניהם לומר שמונה קדישים ביום. משום מה שכתוב בזהר הקדוש שהקדיש מועיל לשעתא ופלגא. אמנם רבינו מוהרצ"ו ז"ל גילה סודו שהכוונה שעתא ופלגא אינו

(ד) מרן בב"י סימן שע"ו והרמ"א בהגה שם. קצש"ע סימן כ"ו. ולעיל בסימן א' אות ח'. ומ"ש שהוא זמן החוזרים וכו' עיין לעיל סימן י' אות ג' מהזה"ק.

(ה) חיי אדם כלל מז' אות יז'. ועיין בד"מ סימן שע"ו בשם מהרי"ק. ועיין לקמן באות י'.

(ו) ילקוט יוסף בדיני קדיש ואזכרה.

(ז) וכבר נזכר זה בכמה מקומות ועיין באות א' בהערות ולעיל בסימן י'. ובאמירת הקדיש אין לכוון להגן על המת, אלא כל עיקר הקדיש כוונתו לקדש שם ה' יתברך ובזכות זה יגאל המת מדין גיהנום.

(ח) ילקוט יוסף הלכות אבילות דיני הקדיש אות יב'.

כפשוטו אלא מדרגה בגיהנם נקראת שעתא ופלגא^ט.

(ט) מוהר"ח^ו, (מורנו הרב חיים ויטאל, תלמיד האר"י הקדוש.) והדברים עמוקים ונסתרים. ולא זכיתי להבין מדוע צוו רק על שמונה קדישים ל"ב שעות ולא יותר, ולמה לא צוו על ט"ז קדישים ובוה ינחו כל היום כ"ד שעות. ואם אפשר י"ל שצוו על דבר האפשרי לעשות אותו, כי בכל התפלות של היום ישנם שבעה קדישים כמ"ש הראשונים בפסוק שבע ביום הללתיך (עי"ל סימן ח' אות ג') ואם תוספת קדיש יהיו שמונה קדישים ולא צוו יותר שלא ישלחו להרבות בקדישים שהזכירו אותנו חכמים (כנ"ל סימן ח' או"ב) וקדיש נוסף על תלמוד תורה לא חיישי. וזנה במדרש תלפיות (ענף גיהנם) כתב, אות ח' יש בה שלש חוליות רמז לשלשה פתחי גיהנם כדחז"ל אחד בים ואחד במדבר ואחד בישוב. והח' פתוחה למטה כי אין שיעור לגיהנם. וכל מי שלא קיים מצות מילה שהיא בשמינית לא יוצא מתוכה. ח' מספר שמונה שכל המצות מתקיימות בשמונה איברים, אזנים, עינים, לשון, נחריים, ידים, רגלים, ערוה, והלב עם כולם. וכנגדם ח' חוטי ציצית להנצל משמונה עונשים, סקילה, שריפה, חרב, חנק, כרת, מיתה בידי שמים, מלקות וגיהנם. ופסוק במשלי (יד) "חכם ורא וסר מרע וכסיל מתעבר ובטח", מתחיל בח' ומסיים בח', שהחכם ירא משמונה הדברים הללו ושומר נפשו מעשות כל רע, והכסיל בהפך וכו' ע"ש. ולפ"ז אם אפשר י"ל מה שצוו על שמונה קדישים, לא מטעם שינוחו י"ב שעות, אלא רמז רמזי להו שיתפללו בעדם להנצל מח' עונשים, ולהנצל מדין גיהנם הרמוזה באות ח'. ולפי מ"ש לעיל (בסימן י' בהערה ד') שיש שמונה מדורים בגיהנם יש להוסיף גם רמז באות ח' לח' מדורי גיהנם. וכן צוו לומר ח' קדישים להנצל מהם וכנזכר. ורמז בעלמא קא רמזי להו שיאמרו שמונה קדישים להנצל מח' וכאמור. שוב ראיתי להרב זר זהב על הזוה"ק (בפ' נח בתוספתא דמ"ב) שכתב מהמק"מ ז"ל בשם האר"י ז"ל על דרווחין ליה שעתא ופלגות שעתא וכו' דא"כ יאמר י"ו קדישים ורויחו כל היום, ותירץ שז' מדורין בגיהנם והתחתון הוא כפול ונקרא ארץ עיפתא, נמצא שהם ח' והשנה היא י"ב חדש לח' מדורי גיהנם וכל אחד כנגד חדש וחצי. ולמדור התחתון ירודים או אותם שאין חוששים לענות אמן ומהדין שהן גידונים במדור זה נמלטים בזכות עניית אמן של הקדיש ולא משאר הדינין שבשאר המדורות אם כן אין גיהנם עש"ב. והענין נסתר ומנסתרות נקיני. וא"ש ה' יכפר בעדי.

ה. בספר ויקהל משה יש מעשה נורא, בענין רוח אחד, ושם נאמר, שאין דבר היכול להגן בפני המזיקין כאמירת קדיש על מזמורי תהלים. לכן יש להנהיג הבנים שילמדו בכל יום מהשנה מזמורי תהלים ויאמרו קדיש על אביהם.

ו. אם אין לו בנים אלא בת, אפילו מצוה לפני מותו שבתו תאמר קדיש אין לשמוע לו. ויש למחות בבת שאומרת קדיש. כי הוא דבר חדש וזר בעיני רבים. ובין הספרדים לא נשמע דבר זה בשום מקום. גם חכמי אשכנז אסרו את זה. ואל יעלה על הדעת שזה מפני שאין לבנות מזכות את אבין, שיותר מזה מצאנו שהן מזכות את כל העם. כאמהות ונביאות ישראל שזכרון לא יסוף לנצח מקרב עם ישראל, ובזכות נשים צדקניות נגאלו ישראל ממצרים, אלא מפני שאין לנו בענינים כאלה אלא מה שקבלנו מפי קדמונינו, שלאורם אנו הולכים. ואם הבת רוצה לזכות את אביה, תהיה זהירה בכל עתות התפלה בבית הכנסת – בעזרת נשים – ולהטות אזנה באמירת הקדישים ולענות עליהם²⁷.

ז. אין לו בנים אבל יש לו נכדים (או בני בנו שמת בחייו, או בני בתו שעודנה בחיים) נוהגים שהנכדים אומרים קדיש על זקנו וזקנתו, גם בחיי אביהם ואמם, כי לא נחש ביעקב ועיין בסמוך.²⁸

(י) החיד"א ז"ל בשירי ברכה סימו שע"ו אות י"א. הכה"ח סימן נ"ה אות כ"ו.

(יא) המטה אפריים דיני קדיש יתום או"ה. השד"ח באסיפת דינים מערכת א ק"ס ושם בפאת השדה, פסקי עוזאל בשאלות הזמן סימן ג'. וע"ע בסימן יג אות ד והערות שם.

(יב) הכה"ח סימן נ"ה אות כ"ח. ומה שכתבו הפוסקים בן הבן אינו יכול לומר קדיש על זקנו, דאין בן הבן חייב בכבוד זקנו, ושקלי וטרי בדבר הזה ע"ע, היינו לפי מנהג האשכנזים שיש להם דין קדימה ולא אומרים קדיש ביחד כנ"ל בסימן י' אות ז' עיין שם. אבל למנהגינו אפילו איש

ח. הבן אומר קדיש על אמו אף על פי שאביו עודנו בחיים. ואין בידו למחות על הבן שלא לומר קדיש על אמו⁹. ואם אביו מחה וצוה לו שלא לומר קדיש על אמו, אם אין מנהג ידוע צריך לציית לאביו וישאר בשב ואל תעשה עדיף ולא יאמר קדיש. אבל אם ידוע המנהג בברור שלא לשמוע לאביו יעשה בזה כמנהגם. וכל זה כשהאב מקפיד מפני שחושש לסכנת חייו כדעת ההמון. אבל אם בכלל קפידתו על אמו מצוהו שלא יאמר קדיש, לא יאבה לו ולא ישמע אליו, שהרי זה כאומר עבור על דברי תורה, שלא ישמע אליו¹⁰.

ט. ואם אביו נפטר ואמו מקפידה לבל יאמר קדיש בחייה, לא ישמע לאמו שכבוד אביו שמת גדול מכבוד אמו אפילו עודנה בחיים¹⁰.

י. מי שהוריו בחיים לא יכול לומר קדיש אלא אם כן יודע שאביו ואמו לא מקפידים. אבל אם אביו ואמו מקפידים וחוששים לסכנת חיים לא יאמר קדיש¹⁰.

זר יוכל לומר קדיש, וכל שכן נכדיו יוצאי חלציו. ומכל מקום טפי לומר התפלה עם אמירת הקדיש כנזכר בסמוך בסימן י"ב אות ב' ואת ג' ע"ש.

(יג) מור"ם בהגה סימן שע"ו ס"ד.

(יד) ילקוט יוסף הלכות אבלים מ"ג ועיין באות ט'.

(טו) הנ"ל שם.

(טז) עיין באו"ח סימן קל"ב בהגה וביו"ד סימן שע"ו. ועיין לעיל באות ז'. וראיתי שליחי צבור שהיו אומרים קדיש ומתפללים בצבור אפילו שהוריהם עודם בחיים. ולפי דבריהם שבקשו רשות מאביהם. ויש שליחי צבור שנוהרים בקדיש דרבנן ובקדיש שלפני עלינו לשבח שלא לומר אותנו. ואפשר שאינו אלא מטעם כבוד להוריהם. או שההורים מקפידים בקדיש זה שנקרא קדיש יתום. ויש שאינם נוהרים ואומרים כל הקדישים באין הבל. ואם אחד מההורים נפטר נהגו לומר כל הקדישים, ולא שמענו שאחד מההורים שנשאר בחיים – או האב או האם – שמקפיד על זה.

יא. צוה האב שלא לומר עליו קדיש לא שומעין לו, ואפילו צוה כן לאחד מבניו לא ישמע לו. שאלו ידע הנפטר מה תועלת הקדיש לא היה מצוה על כך, והשתא דקאי בעולם האמת שפיר ניהא ליה שכל בניו יאמרו קדיש, שכל אחד מפני עצמו גורם לו עליה ממדרגה למדרגה ומחיל אל חיל".

יב. הוה עובדא באשה שצוותה לבנה שלא ינהג עליה אבילות י"ב חודש כי אם שבעה ושלושים כשאר מתים. נראה פשוט דשומעין לה. ונפל הספק בענין קדיש אם הבן רוצה לומר כל י"ב חודש, פשיטא במקום שאין חוב לאחרים (שאין באותה תפלה בני י"ב חודש אחרים) שיוכל לומר קדיש". ולפי מנהגינו שכל אחד יוכל לומר קדיש – ואין כאן שום חוב – אין הצוואה הזאת מונעת ממנו לומר קדיש י"ב חודש. שאפילו צוה האב פירוש שלא לומר עליו קדיש לא שומעין לו כנ"ל באות י"ט.

יג. יש לו לאדם לצוות לבניו להחזיק כל ימיהם באיזה מצוה ואם מקיימים אותה נחשב יותר מקדיש, והיא תקנה טובה גם למי שאין לו בנים אלא בנות, וכמבואר בספרם הקדושים².

יד. אין אמירת הקדיש עיקר, אלא צריך הבן ללכת בדרך ישרה ומעשיו יהיו מתוקנים, זהו כבודם של הורים. ובזהר הקדוש (בסוף פרשת בחקתי) איתא: בן יכבד אב כמו שאתה אומר כבד את אביך ואת אמך, כבד פירושו במאכל ובמשקה ובכל, זהו שמתחייב בחייו, אחר שמת אם תאמר שפטור

(יו) עיין ביביע אומר חלק ו' ביו"ד סימן ל"א אות ד'. ובילקוט יוסף

אבילות דיני קדיש ואזכרה או"ב.

(יח) השדה חמד בריש מערכת א'.

(יט) כן נראה לענ"ד.

(כ) אלף המגן במטה אפרים שע"ד סק"ב.

מכבוד, אינו כן, כי אעפ"י שמת הוא עוד חייב בכבודו יותר, שכתוב כבוד את אביך גם לאחר מותו. ואם אותו הבן הולך בדרך הישר ומתקן מעשיו ודאי שזה מכבד את אביו. מכבד אותו בעולם הזה בין אנשים ומכבדו בעולם הבא אצל הקב"ה. והקב"ה מרחם עליו ומשיבו בכסא כבודו, ודאי בן יכבד אב. אשריהם הצדיקים הזוכים לבנים קדושים. עליהם נקרא כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה' אמן^{כא}.

טו. ראיתי לנכון להעתיק כאן דברי הרב פלא יועץ באות כ' וז"ל: ראוי לבן שכל ימי חייו תהיה דיוקנו של אביו חקוקה בפניו, ידמה כאלו צועק מרה מתוך אש להבה ואומר בני ידידי, חנני חנני, הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי^{כב}. ואף אם חושב שאביו צדיק גמור ומתענג בדשן נפשו, ידמה כאלו

(כא) ועיין לעיל באות ב'. ומ"ש כאן הוא תרגום הזה"ק. (כב) כתבו בשם האר"י ז"ל על פסוק זה "הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי" (תהלים לב). כי ביציאת הנשמה מהעולם הזה ורוצה לעלות אל אדוניה, יש מקום חשך ואפלה מהלך שלשה ימים, ויש שם חיות רעות כל מיני חיות שיש בעולם הזה, אריות כלבים וכדומה, השומרות את הדרך שלא להניח לנשמה לעלות למעלה, אלא הנשמות הטהורות, ולחטוף אחרות להוליכם לגיהנם לקבל עונשם. ולפי שהכלב מריח ושומע אפילו כשהוא ישן, לא כן שאר החיות, ולכן גם למעלה אותם שהם כדמות כלבים הם השומרים וכשמרגישים שבאה איזה נשמה צועקים ואז קמים החיות והוטפים הנשמה אם היא ראויה להם, ועל זה ארז"ל שאמרה אסתר "הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי" ואחר אמרה הושיעני מפי אריה, והכוונה שאסתר היא הנשמה, ואם היא כשרה הקב"ה מסתיר אותה מן הכלבים ומעלה אותה למעלה. ואם להפך הוא מסתיר פניו ממנה ואז רואים אותה הכלבים וצועקים. ולכן מה מאוד יתאוונן אדם על ענין זה ויזכור היטב הענין המגיע לנפש המת אחר פטירתו. ולא ישכח יום המות עת צאתו המעולם הזה, ודין הקבר, ויום הדין הגדול והנורא מי יכילנו, וישמור עצמו אפילו מחטא קל. וה' לא ימנע טוב להזכיר בתמים. אלף המגן שם (ועיין מ"ש בס"ד בהגה ממנ"י בשפתי רננות (הנכלל הספר ישיר משה) במזמור כב ע"ש).

נותן לו מטעמים כאשר אהב אביו בעבור תברכהו נפשו. ולכן לא יגרע אפילו יום אחד כל ימי חייו מלומר קדיש^{כב}. ולתת צדקה עבור נפש הוריו^{כד}. ומה טוב שיהיה שגור בפיו לומר מדי יום יום: יהי רצון מלפניך ה' או"א שתקבל ברחמים וברצון כל מעשה הטוב אשר אני עושה בין במחשבה בין בדבור בין במעשה ויהיה הכל לזכות ולמנוחת ולעלוי נר"ן של מר אבי... ומרת אמי... חמי וחמתי. יהי רצון שתהא נפשו צרורה בצרור החיים אמן. בזה ישא ברכה מאת ה' ומנפש הוריו. ואשרי האיש שלא יצפה לשלחן בניו, וקיים קרא דכתיב וידוע כי תטיב לך, ולא יעזוב לאחרים כל חילו רק ילך לפני צדקו. וידוע משל הנר שהאיר לפניו ולא ולאחור^{כה}, ויהיה משל בניו אך למותר. עד כאן ע"ש.

(כג) ע"ש בפלא יועץ בתחילת דבריו, ובאלף המגן במט"א, ולקמן בסימן ט"ו. והמובן גם לאחר י"ב חודש לא יגרע יום אחד מלומר קדיש.

(כד) עיין לעיל בסימן י' אות ד'.

(כה) כתבו המפרשים משל באחד שקרא לבניו, ושאלם מה הם עושים למנוחתו ולעלוי נשמתו לאחר אריכות ימים ושנים. הבנים הגדולים אמרו אנו עושים לו כל מה שצריך לעשות, למוד תורה צדקות קדישים וכדומה, אבל הבן הקטן אמר אני לא עושה כלום, לוקח חלקי בירושה והולך. צעק עליו למה ומדוע!! אמר לו במרתף אגלה לך סוד זה. לקח פנס בידו והלכו לרדת למרתף, כשבאו להכנס לקח הבן הפנס בידו ושם אותו אחוריו, צעק האב אוי טפש האור צריך לפניו להאיר לנו ולא לאחורינו. אמר לו הבן כך אתה עשית, כתיב והלך פניך צדקך, לפניך ולא לאחריך, ואתה לא עשית די לפניך ומבקש מהבנים שיעשו אחריך, הרי זה בבחינת האור שמאירים אותו מאחור (אפשר למשל הזה התכוון הרב באומרו משל הנר וכו'). וז"ש דהע"ה (תהלים פה) "צדק לפניו יהלך וישים לדרך פעמיו". הכוונה הצדקה יהלך לפניו ולא לאחוריו. ואז וישים לדרך פעמיו שלא יתפסו אותו הכלבים השומרים בדרך עליית הנשמה כנזכר לעיל בהערה כב שילך ישר לעולם הבא בדרך פעמיו. וה' לא ינע טוב להולכים בתמים.

סימן יב

אמירת הקדיש על הנפטרים זרים.

א. לפי מנהג הספרדים שכל אחד יכול לומר קדיש, וקדיש אחד אומרים אותו ביחד כמה אנשים. (כנ"ל סימן י' אות ו'). כל אדם שיש לו קרוב משפחה כל שהוא, גיס, חמיו וחמותו ואפילו שכן וידיד, שרוצה לומר עליו קדיש יכול לומר ואין מי מעכב על ידו. וכן תלמיד על רבו ובפרט אם רבו לא השאיר בנים, כי יש פוסקים שמחייבים אותו לומר קדיש מטעם שהוא חייב בכבודו.^א

ב. הרב בן איש חי ז"ל כתב (בפרשת ויחי אות ט"ו) האומר קדיש בעד מתים זרים יאמר בכל יום בסוף היום בקשה זו. יהי רצון מלפניך ה' אלוהי ואלהי אבותי שתחוס ותחמול ותרחם ברוב רחמין וחסדיך על נפש רוח ונשמה של פלוני בן פלוני ולמען הקדישים שאמרתי אני עבדך ביום הזה תבטל כל המקטרגים והמשטינים, ויעמדו מליצי יושר להמליץ טוב על נפשו רוחו ונשמתו, ותלוה אליהם השלום וישבו במנוחות שלום השקט ובטח, ותגביר חסדיך על מדת הדין ויתמתקו הגבורות הקשות על ידי פלא העליון שהוא חסדים גדולים ורחמים גמורים, יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגאלי, אמן.

ג. מי שנפטר בלי זרע, או שבנו קטן שאינו יכול לומר קדיש, שוכרים אחד שיאמר עליו קדיש. אך צריך להזהר זה

(א) אמנם צריך שיגלה פעם שהוא אומר למנוחת פלוני כנזכר בסמוך באות ב' ובאות ג'. ומה שהאריכו בזה הפוסקים הוא אינו אלא לפי מנהג האשכנזים שרק אחד אומר קדיש, ויש להם דין קדימה בקדיש מי קודם למי כנ"ל בסימן י' עש"ב, לכן הוצרכו להאריך לדעת מי חייב לפי הדין כדי שיהיה לו זכות קדימה. עיין בשד"ח מע"א קנ"ב—קנ"ו קנ"ט.

השכיר לומר בבקר קודם כל תפלה "כל הקדישים שאני אומר בזה היום יהיו לעלוי נפש רוח נשמה של... פב"פ....
ויהי נועם ה' אלוהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו"²

ד. אם אין לו בנים אבל יש לו נכדים ראה לעיל בסימן י"א אות ו'.³ ואם אין לו בנים ויש לו אב או אח, נוהגים שהאב אומר קדיש על בנו שהוא מר ונפש ונפשו עליו תאבל על מת בנו רח"ל.⁴ ואם אין לו אב, האח יכול לומר קדיש, ובפרט אם המת הוא האח הגדול שחייב בכבודו.⁵

ה. וכן יכולים לומר קדיש על שני מתים. לכן מי שנתחייב לומר קדיש על אחד ומקבל על זה שכר ומת לו מת שהוא חייב לומר עליו קדיש, יכול להמשיך ולקבל שכרו, שהרי

(ב) הכה"ח סימן נ"ה אות ל'. ועיין באות ב' מ"ש בשם הרב בן איש חי. לפי זה ניחא אפילו להסוכרים שאמירת הקדיש מועלת רק בבנים יוצא חלציו כי על ידי התפלה זו שאומר במפורש לעלוי נר"ן שמועלת לאותו נפטר שמכוונים עליו. אלא לכאורה קשה שההוא מעשה של רבי עקיבא שטרח ולמד בנו של הנפטר, למה מעיקרא לא אמר רבי עקיבא קדיש או תורה למנוחתו וזה יועיל לו וכנזכר. אלא פשוט שזה וזה יועיל לנפטר אמנם אינו דומה תועלת שתבוא מאיש זר לתועלת שתבוא מיוצאי חלציו, לפי ערך העונש והחטא שעשה הנפטר. וראיתי להרב רב פעלים ח"ד סי"ז שכתב בכתולה שנפטרה וזרע אין לה ודאי אם אביה יאמר קדיש בעבורה יש בזה יותר תועלת ממפי מאיש זר ע"ש. וזה סמך לדברינו אם האב טפי מאיש זר כל שכן הבן יוצא חלציו וכנזכר, ועיין באות ד' ובהערה שם.

(ג) אבל הבת לא אומרת קדיש כנזכר שם בסימן י"א אות ה' עש"ב.
(ד) ויש סמך שאבא מזכי ברא והאב יכול להציל את בנו על ידי תפלה כדמצינו גבי דוד המלך ע"ה שהציל את בנו אבשלום מגיהנם. ועיין להרב רב פעלים הובא דבריו לעיל בהערה ב' ע"ש.
(ה) הרב מטה אפרים אות ז' ושם באלף לה' רב פעלים הובא דבריו לעיל בהערה ב' ע"ש.

קדיש אחד עולה לשניהם'. ונראה שצריך שיגלה פעם שאומר למנוחת פלוני וגם למנוחת פלוני'.

ו. קטן שמת: נכון וראוי לומר קדיש על קטן שבא לכלל דעת ובינה^ה.

ז. מאבד עצמו לדעת אומרים עליו קדיש, ויכולים לומר עליו כל י"ב חודש. וכל לימוד שעושים לעלוי נשמת המת עושים לו. ואדרבה צריך להרבות עליו יותר משאר מתים. ואפילו שאבד עצמו לדעת ולא עשה תשובה, כל מה שאפשר לזכות אותו יזכהו^ט.

(ו) הכה"ח סימן נ"ה אות כ"ט. ילקוט יוסף אות ל"ז.

(ז) כעת נד"מ שער שמעון אחד לידידנו השמ"ח הי"ו ושם הביא ממרן הרה"ג העב"י שליט"א שמותר לומר קדיש לשני מתים רק יגלה פעם אחת שיאמר גם למנוחת פלוני עש"ב.

(ח) ומ"ש חז"ל אין בית דין של מעלה מענישים עד עשרים שנה לאו מלתא דפסיקתא הוא ועין להרב שדה חמד מערכת א' קנ"א ורי"ב.

(ט) עיין להשדה חמד מערכת ק"ב עש"ב. ובילקוט יוסף הלכות אבילות בדין המאבד עצמו לדעת כתב באות ב' מצוה על בניו לומר אחריו קדיש, ולעשות הלימודים בליל השבעה והשלשים, וביום פקודת השנה לעלוי נשמתו, כמו שנוהגים לעשות לשאר נפטרים. ואדרבה יש תועלת מרובה באמירת הקדיש והצדקות שעושים לעלוי נשמת המאבד עצמו לדעת שטרף נפשו בכפו, שיוכל ליהנות ביתר שאת מאוצרות הצדקה הגנוזים לאותן שלא זכו וכו' והוא רחום יכפר עוון ע"ש.

סימן יג

קדיש יתום (קדיש בתרא).

א. הקדיש שאומרים קודם עלינו לשבח נקרא קדיש יתום, רצונו לומר שאומרים אותו היתומים והוא מועיל לשני דברים: א. להציל נפש המת מדינא של גיהנם. ב. להכניסו לגן עדן ולהעלותו ממדרגה למדרגה. אמרו על רבינו האר"י ז"ל שהיה אומר קדיש בתרא זה בכל שנה ושנה ביום שמת אביו בשלש התפלות. והיה אומרו בנסח קדיש של בני ספרד^א.

ב. כתב הרמ"א^ב אומרים קדיש יתום אחר עלינו לשבח. ואפילו אין יתום בבית הכנסת יאמר אותו זה שאין לו אב ואם. ואפילו מי שיש לו אב ואם יכול לאומרו אם אין אביו ואמו מקפידים. ונקרא קדיש יתום משום שהיתומים רגילים למימריה^ג.

(א) הרב בן איש חי בפרשת ויחי, עוד יוסף חי שם, הרב כף החיים סימן נה' אות כ' ואות קלב', ועין לעיל סימן י אות ה.
 (ב) מור"ם בהג"ה סימן קלב' סעיף ד' ובדרכי משה שם.
 (ג) נראה היינו קדיש יהא שלמא רבא שהאשכנזים אומרים אותו אחר עלינו לשבח והספרדים אומרים אותו קודם עלינו לשבח. אמנם אחינו יוצאי מערב – מרוקן – נהגו אחרת, שאומרים קדיש יהא שלמא קודם עלינו לשבח כמו כל הספרדים, דהיינו במנחה אומרים "למנצח בנגינות", קדיש יהא שלמא. ובערבית אומרים שיר המעלות, קדיש יהא שלמא, עלינו לשבח. (עיי' לעיל סימן ח אות ג) ואחר עלינו לשבח אומרים עוד קדיש (עד לעילא מן כל ברכתא... אמן, הנקרא בפי העם חצי קדיש) וקורין לזה קדיש יתום. וזה לא כמנהג האשכנזים הנ"ל ולא כמנהג הספרדים. ואני אמרתי שאולי תקנו זה לאנשים שלא יודעים ולא יכולים לומר קדיש יתום שלפני עלינו לשבח כנ"ל, תקנו להם חצי קדיש שהוא דבר נקל יותר וכל אחד יוכל לומר אותו, וכאמור באות ג'. ואנחנו נהגנו גם כן להוסיף קדיש אחר עלינו לשבח בשחרית

ג. והטעם שתקנו קדיש יתום לפי שאין כל אנשים מוכנים ומזומנים לומר כל התפלה וקדיש ברכו. ולא כל אדם יודע גם לא יוכל להתפלל כל עת. ויש קטנים שאינם יכולים להיות שליח צבור. לכך תקנו חכמים הראשונים דבר השייך לכל, שיאמר לפחות קדיש בתרא קדיש יתום. שזהו דבר נקל וכל אדם יודע אותו. וזהו כפרה גדולה. וזאת מצוה לאב שאחד מבניו יוצא חלציו לקדש את השם לפני קהל ועדה ובסיבתו יהיה ה' אחד ושמו אחד לפני הקהל שיענו אחריו אמון יהא שמיה רבא. וכיון שיצא מחלציו ובשר מבשרו הוא הגורם להיות מתקדש השם הגדול הנורא ולקדש את שמו ברבים, הקב"ה מכפר להם ונותן להם מנוחה⁷.

ד. בת יתומה כתבתי לעיל סימן יא' אות ה, שיש למחות בבת יתומה האומרת קדיש עש"ב. ואפילו שקבעו הלימוד בביתם ואחר הלימוד רוצה הבת לומר קדיש, לא אריך למעבד הכי, וצריך למחות בידה⁸.

ובערבית אבל לא במנחה. והיינו על ידי אמירת פסוקים או מזמור תהילים (מזמור כז') ואומרים קדיש יהא שלמא בשחרית ובערבית נהגו לומר כל ישראל וכו' רבי חנניא בן עקשיא וכו' ואח"כ קדיש על ישראל. ועתה ראיתי בישכיל עבדי חלק ח' באורח חיים סימן כו' או"ח שכתב בריש דבריו ואפשר שלמדו מנהגם זה ממנהג האשכנזים, ולבסוף סיים לכן צ"ל שהוא מפני המאחרים וכו' כמו שנהגו לומר אחר עלינו לשבח לדוד ה' אורי וישעי ואומרים קדיש שהוא ג"כ למתאחרים, ונהרא ונהרא ופשטיה. ע"ש.

(ד) הרב חיי אדם אות קק'. ועיין לעיל סימן יא' באורך ובסימן א' אות יא.

(ה) תורה לשמה סימן כז'. אה"ב ע"ש שנשאל אם יש מקום שתאמר קדיש אליבא דסברת רבנו תם שנשים מברכות על מצוות עשה שהזמן גרמא והאב ציוה כן קודם פטירתו שיבואו ח' בג"א וילמדו בביתו ואחר הלימוד תעמוד בתו – כי אין לו בנים – ותאמר קדיש בהיותה למדנית

ה. הקדישים שאומרים היתומים לעלוי נשמת הנפטרים: מנהג ירושליים לומר קדיש שקודם הודו, קדיש שקודם קווה לה', וקדיש שאומרים קודם עלינו לשבת. אבל שאר הקדישים שבתפילה אומרים החזן בלבד¹. וכן הוא המנהג שכל מי שיש לו אזכרה של יום השנה או בתוך יב' חודש אומר הקדישים עם השליח צבור, זולת הקדיש שקודם יוצר, קדיש אחר נפילת אפיים וקדיש תתקבל שאין אומרם אלא שליח צבור בלבד. והשאר אומרים אותם הרבה אנשים, כל מי שיש לו צורך בזה². ויש נוהגים לומר גם שאר קדישים שבתפילה עם השליח צבור (זולת קדיש תתקבל) והגאון רבנו יוסף חיים זצ"ל וזיע"א כתב שרצה לבטל המנהג ועלתה בידו פורתא לבטלם ביום השבת³.

ו. יתומים קטנים: הקדישים שהם של חובה אם השליח צבור אומר ביחד עם הקטנים לית לן בה, אבל הקטן שיאמר קדיש

וכו'. והשיב דאין לעשות כן מחשש תקלה דילמדו בזה שתאמר קדיש גם בתפילה שהוא קדיש דחיובא ותפטור את האנשים השומעין ואין להביא ראיה ממצות עשה שהזמן גרמא מחשש זה ע"כ תורה דבריו וע"ש באורך. ועיין עוד בשו"ת ציץ אליעזר חלק יו"ד סימן ז' שהביא חבר פוסקים בענין זה והעלה מדבריהם דיש להחמיר בזה לא לשנות מנהג ישראל ויהיה כל אחד בונה במה לעצמו ע"פ סברתו ומחזי מילי דרבנן כחוכא ואטלולא וכן יש להוכיח ממעשה דר"ע (יובא לקמן סימן כח) שממנו מקור אמירת קדיש בבן זכר היה וכו'. עוד כתב שם דיש להחמיר בזה שלא תאמר קדיש אשה פנויה ומכ"ש אשת איש לשמוע קולה לרבים באמירת קדיש בין בבית הכנסת בין במנין ודלא כהמקילים לומר קדיש בביתה במנין וכו'. עכת"ד וע"ש באורך.

(ו) הרב כף החיים ז"ל סימן נה' אות כ. ועיין לעיל סימן יא' כתב עוד קדישים הנוהגים אכלים לומר.

(ז) ברית כהונה מע"ק או"ח.

(ח) הרב בן איש חי בפרשת ויגש. (אה"ב ויש בתי כנסיות מיוצא בגדאד שאומרים עד היום קדישים שאינם קדיש יתום עם הש"ץ)

של חובה לבדו אין להם על מי שיסמוכו.^ט

ז. מצאתי כתוב בספר כתב יד טוב שיאמר היתום בלחש קודם קדיש זה (קדיש בתרא) – הן בתוך יב' חודש הן ביום השנה שבכל שנה ושנה, פסוקים מאלפא ביתא המתחילים באותיות שם אביו או אמו שאומר קדיש זה בעדם, וכנגד כל אות משמותם יאמר פסוק אחד דוקא בלחש. וערב לי טעמו, וכן ראוי לעשות דמסתברא מילתא ואין בזה הפסד. וכן כתב הגאון רבנו יוסף חיים ז"ל וזיע"א.^י

ח. יש נוהגים לומר קדיש בתרא שקודם עלינו לשבח בכל ערבית של שבת על נשמת אביו ואמו אפילו אחר כמה שנים ואפילו אין לו אזכרה באותו שבת, כדי שיהיה סיוע לנפטר לעלות בליל שבת לגן עדן העליון עם עליות הנשמות. כי בשבת כל הנשמות עולות בגן עדן העליון אפילו בתוך יב' חודש כנודע.^י

(ט) הרב בית עובד אותיות מח' מט'. הרב כה"ח סימן נה' אותיות יט' וכא'. ובענין הקדישים של חובה עיין לעיל סימן ח', ובילקוט יוסף הלכות אבלות בדיני הקדיש ואזכרה אות ז' ע"ש. אמנם יש נוהגים להחמיר שלא יתנו לקטן לומר קדיש לבדו אפילו קדיש של רשות, וכשרואים קטן הרוצה לומר קדיש אומרים לגדול שיאמר יחד אתו. וזכורני כאשר נסתלק עטרת ראשי רב אד"א ז"ל ואני קטן לא אמרתי אף פעם קדיש לבד ותמיד רומזים לגדול שיאמר יחד אתי. וכן אני רואה עד היום כמה אנשים כשרואים קטן רוצה לומר קדיש גדול קם ואומר יחד אתו. (אה"ב ולכאורה תמוה מנהג זה שהרי כתב הרמ"א ביו"ד סימן שעו' מי שיודע להתפלל יתפלל ויותר מועיל מקדש יתום שלא נתקן אלא לקטנים" וכנ"ל סימן יא'. ועוד שהרי יש אומרים דתרי קלי לא משתמעו ואין לאמרו שנים יחדיו וכנ"ל שם וא"כ מדוע נהגו כן? ואולי י"ל, גבי חלק מקדישים אלו מ"מ, ע"פ מ"ש רב אד"א ז"ל לעיל סימן ח' דיש לומר בכל יום יג' קדישים וכולם צריך לצאת בהם יד"ח וכנ"ל שם אות ד' והערה ו' ע"ש.)

(י) בן איש חי פרשת ויחי אות יב'.

(יא) הרב כף החיים סימן נה אות כג'.

סימן יד

האונן והאבל.

א. אונן, מי שמת לו מת שהוא חייב להתאבל עליו קודם קבורת המת נקרא אונן. והוא פטור מקריאת שמע ומתפלה ומכל הברכות, ומכל מצוות האמורות בתורה, ואם רוצה לאכול פת חייב ליטול ידיו בלי ברכה. אמנם אמירת הקדיש אינו דומה לברכות ותפלות, והמנהג בארץ הצבי שהבן אומר קדיש עם החזן קודם הקבורה^א.

ב. נוהגים שלפני הקבורה קוראים תהלים על המת ובסיום אומרים קדיש. וכן כשמספידים את המת בפניו ואומרים דרשא, בסיום אומרים משנת רבי חנניא בן עקשיא וכו', ואחר כך אומרים קדיש על ישראל והאונן אומר הקדיש ביחד אתם. והרב שדה חמד כתב מנהג העיר שהאונן לבדו אומר קדיש על הדרשא והקריאה ואין לבטל מנהגם עש"ב^ב.

ג. אונן קודם קבורת המת ויש לו באותו יום אזכרת יום השנה של אביו או אמו לא יאמר קדיש. אבל אם הוא שבת יאמר קדיש^ג.

ד. מסקנא דדינא, האונן אומר קדיש על המת בשבת אף על פי שהוא קודם הקבורה. וגם בחול רשאי לומר קדיש לאחר שנמסר לכתפים, ואפילו במקום שנהגו שהבנים הולכים אחר

(א) עיין להכה"ח סימן ע"א אות טו"ב. אה"ב ומ"ש פטור מכל מצוות שבתורה מכל מקום אינו פטור ממצוות לא תעשה, ואפילו מאסורי דרבנן.

(ב) עיין באות ד' ובהערה שם. ומה שכתב מהרב שדה חמד הוא באס"ד מערכת א' אות כ"ו.

(ג) הרב ברכ"י יו"ד סימן שמ"א, ועיין להכה"ח סימן ע"א אות טו"ב וי"ח.

מטת אביהם המת ללוותו, שבזה יש מקום לומר שאסורים בקריאת שמע ותפלה, מכל מקום אמירת הקדיש שהיא לכבודו של המת לכולי עלמא מותר אף לכתחילה.⁷

ה. לאחר סתימת הקבר, או לאחר שהפך האבל את פניו מן המת, חולצין מנעל וסנדל ומרחיקים מעט מבית הקברות⁸ ואומרים קדיש דהוא עתיד לחדתא עלמא⁹. ויש נוהגים לומר צדוק הדין ואחר אומרים קדיש. ויש מנהגים שונים באמירת צדוק הדין והקדיש, לפני הקבורה ולאחר הקבורה, יש ימים

(ד) הרה"ג יביע אומר (ח"ו סימן ל'ג אות א') ומשמע שבחול שהוא רשאי לומר קדיש דוקא לאחר שנמסר לכתפים – חבא קדישא. אמנם בחוברת ילקוט יוסף (חוברת הלכות בין המצרים ת"ב אבילות. בהלכות אנינות אות יב' עמוד 72) כתב מי שמת לו מת בליל שבת, הנכון הוא שיאמר קדיש על המת בשבת, אף על פי שהוא קודם הקבורה, וגם בחול רשאי האונן לומר קדיש, בפרט לאחר שנמסר לכתפים דהיינו החבא קדישא וכו'. וכן פשט המנהג שהאונן אומר קדיש בלזויה לפני הקבורה, ויכול אף לאומרו לבדו, אלא שנהגו שהחזן אומר עמו כדי שלא יתבלבל האונן. ע"כ. ובהערה שם כתב יב"א, וכן מנהג בארץ ישראל שהבן אומר קדיש על אביו קודם הקבורה, ומועיל לנפטר, כמו שאחז"ל ברא מזכה אבא, ואינו דומה לברכות ותפלות ע"ש. משמע שבחול לכתחילה רשאי לומר קדיש גם שעוד לא נמסר לכתפים. ועיין בלוח המפתחות ותוכן הענינים של יביע אומר ע"ש. וצ"י ודו"ק.

(ה) עיין ש"ך וקצשו"ע קצ"ט. ויש אומרים דעכשיו נהגו להקל סמוך לקבר ממש לפי שהיום נהגו להעמיק הקבר יותר מיו"ד טפחים הוי רשות אחרת. ובימי הש"ס לא היו מעמיקים הקבר. ויש חולקים. ולפי הטעם שנפש האדם עומדת מעל הקבר מלמעלה נראה דאין לחלק. ומה שאומרים קדיש סמוך לקבר ליכא בזה משום לועג לרש דלכבודו קעביד וכל שהוא לכבודו שרי. עיין להשד"ח אס"ד מע"א קט"ו באורך ולהכה"ח סימן כ"ג אות א' ע"ש.

(ו) שו"ע יו"ד שע"ו ס"ד. ובענין קדיש דהוא עתיד עיין לקמן סימן כב' פירוש הקדיש ונוסחו.

שאומרים בהם צדוק הדין ויש ימים שאין אומרים בהם צדוק הדין, ונהרא נהרא ופשטיה¹.

ו. כשמתפללין בתוך ביתו של האבל נוהגים לומר כל הקדישים שבתפלה גם קדיש תתקבל².

ז. בענין התפלה להתפלל האבל בתור שליח צבור להוציא אחרים, נוהגים שאין האבל מתפלל. אמנם מרן בשלחן ערוך³ כתב אם אין שם מי שיתפלל להוציא הרבים ידי חובתם יכול האבל להתפלל להוציאן. והאחרונים פסקו שהאבל על אב ואם טוב שיתפלל גם בתוך שבעה בתור שליח צבור לעלוי נשמת ההורים, אבל האבל על שאר הקרובים לא יתפלל בתוך שבעה אלא אם כן אין שם מי שאפשר להתפלל בצבור במותו⁴.

(ז) ומנהגנו בחו"ל להתרחק ממקום הקבר למקום מיוחד ואומרים שלשה פסוקים: הצור תמיד פעולו וכו' ראו עתה כי אני הוא וכו' והוא רחום יכפר עון וכו', וכל פסוק כופלים אותו שלש פעמים, ואחר כך אומר הבן קדיש שהוא עתיד. ובימים שאין אומרים צדוק הדין אומרים מזמור מכתם לדוד, (תהלים מז' ט"ז) ואחר כך קדיש יהא שלמא רבא. וכן כשאין לו בן אומרים קדיש יהא שלמא רבא. עיין בקצש"ע סימן קצ"ט והכה"ח סימן ת"ך וסיים ובמקום שאין מנהג שב ואל תעשה עדיף ע"ש.

(ח) כתב בילקוט יוסף (הלכות אבילות אות ח') צריך לומר קדיש תתקבל בבית האבל, ודלא כמי שרצה לדמות דין זה לדין תשעה באב, שיש אומרים שאין אומרים בו קדיש תתקבל, כי רב המרחק ביניהם. (ט) סימן שפ"ד ס"ג.

(י) כתב בילקוט יוסף (הלכות אבילות אות ט') האבל על אב ואם, טוב שיתפלל גם בתוך שבעת ימי האבלות בתור שליח צבור לעלוי נשמת אביו ואמו. אבל האבל על שאר קרובים לא יתפלל בתוך השבעה, אלא אם כן אין שם מי שיודע להתפלל בציבור כמותו ע"ש. והרב יבורך גבר (מע"ת אות כ"ג) מ"ש בענין זה וסיים לכן נראה דגם כאבל אב ואם שב ואל תעשה עדיף אם יש אחר. ופוק חזי מאי עמא דבר ע"ש.

ח. האבל אומר כל הקדישים שנהגו היתומים לומר (עייין לעיל סימן יג'), ויש נוהגים שהאבל לא יאמר הקדיש לבד, אלא יאמר ביחד עם איש אחר שאינו מהאבלים. חוץ מקדיש דהוא עתיד הנ"ל באות ה' שאומר בבית הקברות אחר הקבורה שאותו יאמר האבל לבד¹⁴.

(יא) ויש נוהגים להפך שבבית האבל יאמרו הקדיש רק האבלים, ומי שיש לו אזכרה באותו שבוע והוא נמצא בבית האבל יאמר קדיש בלחש אחרי האבלים. ועייין מה שכתבתי בקדיש יתום האומרים הקטנים ע"ש. ובלע המות לנצח ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים אמן.

סימן טו

קדיש י"ב חודש ויום השנה.

א. נהגו שאין אומרים קדיש ותפלה (על המת) רק י"א חדשים, שלא יעשו אביהם ואמם רשעים, כי משפט הרשעים בגיהנם י"ב חודש. לכן מי שמת בי'ד שבט פוסקים לומר קדיש בט' טבת – ובי'ד טבת לא יאמרו דהוי יום אחד בחודש הי"ב. ואם השנה מעוברת פוסקים בט' כסלו – תשלום י"א חדשים. ומונים מיום הקבורה ולא מיום המיתה^א ולכן אם מת בי'ד שבט ונקבר בי"א שבט פוסקים בי'ד טבת, כי המשפט אינו מתחיל עד לאחר הקבורה^ב.

ב. ולפי מה שכתב רבינו האריז"ל שאמירת הקדיש לא מטעם דמציל מדינא של גיהנם בלבד, אלא גם כן מועיל להעלות הנשמה ממדרגה למדרגה, נראה שיאמר קדיש כל י"ב חודש. אלא מפני ההמון יפחות שבוע האחרון, כיון דחשו שלא יאמרו משפט רשעים בגיהנם י"ב חודש, כל שמחסר מי"ב חודש סגי. ונוהגים להפסיק שבוע ראשון מתחילת חודש י"ב. כי בסוף הי"ב יותר ראוי ונכון לעשות דבר לתועלת הנפטר כמו שכתבנו לקמן באות ח' שנוהגים להתחיל לומר קדיש משבת שלפני יום השנה ע"ש^ג.

(א) וכן באזכרות שעושים בתוך השנה (הפקידות והסעודות) עושים לפי יום הקבורה ולא לפי יום המיתה. ואזכרת חודש הי"א עושים אותה בסוף חודש הי"א באותו יום עצמו שהוא סוף והשלמה של הי"א חדשים. דהיינו אם נקבר בי'ד שבט עושים האזכרה של חודש הי"א ביום ט' בטבת וכנזכר. ועיין בסמוך באות יא' בענין פקידת יום השנה עש"ב.

(ב) מור"ם בהגה יו"ד שע"ו. קצור שו"ע סימן כו' אות יז'.

(ג) שיו"ב שם או"ח. בן איש חי פרשת ויחי אות יד'. ובספרו רב פעלים חלק ג יו"ד סימן לב ועיין להרב כה"ח סימן נה' אות כד'.

ג. אם כלו הי"א חודש בערב שבת אז יאמר קדיש גם בשבת, דבשבת אין דין גיהנם. והקדיש דשבת הוא להעלותו ממדרגה למדרגה.⁷

ד. אם אביו צוה שיאמרו אחריו קדיש כל י"ב חודש, ראוי ומחוייב שיאמר קדיש כל י"ב חודש.⁸

ה. כל זה בסתם אדם דאיכא קפידא שלא לומר קדיש כל י"ב חודש משום חשש בזיון דמחזיקו ח"ו כרשע. אבל מי שיודע באביו ואמו שהיו רשעים מאותם שנידונים י"ב חודש, ראוי ומחוייב שיאמר קדיש כל י"ב חודש.⁹ וכן במי שאבד עצמו לדעת שיאמר עליו קדיש כל י"ב חודש כנזכר לעיל סימן יב' אות ז' ע"ש.

ו. ודוקא מן הקדישים שאומרים היתומים או משאר הקדישים שאומרים בתפלה לנשמת המתים מפסיק. אבל בשאר הקדישים שאחר לימוד התורה שבעל פה או לאחר לימוד התהלים אין צריך להפסיק מהם.¹⁰ ויש נוהגים דלענין קדיש אין קפידא לאומרו כל השנה, ואין חוששים לכל הנ"ל. אבל מפסיקים מספר ימים מסוף השנה שאין מתפללים בהם בצבור. (רצונו לומר להיות שליח צבור).¹¹

(ד) עין בסימן י' אות ג', ובסימן יג' אות ח'.

(ה) משה אפרים שע"ד ובאלף המגן שם סק"א.

(ו) פתחי תשובה שם סק"ט ושם בקצור שו"ע.

(ז) בן איש חי שם. הכה"ח שם אות כה'.

(ח) הרב ברית כהונה יו"ד מערכת פ' יד'. ומהרח"ך ז"ל בזכרי כהונה מע"ק בסוף אות ז' העתיק את דברי הגאון רבנו יוסף חיים ז"ל הנ"ל בהערה ז' ולא העיר על זה ממנהגם שאין קפידא לומר קדיש כל השנה. והרב דברי יעקב ז"ל מע"ק אות ב' כתב כאשר נשלם שנה ראשונה של פטירת מרת אמי זלה"ה אמרתי עליה קדיש כל י"ב חודש ולא חוששני

ז. ויש שכתבו לאחר שאין תועלת הקדיש להציל נפש המת מגיהנם בלבד אלא אף גם זאת דגורם לו לעלות במעלות אל המנוחה ואל הנחלה, הנה כי כן ראוי לאיש הירא ורך הלבב לצוות את בניו שישתדלו לומר איזה קדיש בכל יום תמיד כל הימים. כי מי זה ערב אל לבו שלא יהא נדון לאחר י"ב חודש, בפרט בדור יתום כזה, ונהי שאמרו חכמינו ז"ל משפט רשעים בגיהנם י"ב חודש, כבר גילה מהרח"ו ז"ל שזהו לאחר שסובל כמה שנים עונשים קשים ומרים חוץ לגיהנם. וגם שי"ב חודש הוא משפט קשה ואחר כך הוא יותר קל. ועל כן למיחש בעי"ט. גם לפי דבר האריז"ל הנאמרים באמת שמועיל נמי לעלוי נפש הוריו וגבוה מעל גבוה. והבן ראוי להשתדל לקנות (לפי מנהגם למכור אמירת הקדיש) קדיש הודו של קודם התפלה או קדיש של המשנה שלאחר התפלה לאומרו בכל יום לעלוי נשמת הוריו תמיד כל הימים כמו שנוהגים רבים מיראי ה' ובוז קיים מכבדו במותו. ובגלל הדבר הזה יאריך ימים ושנות חיים.

לסברת הפשטנים שאומרים דמחזיקו ח"ו לרשע דהוי משפט רשעים בגיהנם י"ב חודש, יען כיון שהקדיש מועיל להעלות הנשמה לפי דברי האריז"ל אם כן טפי עדיף מה דטבא ליה עבידנא ליה, ולא חששתי לדברי ההמון. דההמון במקום הזה אין מי שיעלה על דעתו שיאמר כדברים האלה. גם בלאוי הכי, גם לדברי הפשטנים במקומנו לית כאן שום איסור ולא שום זילותא, יען דנוהגים גם מי שאביו ואמו בחיים אומרים קדיש וכן כתב השבו"י עכ"ל.

(ט) וכתוב בספר חסידים (סימן מו') מעשה באחד שמת ולאחר יב' חודש נגלה בחלום לאחד מקרוביו אמר ליה בכל יום דנין אותי על שלא הייתי מדקדק לברך ברכת המוציא וברכת הפירות וברכת המזון בכונת הלב. ושאל לו והלא אין משפט רשעים בגיהנם אלא י"ב חודש. אמר לו אין דנין אותי מפרענות חזקים כמו בי"ב חודש הראשונים עכ"ל. (אלף המגן שבמטה אפרים קדיש יתום שער ד').

(י) הרב כה"ח סי' נ"ו אות י"ט. ועיין לעיל סימן י"א אות ט"ו מה שכתבתי מהרב פלא יועץ עש"ב. ועיין מ"ש לעיל סימן ז' אות ו'. ומה שכתב עוד הכה"ח שם באמירת הקדיש כתקונו.

ח. יום השנה. באזכרת השנה שבכל שנה ושנה, נוהגים כשאירע יום פטירת אביו או אמו באמצע השבוע מתחיל לומר קדיש מערבית של שבת שלפני אותו שבוע עד סוף מנחה של יום הפטירה. ואם חל יום הפטירה ביום השבת מתחילים מערבית של שבת הקודם, ואומרים כל השבוע עד סוף השבת השנייה שהיא יום הפטירה^א.

ט. ובקריאת מפטיר, גם כן נוהגים בשבת שלפני אותו השבוע שאירע בו יום פטירת אביו או אמו. ואם חל יום

(יא) הטעם שמתחילים מיום השבת אמרו רז"ל כל שנים עשר חודש נשמתם עולה ויורדת, לאחר י"ב חודש עולה ואינה יורדת. ובשבוע אחרון של י"ב חודש אע"פ שאדם נפטר באמצע השבוע בימי החול ואז הוא תשולם הי"ב חודש עם כל זה בשבת שלפני אותה השבוע אז עולה ואינה יורדת אע"פ שעדיין חסרים כמה ימים מהשבוע לתשולם הי"ב חודש. לפי שביום השבת כל הנשמות עולות בגן עדן העליון כגודע אפילו בתוך הי"ב חודש, וכיון שעולה שוב לא יורדת בשביל אותם השלשה או ארבעה ימים החסרים מחשבון הי"ב חודש. ועוד כתבו שאחר פטירת האדם נשמתו תמיד עולה ממדרגה למדרגה אפילו לאחר כמה שנים, ואם כן אפשר שבאותה שנה ביום שנפטר בו אביו יש לו עלייה למדרגה יותר עליונה, ועל כן מתחילים לומר קדיש מערבית של שבת שהוא זמן עליית הנשמות לגן עדן העליון. א' כדי שיהיה לו סיוע לעלות. ב' כדי שישאר במדרגה היותר עליונה הראויה לו לעלות ביום פטירתו ולא ירד בשביל ג' או ד' ימים. (ועיין לעיל בסימן יג' אות ח' ע"ש). ויש מי שכתב טעם שמתחילים בשבת שקודם הפטירה, כי פרידת הנשמה בגוף הוא ביום המיתה. אבל פרידת הנשמה היתירה היא בשבת אחרונה לחייו, שהנשמה היתירה יוצאת ממנו בשבת ואינה חוזרת ולכן בשבת גם כן היא פקידת השנה לנשמה היתירה (עיין המק"ח פק רצ"ג או"ב). וראיתי אנשים שנוהגים להתחיל ממנחה של ערב שבת – לפני ערבית של שבת – שלפני אותו שבוע ואומרים שכך נהגו. (אמנם הרב ברית כהונה ז"ל ביו"ד מע"פ או י"א כתב ביום השבת הקודמת ולא הזכיר מנחה של ערב שבת ע"ש). הכה"ח סימן נ"ה אות כ"ג, בן איש חי ויחי אות י"ד, ועיין להרב יחזה דעת חלק ה ביו"ד סימן נ"ט.

הפטירה בשבת, אם יכול לקרוא ההפטרה בשתי השבתות הנה מה טוב לעשות נחת רוח לנשמת הוריו. ואם אי אפשר לו בכך, יש נוהגים להפטיר בשבת הקודם. ויש נוהגים בשבת יום הפטירה. ומנהג זה מסתבר וזו דרך הישרה, ונכון הוא שהעיקר הוא יום הפטירה².

י. יש להעדיף עליית מפטיר שיש בה תועלת ונחת רוח לנפטר יותר מעליית משלים, אפילו כשאין קדיש למפטיר, וכל שכן אם היא מפטיר בקרבנות המוספים, וכל שכן אם הוא מפטיר דפרשת זכור ופרה דיש אומרים שהם דאורייתא³.

יא. קביעת יום השנה: לענין קדיש או אזכרות שנהגו לעשות – הוא בו ביום שנפטר. כגון אם נפטר ביו"ד שבט תהיה גם כן פקידת השנה ביום הנזכר יו"ד בשבט. והולכים אחר יום הפטירה ולא אחר יום הקבורה. זולת בשנה הראשונה שאם יום הקבורה מרוחק מיום המיתה שלשה או ארבעה ימים או יותר אז בשנה הראשונה הולכים אחר הקבורה – כדי שיעשו ביום תשלום י"ב חודש שמונים אותו מיום הקבורה – ובשאר השנים הולכים אחר יום המיתה. וכן לגבי התענית שנהגו ביום שמת אביו או אמו⁴.

(יב) הגרע"י ביחזה דעת הנ"ל. ועיין להרב יבורך גבר מע"י או"ג. ובזכרי כהונה מע"ק אות ח' דסבירא ליה דשבת קודם הוא העיקר ע"ש. ועיין במק"ח סי' רצ"ג באות א' וב'.

(יג) בן איש חי שנה שנייה פרשת תולדות אות כ"א. ועיין להרב עובדיה יוסף ביחזה דעת הנ"ל. ולעיל בנספח שבסוף סימן יג הערה יא כתבנו שם דברי הרב ברית כהונה דנראה דמפטיר וקדיש דיניהם שוים.

(יד) הבי"ע או"ד. הבירכ"ה מע"פ אות יג' וטוב' ובד"ה וכן הנני לבאר. הרב זכרי כהונה מערכת ה' אות ז', מטה אפריים או"ה.

יב. אם השנה הראשונה מעוברת נוהגים לעשות האזכרה והלימוד בחודש שנים עשר לתשלום י"ב חודש, ובחודש השלשה עשר ליום השנה, ושל יום השנה עושים ביום המיתה אפילו שנקבר לאחר ג' או ד' ימים, כי כבר עברו י"ב חודש¹⁰.

יג. ואם נפטר בשנה מעוברת באדר ראשון עושים האזכרה של כל שנה מעוברת באדר ראשון. ואם נפטר באדר שני עושים באדר שני. ובשנה שאינה מעוברת עושים באדר. ואם נפטר בשנה פשוטה באדר, באזכרת יום השנה בשנה מעוברת הספרדים עושים באדר שני והאשכנזים עושים באדר ראשון. ויש מחמירים לעשות בשניהם¹⁰.

יד. ואם חל יום השנה בשבת או ביום טוב יש אומרים שצריך לדחות את הלימוד ליום ראשון. ויש אומרים שעדיף טפי להקדים את הלימוד. וסברה השנייה עיקר יותר למעשה. וכן פשט המנהג להקדים לפני השבת¹¹. ולא כן מנהגנו, אלא שעושים הלימוד והקדישים ביום השבת. רק מי שרוצה לעשות דרשות בשלושים או בחודש הי"א או שמביא אנשים שלומדים בלילה, או שיש קרובים שגרים מחוץ לעיר ובאים לאזכרה ולא יכולים לעשות השבת מחוץ לביתם אז נוהגים להקדים לליל ששי¹¹.

(טו) (טז) עיין מרן בש"ע או"ח סימן תקס"ח סעיף ז' ובהגה שם בענין יום התענית על אביו ואמו וה"ה לענין אמירת קדיש וברכו ושאר עניני האזכרה וע"ש בכה"ח באותיות ע"ז ע"ז ע"ח.

(יז) הרב ילקוט יוסף הלכות אבלות אות ט'. וזה מהמנהג הוא מנהג ירושלים עיין לשהד"ח באסיפת דינים מערכת אבילות אות צ"ז, ולהרב נתיבי עם סימן תקס"ח ס"ט.

(יח) עיין למהרכ"ץ בספר נפש חיה מערכת יו"ד אות יו"ד ולהרב המגיה שם. ועיין בהערה יט'.

טו. אפילו אם אביו צדיק וחסיד ומפורסם צריך בנו לעשות כל הסדר שעושים ביום האזכרה, דאיכא עלוי הנשמה, ועוד כמה טעמים: א. דאין אדם צדיק בארץ וכו', ב. דהקב"ה מדקדק עם סביביו כחוט השערה. ג. משום דאיתרע מזליה^{טו}.

טז. מי שאינו יודע יום שמת בו אביו ואמו, יברור לו יום מיוחד. ואם יודע באיזה חודש אבל אינו יודע באיזה יום, לפי מה שכתבו משם האריז"ל שהקדיש מועיל להעלותו ממדרגה למדרגה יש לעשות ביום ראשון לחודש, דכשיבא יום האזכרה הרי כבר עשה הכנה לעלוי ומועיל לו, אבל אם יעשה בסוף החודש אפשר שכבר עבר, ואינו דומה לעושה מקודם, ותמיד יש להקדים ולא לאחר. ואם יודע באיזה חודש רק שלא ברור לו הזמן בדיוק אם ביום כ"א או כ"ג, לפי מנהגנו שעושים ביום השבת או יעשה ביום השבת שלאותו שבוע כי אין הפרש בין יום השבת ליום הפקידה^{טז}. ולענין הקדיש אם אפשר יאמר בכל הימים שמסתפק בהם^{טז}.

(יט) עיין בשדה חמד באסיפת דינים מערכת א' אות צה', ועיין באלף המגן בשמט"א קדיש יתום שע"ג.

(כ) עיין להרב כף החיים שם אות עח' ולהרב מקו"ח פרק רצ"ג אות יב'. והרב שואל ונשאל חלק ג' יו"ד סימן שפ"ה נשאל מהרה"ג רבי חומאני עלוש וצ"ל אודות האזכרה של אחיו המנוח שאין ברור הזמן בדיוק. והשיב לו בפירוש, שיעשה סדר הלימוד ביום שבת קודש כי כן הרה"ג הר"ן ביתאן וצ"ל היה נוהג לכתחילה ביום שבת קודש גם במקום שאין ספק – לעשות סדר הלימוד ביום שב"ק של אותו השבוע כי אין הפרש בין יום השבת ליום הפקידה. וכן רבים נוהגים כן. ובנדון דידן שהוא מסופק ראוי לסמוך על זה. ונכדו הרב המגיה שם העיד על הרב המחבר שכן היה נוהג דבשבוע שיש לו יארצייט' היה עושה ביום שבת קודש ע"ש. ואל תתמה על הרה"ג מוהר"ח ע"ל שלא היה ברור לו הזמן בדיוק כי אחיו ז"ל נפלה עליו מפולת ר"ל בימי המלחמה וזה היה ביום ג' ביג' בשבט ולא היה ספק להעלותו מתחת המפולת עד יום שישי בין השמשות ולכן לא היה ברור לו הזמן בדיוק אם נפטר בשעת המפולת או לאחר יום או יומים שנשאר בלי טפול. ועיין בספרו אני חומה בדרוש ז' ע"ש.

(כא) עיין להרב כף החיים סימן תקס"ח אות פג' ופה'.

סימן טז

נוסח הקדיש ופירושו.

יתגדל ויתקדש שמייה רבא. בעלמא די ברא כרעותיה
וימליך מלכותיה ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה.

א. שנוי נוסחאות וגרסאות.

יתגדל ויתקדש. ה"דלתין" (אות ד') בפתח ודגושין. ויש אומרים
בציר'ה כלשון הכתוב (ישעיה י' ט"ו. דניאל י"א ל"ו)^א.
ובסדורנו הדלתין דגושים ובפתח וכן אנו נוהגים לומר^ב.
שמייה. מלא יו'ד ומפיק ה'א, כי כן כל כינוי נסתר בעברית
בלשון תרגום מלא יו'ד ומפיק הא – "ואמרו לי מה שמו"
(שמות ג' יג') תרגם "וימרון לי מה שמייה." "יהי שמו לעולם"
(תהלים ע' ב') תרגם "יהא שמייה מדכר לעלם". ויש גורסים
שמה בלי יוד לפי ארמית שבדניאל (ב' כ') וכן גורסין בתרגום
הפסוקים הנזכרים^ג.
רבא. יש גורסין רבא (באלף) ויש גורסין רבה (בהא). ובלשון
תרגום נמצא גם בא' וגם בה^ד.

(א) וראיתי בסדור צלותא דאברהם בפירוש עמק ברכה (כעת הספר
אמ"א) הדלתין בפתח ודגושין כי פירושו יתגדל ויתקדש בפי בריותיו.
ומי שאומר בצירה אינו אלא טועה, כי שם (בפסוקים הנ"ל) פירושו
יתגדל מעצמו. ולפי פירוש שמייה רבא שם י'ה רבא (ראה בסמוך
בפירוש) יש לו לומר יתגדל ויתקדש בצירה. ועיין בסמוך ונראה הערה
ב:

(ב) ועיין לקמן בסימן יח' גבי ישתבח וכו' בשם הרב שי למורא לקיים
מנהג אבותינו עש"ב.

(ג) עיין לקמן בסימן יח' גבי יהי שמייה רבא מ"ש שם בס"ד באורך.
(ד) ובשער הכוונות כתוב: יתגדל ויתקדש שמייה רבא, סופי תיבות
שלו. רבא אותיות באר ע"ש. ובסמוך בפירוש כתבתי רבא בהפוך ברא
ע"ש. מכל זה משתמע שהגירסא הנכונה היא רבא באלף ולא בה'
ודו"ק.

בעלמא די ברא. יש גורסין דברא תיבה אחת ולא בשתי תיבות. ולפי רבנו האריז"ל צ"ל די ברא בשתי תיבות מחולקות^ה וכן הוא בסדורנו.

כרעותיה. יש קוראים כרעותיה בכף רפויה. ויש קוראים כרעותיה בכף דגושה. ועיין בסמוך באות ג' בביאורים ובפירושים שם מוסבר טעמם של אלו ושל אלו ע"ש.

וימליך מלכותיה... משיחיה. בסדור האשכנזים אין כל זה רק "וימליך מלכותיה בחייכון וכו'" כי באמירת וימליך מלכותיה ממילא היא ביאת המשיח. ובסדור רבנו סעדיה גאון: וימליך מלכותיה ויצמח פורקניה (ולא גריס ויקרב משיחיה). ובאבודרהם: ויצמח פורקניה ויבע קץ משיחיה וישכלל היכליה. ובהרמב"ם: ויקרב משיחיה ויפרוק עמיה. ובשבת יש נוהגים להוסיף כל זה ואומרים: ויבע קץ משיחיה וישכלל היכליה ויפרוק עמיה^ה. ובשם רבנו האריז"ל כתבו: שתי

(ה) עיין בסמוך ונראה, שהובאו דברי רבנו האריז"ל ולעיל בסימן ב' הובאו באורך בהערה שם.

(ו) עיין להרב ערוה"ש סימן נו' או"ב.

(ז) ויבע רצונו לומר ויחיש ביאת הגואל. – "וחש עתידות למו" (דברים לב) מתרגימנן "ויבע". וישכלל היכליה, פירוש ויבנה היכלו ע"ש עזרא ח' לשכללא היכלא שם.

(ח) כן ראיתי בסדור חס"ל. אה"ב בשו"ת דברי חכמים חלק או"ח סימן סא' כתב: "ורציית כאן להביא לתועלת המעיין טעם לאמירת ויפרוק עמיה בקהילתנו כת' ע"ח (תכלאל ח"א דכ"ט ע"ב) וז"ל וטעם הדבר דאע"פ שיעמוד אחד מבית דוד וילחם מלחמת ה', הנה אם לא ינצח כל האומות שסביביו ויבנה בית המקדש ויקבץ נדחי ישראל, הנה זה המשיח אינו אותו שהבטיחה עליו התורה וכו' נמצא לפי זה דתיבת ויפרוק עמיה היא העקר בביאת המשיח ועוד כל האומרו כאלו קיים חמשה חומשי תורה. כיצד, בעלמא וכו' כנגד ספר בראשית. וימליך מלכותיה כנגד ספר שמות. ויצמח פורקניה כנגד ספר ויקרא. ויקרב משיחיה כנגד ס' במדבר. ויפרוק עמיה כנגד ספר דברים וכו' עש"ב. ולכך אין לבטל שום מנהג. "עכ"ל.

פעמים יד', אחת דאותיות ואחת דתיבות, ובמלת די ברא תרמוז יד אחרת, ולכן צ"ל די ברא בשתי תיבות מחולקות, ואלו היד' צריכים לחלקם לשתיים: תחילה ד' יתגדל ויתקדש שמיה רבא (וכאן עונים אמן) ואחר כך עשרה מן בעלמא עד משיחיה (ועונים אמן)^ט. וכן הוא בסדורנו.

ב. סמוכין, מלשון המקרא או מלשון חז"ל.

יתגדל ויתקדש. הוסד ע"ש הכתוב במלחמת גוג ומגוג (יחזקאל לח) "והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה'"^ק.

פתיחת הקדיש – יתגדל ויתקדש – נזכר בסוף תנא דבי אליהו זוטא: כיון שמסיים ההגדא עומד זרובבל בן שאלתיאל על רגליו ואומר: יתגדל ויתקדש וכו' ע"ש^ק. וכן נזכר בזהר

(ט) עיין לעיל בסימן ב' בהערה ה' הובאו דברי רבנו האריז"ל באורך ע"ש. ומ"ש עשרה מן בעלמא עד משיחיה היינו "בעלמא די ברא כרעותיה וימליך מלכותיה ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה". וכן בסדורנו.

(י) כתב אבודרהם ז"ל בסדר תפלות של חול בשער השני "ויש לך לדעת כי לשון התפלה הוא מיוסד על לשון מקרא (ולכן תמצא כתוב בפירוש הזה על כל מלה ומלה פסוק כמוה או מענינה) ומלות מועטים יש שלא נמצא להם יסוד במקרא (ולכן אביא) להם יסוד מהגמרא". והבאתי דבריו לעיל בסימן א' בהערה כ' ע"ש.

(יא) ועיין לעיל בריש סימן א' מקור תקנת הקדיש וברישי סימן ב' וכתב רש"י ז"ל בספר פרדס הגדול בסימן ה' ואל תתמה למה אינו אומר יתגדל ויתקדש ויתודע כדכתיב בקרא "והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי" לפי שעל הגידול יהיה הקידוש ומתוכם יהיה הידיעה וגידול וקידוש שני דברים הם והידיעה יהיה מתוכם והפסוק שהזכירו כך רוצה לומר אגדל אקדש כדי שיוודע לעיני העמים תדע שהרי פסוק אחד אומר והתגדלתי והתקדשתי לעיני בני ישראל ואין אומר ונודעתי אלמא הידיעה יבוא מגידול וקידוש. אי נמי מהאי קרא "והתגדלתי והתקדשתי לעיני בני ישראל" שאינו מזכיר ונודעתי ע"ש.

הקדוש בפרשת משפטים^י. אנו מתפללים ומקדשים בבתי כנסיות... ואומרים יתגדל ויתקדש וכו' שמיא רבא מברך. ובירושלמי (ברכות פ"ט): ר"י בר יחזקאל אמר אבא הוה מברך על ירידת גשמים "יתגדל ויתקדש ויתרומם שמך מלכנו על כל טיפה וטיפה וכו'". וכן בתפילה שנהגו לומר בהוצאת ספר תורה: על הכל יתגדל ויתקדש וכו'^י.

וימליך מלכותיה. על דרך הכתוב (עובדיה א') "והיתה לה' המלוכה". וכתוב "והיה ה' למלך על כל הארץ"^{טו}.

ויצמח פורקניה. תרגום מצמח ישועה. וכתוב (יחזקאל כט) "ביום ההוא אצמח קרן לבית ישראל", ותרגומו "אייתי פורקן לבית ישראל". וכתוב (ירמיהו לג) "ביום ההוא אצמח לדוד צמח צדקה". ותרגומו "אקים לדוד משיח צדקה"^{טז}.

ג. פירושים ובאורים.

יתגדל ויתקדש. אמרו חכמינו ז"ל, כשהקב"ה מתנקם ברשעים, שמו מתגדל ומתכבד, וכן הוא אומר (יחזקאל לח) "ונשפטתי אותו וגו'" – ואחר כך – "והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי וכו'". ואומר (תהלים ו) "נודע ה' משפט עשה"^י,

(יב) ולעיל בסימן י' אות ב' הובא המדרש באורך ע"ש.

(יג) דברי הזוה"ק הובאו לעיל בסימן א' אות ג' באורך ובתרגום עברית. וכן הובא להפר"ח בסימן נ"ו ע"ש.

(יד) לקמן בסמוך בביאורים ופירושים של בעלמא די ברא כרעותיה הובאה שם התפלה הנזכרת שאומרים בהוצאת ספר התורה. ועיין מ"ש שם בס"ד בהערות עש"ב.

(טו) עיין לקמן בפירושים וביאורים. ועיין בהערה יז.

(טז) אבודרהם, שי למורא.

(יז) עיין: רש"י ז"ל שמות יד' על פסוק ואכבדה בפרעה. ויקרא רבה ריש פרשת קדושים תנחומא שם ובפרשת תצוה אות י', ע"ש. ובאבודרהם בתחילת הקדיש כתב והתגדלתי וכו' האמור במלחמת גוג ומגוג שאז יתגדל שמו של הקב"ה כמו שנאמר (עובדיה א) "ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו וכו'", וכתוב בתריה (זכריה יד) "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד".

וכן השבח הגדול הזה הוא בקשה להעביר הרשעה מקרב הארץ, וכשהקב"ה עושה דין ברשעים שמו יתגדל בעולמו, וכמו שאומרים בתפילת על הנסים בחנוכה: לך עשית שם גדול וקדוש בעולמך, ואז יתוקן העולם במלכות שדי, וימליך מלכותיה. כהא דמצלינן בראש השנה וביום הכיפורים "כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ – ותמלוך אתה הוא" וכו'¹. יתגדל ויתקדש שמייה. כי שלימות האמונה הוא להאמין אשר הנהגת העולם מונהגת מאת ה' עצמו עד שמתואר, כביכול, בתואר גדול. ולהאמין בו כן אשר עצמותו יתברך קדוש ומובדל ונעלם מכל חי, זהו שאנו אומרים יתגדל ויתקדש שמייה, שיכירו הכל אשר שמו גדול מצד הנהגתו וקדוש מצד עצמותו².

שמייה רבא. פירושו בעברית שמו הגדול, וזה פירוש העיקרי³. וביחזקאל (לו, כג) כתיב: "וקדשתי את שמי הגדול", ותרגומו "ואקדש ית שמי רבא". ויש מפרשים: שמייה רבא – שם י'ה רבא. שאנו מתפללים על שם י'ה שאינו שלם שיתגדל ושיחזור להיות שלם, וזה לעת הגאולה, שיתנקם בעמלק שהוא מזרעו של עשו. וכפי שנאמר (שמות יז) "כי יד על כס יה", ה' לא נאמר כי אם י'ה, וכסא לא נאמר כי אם כס, שנשבע ה' בימינו ובכסאו שלא יהיו שלימים עד שימחה שמו של עמלק. אבל לאחר שיתנקם בו יהיה ה' שלם וגם הכסא שלם, שנאמר (תהלים ט) "האויב תמו חרבות לנצח וכו'" וכתיב בתריה "וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו". הרי ה' שלם וכסאו שלם. ולזה רמז הכתוב (תהלים קלב) "אוה למושב לו". א' להשלים הכסא, ואותיות ו'ה

(יח) עיון תפלה.

(יט) דובר שלום, ועיין בשער בת רבים בפ' בראשית בפירושו הכתוב והתגדלתי והתקדשתי.

(כ) תוספות ברכות ג', הטור ובית יוסף סימן נ"ו. ואבודרהם.

להשלים שם ה'כא. ואם תאמר איך יאמר לחצי השם רבא, יש לומר מפני שאין לומר מיעוט כלפי מעלה כי אם רבוי, שנאמר (במדבר יא) "ואצלתי מן הרוח אשר עליך". ומתרגמינן "וארבי מן רוחא דעלך"כב.

ויש שכתבו בנסח אחר שיתגדל ויתקדש שם י'ה ויהיה רבא, גדול ושלם, וזה על ידי שיתחברו לו אותיות ו' והה' השנייה וע"י כך יהיה שם ה' שלם. ולכן יש י"א אותיות בשתי תיבות אלה – יתגדל ויתקדש, להורות על שתי אות ו' ואות ה' שהם בגי' י"א שיעלו עם ב' אותיות י'ה ויתחברו ויהיה שם אחד גדול ושלם ע"ככג.

ויש מפרשים: שמיה – שם י'ה, רבא – אותיות ברא (בהפוך אתוון), כלומר בשם י'ה ברא העולם, כדכתיב (ישעיה כו) "כי ביה ה' צור עולמים"כד.

(כא) עיין מה שכתבתי בס"ד בסה"ק יהלל פי הנכלל בספר ישיר משה במזמור ט'.

(כב) אבודרהם וע"ש משל על זה באורך.

(כג) ערוה"ש השל"ץ דפ"ב, בן איש חי. ועיין בהערה הבאה ולקמן בסמוך בפירוש יהי שמיה רבא ובהערות שם.

(כד) כל בו, עצי"י בשם א"ר. והנה ראיתי בספר הילקוטים (שבספר שער הפסוקים) להאר"י ז"ל על פסוק זה "כי ביה ה' צור עולמים". דע כי שם הוי"ה עיקרו ב' אותיות י'ה דאלפי"ן שבשם והן בחינת אצילות בריאה והן העיקר, כי השאר הם תולדות ובנים שלהם וזה רמזו כי באותיות י'ה כלול כל השם כי יו"ד ה'א גימטריא כ'ז כמנין הוי"ה וז"ש כי ביה ה' עכ"ל. ואי לא מסתפינא יש לישב בזה מה שכתב אבודרהם ז"ל (הובא לעיל בסמוך בשמיה רבא) ואם תאמר איך יאמר לחצי השם רבא ע"ש, ולפי האמור יש לומר אם אפשר כי שם י'ה הם העיקר והשאר תולדות ובנים ובו כלול כל השם כנזכר ולכן נאמר גם עליו רבא, והדברים נסתרים הם ואם שגיתי ה' יכפר בעדי. והנה בעיקר פירוש שמיה רבא, עיין לעיל בסימן א' או"ג מה שכתבתי מהזהר הקדוש, והדברים הם עמוקים, אמנם ממשוטים של דברים נראה שמפרש שמיה רבא על שם אלהים עש"ב. ועתה זכיתי בספר כף החיים (פאלאג'י) ז"ל ושם בסימן י"ג אות כ"ב שהזכיר שם אלהים בשמיה רבא עש"ב. וא"ש הי"ב.

בעלמא די ברא כרעותיה. תרגומו בעברית בעולם שברא כרצונו. ושני פירושים בזה: א. יתכן לומר מלת כרעותיה נמשך למאמר יתגדל ויתקדש, כלומר יתגדל ויתקדש כרצונו בעולם שברא^כ. ב. ואפשר לומר שמלת כרעותיה נמשך למאמר די ברא, פירוש יתגדל ויתקדש בעולם שברא כרצונו. שבריאת העולם היתה כרצונו וחפצו וכמו שכתוב (תהלים קלח) "כל אשר חפץ עשה". ועל דרך שפירשו בבקשת אדון עולם "לעת נעשה כחפצו כל" פירוש כחפצו ברא העולם, הוא חפץ ויהי, וכדכתיב (איוב כג) "והוא באחד מי ישיבנו ונפשו אותה ויעש". וזהו בעלמא די ברא כרעותיה, כחפצו ורצונו. ורבינו בחיי כתב (בפרשת בראשית) "ויאמר אלהים", מלת אמירה היא החפץ ומה תאמר נפשך ומה תרצה ומה תחפוץ ע"ש^כ. ויש מי שפירש

(כה) הרב דובר שלום (שבסדור אוצר התפלות), וערוך השולחן (בסימן נו או"ב) כתב בעלמא די ברא כרעותיה ויש אומרים דכרעותיה קאי על יתגדל ויתקדש שזה יהיה כרצונו ולא קאי א—"די ברא" וראיה לפירוש זה מנסח על הכל יתגדל ויתקדש שאומרים בשבת וי"ט בהוצאת ספר תורה שאומרים שם כרצונו וכרצון כל יריאיו וקאי על יתגדל ויתקדש וה"נ כן הוא ע"ש. וכזה כתב הרב ברוך שאמר ז"ל (בנסח הקדיש בישתבח) ע"ש שהאריך בזה. (אה"ב מקור דברים אלו הם בדברי הגר"א המופיעים בדפוס השו"ע אורח חיים סוף חלק א', תחת הכותרת "דיוקים בנוסחי התפילה והברכות מהגאון ר"א ז"ל" וע"פ דבריו שם כרעותיה קאי על יתגדל וצ"ל כרעותיה בכף דגושה. ועיין מה שכתב אבא זצ"ל בהמשך הדברים כאן) והרב שי למורא (בשחרית של כפור) הביא עוד דוגמא לזה מקדיש על ישראל שאומרים די באתרא הדין וכו' שתיבות די באתרא הדין אינם חוזרים לאורייתא קדישתא אלא לכל ישראל, ורצונו לומר ישראל ורבנן שבמקום זה ובכל מקום מקום. ושם בערבית של ר"ה כתב ולפ"ד הוא הפירוש הנכון ע"ש. ועיין מה שכתבתי בס"ד בהערה ל"א ע"ש.

(כו) כן גלענ"ד, ועיין בעיין תפלה (בסדור אוצר התפלות) בפירוש אדון עולם. ואם אפשר יש לומר רמז, הנה התוספות בחגיגה ד"ה מסוף (דף יב ע"א) כתבו "מסוף העולם ועד סופו מהלך ת"ק שנה שנאמר שדי:

—כרצונו— כדברי חכמים ז"ל שברא הקב"ה עולמות והעבירן אמר דין לא הניין לי, ודין הניין לי. וזהו ברא כרעותיה שאמר דין הניין לי ורצוני בהן^{כו}.

ויש מפרשים: בעלמא די ברא כרעותיה, בעולם שברא כרצונו, לפי כשברא את העולם הזה לא היה שם עדין עם מי לימלך, כי עדין לא נבראו המלאכים עד יום שני. אבל כשרצה לברוא את האדם נמלך עם המלאכים, שנאמר (בראשית א) "ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו וכו'", ואמרו רבותינו שנמלך עם פמליא של מעלה^{כז}.

שאמר די לעולמו שלא להרחיב יותר וכו', ונפקא מן שם שדי, בשדי יש אותיות שי'ן דל'ת יו"ד, קח י'ן ל'ת ו'ד הנעלם מן שדי ויעלה ת"ק עכ"ל. (אה"ב אתיות י"ג, ל"ת ו"ד הם מילוי האותיות שין, דלת, יוד, והם בגימטריה עולים ת"ק) ולעיל בסימן ב' בהערה י' כתבתי בשם האר"י ז"ל בשער הכוונות יתקדש בה (במילה "יתקדש") שדי ת"ק עש"ב (קחנו משם). ובפירוש שמיה רבא לעיל כתבתי פירוש שם י"ה ברא ע"ש. וזהו ויתקדש שמיה רבא, ויתקדש רומז לשם שדי שאמר לעולמו די עד ת"ק שנה כנוצר, שמיה רבא שם יה שברא בו העולם כנוצר, בעלמא די ברא כרעותיה שברא כרצונו עד מהלך ת"ק שנה ואמר די כרצונו, בכל מהלך העולם שברא כרצונו יתקדש שמו ודו"ק. וא"ש הי"ב.

(כו) הרב דובר שלום הנ"ל.

(כח) נראה דר"ל שברא העולם כרצונו הוא הבלעדי ולא נמלך עם אף אחד, והיינו ביום ראשון לפני שנבראו המלאכים. וכן ראיתי להרב ברוך שאמר שכתב כזה די ברא כרעותיה כלומר ביום ראשון, אבל בבריאות בימים הבאים נתיישב במלאכים עש"ב. והנה (בסנהדרין לח ע"ב) איתא, אר"י א"ר בשעה שהקב"ה בקש לברוא את האדם ברא כת של מלה"ש, אמר להם רצונכם נעשה אדם, אמרו לפניו רבוננו של עולם, מה מעשיו, אמר להם כך וכך, אמרו לפניו מה אנוש כי תזכרנו וכו', הושיט אצבעו וכו' ושרפם. וכן כת שנייה. כת שלישית אמרו לפניו, ראשונים שאמרו לפניך מה הועילו. כל העולם שלך היא כל מה שאתה רוצה בעולמך עשה ע"ש. לפי זה אפ"ל בעלמא די ברא כרעותיה, כרצונו וחפצו, ומה שרצה בעולמו עשה גם בבריאת האדם, וכמו שאמרו לפניו כת השלישית כל מה שאתה רוצה בעולמך עשה, וזהו כרעותיה.

ועוד פירשו: בעלמא די ברא כרעותיה, בעולם הזה שברא לפי עומק רצונו הוא ולא כפי רצון האדם. דרכי ה' נסתרים הם, והעולם מלא פלאות ופליאות, עד שקטני אמונה וקצרי השגה מערערים אחרי מדותיו יתברך, וביחוד בזמן מקרה אבילות – רח"ל – נשגבה בינת אדם מהבין את זאת. לכן אנו מתפללים: יתגדל... בעלמא די ברא כרעותיה, ויכירו וידעו כל יושבי תבל כי הכול עשה יפה בעתו^{כט}. ומה שמזכירים בריאת העולם בקדיש אפשר לומר כי תכלית הבריאה לא היתה לצורך הנבראים, אלא לצורך גבוה מעל גבוה, להוציא מן הכח אל הפועל גודל כבוד מלכותו, ממשלתו וגבורתו, ולו יקר תפארת גדולתו, הגדול הגבור והנורא, זו היתה תכלית רצון הבורא יתברך בבריאת עולמו בכללותו כל הנמצאים והנבראים, היצורים והנעשים. ואם לא היה מוציא פעלותיו לידי פועל ומעשה, לא היה כביכול נקרא שלם. לא בפעולותיו, לא בשמותיו ולא בכינוייו. כי הנה השם הגדול בן ד' אותיות הו"ה ב"ה נקרא כן על הוראת הווייתו הנצחית, היה הוה ויהיה – טרם הבריאה ובזמן קיום הבריאה ואחרי התהפכות אל מה שהיה – וכן שם אדנות נקרא כן על הוראת היות לו לעבדים והוא אדון עליהם. ואם לא נבראו העולמות וכל אשר בהן, לא תוכל להראות אמיתת הוראת הווייתו יתברך הנצחית, עבר עתיד והוה, ולא נקרא בשם הו"ה. וכן לא יקרא בשם אדון כי לא היה לו נבראים עבדים. ועל דרך זה בשאר השמות כולם וכן בכינויים. ועל כוונה זו אנו אומרים: יתגדל... בעלמא די ברא כרעותיה, כלומר שיתגדל שמו יתברך, וזה ודאי על ידי מלחמות ה' יתברך ה' כגבור יצא וכו' על אויביו יתגבר בעלמא די ברא כרעותיה, שזה היתה כוונתו יתברך בעולם שברא כחפצו ורצונו להוציא אל הפועל כוחותיו וגבורותיו ונוראותיו^ל.

(כט) עיין להגשר החיים בפרק ל' ט"ז ובהערה שם באורך.

(ל) הרב שלמי צבור בדף פ"ב בפירוש הקדיש עש"ב. ולקמן בסימן י"ט גבי ישתבח ויתפאר וכו' כתבתי טעם שמזכירין בריאת העולם בקדיש ממרן הבית יוסף שכתב בשם הרב שבולי הלקט ע"ש.

כרעותיה. לפי מה שכתבתי לעיל כרעותיה קאי על יתגדל ויתקדש – ולא על די ברא – צריך לומר כרעותיה בכף דגושה כדין מפסיק. אבל לפי הפירוש כרעותיה קאי על הסמוך לה די ברא כרעותיה, צריך לומר כרעותיה בכף רפויה כדין אותיות בג'ד כפ'ת הסמוכין לאותיות אהו^א וימליך מלכותיה. כלומר שיראה מלכותו עלינו^ב. וזו תפלה כדכתיב והיה ה' למלך על כל הארץ. וכתוב והיתה לה' המלוכה, וכתב רש"י לימדך שאין מלכותו שלמה עד שיפרע מעמלק, והיינו יתגדל ויתקדש שמים רבא, פירוש שמו יתגדל ויהיה שלם וזה כשימחה שמו של עמלק, ואז וימליך מלכותיה שתהיה מלכותו שלמה והיתה לה' המלוכה^ג.

וימליך מלכותיה. תכלית בקשתנו זאת אינה כלל על התועלת המגיע לנו על גאולתנו וישועתנו, כי אם עיקר

(לא) ערוך השלחן סימן נ"ז או"ב. וכן כתב הרב שי למורא בערבית ר"ה ובשחרית יוה"כ. ושם כתב ולפ"ד הוא הפירוש הנכון (והיינו פירוש דכרעותיה קאי על יתגדל ויתקדש) והרב עיון תפלה (בסדור אוצר התפלות בקדיש תתקבל) הביא רק פירוש זה. ולכאורה זה דחוק לפרש כרעותיה קאי על יתגדל ויתקדש אחר הפסק ואחר שהקהל ענו אמן, ועיין מ"ש לעיל בסימן ב' בהערה ה' בשם האר"י ז"ל שארבע התיבות הראשונות הן בחינה ראשונה ועונים אמן לעשות הפרש עש"ב. אלא דזה אינו שמאחר דתיבות בעלמא די ברא גם הם אחרי שמפסיקין לענות אמן וקאי על יתגדל ויתקדש – בעולם שברא, ועל דרך סרסוה ודרשוהו וכמ"ש המפרשים. ועוד נראה לענ"ד שנכון יותר לומר כרעותיה בכף דגושה, לאלה הקוראים הקדיש במרוצה שלא יראה כאלו אומר די בריך. ומכל מקום אלו ואלו דברי אלהים חיים ומי שאינם שמדגישים הכף יש להם על מי שיסמוכו שכמה גאונים ופוסקים פירשו כפירוש השני דכרעותיה קאי על בעלמא די ברא ויש מהם שהעתיקתי פירושם לעיל.

(לב) אבודרהם.

(לג) עיין להרב ערוך השלחן, ובכל בו.

בקשתנו לכבודו יתברך וזהו: וימליך מלכותיה... מלכותיה פורקניה... משיחיה, דווקא מה שנגוע אליו¹⁶. ובמדרשים¹⁷: א"ר אבהו שלך ושלנו היא הגאולה דכתיב (תהלים ס') "לפני אפרים ובנימין ומנשה עוררה את גבורתך ולכה לישועתה לנו וכו'", כביכול כשישראל בצרה אף הוא עמהם בצרה שנאמר (ישעיה סג) "בכל צרתם לו צר", וכתיב (תהלים צא) "יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה", וכתיב (שם ג) "ושם דרך אראנו בישע אלהים". בישע ישראל אינו נאמר אלא בישע אלהים וכו' ע"ש. ובוהר חדש (דף צ') שאם אתה מציל את ישראל מגלות לך בעצמך אתה מציל שנאמר (תהלים ג) "לה' הישועה" ע"ש. וזהו מלכותיה, פורקניה, כביכול פורקן שלו.

ויצמח פורקניה. נאמר בלשון צמיחה דווקא וכן הוא בפסוקים כגון "ביום ההוא אצמיח קרן לבית ישראל" (יחזקאל כט') כי ישועת ישראל תהא כצמח האדמה שגדל מעט מעט וכן הישועה תעלה מעט מעט ועד שתגדל מאוד. ואמרו חז"ל במדרש¹⁸ כתוב אחד אומר מגדיל (תהלים יח') "מגדיל ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם" וכתוב אחד אומר מגדול (שמו"ב כב') א"ר יודן לפי שאין הגאולה של אומה זו באה בבת אחת אלא קמעא קמעא ומהו מגדיל שהיא מתגדלת והולכת לפני ישראל לפי שהם עכשיו שרוין בצרות גדולות לכך היא באה קמעא קמעא ואם תבא הגאולה בבת אחת אינם יכולים לסבול ישועה גדולה שהיא באה מתוך צרות גדולות לכך היא באה קמעא קמעא ומתגדלת והולכת וכו' ומהו מגדול שנעשה להם המלך

(לד) הרב דובר שלום בסדור אוצר התפלות.

(לה) הרב שלמי צבור דף פד.

(לו) ילקוט שמעוני זכריה רמז תקע"ז.

(לז) מדרש שוחר טוב סוף מזמור יח'

המשיח כמגדל, שנאמר "מגדול ישועות מלכו" וכתיב (משלי יח') "מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב" עכ"ל. ופירוש המדרש בפסוק כתוב מגדיל ישועות מלכו דהיינו שהי"ת מתחיל הישועה אט אט ומגדיל והולך עד לביאת המלך המשיח שהוא כמגדל לישראל אשר חוסים בו ונושעים. ובתלמוד ירושלמי^ה איתא: רבי חייא רבא ורבי שמעון בן חלפתא היו מהלכים בהדא בקעת ארבל בקריצתא (השכמת הבוקר) וראו איילת השחר שבקע אורה אמר ר' חייא רבא לר' שמעון בן חלפתא בי רבי כך היא גאולתן של ישראל בתחילה קמעא קמעא וכל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת מאי טעמא "כי אשב בחושך ה' אור לי" כך בתחלה "ומרדכי יושב בשער המלך" ואח"כ "ויקח המן את הלבוש ואת השש" ואח"כ "ליהודים היתה אורה ושמחה וגו'"^ט.

ויש אומרים כי המשיח מנחם שמו ומנחם בגימטריא צמח וזהו מה שכתוב "כי הנני מביא את עבדי צמח" (זכריה ג') וכתיב "הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח ובנה את היכל ה'" (שם ו') ולכך נאמר גם בקדיש לשון צמיחה "ויצמח פורקניה"^ב.

(לט) ואם אפשר יש לפרש ויצמח פורקניה כדאיתא בסוף פרק ראשון דברכות (יג' א') וכך הוא אומר "אל תזכרו ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו" (ישעיה ס"ג) אל תזכרו ראשונות-שעבוד מלכות, וקדמוניות אל תתבוננו-זו יציאת מצרים. "הנני עושה חדשה עתה תצמח" תני רב יוסף זו מלחמת גוג ומגוג. מלה"ד לאדם שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב וניצל והיה מספר והולך מעשה זאב פגע בו ארי וניצל היה מספר מעשה ארי וכו'. כך ישראל צרות אחרונות משכחות את הראשונות ע"ש. וזהו ויצמח פורקניה על "הנני עושה חדשה עתה תצמח" ההצלה שהוא עושה במלחמת גוג ומגוג. אלא דא"כ קשה מדוע נאמר לפני ויקרב משיחיה ולקמן אמרינן דהיא אחרונה? ועוד דהוא כפול דיתגדל ויתקדש הוא על מלחמת גוג ומגוג ואח"כ אומרים וימליך מלכותיה כולל גם ביאת גואל? וצ"י עוד.

(מ) עיין רד"ק בזכריה שם ובסדור אוצר התפילות עיו"ת בברכת את צמח דוד.

ויצמח פורקניה. מה שתקנו לומר ויצמח פורקניה שהוא על הגאולה אחר יתגדל ויתקדש שהוא על מלחמת גוג ומגוג^{מא} והרי ביאת הגואל היא לפני מלחמת גוג ומגוג כמ"ש ביחזקאל. וכן כיצד אנו אומרים תחילה וימליך מלכותיה ואח"כ ויקרב משיחיה הרי מלכותו יתברך אינו אלא לאחרי ביאת המשיח. אלא משום שצריך להקדים גדולתו קדושת שמו ומלכותו קודם. ולפי הפירוש הקדיש יהא שמיה רבא – שיהיה שמו וכסאו שלם (כנ"ל אות ג') יש לומר שאנו שואלים שישלם שמו וכסאו בעולם שברא כרצונו ויראה מלכותו עלינו ואיך יהיה זה? במה שיצמח פורקניה ויקרב משיחיה.^{מב}

(מא) עיין לעיל סמן ב' או"א.

(מב) עיין שי"ל ולהש"ד בשם שו"ת נאמן שמואל ובשם החיד"א.

סימן יז

נוסח הקדיש ופירושו.

**בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל
בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן**

א. שינוי נוסחאות וגירסאות.

בחייכון וביומיכון. ברמב"ם וכן בסדור רב עמרם גאון ובחיהון דכל בית ישראל ובסדור רס"ג ובחיי כל בית ישראל^א.

בעגלא ובזמן קריב. כן הוא הנוסח בסדורנו וכן הוא בנוסח רס"ג, וברמב"ם, אלא שאבודרהם בפירוש הקדיש לא הזכיר בזמן קריב ואמרו אמן, ועיין בסמוך באות ב' ובהערה שם. ואמרו אמן. כן הוא הנוסח ברס"ג וברמב"ם וכן בסדורנו,

(א) לא כלל את עצמו בתפילה, דהיינו שיאמר – בחיינו וביומינו – כמו שאומר בהמשך הקדיש יהא שלמא רבא... לנו ולכל עמו ישראל. וכן בעושה שלום, עלינו ועל כל עמו ישראל, ואילו כאן לא הזכיר את עצמו. כן העיר העיון תפילה (שבסדור אוצר התפילות) והניח בצריך עיון ע"ש. וראיתי בילקוט דת ודין בהערות שהביא חקירת העיו"ת הנ"ל וסיים ע"ש יחזקאל פרק לח, כג. "בהקדשי בכם לעיניכם" עכ"ל לשונו הקצר. ואפשר שכונתו לתרץ בזה את השאלה הנ"ל והיינו שאומר לקהל השומעים שיהא זה שיתקדש שמה רבא בחייכון וביומיכון – בכם לעיניכם כדרך הכתוב הנ"ל "בהקדשי בכם לעיניכם", דהיינו בחייכם. (ודע כי טעות סופר נפלה שם וצ"ל יחזקאל ל'ו, ושם יש גרסאות בכתוב ויש גורסים לעיניהם. עיין מנחת שי) ואם אפשר יש לבאר לפי המנהג והתקנה שהיתום אומר קדיש ולכן לא יהא תקין שיתפלל על חיי עצמו במיתת אביו והסתפקו במה שכולל עצמו בכלל ישראל באמירת "ובחיי כל בית ישראל" והוא בכללם. שוב בא לידי ספר גשר החיים וראיתי שכתב: ואינו כולל את עצמו וכו' להדגיש את המגמה והתכלית של הקדיש שמדבר על הציבור שיגדלו ויקדשו את שמה וכן הוא אומר להם ואמרו אמן. ע"ש.

ובאבודרהם בפירוש הקדיש לא הזכיר ובזמן קריב ואמרו
אמן.^ב

ב. סימוכין מלשון המקרא או לשון חז"ל.

בחייכון וביומיכון. ענינם אחד ובכתוב (קהלת ו' יב) "ימי חיי
הבלו". (קהלת ג) "לעשות טוב בחיו" ומתרגמינן "ביומי
חיוהו".

בעגלא ובזמן קריב. פירוש בעגלא – במהרה ולשון חז"ל הוא
וכמו שמצינו בתלמוד "כי היכי דתמות בעגלא קמ"ל." (פסחים דף עב) וכן "דלעגל קא אתית." (ברכות יח' ע"א) וכן "כי היכי דלשרוף לעגל" (סנהדרין נב עמ' א), ופרש"י:
ולעגל – במהרה. ע"ש. ובתרגום שני למגלת אסתר פרק ו'
אומר המלך להמן "בעגלא בעגלא לא תבטל וכו'". ובספר
איוב פרק כ' כתוב "כי רנת רשעים מקרוב" ותרגומו "ארום
ביעת תשעי שדת בעגל".

ואמרו אמן. מוזכר בתורה: (במדבר ה') "ואמרה האשה אמן
אמן". (דברים כ"ז) "וענו כל העם ואמרו אמן". ובנביאים

(ב) באבודרהם בפירוש הקדיש כתב: בעגלא פירוש במהרה כמו וכו'
ואמרינן על המשיח דליתי בעגל ועונין הקהל אמן יהא שמיה וכו' ע"ש.
הרי שכאן לא הזכיר כלל "ואמרו אמן" ואילו בסמוך בסוף פירוש
הקדיש כתב דאמירן בעלמא ואמרו אמן, על שם ואמר כל העם אמן.
וכן בקדיש תתקבל, ובקדיש על ישראל וקדיש יהא שלמא ובקדיש
דהוא עתיד, בכלום הובאו בפירושו ואמרו אמן. ולגבי עניית אמן כתב
בשם רס"ג: בעגלא ובזמן קריב עונים אמן יהא שמיה וכו' דאמירן
בעלמא ואמרו אמן עונים אמן ע"ש. מכל זה משמע דלא גריס כאן
ואמרו אמן. גם בתיבות ובזמן קריב לא הזכירם כאן. אמנם גבי עניית
אמן וכן גבי כריעות הקדיש כן הזכירם אלא שכתב בשם אחרים. מכל
מקום אפ"ל שכן גם הוא גריס ובזמן קריב אלא שנשמטו מהדפוס, או
מאחר שאין בהם מה לפרש היה כתוב בעגלא וכו' ונשמט מהדפוס תיבת
וכו', וכן נראה לי שמאחר שהזכירם בשם אחרים לא היה עובר על זה
בשתיקה.

(ירמיהו ח'): "ויאמר ירמיהו הנביא אל חנניה הנביא אמן כן יעשה ה'". ובכתובים (תהילים ק"ו): "ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ואמר כל העם אמן". ועוד...

ג. פירושים וביאורים.

בחייכון וביומיכון – פרוש אתם הקהל השומעים יהי זה חייכם ובימיכם ובחיי כל בית ישראל. וכפל לשון בחייכון וביומיכון בשתי לשונות לחזק הענין וכהנה רבים בכתובים¹ "הנה בשמים עד ושהדי במרומים". (איוב ט"ז יט)

בחייכון וביומיכון – לא רק בחייכון העתידים, דהיינו בתחיה לעתיד לבא. אלא גם ביומיכון העכשויים. "ובחיי דכל בית ישראל", לאלה החיים היום ולכל אלה שיקומו לתחיה העתידה².

בחייכון וביומיכון – על הגוף ועל הנשמה, דהיינו על הצבור שלפניו. אבל על שאר ישראל שאינם לפניו כלל הגוף והנשמה ביחד במילת ובחיי וכו'³.

בחייכון וביומיכון – שיהו צדיקים שנקראים חיים ובחיי דכל בית ישראל – רומז לתחיית המתים⁴.

בחייכון וביומיכון – כלומר שיתגדל ויתקדש שם י'ה שזה יהיה ממלחמתו של עמלק להמיתו ולאבד זכרו (וכדלעיל סימן טז בפירוש יהא שמייה רבא), לפיכך הם מתברכים בברכת חיים, יהי רצון שיהיה זה לחיים לישראל ולמיתת לעמלק⁵.

(ג) עיין שו"ת הרשב"א ח"ה סימן נד.

(ד) גשר החיים פרק ל"ו או"ג.

(ה) העוד יוסף חי פרשת ויחי.

(ו) סדור חס"ל.

(ז) כלבו ועיין באבודרהם.

בחייכון וביומיכון – תקנו לומר בחייכון וכו' לפי שבזמן הגאולה יצרפו ויתבררו באש המצרף מרוב הצרות שיהיו באותו זמן מהמלחמות, וכמו שאמר הכתוב (מלאכי ג') "ומי יכלכל את יום בואו ומי העומד בהראותו כי הוא כאש יצרף וכבורית מכבסים", והיינו דאמרי (סנהדרין צ"ח) "ייתי ולא נתמיניה". כלומר יבא המשיח ולא אראנו, שהיו מתיראים מפני גודל הצרות שיהיו לפני כן. ולכן תקנו לומר בחייכון וביומיכון וכו', שתזכו כולכם – ייתי ונתמיניה יחד כל בית ישראל ולא שאתם תמותו ויראו בניכם אחריכם¹.

ויש שכתבו בנוסח זה יכוון שלא תתקיים הגזירה דאחד מעיר ושניים ממשפחה ע"פ מ"ש הכתוב בנביא ישעיה (פ"ד) "והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו" וכן כמה פסוקים בזה, כגון בנבואת זכריה (פי"ג) "נאום ה' פי שנים בהיכרתו יגועו והשלישית יוותר בה, והבאתי את השלישית באש וצרפתים וגו'" ותפילתנו שיהא האריכות בהגלות הזה והיסורין שסבלנו די והותר. ויצאו כולם לחיים בגאולה אחרונה איש לא נעדר, אלא ויקרב משיחיה בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל אכי"ר².

ועוד לפי שאין מלכות נגעת בחברתה כמלא נימא, ועל כן לא יהי אדם רודף אחר הכבוד והרבנות שקוברת בעליה כמו שאמרו במשה רבינו ע"ה "רב לך" הגיע עתו של יהושע. וכן גבי דוד המלך ע"ה אחז"ל במסכת שבת דף ל' ע"א ביקש שיוסיפו לו יום אחד ולא ימות בשבת א"ל כבר הגיע מלכות שלמה בנך ואין מלכות נוגעת בחברתה. ולכן כשאנו מתפללים על ביאת בן דוד ראוי לנו להתפלל על חיי דכל בית ישראל ובכללם חכמיהם ופרנסיהם שיזכו עמנו יחד בביאת הגואל ושלא ידחו מפני פרנסי הדור החדש³.

(ח) אבודרהם ושי"ל שחרית יוה"כ.

(ט) יבורך גבר את ח' וג' בשם הרו"ח ועיין ברש"י שם בזכריה ובישעיה ד' בפסוק "והיה הנשאר בציון וכו'".

(י) עז"י בשם יעב"ץ.

בעגלא – ר"ל במהרה. והכוונה שיהיו המעלות הגדולות האלה במהרה ולא יתגלו לאט לאט בהדרגות אלא עד מהרה ירוץ דברו. וכאשר היה בליל יציאת מצרים שהגדולות לא באו בהדרגות וכדכתיב (מיכה ו') "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות". ואומר בזמן קריב כפשוטו שמתפלל שיגיע בזמן הזה ובקרוב יבוא ולא יאחר¹.

בעגלא ובזמן קריב – בעגלא שהענין הנעשה למעלה מן הטבע אין צריך המשכת הזמן וזהו בעגלא שיהיה נעשה הדבר במהרה בלי המשכת הזמן בגוף העשייה ושיהיה בזמן קריב שלא יתארך הזמן קודם העשייה².

בעגלא ובזמן קריב. מפני שחבלי המשיח קשים הם לסבלם לזה אנו מתפללים שתהיה בעגלא ובזמן קריב כלומר במהירות ובזמן קרוב והוא כפול במילים שונות – אפשר – על דרך שכופלים לומר "תכף ומיד" דהיינו לאלתר בלא שהייה. ואפשר שכפל הלשון בעגלא ובזמן קריב לרמוז שני מאמרים דרבי יהשע בן לוי (סנהדרין צח ע"א) "אמר רבי אלכסנדר רבי יהשע בן לוי רמי כתיב בעתה וכתוב אחישנה (ישעיה ס') "אני ה' בעיתה אחישנה", וקשה ד"בעתה" משמע בזמנה, ו"אחשנה" משמע במהירות קודם זמנה? ופתרונו: זכו אחישנה לא זכו בעיתה. אמר רבי אלכסנדר רבי"ל רמי כתיב "וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתיה" (דניאל ז' ופרש"י במהירות) וכתוב "עני רוכב על חמור"? (זכריה ט' ופרש"י כעני הבא על חמורו בעצלות) זכו עם ענני שמיא, לא זכו עני רוכב על חמור. וזהו בעגלא ובזמן קריב שאנו מתפללים שיהא במהירות "אחשנה" עם ענני שמיא³.

(יא) עוד יוסף חי בהלכות פרשת ויחי.

(יב) דובר שלום.

(יג) ועין באבודרהם, ערוה"ש, עיו"ת וגשר החיים.

בעגלא ובזמן קריב – ויש מפרשים שכתבו (ברוך שאמר דף צג') שהרי לפי המובן בעגלא – במהרה והרי זה בכלל ובזמן קריב, ואין רגילות לכתוב שני מבטאים ממובן אחד תכופים. לכן אפ"ל שמסדר נסח זה כיון לרמוז במלת בעגלא למה שאמרו בסנהדרין (צ"ז ע"א) דביאת המשיח תבא לפתע פתאום בהסיעה הדעת. וענין הגאולה כלל בלשון וימליך מלכותיה⁷. ובמשלי (פרק כ"ט א) מתורגמת מלת פתע – בעגלא. וכך אנו מבקשים כי תבא הגאולה בעגלא לפתע אך בזמן קריב. וזהו בעגלא ובזמן קריב פתאום וקרוב. ועוד אפ"ל כי על כן נשמט כאן הלשון מהרה, לא בעיקרו ולא בתרגומו¹⁰, על פי הגמרא בגיטין (פ"ח ע"ב) שמע מינה מהרה דמרי עלמא תמניא מאה חמישין ותרתינן שנין הוו ע"ש (ברש"י ובגמרא מקודם), ולכן אין מן הרצון להזכיר מילה זו מהרה כאן מפני רחוק זמנה.

ואמרו אמן – השליח צבור מצווה לקהל שיענו אמן ע"ש הפסוק (תהילים ל"ד) גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו. ועונים הקהל אמן, יהא שמיה רבא... וכו', הלוואי שיהיה שיתגדל ויתקדש שמיה רבא וישאר לעולם ולעולמי עולמים, ולא כמו שהיה בבית הראשון והשני אבל עתה ישאר לעולם ולעלמי עלמיא¹⁰.

(יד) היינו לפי נסח האשכנזים אבל לפי נסח הספרדים בפירוש אומרים ענין הגאולה "ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה" ועיין לעיל. ולקמן סוף סימן כה' ועוד כתבנו בענין נסח האשכנזים והספרדים בזה ומחלוקת להלכה גבי מענה קדיש שיש בזה ע"ש.

(טו) כי תרגום מהרה הוא אחר עיין בפרשת וירא (יח', ו') "וימהר אברהם" תרגומו "ואוחי אברהם". ובפרשת מקץ (מג', ל') "וימהר יוסף. קרח (יז, י"א) עקב (יא' יז). שבכולם שם תרגם אחרת. (טז) ערוה"ש עז"י.

אמן – אחז"ל: **אמן** בו שבועה (העונה **אמן** אחר שבועה כמוציא שבועה מפיו). **אמן** בו קבלת דברים (האומר על מנת שתקיים לו תנאי כך וכך ואמר **אמן** קבל דבריו). **אמן**, בו אמונת דברים (לענות **אמן** על דבר תפילה ותחינה שהוא לשון מאמן הדברים שיהא רצון שיהא אמת כן". עיין לקמן בסימן כ"א ובכל הסימן בענין **אמן**).

סימן יח

נוסח הקדיש ופירושו.

חלק א: "יהא שמיה רבא מברך לעלם לעלמי עלמיא יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמיה דקודשא בריך הוא. אמן."

חלק ב: "לעילא מן כל ברכתא שירתא תשבחתא ונחמתא דאמרין בעלמא ואמרו אמן."

א. שינוי נוסחאות וגרסאות.

יהא שמיה רבא מברך. מלא יו"ד ומפיק באות ה'א כן הוא בסידורינו^א ויש גורסין שמה בלא האות יוד^ב וכן יש גורסין ומברך בתוספת האות וו^ג

לעלם לעלמי עלמיא. מר"ן הב"י סמן נו' הביא בזה ארבע גרסאות:

א. לעלם ולעלם עלמיא (אבודרהם)

ב. לעלם ועלמי עלמיא (כל בו)

ג. לעלם לעלמי עלמיא (מהרי"א הגדול)

ד. ולעלם ולעלמי עלמיא (מר"ן עצמו)

ויש גורסים ולעלמי עלמא בלא יוד וכן הוא בדניאל^ד.

(א) וכן הגירסא ברמב"ם ובסדור רש"י ובסדור רב עמרם ורב סעדיה גאון ועוד.

(ב) ראה לעיל סמן טז' או"א ולקמן בפירושים. והנה בתרגום דניאל ועזרא הכינוי נסתר בלא יוד "ראשה על משכבה" (דניאל ז'), "ולששבצר שמה די פחה שמיה" (עזרא ה' יד') ועוד, ובהגהות ח"י עמדין (הנדפס בסוף הש"ס) ריש מסכת ברכות דף ג' כתב וז"ל "מלת שמה בארמית חסרה יוד כנראה בדניאל רק סופרי התלמוד הם שנהגו להטיל יוד במקום נקודת צירה", עכ"ל ע"ש.

(ג) ערוך השולחן סמן כו' או"ג ובסמוך הפירושים יתבאר.

(ד) ובסדור רב סעדיה גאון, ורב עמרם גאון וכן בגירסת הרמב"ם הנוסח כגרסת מר"ן, ובמחזור ויטרי ובספר הפרדס ועוד כגירסת מהרי"א הגדול וכן הגירסא בשם האר"י, ולקמן בפירוש יתבאר טעם כל אחד מהם.

ובסדורינו הנוסח כדעת מר"ן הב"י ז"ל "לעולם ולעלמי
עלמיא" אמנם בסדורים שנדפסו מחדש כדעת האר"י זצ"ל
"לעלם לעלמי עלמיא"¹.

"יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה
ויתהלל" אה"ב: כן הוא הנוסח ע"פ הרמב"ם אלא שכתב
שלאחר יתברך עונים הצבור אמן וכ"כ בסדור רב עמרם
גאון. ובסדור רס"ג ובסדורו של רש"י ועוד, הנסח כפי שנהוג
וכ"כ אבודרהם.

בנוסח בני רומא סדר השבחים: "ויתנשא ויתעלה ויתהדר
ויתהלל". והתימנים: "ויתעלה ויתהדר ויתהלל ויתנשא".
ומר"ן בב"י הזכירם בשם שבולי הלקט: "ויתפאר ויתרומם
ויתנשא וישתבח ויתעלה ויתהלל ויתהדר".

ובנוסח דידן האשכנזים והספרדים שוים אלא יש מהאשכנזים
מבטאים אותם בצירה (ראה בסמוך בביאורים). ובסדור
רש"י: יתברך וכו' ויתעלה ז' הם כנגד ז' רקיעים, מאן דאמר
ויתהלל שהוא שמיני אמרו כנגד הרקיע שעל ראשי החיות.
ובסדור רס"ג הנוסח ישתבח יתפאר יתרומם יתעלה ויתנשא
ויתקלס שמיה וכו' וכן בסדור רב עמרם גאון הנוסח כדידן
אלא שגורס "ויתקלס" במקום ויתהלל. ובשבולי הלקט כתב
בשם רב האי גאון "מצאתי שיש חייב לומר ויתקלס לפי
שהקדיש נאמר על העתיד ובעת שימליך אלוקינו וכו' שיצא

(ה) ומוהר"ח ז"ל (שמחת כהן ח"ב) נשאל בזה וכתב אודות נוסח
הקדיש אם אומר ולעלמי וכו' או בלא זו עיין להכה"ח ס' נו' אות יג'
שכתב דנכון לומר לעלמי בלא זו כדי לכוון מספר כח' אותיות מן אמן
יהא שמיה רבה וכו' עד עלמיא כמ"ש רבינו האר"י ז"ל בשעה"כ, וכן
היא הגירסא בס' עה"ח וכ"כ כל גדולי האחרונים המפורסמים עכ"ל
ע"ש. ובקונטרס אחרון (בסוף ספר מט"א) ס"ק יז' לאחר שהביא דיעות
הפוסקים מר כדאית ליה סיים "ואלו ואלו דברי אלוקים חיים ואין
לשבש שום נוסחא וכל מקום יעשה כמנהגו". ע"ש.

ה' ונלחם בגוים וכו' ויתקלס הוא לשון זיון, "וכבע נחשת" ותרגומו קולסא דנחשא. ובשם רבנו יהודאי גאון ז"ל מצאתי שאין אומרים ויתקלס לפי שאנו מוצאים אותו לשון גנאי וכן המנהג פשוט אצלנו שאין אומרים אותו עכ"ל. ויש אומרים שאין לומר ויתקלס לא מפני שהוא "גנאי וקלסה לכל הארצות" (יחזקאל כב') כי מצאנו בו לשון שבח "והוא במלכים יתקלס". (חבקוק א') אלא שיש בקדיש שבעה שבחים כנגד שבעה רקיעים וכו'. (ראה בסמוך בביאורים) ורבינו אברהם בן הרמב"ם כתב "שמעתי מאבי מורי שהיה מונע אותי באמירת 'יתקלס' לשתי סיבות האחת מפני התוספת עצמה שראוי למנע אותה והדומה לה והשנית שהיא מילה משותפת בין העילוי והפכו עכ"ל.

יש אומרים דיש לומר "שמיה דקודשא" ולנוח שם באתנחתא, ואחר כך בריך הוא לעילא מן כל ברכתא וכו'". אבל המפסיק אצל בריך הוא ואח"כ מתחיל לעילא טעות היא בידו.

אמנם בנוסח רב עמרם ובני רומא והספרדים והתימנים ומחזור ויטרי באה נקודת המפסיק בברוך הוא¹, ומשמע שכן דעת האר"י ז"ל², וכן הוא בסדורינו וכן אנו נוהגים להפסיק בקודשא בריך הוא ועונים אמן ואח"כ אומרים לעילא מן כל ברכתא וכו'.

(1) ראה עוד בזה טור וב"י ופרישה בסמן נו', כל בו, אבודרהם, עיו"ת. ועין רש"י סוטה ריש נו' בד"ה "דומה" וברכות יט' בד"ה מקולסים.

(2) מור"ם בדרכי משה סמן נו' או"ג בשם האו"ז ובס"ב כתב ולא נוהגין לומר אמן אחר יתברך ולא אחר בריך הוא ולא יפסיק בין בריך הוא לעילא מכל ברכתא וכו' עכ"ל.

(ח) עיו"ת.

(ט) כה"ח אות כט'.

ב. סימוכין מלשון המקרא או מלשון חז"ל.

יהא שמיה רבא מברך. בדניאל נאמר (פרק כ' פס' ב') "להוי שמיה דאלהא מברך מן עלמא ועד עלמא". ובתהילים נאמר (ק"ג) "יהי שם ה' מברך מעתה ועד עולם". ובתרגום ירושלמי (בראשית מט' א') וקרא יעקב אבונן לבנוי ואמר אתכנסו וכו' ענין יב' שבטוי דיעקב כלהון בחדא ואמרון שמע ישראל אבונן ה' אלהנא ה' חד עני יעקב אבונן ואמר "יהא שמיה רבא מברך לעלמי עלמין".

ובגמרא נזכר הקדוש בשם יהא שמיה רבא, שזה המאמר הוא עיקר השבת והיו עונין אותו כל העם, וכך מציינו במסכת ברכות דף נז. "העונה יהא שמיה רבא מברך מבטח לו שהוא בן העה"ב". ובמסכת שבת קיט' ע"ב אמר רבי יהושע בן לוי "כל העונה אמן יהא שמיה רבא מברך בכל כוחו קורעין לו גזר דינו שנאמר "בפרע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה' וגו'" (שופטים ה').

ועוד במסכת ברכות (דף כא ע"ב). מהו להפסיק ליהא שמו הגדול מבורך, כי אתא ר' דימי וכו' אמרי לכל אין מפסיקין חוץ מן יהא שמו הגדול מברך שאפילו עוסק במעשה מרכבה פוסק. ע"כ

לעלם לעלמי עלמיא. עיין לעיל מדניאל ומתהילים ובתרגום ירושלמי.

"ה' ימלוך לעלם ועוד" (שמות טו' יח) תרגם אונקלוס: "ה' מלכותה קאים לעלם ולעלמי עלמיא". "ישראל נושע בה" תשועת עולמים לא תבשו ולא תכלמו עד עולמי עד". תרגום יונתן: "ולא תתכנעון לעלם ולעלמי עלמיא", ובספרי פרשת האזינו (פס' ג') ומנין לאומר יהא שמיה רבא מברך שעונים אחריו לעולמי ולעולמי עולמים תלמוד לומר "כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלוקינו".

(י) וע"ע בסמן א אות א' בדברי חז"ל המובאים מהזהר ומהש"ס עוד בענין מקור הקדוש.

יתברך. ע"ש (ישעיה ס"ח) יתברך באלהי אמן. וישתבח:
 ע"ש (תהלים ק"ו) להשתבח בתהלתך. ויתפאר: ע"ש (ישעיה
 מ"ט) ישראל אשר בך אתפאר. ויתרומם ויתנשא: ע"ש
 (ישעיה ל"ג) עתה ארמם עתה אנשא, וכתיב (דניאל י"א)
 יתרומם ויתגדל על כל אל, ועוד. ויתנשא: ע"ש (דה"א כ"ט)
 והמתנשא לכל לראש. ויתהדר: ע"ש (דניאל א') משבח
 ומרומם ומהדר למלך שמיא. ויתעלה: ע"ש (תהלים צ"ז)
 מאוד נעלית על כל אלהים. ויתהלל: ע"ש (תהלים ק"ו)
 להתהלל עם נחלתך".

"קודשא בריך הוא". הוא שם תאר להשי"ת ומצוי הרבה
 בש"ס ובמדרשי חז"ל כגון (מסכת ברכות דף כט' ע"א) שני
 צורבא מרבנן דקודשא בריך הוא תבע ביקריה". ועוד.

ג. פירושים וביאורים.

יהא שמייה רבא מברך. הוא גם מענה הקדיש שהציבור עונים
 לאחר שהשליח ציבור – האומר קדיש – פונה לציבור
 "ואמרו אמן", הם עונים אמן. ויפסיקו קצת אחר עניית אמן
 ואחר כך ימשיכו "יהא שמייה רבא מברך וכו'" והשליח ציבור
 אומר בנחת יהא שמייה רבא וכו' ובס"ד לקמן הובא סמן מיוחד
 למענה הקדיש².

בפירוש "שמייה רבא" כתבו הראשונים ז"ל שני פירושים³:

(יא) אבודרהם

(יב) עיין סימן כג' ועוד בסימן כז'.

(ג) התוספות במסכת ברכות (דף ג ע"א בד"ה ועונין) כתבו מה שפירש
 במחזור ויטרי וכ"כ בספר הפרדס לרש"י יהא שמייה רבא שזו תפלה
 שאנו מתפללין שימלא שמו כדכתיב "כי יד על כס יה", שלא יהא שלם
 וכסא שלם עד שימחה שמו של עמלק, ופירושו כך יהא שמייה – שם
 יה רבא, כלומר שאנו מתפללין שיהא שמו גדול ושלם. ומבורך לעולם
 וכו' הוי תפלה אחרת כלומר ומבורך לעולם הבא, וזה לא נראה מדקאמר

א. תפלה שאנו מתפללים של שמו של הקב"ה שם י'ה שיהיה שלם ופירושו כך: יהא שמיה – שם י'ה – רבא כלומר שיהא

(שם בגמרא) יהא שמיה הגדול מבורך משמע דתפלה אחת היא ואינו ר"ל שיהא שמו גדול ושלם אלא יהא שמו הגדול מבורך עכ"ל. וראיתי להרב שי למורא שכתב (בקדיש ערבית ר"ה) ודע שהתוס' קבעו דבריהם על יהא שמיה רבא מברך אבל רבנו הטור הביא שני פירושים על יתגדל ויתקדש שמיה רבא וכתב עוד אחר כך וגם ביהא שמיה רבא מפרשים וכו', וקצת קשה דאיך בויתגדל ויתקדש שמיה רבא יתפרש פירוש מחזור ויטרי דשמיה רבא הוא שב ליתגדל ויתקדש בודאי אלא אם כן רבא חסר ו', ויהי פירושו יתגדל ויתקדש שם יה וגם יהיה גדול וזה דוחק, ואם פירוש יתגדל הוא שיהיה גדול וכדמשמע מדברי הטור א"כ למה צריך ג"כ רבא, גם קשה למה התוס' לא סתרו פירוש מחזור ויטרי גם מתחילת הקדיש יתגדל ויתקדש שמיה רבא דמוכח שפי' כפשוטו שמו הגדול ולא כפירוש מחזור ויטרי ודו"ק עכ"ל. ולענ"ד נראה אם אפשר דמחזור ויטרי לא דחיק ליה הו' דחסר מרבא, דהא גם גבי יהא שמיה רבא מברך מפרש תפלה אחרת גם שהאמת חסר ו' וצ"ל ומברך. (וכן ראיתי להפר"ח בס' נ"ו סק"א שכתב על פירוש מחזור ויטרי דאין זה נכון דא"כ הי"ל לומר ומבורך ע"ש).

ועוד אפשר דמחזור ויטרי מפרש רבא כפירוש הנזכר באבודרהם – הובא לעיל באות א' סק"ז ושם בהערה ד' ע"ש – דשם י'ה קרי ליה רבא ופירושו שאנו מתפללים על שם יה רבא שיתגדל. ומה שלא הקשה התוס' מתחילת הקדיש אפשר לומר מאחר שהוכחתם מדקאמר הגמ' יהא שמו הגדול נקט פירוש דיהא שמיה רבא מברך דמשם תיובתיה. ואי לא מסתפינא אפשר לתירץ בזה עיקר קושית התוס' ולפרש דברי המחזור ויטרי באופן אחר דתפלה אחת היא דהיינו שאנו מתפללין יהא שמיה רבא מברך – שם יה רבא (כך נקרא שם יה' רבא כנזכר) יהא מברך לעלם, דהיינו שיתברך ויהיה מלא ושלם, ותפלה אחת היא, ודקאמר הגמ' התם (ברכות ג') יהא שמו הגדול מבורך, הגדול קאי על שם י'ה שנקרא גדול וכמו שנקרא רבא בלשון תרגום. ועיין מ"ש לעיל (סמן ט"ז ס"ק כ"ד) מהאר"י ז"ל בספר הליקוטים ע"ש. ושו"ר בזה"ק פ' תרומה קמ"ה ע"ב וז"ל ודא איהו שמו הגדול בגין דאית שמיה דלאו איהו כ"כ גדול אע"ג דאית ביה תוספת אתוון ודא איהו שמיה רבא ע"כ ע"ש. הרי דשם י'ה קרי ליה גדול, וראיתי בהגה שם בזה"ק שציין

שמו גדול ושלם⁷. מברך לעלם וכו'. הוי תפלה אחרת כלומר ומבורך לעולם הבא.

ב. כפירושו בעברית – יהי שמו הגדול מבורך וכו'. ונפקא מינה בין השני פירושים, לפירוש הראשון אין מפסיקים בין שמייה רבא, אבל בין רבא למברך לית לן בה, ולפירוש השני אין להפסיק בין רבא למברך. ועוד נפקא מינה, לפירוש הראשון צ"ל שמייה במפיק ה'א ולפירוש השני י"ל שמייה בלי פיק ה'א, דלא לישתמע שם יה¹⁰. והעיקר לומר "יהא שמייה

להרמ"ז במק"מ וכתב ומה שפי' שם בעיניו יראה דיש סמך קצת לפי מחזור ויטרי שדחו התוס' בריש ברכות ע"ש ואין כל הספרים בידי וגם מחזור ויטרי אין בידי לראות אם פירושונו סובל דבריו ומה שנראה לענ"ד כתבתי וא"ש הי"ב.

שוב ראיתי להמפרשים בחי' ברכות שהאריכו בזה ע"ע ועיין למוהרמ"ז וילקוט משה אות צ"ו ולהרב ברכת אברהם על החתום מ"ש על דברי השי"ל הנ"ל ואין כאן מקום להאריך.

(יד) עיין מ"ש לעיל סימן ט"ז בפירוש שמייה רבא ובהערות כב' כג ע"ש. ועיין בשער הכוונות שרמזו שמייה רבא – שם י'ה אשר בתוך שם אל-הי-ם יהיה רבא ויגדל עש"ב. ולעיל בסי' א' אות ב' הובאו דברי הזה"ק בפ' משפטים ע"ש דמשמע מדבריו שם הגדול הוא שם אלוהים הראשון ע"ש, ודברים נסתרים הם ואין לי עסק בנסתר – וכתבתי זה לא להעיר ולא להקשות ח"ו – ומנסתרות נקני וא"ש הי"ב.

(טו) השי"ל (הנ"ל בהערה ט"ז) הקשה על זה דהוא תימא שהרי גם לפי התוס' שפירשו שמייה רבא – שמו הגדול הה' במפיק דכך הוא דרך הכינוי של לשון הקדש על הנסתר להיות בלשון ארמי מפיק ה' כמו: ביתו, עבדו, ארצו, שורו, חמורו. מתורגמים: ביתיה, עבדיה, ארעיה, תוריה, חמריה. וכן על זה הדרך כולם במפיק ע"ש. והנה הפוסקים כתבו (עיין הב"ח והט"ז) שאומר שמייה רבא במפיק הא ובוה יוצא ידי חובה כל הפירושים ע"ע, ולכאורה קשה שהרי בהדיא כתבו דלפירוש ר"י (פירוש השני) י"ל שמייה בלי מפיק ה'א (עיין בד"מ בשם חי' אגודה) וא"כ איך יוציא י"ח כל הפירושים, לכן לע"ד דהאמת הוא לפירוש ר"י אפ"ל שמייה במפיק ה'א ופירושו שמו הגדול ומ"ש י"ל בלי מפיק היינו מי שרוצה להדגיש דלא לישתמע בקריאתו שם י"ה כפירוש הראשון יש לו לאמר בלי מפיק, ולא הכוונה שכן צריך לאמר הפירוש

רבא מברך" בלי הפסק (ויש אומרים שצריך לומר בנשימה אחת), וכן לומר שמיה במפיק ה'א ובזה יצא ידי חובת שני הפירושים (עיין הכה"ח סימן נ"ו אות י"א).

יהא שמיה רבא מברך לעלם לעלמי עלמיא. ראה לעיל בסימן א' אות ד' באורך, וכתיב (שמות ט"ו י"ח) ה' ימלוך לעולם ועד, דהיינו שאין לו הפסק עולמית, כדחז"ל כל מקום שנאמר נצח, סלה, ועד, אין לו הפסק לעולם, וכן פירושו כאן יהש"ר מברך לעלם לעלמי עלמיא היינו לעולמי עולמים שאין לו הפסק כתרגום עליון לכל ארבע עולמות: אצילות, בריאה, יצירה ועשייה, וזהו יהא שמיה רבא מברך

ר"י ולכן שפיר כתבו דכשיאמר במפיק יוציא י"ח שני הפירושים דלפירוש הראשון הוי שמיה במפיק ה'א ולפירוש השני הוא תרגום של שמו שהוא ג"כ במפיק וכנזכר, אלא למי שרוצא להדגיש דלא כפירוש ראשון יאמר שמיה בלי מפיק וכנזכר. והנה הט"ז כתב (בסי' נ"ו סק"א): לפ"ז אותם החזנים שאומרים במפיק ה'א תופסים כפירוש הראשון דהיינו תרגום של שם י"ה, והאומרים בלי מפיק ה'א תופסים כפירוש השני תרגום של שמו הגדול וכן עיקר דהא מסיק ב"י שמה שכתבו שצריך ביש"ר כ"ח אותיות והיינו שתיבת שמה חסר יו"ד כי כן הוא בדניאל להוי שמה דאלהא וכו' עכ"ל. ותמה על זה השי"ל הנ"ל וז"ל מ"ש הט"ז דהעיקר כאותם האומרים בלא מפיק שהרי בדניאל כתיב בלא יו"ד הוא תמוה דאעפ"י שהוא בלא יו"ד הוא מפיק ה'א ע"ש. ולענ"ד נראה דמ"ש הט"ז וכן עיקר אינו על האומרים בלי מפיק אלא קאי על מה שסיים דבריו בפירוש השני כתב עליו וכן עיקר מההיא שכתב הב"י מדניאל שמה בלי יו"ד וא"כ אי אפשר לפרשו כפירוש הראשון שם י"ה שהרי אין בו יו"ד לכן עיקר פירוש השני כן נראה לענ"ד בכוננת הט"ז. ואין כאן מקום להאריך, ועיין בחי' הר"י עמדין בריש ברכות שכתב על דברי התוס' ופירושו כל יהא שמיה וכו' נ"ב ז"א כי מלת שמיה בארמית חסרה יו"ד וכו' ע"ש (סיום דבריו לעיל בהערה ט"ו ע"ש), והיינו כנזכר דדתי פירוש מחזור ויטרי דזה אינו דלא כתיב יו"ד בשמיה וכנזכר.

היינו שיאצל ברכה ותוספת קדושה ממנו יתברך שמו עד לעלם הוא עולם אצילות ומשם גם לעלמי הם שני עולמות בריאה ויצירה, עלמיא הוא עולם העשייה¹⁰.

לעלם לעלמי עלמיא. בספר הפרדס הגדול לרש"י זצ"ל כתב וז"ל: הקדיש כך הוא אמן יהא שמיה רבא מברך לעלם לעלמי עלמיא, ולא לימא ולעלמי עלמיא לפי שאין באלה שמות אלא עשרים ושמונה אותיות וא"כ הווי להו כ"ט, וקבלה ביד אומרים כי עשרה מאמרות ועשרה קדושות (שמנה קדישים ושתי קדושות בכל יום) ועשרה דברות כולם בתחילתם שבע שמות וכ"ח אותיות, צא וחשוב: עשרה מאמרות – "בראשית ברא אלוקים את השמים ואת הארץ". (בפסוק שבע תיבות וכ"ח אותיות). עשרה דברות – "וידבר אלוקים את כל הדברים האלה לאמר" (שבע תיבות וכ"ח אותיות) ע"כ. ואה"ב וכגון זה במחזור ויטרי, ובסידור חסידי אשכנז – מבית מדרשם של ר"י החסיד, ובעל הרקח – הוסיף בזה "לומר לך שאם לא קבלו ישראל את התורה לא נתקיים העולם שכן מצינו שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית (עיי' שבת דף פח' ע"א וע"ז דף ג' ע"א) והיינו דכתיב "ארץ יראה ושקטה" בסוף יראה ולבסוף שקטה וכתיב "אנכי תכנתי עמודיה סלה". ולפיכך עונים הקהל יהא שמיה רבא על שקבלו ישראל התורה ונתקיים העולם וזהו שנאמר ברוח הקודש ע"י דוד "שבע ביום הללתיך" כנגד ז"פ שאנו אומרים קדיש ויהא שמיה ז"פ בכל יום. עוד כתב שם בשם הבבלי רבי שלמה (והוא ר"ש ב"ר יהודה מרבותיו של רש"י שסדר סדור תפילות) שאין לומר ולעלמי שכן נמצאו כ"ט אותיות ושאין לשנות ולהוסיף ולגרוע ממה שטבעו לנו חכמים הראשונים ע"ה ע"כ ועיי' לקמן הערה כב.}

(טז) הרב נפש חיים שער א פ"ב עש"ב.

יש במדרש כל העונה אמן יהא שמייה רבא מברך לעלם
לעלמי עלמיא כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית
ושמע עשר דברות מפיו, ובפסוק ראשון של בראשית יש
שבע תיבות וכ"ח אותיות וכן יש ביהא שמייה רבא, ולכך אין
לאמר ולעלמי עלמיא, או ולעלמי עלמא בלא יו"ד כי כן הוא
בדניאל^ל.

לעלם לעלמי עלמיא. מרן ז"ל בבית יוסף (בסימן נ"ו וכנ"ל
ריש סימן זה) הביא ארבע נוסחאות:

א. (מאבודרהם) עד עלמיא יש שבע תיבות וכ"ח אותיות,
ומלת אמן אינה מן המנין כי הוא עונה על מה שאמר שליח
צבור יתגדל ויתקדש, ולפי זה צ"ל "לעלם ולעלם עלמיא"
כדי שיהיו כ"ח אותיות, ועוד כי הוא לשון הפסוק "ויחסנון
מלכותא עד עלמא ועד עלם עלמיא".

ב. (מכל בו): צריך שיהיו כ"ח אותיות, ושעל זה אמרו כל
העונה אמן יהא שמייה רבא בכל כחו, לפיכך צריך להזהר
שלא לאמר ולעלמי עלמיא כי יהיה בו כ"ט אלא "לעלם
ועלמי עלמיא":

ג. (מהרי"א הגדול): כדי שלא יהיו אלא כ"ח צריך שיאמר
"לעלם לעלמי עלמיא" ללא האות ו'.

ד. ולי נראה (דברי מרן ב"י) שאין לשנות ממטבע שטבעו
חכמים בשביל דרשה וכיון שקבלנו מקדמונים לומר "לעלם
ולעלמי עלמיא" כל המשנה ידו על התחתונה, ושמעתי שיש
מקיימים גירסא "ולעלמי עלמיא" עם שאמרו שצריך שלא
יהיו יותר מכ"ח אותיות ואומרים כי תיבת שמיא חסר יו"ד

(יז) חידושי מנחת יהודה בפרשת יתרו (הנדפס בדעת זקנים לבעלי התוס')
ועוד כתב שם ואמנם שמעתי מפי שליח ציבור מטורוויש שאין למחוק
המחזור של ולעלמי כי תיבת שמייה ומלכותיה וכיוצא בהן חסרון יו"ד מן
הדין, ומעתה לא תמצא חשבונך זולתי הוא' ולעלמי ע"ש. וראה מ"ש
בהמשך מדברי הרב ב"י. ועין מ"ש מהזה"ק בתיקונים לקמן בסימן כ.

(שמה) כי כן הוא בדניאל להוי שמה די אלהא מברך מן עלמא ועד עלמא, עש"ב.

ובשם האר"י ז"ל כתבו (הכה"ח שם או"ג) הקדיש יש בו שתי פעמים כ"ה, אחת של אותיות ואחת של תיבות. של אותיות הם מן יהא שמיה רבא עד תיבת עלמיא. הם שבע תיבות שיש בהם כ"ה אותיות. ושל תיבות הן מן יהא שמיה רבא עד דאמירן בעלמא – כח' תיבות. ולכן צ"ל "לעלם לעלמי עלמיא" בלא ו'. וכן צ"ל מן כל בשתי תיבות ולא מכל בתיבה אחת.^מ

יתברך. ישנם שתי דעות באמירת "יתברך" א' לחבר מלת יתברך עם שלפניה ולומר: "לעלם לעלמי עלמיא יתברך". ב' לקשר תיבת "יתברך" עם וישתבח וכו' ולומר: "לעלמי עלמיא" ומפסיק ואחר כך יאמר "יתברך וישתבח ויתפאר." וכו'.

מין ב"י ז"ל (בסימן נ"ו) בשם מהר"י גוקאטיליא כתב: תשובה, אוי להם הפתאים אשר עברו ונענשו ודאי המפריד בין "עלמיא ליתברך" כאלו מפריד וקצץ במקום דליכא קיצוץ ואין צריך להפריד ח"ו אלא מדבק "עלמיא ליתברך", בין היחיד העונה בין השליח צבור עש"ב, וכן פסק בשולחנו הטהור (שו"ע סימן נ"ו ס"ג) כי אסור להפריד בין עלמיא ליתברך ע"ש.

ורבנו בחיי ז"ל (בפרשת שמות על פסוק "ותעל שועתם") כתב: ותן לבך כי לא הזכיר בני ישראל אלא עם וירא אלהים כדי לרמוז על תפארת ישראל כי שם יצעקו בני ישראל ושם יתפללו בשאילת צרכיהם ואליו אנו מברכים בקדיש "יהא שמיה רבא מברך" ואנו אומרים "לעלם לעלמי עלמיא יתברך" הזכיר ה' עולמות כנגד ה' ספירות שמשם ולמעלה וצריך הוא לחבר מלת עלמיא יתברך ואין להפסיק בהם כלל

(יח) עיין בסמוך מ"ש בשם רבינו בחיי ז"ל ע"ש.

כשם שאין להפסיק מכתר מאין סוף, שמע נא ואתה דע לך עכ"ל, ודברים נסתרים הם.

והגאון רבנו יוסף חיים ז"ל כתב: (בן איש חי פרשת ויחי או"א). גם כשיאמר לעלם לעלמי עלמיא ימשוך מלת יתברך עם מלת עלמיא שלא יפסיק בין עלמיא למלת יתברך².

ובשם הגר"א (ערוה"ש ומשנה ברורה ס"ק ט"ו) כתבו: שלא לומר רק עד תיבת עלמיא בלבד, כי כאן הוא סיום השבת, ומיתברך ולהלן מתחיל פרק אחר ואין לערבבם בבת אחת ע"ש. ולקמן סמן כג אות ב' הובא באורך כיצד יש לנהוג למעשה כשעונים בקדיש.

ובסדורנו: עלמיא יתברך, נקודה. ואחר כך וישתבח ויתפאר וכו', וכן נוהגים באמירתם "לעלמי עלמיא יתברך, וישתבח וכו' כדעת מרן ז"ל. ועיין בסמוך.

יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל. יש בקדיש שבעה שבחים כנגד שבעה רקיעים, ויש אומרים שאין לומר ויתהלל וחושבים שבעה שבחים מן יתברך, ויש חושבים שמונה שבחים מן יתברך – שבעה כנגד שבעה רקיעים והשמיני כנגד הרקיע אשר על ראש החיות. (ועיין לעיל.)

עשר לשונות של שבת יש בכל הקדיש והם יתגדל ויתקדש, יתברך וישתבח וכו' ויתהלל והם כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם וזהו שאומרים "בעלמא די ברא

(כ) ובספרו עוד יוסף חי (בהלכות, פרשת ויחי או"י) כתב: בסדור רבינו הרש"ש ז"ל משמע לקשר תיבת יתברך עם וישתבח ובתיבת עלמיא תנועה של אתנח וסוף פסוק וכו', כי כן מסודר בכוננות הסדור שלו וכו', וסיים ומנהג העולם לחוש לדברי מהר"י גוקאטילייא ואין למחות בידם לעשות הפך ועיין שם עוד. וע"ע סמן כג.

כרעותיה"^{כא}, ומפני מה הפסיק בין יתגדל ויתקדש לשאר השבחים, מצאנו באגדה שעשר הדברות כלולות בעשרה

(כא) אה"ב: ובסדורו של רבנו שלמה מגרמיזא (מרבותיו של רש"י) באר כל שבח כנגד מאמר מבריאת העולם וזה לשונו ומה עניין יתגדל למאמר ראשון, לפי שנאמר במאמר ראשון "ויאמר אלהים יהי אור", ואור נקרא גדול, שנאמר העם ההולכים בחושך ראו אור גדול, לפיכך תקנו כנגדו יתגדל, והק' באור גדול האיר לעולמו. ועוד, שהתחילו ביתגדל משום המקרא שכתוב "והתגדלתי והתקדשתי", ובפסוק זה יש 'י' תיבות. ויתקדש— כנגד מאמר שני, שבמאמר שני נאמר "יהי רקיע בתוך המים", והמים קדשו שמו של הק' תחילה, ששמעו לו כשאמר להם יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד וגו', וקבלו גזירותיו. ועוד מצינו שהמים נקראו קדושים, שנאמר "ולקח הכהן מים קדושים בכלי הרש", לפיכך יתקדש שמו של הק' במים. מפני מה הפסיקו בין ב' לח' דברים, שיש מפורש באגדה שאלו עשרת הדברות כללותיה בעשרה מאמרות, וכשם שהיה הפסיק בין שתי דברות ראשונות לח' דברות, כך הפסיקו בין שתי דברות הללו לח', לפי שב' דברות הראשונות מפי הגבורה שמענו וח' דברות מפי משה. יתברך— כנגד מאמר שלישי נאמר, שנ' "יקוו המים", ובמים מצינו ברכה "יפתח ה' לך את אוצרו הטוב כו' עד ולברך את מעשה ידיו", הרי יתברך שמו של הק' שנתן ברכת המים. וישתבח— כנגד מאמר רביעי, תוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע. ומפירות שמוציאה הארץ נותני' שבח להק' על כל מין ומין, לפיכך ישתבח שמו מהן. ויתפאר— כנגד דבור חמישי נאמ' "יהי מאורות ברקיע השמים", ומצינו שעל המאורות נותני' לו פאר, מכל זה אתה למד מעניינו, שכן מצינו ועל המאורות שעשית יפארוך סלה. ועוד אנו אומ' בשבת בתפילתה שמוסיפים מעשה המאורות, כגון טובים מאורות שברא אלהינו וכו' לשמו, לפיכך יתפאר הקדוש מן המאורות. ויתרומם— כנגד מאמר ששי ובו נאמר "ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף", ובעופות נאמר הרמה שנאמר כעת במקום תמריא. ואעפ"י שהעוף מרים עצמו, הקדוש מרום מהם, לפיכך נאמר ויתרומם. ויתנשא— כנגד מאמר שביעי "תוציא הארץ נפש חיה למינה", מצינו שהקדוש לקח מן חיה ובהמה כגון שור אריה, ונשאם למעלה, והק' מתנשא על כולם. ויתהדר— כנגד מאמר שמיני כתיב "נעשה אדם", ומצינו באדם הראשון שהיה מהודר ביותר, שכן שנינו עקיבו של אדם

מאמרות וכשם שהיה הפסק בין שתי הדברות הראשונות לשמונה הדברות האחרונות, ששתי הראשונות מפי הגבורה שמענום, והשמונה מפי משה לכן הפסיק בין שני השבחים הראשונים לשמונה האחרונים^{כב}.

יש עשרה לשונות של שבח והמוסיף גורע לפי שנתקנו נגד

הראשון היה מכה גלגל חמה. ואע"פ שאדם היה מהודר, הקדוש יתהדר מכולם. ויתעלה-כנגד מאמר תשיעי, ובו כתיב "הנה נתתי לכם כל עשב" וגו' וכתיב "ומוראכם וחתכ' יהיה על כל חית הארץ". וכתיב "ותחסרהו מעט מאלקים". ואע"פ"י שעילהו הקב"ה לאדם הראשון, ונתן מוראו על כל מה שברא בעולמו, הק' נתעלה על הכל. ויתהלל-כנגד מאמ' עשירי דכתיב "ויאמר אלקים לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עוז כנגדו". ומצינו הילול באשה, דכתיב "יראה ה' היא תתהלל", והק' יתהלל על כולם.

(כב) מר"ן ב"י סמן נו' בשם שבה"ל.

מזכירים בקדוש בריאת העולם בעלמא די ברא כירעותיה" ועשר לשונות של שבח כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם וכסדר עשרת הדברות שתיים בתחילה ואח"כ שמונה. אפשר להסביר טעם שייכות העניינים האלה בקדוש דאיתא בגמ' סוף מסכת סוטה (דף מט' ע"א) "ועלמא אמאי מקיים איהא שמיה רבא דאגדתא" ופרש"י שיש כאן תורה וקידוש השם עש"ב. ואחז"ל התנה הקב"ה עם מעשה בראשית אם ישראל מקבלים את התורה הם מתקיימים. ולפי זה אפ"ל לכן נרמזו עניינים אלו בקדוש שע"י הקדוש ואמירת יהא שמיה רבא מתקיים עלמא שנברא בעשרה מאמרות. ועם הקדוש ועסק התורה כרש"י הנ"ל תורה וקידוש השם. וזהו הרמז לעשרת הדברות שע"י שעמדו ישראל על הר סיני וקבלו התורה איתקיים עלמא ועוד דעשר הדברות כלולת בעשר מאמרות. (אה"ב וכעין זה הובא לעיל בשם סדור חסידי אשכנז ולאבא וצ"ל לא היה ספר זה תחת ידיו.) ובדומה לזה ראיתי להרב תורה תמימה בריש פרשת בראשית אות ג' בנתינת טעם למה שקבעו חז"ל שאין פוחתין מעשרה פסוקים בקריאת התורה כנגד עשרה מאמרות שנברא בהם העולם. וכן דאין פוחתין מתפילת מוסף דראש השנה מעשרה פסוקים במלכויות וזכרונות ושופרות כנגד מספר מאמרות שבהם נברא העולם עש"ב.

עשרה הילולים שאמר דוד המלך ע"ה בספר תהלים והם: אישור, ניצוח, ניגון, שיר, מזמור, הסכל, רנה, תודה, תפילה, ברכה³².

עשר השבחים הנ"ל בסדורנו ע' הפעל בנקוד פתח, לבד מויתנשא ויתעלה שהם בצירה, כי מאחר שהקדיש נתקן בלשון תרגום, וגם ששה שבחים מהעשרה לשון תרגום בהם כמו בלשון הקדש (עיין לעיל בסימן ג' או"י ובהערה ד' שם), ובלשון תרגום העתיד בשלמים מהתפעל באו כולם בפתח, לכן נהגו בהם מנהג לשון ארמי לומר כולם בפתח כנוהג לשון ארמי, וגם יתגדל ויתפאר ויתהלל הגם שהם לשון הקדש ובאו במקרא בצירה (יתגדל על כל אל, ויתפאר עליו, ויתהלל המתהלל) עם כל זה נהגו בהם מנהג ארמי לומר כולם בפתח כמשפט לשון ארמי, שהרי גם בכתוב מצאנו זוג מלות וזוג נקודות כידוע, ומה שאומרים ויתנשא ויתעלה בצירה משום שהם מנחי ל' הפעל ומשפטם בצירה בין בלשון הקדש בין בלשון ארמי משא"כ בשלמים (הרב שי למורא בשחרית יוה"כ, וכתב כן לקיים מנהג אבותינו עש"ב).

ויש עוד מפרשים³³ שיש כאן שלוש עשרה עקרי שבח כנגד שלוש עשרה מידות וכנגדן הביאו שלושה עשר דברים למשכן "תכלת וארגמן וגו', ושלוש עשרה דברים עשה להם הקב"ה במצרים "ואלבישך רקמה ואנעילך תחש וגו'", ושלוש עשרה דברים יתן להם הקב"ה לעתיד "ענן יומם ועשן ונגה אש להבה וגו'". השלוש עשרה של כאן אלו הן יתגדל ויתקדש וימליך מלכותיה וישתבח ויתפאר וכו' ויתהלל שירתא ונחמתא יש כאן שלוש עשרה שבחים לשמו של מקום

(כג) הפר"ח בסימן נו'. ועיין ברש"י בריש תהלים, ובפסחים קי"ז דישנם שנויים בעשרה ההילולים, ועיין מ"ש בס"ד בסה"ק יהלל פי (הנכלל בספר ישיר משה) בסוף הספר ע"ש.

(כד) זה אה"ב מרבנו יהודה ב"ר יקר רבו של הרמב"ן בספר פירוש התפילות והברכות.

כלומר לשם י-ה כנגד שלוש עשרה מידות ע"ש כי הוא ושמו ומדותיו הכל אחד ע"ש "אני ה' הוא שמי" (ישעיה מ"ב ח') כה'.

שמה דקודשא בריך הוא. פירוש בעברית "שמו של הקדוש ברוך הוא" וכאן מפסיק, ועונים אמן, ויש נוהגים לענות בריך הוא עיין לקמן בסימן כג במענה הקדיש. דקודשא. צריכים אנו להזכיר דקודשא כי קודש עולה ת"י (ארבע מאות ועשר) שבית המקדש הראשון היה קיים ת"י שנה ובו היה ברוך זה השם שם הוי"ה והיו הכהנים קוראים אותו ככתבו ועכשיו אנו מתפללים שיחזור ויהיה שלם (כל ב.ו.).

חלק ב: "לעילא מן כל ברכתא שירתא תשבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא ואמרו אמן."

א. שנוי נוסחאות וגרסאות.

בטור ובאבודרהם הביאו דיש גורסים "למעלה מכל הברכות השירות והתשבחות" בלשון הקודש ותמהו ע"כ "למה מפסיקין באמצע מלומר בלשון הקודש" ובסידור רס"ג ורבנו עמרם גאון ורש"י ועוד הגירסא כפי שנהוג בלשון הארמית ועיין לקמן. לעילא: מלא יוד ויש גורסים לעלא בלא יוד^כ וכן יש גורסים לעילא בדגש ב-ל השניה ויש בלי דגש.

(כה) ועיין עוד בזה זהר שמות דף קלה א' ורבינו בחי פרשת תרומה. וע"ע לקמן בחלק ב' מסימן זה. ועוד י"ל בזה שיש כאן שלוש עשרה שבחים כנגד מלת הוא, "אני ה' הוא שמי" ואותיות אלו משלימות שם ה' ואות א' משלימה הכסא וזוהי תפילת הקדיש כנ"ל, וע"ע מ"ש אבא זצ"ל בספרו יהלל פי (שבישיר משה) מזמור ט' "והוא ישפוט תבל בצדק". והדברים נפלאים.

(כו) "והיו הכרובים פורשי כנפיים למעלה" (שמות כה') תרגם אונקלוס "פרסין גדפיהון לעלא" בלא יוד ובתרגום יונתן בן עוזיאל "לעילא" מלא יוד.

במחזור לבני רומא ובנוסח תימנים אומרים "לעילא לעילא" שתי פעמים^{כב} בכל ימות השנה ויש נוהגים לומר "לעילא ולעילא" רק בעשרת ימי תשובה, ומנהגינו שלא לשנות ובכל ימות השנה אומרים לעילא מן כל.

מן כל. ויש גורסים במלה אחת "מכל" וכן היא בסדור רבנו עמרם גאון ורס"ג ורש"י ועוד^{כג} וע"פ האר"י ז"ל צריך לומר "מן כל" בשתי תיבות.

שירתא. כך היא גרסתנו ויש גורסין ושרתא באות ו^{כט}. דאמירן בעלמא. הד' בפתח והא' בחטף פתח וישנה גרסא אחרת הד' בחיריק או עם יוד דיאמירן או בחיריק לא יוד' ובסדורינו בפתח.

ב. סימוכין מלשון המקרא או לשון חז"ל.

בתרגום ירושלמי על הפסוק "ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם את אשר יקרה אתכם באחרית הימים" (בראשית מט' א) תרגם: "אבינן יעקב רביע בניה בעין די יתני להון קץ ברכתא ונחמתא מין די אתגלי ליה". ובתרגום יואל (ב, יד) "והשאיר אחריו ברכה מנחה ונסך לה' אלקיכם" וגו' תרגם ויקביל ברכן ונחמן וצלותיה וכו'. ועניינו דברים המשיבים ומרגיעים את הנפש והדעת וכביכול אנו אומרים דברי נחומים להי"ת ועיין לקמן.

(כז) עיון תפילה שבסדור אוצר התפילות וכן הוא בשיבולי הלקט וביאורו "למעלה למעלה" וכן תרגם אונקלוס "יעלה עליך מעלה מעלה – על מנך לעלא לעלא" (דברים כח' מג') ובקצור שו"ע כתב ש"ל בעשי"ת לעלא לעלא בלא תוספת וא"ו "לעלא ולעלא".

(כח) לנוהגים לומר רק בעשי"ת "לעילא ולעילא" אין לומר מן כל ברכתא אלא רק מכל ברכתא כדי שיהא סך הכל רק כח' תיבות. ערוך השולחן סימן נו' או"י ומשנה ברורה שם ס"ק ב.
(כט) סדור חסידי אשכנז, בסידור רב עמרם גאון.

ג. ביאורים ופירושים.

לעילא. כלומר למעלה מכל שירות ותשבחות שאדם מהלל ומשבח למלך בשר ודם יהיו שבחיו של הקב"ה. וקאי על יתברך וישתבח וכו' שיתברך למעלה מכל הברכות והשירות והתשבחות דאמירן בעלמא כלומר האמורות בעולם^ל לבני אדם לשבחם בהם.

ונחמתא. כלומר יתנחם בנחמת ציון יותר משאר נחמות של בני אדם. ומצאנו שהקב"ה מתנחם בנחמות שנאמר (ישעיה לז) "וגנותי על העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי" כיון שאמר למעני יראה שהיא מתנחם בנחמות, וכן יש לפרש ע"ש דאמירן (ברכות ג') בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ובתי מדרשות ועונין "אמן יהא שמו הגדול מבורך" הקב"ה מנענע בראשו ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך אוי לו לאב שהגלה את בניו אוי להם בנים שהגלו מעל שלחן אביהם^ל ולפי שאין שמחה לפניו באותו שעה, אלא כמו דאגה על חרבן הבית ועל גלותינו אנו ומתפללים שיתנחם בקרוב מאותה דאגה^ל.

(ל) נראה שמפרש "דאמירן בעלמא" האמורות בעולם הזה ועיין לקמן פירוש אחר בזה.

(לא) כן הגירסא באבודרהם וברי"ש סמן א' הובאו דברי הגמרא הנ"ל ושם הגירסא ומה לו לאב וכו' ע"ש.

(לב) כל זה מהאבודרהם ועיין בטור. אה"ב ובמחזור ויטרי הביא דברי אגדה אלו וכתב "וכשהמלאכים שומעין את העצב הזה מתבהלין ונרתעים ביניהן ולא לתר הציבור מתחילין לשון עברית יתברך וישתבח כדי שיבינו המלאכים שבת משוכה שישראל משבחים לאביהם שבשמים ולא ירגישו בעצב נחמת מה הוא בא וכשצריכין לנחמו מזה העצב הופכין הלשון לארמית כדי שלא יבינו שהכל יודעין שאין נחמה באה אלא על העצב וכו'. ואומרים לעילא מכל ברכתא יתברך ולעילא מכל שירתא תושבחתא ישתבח ומכל נחמתא יתנחם אותו עצב של למעלה עכ"ל, ועיין לעיל סימן ג' מדוע נאמר הקד"ש בארמית ועש"ב. וכן הובאו דברים אלו בסדור רש"י ושם נוסף בזה "ונראה שעל שם כן עונים הציבור יגדל נא כח ה'. זכור רחמך ה' וחסדיך כשמתחיל החזן יתגדל ע"ש מדת מדת הרחמים שהקב"ה זוכר באותה שעה."

לעילא וכו' נחמתא. כלומר אתה משובח יותר ויותר מכל התשבחות שאמרו הנביאים ושומר דוד ליום נחמה⁷⁵. והך נחמתא נ"ל הכוונה דהנה התנחומים שנחמו הנביאים גם כן גדולות הן ולזה אומרים שיהיה למעלה מנחמות הנביאים וגם הז"ל אמרו כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעולם הבא עין לא ראתה⁷⁷.

ברכתא, שירתא, תשבחתא, נחמתא. ארבע מיני קילוסין כנגד ארבע אותיות שם ה' שאנו מתפללים שיתנחם ויהא שמו שלם ולכן רמז לארבע אותיות ה'⁷⁶. כתב הראב"ן בסי' י"ב נשאלתי למה תקנו בקדיש טו' שבחות יתגדל ויתקדש וימליך יתברך וישתבח וכו' עד יתהלל. שירתא תשבחתא ונחמתא הרי טו'⁷⁷ נראה שהם כנגד טו' שיר המעלות וכן בושתבח יש טו' שבחים וכן באמת ויציב יש טו' וויין (ואמת אינו מהמנין). ע"כ⁷⁸.

(לג) סדור רש"י ובעיו"ת כתב בזה "שכל הנחמות אשר אנו מצפים לראות שעתידיים ישראל לומר שיר ושבח חדש להשי"ת דכתיב בישעיה (מא) ומסיים על הנחמה (שם מ"ב) "שירו לה' שיר חדש תהלתו מקצה הארץ" עתה אנחנו אומרים שיתחדר ויתעלה לעילא אף מן כל אותו שבח של נחמתא.
(לד) ערוך השלחן סימן נו' אות ו', ועיין בפרדס לרש"י ז"ל בסי"ה ו"להשי"ל בערבית ר"ה ובשחרית יוה"כ.
(לה) "כלבו"

(לו) העשרה שבחים דלעיל, וכאן ארבע קילוסין הרי יד' שבחים והוסיף עוד "וימליך" עם השבחים הרי טו'.
(לז) יש שכתבו טו' כנגד של י-ה (עצ"י בשם א"ר) ועל מספר טו' כתב החיד"א ז"ל, אבות העולם אברהם יצחק ויעקב ראו זה את זה טו' שנים למדו תורה בכל יום ולילה טו' שעות. בן טו' לתלמוד. במסכת חגיגה מונה טו' דברים שיש בערבות סולו לרוכב בערבות בי-ה שמו. טו' מעלות בעזרה. טו' לך הגדולה, טו' תיבות בפס' זה "וה' האמרת היום" טו' תיבות בפס' "ויפגע במקום ההוא", טו' תיבות בפס' "וזכרתי את בריתי יעקב". טו' שיר המעלות. טו' שבחים בישתבח. טו' לשון שירה בחומש. טו' בניסן נגאלו ישראל. ג' תיבות וטו' אותיות בפסוק יברכך

לעילא... ונחמתא. יתכן לומר, כי ידוע המעלה היותר גבוהה בשבחו של הקב"ה תתראה בעת נחמת העתיד, כי אז לא רק ישראל, אך גם אומות העולם יודו וישבחו לשמו, כעדות כמה פסוקים במקרא, כמו בישעיה בנחמת ירושלים, "והיה באחרית הימים והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו (ישעיה ב' ב', ושם סו' כג') ובא כל בשר להשתחוות לפני". והרבה כהנה, וזהו כאן כוונת הנסח להגדיל ערך השבח (תשבחתא) לערך היותר גדול, ולפי המבואר ערך היותר נעלה כזה, הוא בעת נחמת העתיד, כי אז לא רק ישראל, אלא גם אוה"ע ישבחוהו. ועל זה אמר, לעילא מן כל ברכתא שירתא תשבחתא בנחמתא – היותר גדולה מפני שיהיה נאמר מכל האומות. ובאה ו' (ונחמתא) תחת ב' בנחמתא) כי האותיות שהם ממוצא אחת מתחלפות לפעמים, ובאה זו תחת זו, והבית והוא ו' הם ממוצא אחד (בומ'ף מן השפתיים), ומצינו בחילוף ב' עם ו' המלים תאבה – תאוה (התאוה תאוה בפ' בהעלותך, תאבתי לפקודך – תהלים קי"ט) ועוד כהנה^ל.

ה' וישמרך". כל ברכת כהנים יש טו' תיבות בג' הפסוקים. (מדב"ק מערכת א או"א, חומת אנך נשוא או"ה, יוס"ת קכ"א), טו' באייר ירד המן לישראל (עיין רש"י ע"פ (הושע ג' כ"ג "ואכרה בחמשה עשר כסף וכו' " ע"ש). ובעלי התוס' בפ' פקודי בד"ה העדות בד"א כתבו היה עדות למשה כי בשעה שחשדוהו שגנב שקלים ממלאכת המשכן אמר להם משה רוצה אני שיהיה המשכן עדות וחזרו ומנו ומצאו שהושמו בוויין לעמודים ודריש ליה מ "והמלאכה היתה דים" קח ראשי תיבות ויעלו טו' ויין כלומר טו' יותר. ומיד נתן משה טו' שבחים להקב"ה והן בוישתבח שיר ושבחה. וכנגדן טו' בברוך שאמר, (לפי הנסח שאנו אומרים של פו' תיבות אין בו אלא יג' ברוך... ממנ"י) וכנגדן טו' ויין באמת ויציב וכו' עכ"ל.

(לח) הרב ברוך שאמר, ועיין להרב הנזכר בספרו היקר תוספת ברכה בפ' בראשית ופ' בזה משה"כ הרבה ארבה את עצבונך והרוגך" כי האשה בהריונה עצובת רוח מפני כובד ההריון ודאגת הלידה. ואמר הרבה ארבה את עצבונך ב-הרוגך. ו' תחת הב' וכמבואר. ע"ש.

סימן יט

קדיש יהא שלמא.

אחרי אמירת הקדיש עד דאמירן בעלמא ואמרו אמן" מוסיפים תפלה והיא "יהא שלמא רבא... מן שמיא... לנו ולכל עמו ישראל ואמרו אמן" ועל תוספת תפילה זו שמתחילה ב"יהא שלמא" נקרא הקדיש בשם "קדיש יהא שלמא" ויש שקוראים לו "קדיש שלם" וכן נקרא "קדיש יתום" כיון שהיתומים אומרים אותו.^א

קדיש יהא שלמא אומרים אותו אחר קריאת תהילים ותורה שבכתב.^ב

א. נוסחאות וגרסאות.

הנוסח הרגיל שאנו נוהגים לאמרו: "יהא שלמא רבא מן שמיא חיים ושבע וישועה ונחמה ושיזבא ורפואה וגאולה וסליחה וכפרה ורווח והצלה לנו ולכל עמו ישראל ואמרו אמן". והנסח הרגיל בעדות האשכנזים: (נסח ספרד) "יהא שלמא רבא מן שמיא וחיים עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן".

נסח הרמב"ם: יהא שלמא רבא וסייעתא ופורקנא משמיא עליכון ועלנא ועל קהלהון דישראל ואמרו אמן. ובדומה לזה נסח התימנים: "יהא שלמא רבא מן שמיא וסייעתא ופורקנא

(א) נראה שנקרא קדיש שלם לעומת אמירת הקדיש עד דאמירן בעלמא ואמרו אמן" שנקרא חצי קדיש וזה נקרא קדיש שלם שמסתיים ב"עושה שלום" וגו'. ועיין לעיל סימן א' אות ז'. ונקרא קדיש יתום ע"פ מש"כ מור"ם בהגה או"ח סמן קלב' ס"ה ואומרים קדיש יתום אחר עלינו וכו'.

והוא קדיש יהא שלמא ועיין לעיל סימן י"ג בפרק על קדיש יתום אות ב' ובהערה ג' שם.

(ב) ראה לעיל סמן ח' ובאות יד שם.

(ג) וכן הוא הנסח באבודרהם ובשינוי קצת ושובע במקום ושבע ומסיים לנו ולכל ישראל (חסר מלת "עמו")

ורוחא וחנא וחסדא ורחמי עליכון עלינא ועל כל קהלהון דכל בית ישראל חיים ולשלום.

ובסדור רב עמרם גאון הנסח קצר: "יהא שלמא רבא מן שמיא וחיים על כל ישראל". ובסדור בני רומא מוסיפים את המילה טובים, ("וחיים טובים על כל ישראל")¹ וכן הוא בנסח התפילה לרבנו יהודה ב"ר יקר. (רבו של הרמב"ן) ובמחזור ויטרי הנסח עלינו ועל כל ישראל.

עושה שלום וגו'. הנסח הרגיל אצלינו "עושה שלום במרומיו הוא ברחמיו יעשה שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ואמרו אמן". ובמחזור ויטרי חסר מלת עמו וכן הוא בנסח הרמב"ם ושם חסר גם מילת "ואמרו". ובנוסח רב עמרם גאון – "הוא יעשה שלום על כל ישראל". ובמחזור בני רומא הוא ברחמיו יעשה שלום על כל ישראל ויש עוד נוסחים לומר הוא ברחמיו הרבים יעשה שלום וכו'.

בעשרת ימי תשובה יש אומרים "עושה השלום" בתוספת האות ה ויש אומרים שאין לומר עושה השלום כיון שהוא לשון הפסוק בספר איוב (כה, ב') "המשל ופחד עימו עושה שלום במרומיו" ואין לשנות הפסוק.

ב. סימוכין מלשון המקרא או מלשון חז"ל.

יהא שלמא. על שם הכתוב (תהילים קכב) "יהי שלום בחילך".

חיים. כ"ה (חבקוק ג') "בקרב שנים חייהו" וכתוב (ישעיה לח') "ה' עליהם יחיו".

(ד) עיו"ת שבסדור אוצר התפילות.

(ה) הובא בסדור אוצה"ת בתפלת שמו"ע, וכן שמעתי זה מפי אחינו יוצאי מרוקו ושם בסדור אוצה"ת בתקון תפילה הביאו בשם נסח בני כפא וקארסוב.

(ו) אמנם בקדיש לתקבל שאחר חזרת השליח ציבור שהוא במקום עושה שלום של העמידה יש לומר עושה השלום ועיין לקמן סמן כ' בהלכות ומנהגים אות ד'.

ושבע. ע"ש (תהלים טז) "שובע שמחות את פניך" וכן כתוב (שם קמה) "ומשביע לכל חי רצון".
 וישועה. ע"ש (שמות טו) "ויהי לי לישועה". וכתוב (דה"א טז) "הושיענו אלהי ישעינו".
 ונחמה. ע"ש (ישעיה כא) "כי נחם ה' ציון". וכתוב (תהלים צד) "תנחומך ישעשעו נפשי".
 ושזיבא. ע"ש (תהלים ט) "ומלט היא את העיר בחמתו".
 ורפואה. ע"ש (ירמיה יג) "הנני מעלה לך ארוכה ומרפא. וגאולה. ע"ש (ישעיה מד) "גאל ה' את יעקב".
 וסליחה. ע"ש (תהלים קל) "כי עמך הסליחה" וכתוב (שם פו) "כי אתה ה' טוב וסלח".
 וכפרה. ע"ש (דברים כא) "כפר לעמך ישראל".
 ורווח והצלה. ע"ש (אסתר ד) "רווח והצלה יעמוד ליהודים".
 עושה שלום במרומיו. (איוב כה, ב) "המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו".
 בגמרא (מסכת יומא דף נג ע"ב) אמר ר' יהושע בן לוי המתפלל צריך שיפסע שלוש פסיעות לאחוריו ואח"כ יתן שלום תניא נמי הכי... ואם לא עשה כן ראוי לו שלא התפלל. ונתינת שלום היינו כדרך שנפרד מאדם חשוב בכריעה כדי לתת לו שלום. ונראה שקבעו כן אף לקדיש מפני חשיבותו ועיין לעיל סמן ו' אות ד' ובהערות שם.
 הוא ברחמיו יעשה שלום. ע"ש (ישעיה כ"ז ה) "יעשה שלום ק"י"

ג. פירושים וביאורים

יהא שלמא פירושו בקשת יהי שלום גדול מן השמיים. חיים ושבוע וישועה ונחמה ושיזבא – פירושו ומילוט¹ – ורפואה

(ז) אבודרהם וראה לעיל הערה ב'

(ח) עה"ש. ולכאורה הוא כפול "ריוח והצלה".

וגאולה וסליחה וכפרה ורוח והצלה לנו ולכל עמו ישראל ואמרו אמן.

יהא שלמא רבא מן שמיא. יש שכתבו על דרך הא דאמרינן בגמרא (תענית כא' עב') שהיו באים לאמוראים שלמא מן שמיא "אבא אומנא הוי אתי ליה שלמא ממתיבתא דרקיעא כל יומא ולאביי כל מעילי יומא דשבתא לרבא כל מעילי יומא דכיפוריי" וזוהי תפילתנו אולי יחננו ונזכה שיבוא לנו שלמא מן שמיא^ט.

חיים. לפי שמצאנו השלום גם במיתה שנאמר "בשלום תמות" לכן מבקשים "יהא שלמא רבא וחיים".

יהא שלמא חיים וגו'. בקש כאן יב' בקשות (כולל שלמא רבא) למספר שבטי בני ישראל^ז. מן חיים עד רווח והצלה

(ט) יבורך גבר מע"ו אות ד' והוא רמוז נכון ונראה שאנו מבקשים יותר שלמא רבא. (אה"ב והנה בגמרא שם פרש"י, ולקמן בפירושים יתבאר, דתפילה זו היא על השלום ולכאורה קשה דהיא כפולה בסוף הקדיש "עושה שלום במרומו וכו'?" ולכאורה פרוש לשון "שלמא רבא" כשלום גדול הוא אינו לשון רגיל, דעל השלום נאמר שלום רב כמו "שלום רב לאוהבי תורתך" (תהלים קיט') ותרגומו "שלום סגיי" "רוב שלום עד בלי ירח" (תהלים עב') ותרגומו "וסגיעי שלמא" וכן היה צ"ל כאן שלמא סגיי וכו"ל. וברש"י פירש בגמרא שם "שלמא מרקיעא" – בת קול אומרת לו "שלום עליך" והלשון בגמרא אתי שלמא. ואולי יש לפרש שהוא לשון הארת פנים כמו בברכת כהנים "יאר ה' פניו אליך ויחנך". וכן "באור פני מלך חיים" (משלי טו' טז) וזהו לשון הגמרא "אתי ליה שלמא ממתיבתא דרקיעא" וזוהי תפלתנו למאור פנים גדול. ומה שאומרים אח"כ עושה שלום וכו' מתפללים על השלום עושה שלום – ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום.

(י) דוב"ש ועיין מ"ש בסוף הסימן.

(יא) אבודרהם ובנוסח על ישראל לקמן בסימן כא מובאת גירסת אבודרהם רק תלת "חינא וחסדא ורחמי" רמז לשלשה אבות ויבוא על נכון שבקדיש על ישראל רומז לשלושה אבות הראשונים ואח"כ אומרים יהא שלמא יב' בקשות רומז ליב' שבטי ישראל. (יבורך גבר או"ק)

יא' מיני בקשות כנגד יא' סימני הקטורת ויא' אותיות של יתגדל ויתקדש².

יהא שלמא... עושה שלום. המלאכים צריכים שלום כמו שאמר הכתוב "המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו" והשלום מכריע ביניהם ועל אחת כמה וכמה אנו התחתונים בעלי מחלוקת ופרוד שצריכים לא רק לבקש שלום מלא אף לרדפו והוא יעשה שלום עלינו ועל כל עמו ישראל³. וכן נאמר במדרש: א"ר שמעון בן יוחאי גדול השלום שכל הברכות כלולות בו "ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום" וכו'. בר קפרא אמר חורי גדול שלום, ומה אם עליונים שאין להם לא קנאה ולא שנאה ולא תחרות ולא מדות וריבות ולא מחלוקת ולא עין רעה צריכין שלום הה"ד "עושה שלום במרומיו", (איוב כה) התחתונים שיש בהם כל המדות הללו על אחת כמה וכמה. ור' יהשע דסכנין בשם ר' לוי אמר גדול השלום שכל הברכות טובות ונחמות שהקב"ה מביאן על ישראל חותמין בשלום: בקריאת שמע פורש סוכת שלום, בתפילה עושה שלום, בברכת כהנים וישם לך שלום.

יהא שלמא... עושה שלום. נקבע השלום באחרונה לפי שהוא שקול כנגד הכל וכן הוא אומר ביוצר "עושה שלום ובורא את הכל". ותניא בתורת כהנים (בחוקותי פ"א) ושמא תאמר הרי מאכל הרי משתה, אם אין שלום אין כלום (ויקרא כ"ו) "ונתתי שלום בארץ" מגיד שהשלום כנגד הכל.

גדול השלום שהשם הגדול הנכתב בקדושה אמר הקב"ה ימחה שמי על המים כדי לשים שלום בין איש לאשתו. גדול השלום שמשבח את התורה בשלום שנאמר (משלי י"ג) "וכל

(יב) וטעמא ע"פ הסוד עיין בעוד יוסף חי פרשת ויחי או"א ט'.

(ג) עצ"י בתפילת שמו"ע. והמדרש הבא מויקרא רבה פרשה ט', ומסיים שם רבנן אמרו גדול השלום שכשמלך המשיח בא אינו פותח אלא בשלום שנאמר "מה נאוו על ההרים רגלי המבשר משמיע שלום" (ישעיה ס"ו).

נתיבותיה שלום"י.⁷

כשברא הקב"ה את עולמו נתן שלום בין מים ליבשה שנאמר "יקוו המים וגו'" עד פה תבא ולא תוסיף, שאלמלא כן היה מחריב את העולם, וכשברא המלאכים המורכבים אש ומים אילו לא נתן שלום בין אש למים, היו מכבים את האש או היה האש מלכך את המים, וכן הוא אומר "יוצר אור ובורא חושך" עושה שלום בניהם שלא יכנס האור בגבול החשך ולא החשך בגבול האור. הרי אנו אומרים עושה שלום ובורא את הכל. הכל בשלום תלוי, כשברא העולם לא קמו אלו על אלו ולא החריבו אלו את אלו, באותה שעה נברא הכל יפה. לכך נקבע השלום בסוף כל תפילה והוא צריך לכל, ואפילו על הקרבנות שנאמר (ויקרא ט') "זאת תורת זבח השלמים" טו.
ברכת השלום כוללת גם בריאות האדם וחיים טובים בגופו, כי רוב המחלות נמשכות מהתגברות יסוד אחד על חבירו מארבעת היסודות שמהם מורכב האדם והם: אש, רוח, מים, עפר. ובהסכמת ארבעת היסודות הללו והשלום (הרמוניה) בניהם (הגם שהם הפוכים מטבעם) יהא לאדם חיים טובים ובריאות בגופו. על דרך שכתבו המפרשים בברית שניתנה לפינחס בן אלעזר הכהן דכתיב (במדבר כד' יב') "הנני נותן לך את בריתי שלום". ובזה יהא לו חיים ארוכים^{טז}. ולזה אנו מתפללים על השלום "יהא שלמא רבא... ועל החיים" חיים ושבע".

(יד) כל זה מאבודרהם.

(טו) כל בו. ועיין בטור.

(טז) עיין לרד"ק על הפסוק "יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא את רע" ישעיה מה, ז. עש"ב. (ועוד יש מאמרי חז"ל רבים בענין השלום ואכמ"ל)

סימן כ

קדיש תתקבל.

אחר אמירת הקדיש עד "דאמירן בעלמא ואמרו אמן" מוסיפים תפלה והיא "תתקבל צלותנא וכו'". ועל שם תוספת זו שמתחילה ב"תתקבל" נקרא קדיש זה בשם "קדיש תתקבל". כמו כן נקרא קדיש זה בשם קדיש שלם².
אחר תוספת זו משלימים כל הקדיש ואומרים "יהא שלמא רבא וכו'". עושה שלום במרומיו" וכו'.

תקנת קדיש זה לאמרו אחר תפלת שמונה עשרה ומתפללים בו שתפלתינו תתקבל לפני אבינו שבשמים.

א. נוסחאות וגרסאות.

הנסח הרגיל שאנו נהגים לאמרו ונדפס גם בסדורים: "תתקבל צלותנא ובעותנא עם צלותהון ובעותהון דכל בית ישראל קדם אבונא דבשמיא וארעא ואמרו אמן" והנסח הרגיל בעדות האשכנזים: "תתקבל צלותהון ובעותהון דכל-בית ישראל קדם אבוהון די בשמיא ואמרו אמן"³.

תתקבל צלותנא ובעותנא. גרסת הרמב"ם "תתקבל צלותהון ותתעבד בעותהון וצלותהון ובעותהון דכל בית ישראל קדם

(א) לקמן בבאורים יתבאר מתי עוד אומרים קדיש זה.

(ב) עין שו"ע סמן נה סעיף ג' בהג"ה שם וז"ל "ואם יצאו לאחר שהתחיל בקול רם (ולא נותר מנין להמשך חזרת הש"ץ) יכולים להשלים... ולומר הקדיש השלם שלאחריה דשייך לתפלה שהרי אומר "תתקבל צלותהון" וכו' עכ"ל. ואולי יש לומר שנקרא כן לפי שהוא משלים התפלה.

(ג) כן הוא בנסח ספרד, ובנסח אשכנז הוא בשנוי קצת "דכל ישראל" ללא מלת "בית".

אבוהון דבשמיא וכו"י. וכן נסח התימנים אלא שהוא בלשון נכה "צלותכון ובעותכון"⁷.
 ובמרדכי כתב וז"ל: "ומתפלל מעריב ואומר קדיש וגם תתקבל צלותנא וכו"י עכ"ל. משמע דגריס צלותנא ובעותנא, אלא שלא הזכיר כל הנסח. ובעיון תפילה שבסדור אוצר התפילות כתב בשמו דגריס "תתקבל צלותנא ובעותנא קדם אבוני דבשמיא" ובאבודרהם הגרסא "תתקבל צלותהון ובעותהון דכל ישראל קדם אבוהון דבשמיא ואמרו אמון" וכן הוא בסידורים העתיקים שלנו (בתוספת המלים "בית--וארעא") "תתקבל צלותהון דכל בית ישראל קדם אבוהון דבשמיא וארעא ואמרו אמון". ומנהג ירושלים (נתיבי עם קל"ב) לומר רק קדם אבונא דבשמיא בלי תיבת וארעא.

(ד) וממשיך שם יהא שלמא רבא וסייעתא" וכו' ללא הפרש ביניהם באמירת אמון. והנה הלשון כפול" תתקבל צלותהון ותעבד בעותהון וצלותהון ובעותהון" ונראה שכן צריך לבאר: תתקבל תפלינו ותעשה בקשתינו ותפילתם ובקשתם של כל בית ישראל. (ה) סדור אוצה"ת עיון תפלה.

(ו) מסכת תענית סמן תרל"ח. (אה"ב לא מצאתי מקומו שם)
 (ז) ומוה"ר ישיב משה ח"ב ס"ו נשאל בזה וז"ל: וששאלת בקדיש תתקבל אם יש לומר צלותנא ובעותנא וכו' או כמו"ש בסדורים. תשובה: אלו ואלו שפיר עבדי ע"ש. ומוה"ר כלפון הכהן בכרית כהונה או"ח מערכת ק' אות ט' כתב וז"ל: בקדיש תתקבל רגילים לומר תתקבל צלותנא ובעותנא עם צלותהון ובעותהון דכל בית ישראל ולא כמו שכתוב בסדורים "תתקבל צלותהון ובעותהון" וגו' וכן בסיום הקדיש הנזכר אומרים "קדם אבונא דבשמיא וארעא" ולא כמו"ש בסדורים קדם אבוהון דבשמיא וגו' ועין להרמב"ם בסוף ספר אהבה וכו'. וכפי הנראה רבני הדורות שאחריו דור אחר דור תקנו כפי מה שנראה להם לנכון לסדר והיה זה בכתב יד או במסורת בע"פ ואח"כ כשנתחדשו בתי הדפוס סדרום חכמי הדור ההוא והדפיסום. והרב כף החיים פלאגי ז"ל בסימן י"ג אות אך כתב: ואני אומר דכל אחד יעשה כמנהגו--לו רגל על לשונו-- ומאן דתני הכא לא נשתבש ע"ש.

ב. סמוכין מלשון הפסוק או לשון חז"ל

תתקבל צלותנא ובעותנא. ע"ש הפסוק "אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי" ומתרגימין בתרגום ירושלמי "בצלותי ובבעותי" ולכן סמכו זה לזה.¹

אבונא דבשמיא. לשון חכמים הוא שאומר בכמה מקומות לפני אביהם שבשמיים². כגון המשנה מסכת ר"ה דף כט' "ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמיים"

ג. באורים ופירושים

תתקבל צלותנא וגו'. פרושו תתקבל תפילתינו ובקשתינו עם תפילתם ובקשתם של כל ישראל לפני אבינו שבשמיים

(ח) פרוש התפילות לר"י בן יקר. אבודרהם. ומ"ש שם תתקבל צלותהון ובעותהון דכל ישראל על שם "אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי" ומתרגמי' בתרגום ירושלמי בצלותי ובבעותי ולכן סמכינן זה לזה עכ"ל. ובתרגום ירושלמי אינו, ואולי הוא טעות סופר וב' תיבות "תרגום ירושלמי" נעתקו בטעות ממקום אחר וצ"ל ומתרגמינן ולא יותר והוא בתרגום אונקלוס. ועין מסכת ב"ב דף קכ"ג ומהרש"א שם. וראיתי בילקוט דת ודין להרב דוד אסף שהקשה עוד על דברי אבודרהם ז"ל הנ"ל למה לו לסמוך על לשון תרגום שאינם ענין לו ובתפילתו של שלמה המלך ע"ה (מלכים א', ח. וד"ה א', כ.) בפסוק "כל תפילה ותחינה וגו' ואתה תשמע מן השמיים" תרגם כל צלותא כל בעותא וכו' ואת תקבל מן שמיא ועוד כהנה עש"ב. ולפי חומר הנושא—שכן הפסוקים של שלמה המלך ע"ה מתאימים לתתקבל, גם מן "ואתה תשמע"—תתקבל—אלא די' לומר שרצה לקחת לו פסוק ראשון מן התורה שהוא שייך לענין מלחמות וכבוש ארץ ישראל שהרי ענינים אלו קשורים לתפילת הקדיש הנאמר במלחמת גוג ומגוג ועל פיזור ישראל וחרבן הארץ. (כמ"ש לעיל סמן ד' או"א ובסמן ה' ע"ש.) ועיין דברי חז"ל על הפסוק "יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב" (תהילים כ') וזה הקשר עם תפילת יעקב בחרבי ובקשתי כן נ"ל לפי חומר הנושא ודו"ק כי קיצרתי.

(ט) שם.

ובארץ ואמרו אמן. צלי – היינו תפלה דתפלה מתורגם בכל מקום צלותא. ובעו – הוא תרגום של שאר לשונות תפלה: בקשה – מה תבקש מאתי מתרגם מה את בעי. תחנה – את תחנתך מתרגם ית בעותך. אנה. אנה ה' מתרגם בבעו מנך ה'.

תתקבל צלותנא וכו'. נאמר בלשון ארמית כי העברית שבקדיש אין בו שום תפלה רק שבחים, ואלו היינו אומרים תשמע תפלתם ובקשתם בלשון עברית יתמהו המלאכים (שאינם שומעים ארמית) ויאמרו וכי מה תפלה אלו מבקשים שתהיה נשמעת והלא לא אמרו אלא שבח "יתברך וישתבח וכו'" לכן אנו אומרים תתקבל בלשון ארמית שלא ירגישו המלאכים בדבר^א.

ד. הלכות ומנהגים.

א. קדיש זה נהגו לאמרו רק אחר תפילת שמונה עשרה. וכן בימי הסליחות באשמורת הבקר אחר אמירת סליחות ובקשות שגם בהם יש בקשות מרובות כמו בתפילת שמו"ע אומרים קדיש תתקבל. (ועיין בסדור אהלי יעקב בסוף הסליחות.) וזה שאין אומרים קדיש תתקבל מיד אחר תפילת שמו"ע אלא אחר ובא לציון גואל וכו' היינו משום דסדר קדושה (ובא לציון גואל.) נגרר אחר התפילה לפי שהוא מענין השבח והתפילה ולכן אומרים קדיש זה אחר סדר קדושה שאז נשלמה התפילה ויהא הקדיש חוזר גם עליה וגם על תפילת שמונה עשרה.

ב. ביום שיש בו מוסף אומרים קדיש תתקבל אחר תפילת שחרית (אחר קריאת ההלל ולפני סדר קדושה) וקדיש

(י) דוב"ש.

(יא) כלבו ובפרדס הגדול סמן ו'.

תתקבל שנית אחר תפילת מוסף. (וחוזר גם על סדר קדושה שאומרים לפני מוסף.) אבל ביום שאין בו מוסף, אומרים חצי קדיש אחר תפילת שמונה עשרה וקדיש תתקבל אחר סדר קדושה וכנזכר².

ג. ביום שמוציאים בו ספר תורה (בימי חול) לאחר שקורין בתורה אומר אשרי וכו' למנצח וכו' ובא לציון גואל וכו' ואומר יהללו וכו' ומחזיר את הספר למקומו ורק אח"כ אומר קדיש תתקבל וכן משמע שכן היה מנהג האר"י ז"ל³.

ד. קדיש תתקבל שאחר חזרת תפילת שמונה עשרה פוסע בו ג' פסיעות⁴, ולכן נהגו לומר קדיש תתקבל דווקא במקום שהתחיל להתפלל שמונה עשרה. וכן צריך להיות כיון שפסיעות אלו בעושה שלום של הקדיש שייכים גם עבור תפילת חזרת הש"ץ שאינו פוסע בה. ולכן מנהג פשוט

(יב) ולכן בחנכה שאין אומרים תפילת מוסף אומרים חצי קדיש אחר ההלל ואחרי סדר קדושה אומרים קדיש תתקבל. ועיין כף החיים סימן נ"ה אות ב וסימן תכ"ג או"א ואו"ב.

(יג) כף החיים סימן נ"ו אות כ' בענין עמידה בקדיש "וכן בקדיש תתקבל אחר חזרת ס"ת להיכל אז היה נשאר מעומד וגומר עניית הקדיש ואח"כ היה יושב" ע"כ. הרי בהדיא שאמירת קדיש תתקבל היא אחר חזרת הספר למקומו. וכן הוא באבודרהם בסדר תפילת חנוכה וז"ל "וכל שמונת ימי חנוכה קודם שמוציאים ס"ת אין אומר קדיש תתקבל כמו ביום שיש בו מוסף... אבל ביום שאין בו מוסף כגון חנוכה ופורים אין לומר תתקבל קודם שמוציאים ס"ת אלא לאחר שקורין בס"ת, ואומר סדר קדושה ומחזירין ס"ת למקומו ואומר אותו שאז נשלמה תפילת שחרית." עכ"ל. אמנם כאן בא"י ראיתי שיש נוהגים לומר קדיש תתקבל ואח"כ מחזירין ס"ת. ועיין באור תורה שנה ט"ז ס' מ"ג בשם הרב ברכאל כהן הי"ו שכתב בדין הפסיעות בקדיש והאריך גם בזה. (יד) שו"ע סימן נ"ו סעיף ה. וראה שם כה"ח אות לו ועיין לעיל סימן ו' בפסיעות הקדיש ובהערות שם.

אצלינו שאם עקרו המתפללים ממקומם ביום שיש בו הוצאת ס"ת כדי לשמוע קריאת התורה במקום אחר. אזי לאחר שמחזירין הספר להיכלו חוזרים הם למקומם – היכן שאמרו חזרת הש"ץ – ושם אומרים קדיש תתקבל^{טו}.

ה. בימים נוראים בראש השנה (בשחרית מוסף ומנחה) וביום הכפורים (בכל תפלות היום) וביום הושענא רבא (במוסף) נוהגים להוסיף הקדיש תענו ותעתרו ברחמים מן השמיים וכו' לפני אמירת תתקבל ונהגו לענות אמן בכל בקשה ובקשה וכן בין שערי לשערי^{טז}.

(טו) עין לעיל הערה יא שמנהגינו לומר קדיש תתקבל אחר החזרת הספר להיכל. וע"ע בכף החיים שם אות ל'ו שכתב וז"ל "וע' בספר התיקונים... ושער הכוונות... דמשמע משם שאין שייך שלושה פסיעות באלא דוקא אחר תפילת העמידה ע"ש ודו"ק. וא"כ כיון שפסיעות הקדיש תתקבל הוא עבור תפילת החזרה צריך לאמרו במקום שאמר החזרה כדי שיהיו הפסיעות במקום הראוי להם ודו"ק.
(טז) עיין בן פורת יוסף שו"ת ח"ג ס' לא.

סימן כא

קדיש דרבנן – על ישראל.

אחר אמירת הקדיש עד דאמירן בעלמא ואמרו אמן מוסיפין תפילה והיא "על ישראל ועל רבנן וכו'". ועל שם תוספת זו המתחילה ב"על ישראל" נקרא הקדיש בשם קדיש על ישראל. כמו כן נקרא גם בשם "קדיש דרבנן" מפני שהתפילה בו היא על רבנן ועל תלמידיהם וכן שתקנת זה הקדיש לאמרו אחר לימוד תורה שבעל פה שהיא דרבנן.

כשאומרים קדיש על ישראל מוסיפין אח"כ "יהא שלמא רבא וכו' ומסיימים בעושה שלום במרומיו וכו'".

(א) קדיש על ישראל – דרבנן נאמר גם בתפילה אחר לימוד תורה שבע"פ, משנת איזהו מקומן וברייתא דר' ישמעאל. וכן לפני עלינו לשבת, אחר אמירת תנא דבי אליהו ואמר ר' אלעזר אמר ר' חנינא וכו'. וראה לעיל סימן ח'. (מ"ש גבי אמירת אשרי בעשרה וכן לימוד משותף בעשרה קודם הקדיש ע"ש אות ט ובהערות שם.) והרמב"ם בקדיש זה שאחר לימוד תורה גורס וז"ל: כל עשרה בישראל או יותר שעוסקין בתלמוד תורה שעל פה ואפילו במדרשות או באגדות כשהן מסיימים אומר אחד מהם קדיש בנסח זה: יתגדל ויתקדש שמה רבא דעתיד לחדתא עלמא ולאחייא מתייא ומפרק חייא ולמבני קרתא דירושלם ולשכללא היכלא קדישא ולמיעקר פולחנא נוכראה מן ארעא ולא תבא פולחנא דשמיא לאתריה בזיויה ויחודיה וימליך מלכותיה וכו' – עד ונתמתא דאמירן בעלמא ואמרו אמן – על רבנן ועל תלמידיהון ועל תלמידי תלמידיהון דעסקין באורייתא די באתרא הדין וכדי בכל אתר ואתר יהא להון ולכון חניא וחסדא ורחמי וסייעתא ורוותא מקדם אבוהון דבשמיא ואמרו אמן, יהא שלמא וכו', וזהו הנקרא קדיש דרבנן, עכ"ל (הרמב"ם בסדר התפלות בנסח הקדיש). נסח כזה של הרמב"ם בשנוי קצת (ובלי הסיום על רבנן וכו') נדפס בסוף כל מסכת בסיום המסכתא, ויש נוהגים לאומרו בסיום המסכתא, ואנו לא נהגנו בו, ועיין בסימן ט' בקדיש שהוא עתיד ושם מבואר שנויי הגרסאות והנוסחאות ומתי נהגו לאומרו עש"ב.

א. נוסחאות וגרסאות

הנסח הרגיל שאנו נוהגים לאמרו "על ישראל ועל רבנן ועל תלמידהון ועל כל תלמידי תלמידיהון דעסקין באורייתא קדישתא די באתרא הדין ודי בכל אתר ואתר יהא לנא ולהון ולכון חנא וחסדא ורחמי מן קדם אלהא מרי שמיא וארעא ואמרו אמן". והנסח הרגיל בקהילת אשכנז על ישראל...ועל תלמידי תלמידהון ועל כל מאן דעסקין באורייתא די באתרא הדין ודי בכל אתר ואתר יהא להון ולכון שלמא רבא חנא וחסדא ורחמין וחיין אריכין ומזונא רויחי ופורקנא מן קדם אבוהון די בשמיא וארעא ואמרו אמן.

על ישראל ועל רבנן. ברמב"ם: "על רבנן ועל תלמידהון" ללא המילים "על ישראל" בתחילה².

ועל תלמידהון ועל כל תלמידי תלמידהון. הרמב"ם והאבודרהם אינם גורסים "כל" אלא ועל תלמידי תלמידהון. דעסקין באורייתא קדישתא. הרמב"ם לא גורס קדישתא. ובנסח האשכנזים כנ"ל ועל כל תלמידי תלמידיהון ועל כל מאן דעסקין באורייתא קדישא³ ויש גורסים דיתבין ועסקין באורייתא קדישתא.

די באתרא וכו'. כן הוא בכל הנוסחאות. יהא לנא ולהון ולכון. ברמב"ם יהא להון ולכון, והתימנים יהא לכון ולנא. ובסדורי האשכנזים הוא כגרסת הרמב"ם להון ולכון⁴, ובאבודרהם לא גורס תיבות אלה "לנא להון ולכון" כלל וגרסתו "...ודי בכל אתר ואתר יהא חנא וחסדא ורחמי".

(ב) והטעם דגריס כך נראה שהרי עיקר התפילה היא על חכמים לומדי התורה ותלמידיהם. ונראה שבגרסתנו מברכין את ישראל מחזיקי התורה אגב לומדי התורה.

(ג) ובאבודרהם כתב על זה ורוב שלוחי ציבור אומרים באורייתא קדישא וטעות היא דאורייתא היא לשון נקבה וקדישא לשון זכר ולכן צ"ל קדישתא.

(ד) וכן הוא בנסח הגר"א "להון ולכון" ואינו כולל האומר קדיש עצמו בכלל. (אה"ב ובסדור עולת ראייה להרב קוק וצ"ל תוקנה הגירסא

חנא חסדא ורחמי. יש גורסים שלמא חנא וחסדא ורחמי ויש שמוסיפין "מזוני רויחי" ויש אומרים שלמא חנא וחסדא ורחמי וחי אריכי ומזוני רויחי. ובאבודרהם הנסח רק השלש חנא חסדא ורחמי¹ ובנסח הרמב"ם חנא וחסדא ורחמי וסייעתא ורווחא ויש בזה עוד נוסחאות².

והוסיפו "לן" לפני "להון ולכון". ובספר ברוך שאמר על תפילות השנה לרב ברוך אפשטיין כתב על הנסח הנהוג אצלם "יהא להון ולכון שלמא רבא וגו' "וז"ל הנה לפי שקרא מקודם די באתרא הדין ואח"כ די בכל אתר ואתר לפי זה היה צריך בלשון הברכה ג"כ להקדים לכון ואח"כ להון... אך דקדקתי כי כן דרך הכתובים לפתח במה שסיים מקודם כמו בריש פרשת בראשית "בראשית ברא אלוקים את השמים ואת הארץ והארץ היתה" וגו', אע"פ שהיה לו לפרש מקודם את עיניני השמים מפני שפתח בהם אך מפני שסיים מקודם בהארץ פתח לפרש ענינה שלה... וכן בסגנון המשנה בפ"ב דשבת במה מדליקין ובמה אין מדליקין וכו' עכ"ל).

וכתב השי"ל (בשחרית יוה"כ) תיבות אלה (לנא ולהון ולכון) הכתובים בסדורים אין להם מובן שהרי כבר נאמר על ישראל ועל רבנן וכו' והוי כפל הדברים, ובספר אות אמת מחק אותם ע"ש. והעיון תפילה כתב נסח האבודרהם (דלא גריס לנא ולהון ולכון) הוא יותר מדוייק מיתר הנוסחאות שמלת יהא נמשכת למלת על ישראל שהתחיל בה. וליתר הנוסחאות צריכים לפרש כך – יתגדל ויתקדש שמו של הקב"ה... על ישראל, ועל רבנן וכו' וכדרך שאומר שליח צבור בברכת קדושת השם ובכן יתקדש שמך וכו' ועל רבנן וכו' על ישראל עמר, באופן שתוספת על ישראל איננה עומדת בפני עצמה מתוך ברכה לתלמידי חכמים אלא נמשכת לתחילת הקדיש, וכשהזכירן ברכן. ע"ש. ונראה דפרשו ע"ד סרסו ודרשו ומילת יהא נמשכת לחנא וחסדא. והיינו על ישראל וכו' די באתרא הדין ודי בכל אתר ואתר (שחזרת על ישראל כמ"ש לקמן בביאורים) ועכשיו כפל הדברים לצרף את עצמו וקהל השומעים אומר לנא וכו', עלינו ועליהם ועליכם יהא חנא וחסדא ורחמי.

(ה) ולפי מ"ש בסמוך בביאורים שאלו השלוש הם כנגד בני חיי ומזוני א"כ לא צריכים לכל התוספת הנזכרת "חיי אריכי ומזוני רויחי וכו'". ועיין לעיל סמן יט' הערה יא כתבנו דהני תלת מילי רמז לג' אבות וכו' ע"ש.

מן קדם אלהא מארי שמיא וארעא. בנסח הרמב"ם מקוצר (לתיבה אחת) אבוהון דבשמיא". והתימנים מן קדם אבונא דבשמיא. ובנסח בני רומא "ולכון שלמא וחנא וחסדא ורחמין ומזוני רויחין מן קדם מרא שמיא וארעא" ובאבודרהם מן קדם מרי (בלא אות א') שמיא וארעא¹. ובסדורי האשכנזים יש גרסא "מן קדם אבוהון די בשמיא וארעא"² ואמרו אמון".

ב. סימוכין מלשון המקרא וחז"ל.

על ישראל ועל רבנן ועל תלמידיהון ועל תלמידי תלמידיהון – על דרך (ישעיה כט') "לא ימוש מפך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך".

דעסקין באורייתא קדישתא. על דרך (יהשע א, ח) "והגית בו יומם ולילה".

יהא חנא וחסדא. ע"ש (אסתר לא, ב) "ותשא חן וחסד לפניו".

ורחמי. ע"ש (ירמיה לא ב) "רחם ארחמנו".

מן קדם מרי שמיא וארעא. ע"ש (בראשית כד) "בה' אלוהי השמים והארץ"³.

(ו) יש מוסיפים "ופרקנא" וי"א וסייעתא דשמיא וי"ג שלמא רבא וחנא וחסדא.

(ז) ובזה יש עד נסח והוא מן קדם מאריה (אות ה בסוף) שמיא. ועיין בעיו"ת.

(ח) ותרגומו מלפני אבינו שבשמים ובארץ והוא תמוה שכן בד"כ נאמר "אבינו שבשמיים" או "אביהם שבשמים" ולא מצינו "אבינו שבשמים ובארץ" ובנסחים אחרים שגם בהם שמיא וארעא כתיב לפני כן מארי ופירושו אדון השמים והארץ משא"כ בנסח זה שאין כתיב הם מארי ורק מן קדם אביהן די בשמיא וארעא.

(ט) מאבודרהם. אה"ב "ועל תלמידיהון ועל תלמידי תלמידיהון" בדומה לצאצנו וצאצאי צאצאנו שבברכת התורה ומפורסמים דברי הגמ' בב"מ דף פה ע"א כל שהוא ת"ח ובנו ת"ח ובן בנו ת"ח אין התורה פוסקת מזרעו וכו'. ע"כ.

ג. ביאורים ופירושים.

על ישראל ועל רבנן וכו'. פירושו תפילה על שלום חכמי ישראל ותלמידיהם העוסקין בתורה הקדושה כאן ובכל מקום, שיזכו כולם ובכללם אנו לחן וחסד ורחמים מלפני הקב"ה כדי שיוכלו להקדיש את כחם וזמנם לתלמוד תורה. והנה תקנת זה הקדיש לאמרו אחר תלמוד תורה שבע"פ כנ"ל וגדולה מעלתו כפי שהובא בראש סימן א' מהגמרא "עלמא אמאי מקיים אקדושה דסדרא ואיהא שמיה רבא דאגדתא". לפי שעיקר היגיעה בתורה היא בתורה שבע"פ. וכך נאמר במדרש כתיב "לא תמצא בארץ החיים" (איוב כח) וכי בארץ המתים תמצא. אלא שלא תמצא תורה שבע"פ אצל מי שיבקש עונג העולם תאוה וכבוד וגדולה בעוה"ז, אלא במי שממית עצמו עליה שנאמר "וזאת התורה אדם כי ימות באהל". (במדבר יט') ואמרו חז"ל לא כתב הקב"ה בתורה למען הדברים האלה... אלא "על פי הדברים האלה" וזו היא תורה שבע"פ שהיא קשה ללמוד ויש בה צער גדול שהיא משולה לחשך שנאמר "העם ההולכים בחשך ראו אור גדול" (ישעיה ט') אלו בעלי התלמוד שראו אור גדול ע"כ.

כמו כן תקנו לנו רבותינו לומר קדיש זה בתפילה אחר המשניות ממסכת זבחים בענין הקרבנות וקודם הודו וכן אחר משנת כל ישראל לפני עלינו לשבת.

על ישראל ועל רבנן. רבנן קצור תלמודי מן רבננא ובעברית רבנינו וכן מרן קצור מן מרנא ובעברית אדונינו" הנה אע"פ שעיקר תפילה זו היא על ת"ח וכאמור מ"מ מתחיל תפילתו ב"על ישראל" לפני רבנן מפני כבודם של ישראל וכדי להכליל את כל ישראל בתפילה.

(י) ע"פ מדרש תנחומא פרשת נח או"ג ועש"ב על מעלת למוד תושב"ע ועוד רבים מקורות חז"ל בזה.
(יא) עיון תפילה.

די באתרא הדין ודי בכל אתר ואתר. אינו חוזר על התורה אלא על החכמים שזכר לעיל וכן הוא שעורו על ישראל ועל רבנן די באתרא הדין ודי בכל אתר ואתר שבמקום זה ובכל מקום ומקום.²

חנא וחסדא ורחמי. תלת מילי כנגד "בני חיי ומזוני" והיינו "חנא" = בני כמ"ש בהם לשון חנינה (בראשית) "הילדים אשר חנן אלוהים את עבדך" וכן אמר (שם) "אלהים יחנך בני". "וחסדא" = "חיי". כי חסד מספר "עב" שהוא בחכמה וגם אותיות חסדא עולים מספר חכמה וידוע כי חיים הם מחכמה בסוד והחכמה תחיי בעליה.³ ורחמי – הם מזוני שנמשכים לקו הרחמים מן קו הגבורה הסמוך לה, בסוד מ"ש רז"ל למה נקראו גבורות גשמים מפני שיורדים בגבורה וארו"ל במסכת תענית היינו פרנסה ודו"ק.⁴

(יב) עיין לעיל סמן טז ובהערה כה' ע"ש.

(יג) חכמה גמטריא החיים – ממנ"י וא"ש הי"ב (אה"ב ממנ"י הוא ראשי תיבות של מר אבא ז"ל "מימון מצליח נ"י")

(יד) העוד יוסף חי פרשת ויחי בהלכות.

סימן כב

קדיש דהוא עתיד.

קדיש זה נאמר בזמנים מיוחדים ואינו מהווה חלק מן התפילה כשאר נוסחי הקדיש הנזכרים לעיל.

נוהגים לומר אותו לאחר קבורת המת^א. וכן יש נוהגים לומר נסח כזה בסיום מסכת^ב. כמו כן נהגו לאמרו בתשעה באב במקום קדיש תתקבל בערבית ובשחרית אבל לא במנחה^ג.

א. נוסחאות וגרסאות.

הנסח המודפס בסידורינו. "יתגדל ויתקדש שמיא רבא. (אמן) דהוא עתיד לחדתא עלמא, ולאחאה מתיא, ולשכללא היכלא, ולמפרק חייא, ולמבנא קרתא דירושלם, ולמעקר פולחנא דאלייליא מארעא, ולאתבא פולחנא יקירא דשמיא ולהדריה וזיויה ויקריה. (אמן).

בחייכון ביומייכון ובחייכון ובחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן. יהא שמיא רבא מברך לעולם לעולמי עלמיא יתברך, וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמיא דקודשא בריך הוא. לעילא מכל ברכתא שירתא ותושבחתא דאמירן בעלמא ואמרו אמן. תתכלי חרבא כפנא ומותנא ומרעין בישין יעדי מננא ומנכן ומעל עמיה ישראל ואמרו אמן. יהא שלמא רבא וכו' עד סוף הקדיש.

וזה לשון האבודרהם ונהגו לומר אחר שקוברין המת וכן בתשעה באב כך: יתגדל ויתקדש שמיא רבא דהוא עתיד לחדתא עלמא ולשכללא היכלא ולמפרק חייא ולאחאה מתיא

(א) שו"ע יו"ד ס' שע"ו ס"ד.

(ב) אה"ב י"א מקורו ברמב"ם בסדורו וצ"ע.

(ג) עיין באבודרהם ובכה"ח סימן תקנט אות ט"ו.

ולמבני קרתא דירושלם ולמעקר פולחנא נוכראה מארעא לאתבא פולחנא קדישא דשמיה להדריה וזויה בחייכון וביומיכון עד לעילא, ואומר תתכלי וכו' כנ"ל. עכ"ל.

ובסדור רב עמרם גאון הנסח כתוב כך: "וכשמסיימין לקבור את המת לאחר שאומר צדוק הדין אומר השליח צבור יתגדל ויתקדש שמיה רבא בעלמא דהוא עתיד לחדתא ולאחיאה מיתיא ולמבני קרתא דירושלם ולשכללא היכלא ולמעקר פולחנא נוכראה מארעיה ולאחיאה פולחנא קדישא דשמיא לאתריה וימליך קב"ה מלכותיה ויקריה בחייכון וגו'". עכ"ל.

ובטור יורה דעה¹ כתב כך נוהגין עכשיו נותנים המת בקבר וסותמין גולל הקבר וחולצין מנעל וסנדל ומרחיקין מעט מבית הקברות ומקדשין: יתגדל ויתקדש שמיה רבא בעלמא דהוא עתיד לחדתא ולאחיאה מתיא ולשכללא הכליה ולמפרק חייא ולמבנא קרתא דירושלים ולמעקר פולחנא נוכראה מארעיה ולאחיאה פולחנא קדישא דשמיא לאתריה וזויה ויקריה ושכינתיה בחייכון וביומיכון וכו' תתכלא חרבא וכופנא ומותנא מיננא ומכל עמיה בית ישראל ואמרו אמן וכו'. עכ"ל.

הרמב"ם הזכיר קדיש זה עם שינויים בנסח כקדיש דרבנן וז"ל

(ד) דף ג"ה ע"א. הובא בעיון תפילה שבסדור אוצר התפילות ומשם לקחתיו.

(ה) סימן שע"ו בדיני המנחמים. והנסח קצת שונה מהמופיע בסידורינו. (ו) בנסח הרמב"ם כאן לא נמצא המשך הקדיש בתפילה תתכלי חרבא וכו'. אה"ב: ונראה דדעת הרמב"ם דקדיש זה נאמר כקדיש דרבנן מקורו במסכת סופרים פרק י"ט ה"יב "אין אומרים בעלמא דעתיד לחדתא אלא על התלמוד ועל הדרש" ובפשטות אפשר לומר ולא אחר קבורת המת ולא בט"ב. וראיתי מובא בשם הרמב"ן בספר תורת האדם תחיית המתים. "אין אומרים בעלמא דהוא עתיד לחדתא וכו' אלא על תלמיד דרשן." ואולי מקורם אחד וגירסתם שונה.

קדיש דרבנן כל עשרה מישראל או יתר שעוסקין בתלמוד תושבע"פ ואפילו במדרשות או בהגדות כשהן מסיימין אומר אחד מהם קדיש בנסח זה: "יתגדל ויתקדש שמיא רבא. (אמן) דהוא עתיד לחדתא עלמא, ולאחאה מתיא, ולשכללא היכלא קדישא, ולמפרק חייא, ולמבנא קרתא דירושלם, ולמעקר פולחנא נוכראה מן ארעא, ולאתבא פולחנא דשמיא ולהדריה בזויה ויחודיה וימליך מלכותיה וכו' עד ונחמתא דאמירן בעלמא ואמרו אמן. על רבנן ועל... וכו' עד כאן.

יש שנהגו לומר קדיש זה בסיום מסכת. וזה הנסח הכתוב שם. (ע"פ הדפוס הרגיל של הש"ס.) יתגדל ויתקדש שמיא רבא בעלמא דהוא עתיד לאתחדתא ולאחיא מתיא ולאסקא לחיי עלמא ולמבני קרתא דירושלם ולשכלל היכליה בגוה ולמעקר פולחנא נוכראה מארעא ולאתבא פולחנא דשמיא לאתריה וימליך קודשא בריך הוא במלכותיה ויקריה בחייכון וביומיכון וכו' עד סוף הקדיש.

וכן הוא מופיע בסוף סדור אוצר התפילות לאחר צידוק הדין. ושם כתב: היתומים אומרים קדיש זה והקהל אומרים עמהם עד ויקריה, ושם בסוף הקדיש אחר דאמירן בעלמא ואמרו אמן הובא נוסח זה: קהל אומרים יהי שם מבורך מעתה ועד עולם. ואחר כך הוא אמר יהא שלמא וכו' עד ואמרו אמן. ולפני עושה שלום, קהל – עזרי מאת ה' שעושה שמיים וארץ. ואח"כ הוא אומר עושה שלום במרומו וכו'. ואין שם המשך התפילה תתכלי חרבא וכו'.

ב. סימוכין מלשון המקרא וחז"ל.

כתב אבודרהם: דהוא עתיד לחדתא עלמא כמו שאמרו רז"ל שיתא אלפי שנין הוי עלמא וחד חרוב'.

(ז) חז"ל במסכת ראש השנה לפי גרסתינו לחדתא עלמא ולאחאה מתיא, אם אפשר י"ל על עולם העתיד לבא דהיינו לאחר תחיית המתים. כן נלענ"ד אם יוכשר וא"ש והי"ב.

ולשכללא היכלא כך הוא לשון הפסוק בעזרא (ה, ג.).
 "ואשרנא דנה לשכללה". ולמבנא קרתא דירושלם שנאמר
 (תהלים קמ"ז) "בונה ירושלים ה'."
 ולמעקר פולחנא נוכראה מארעא ע"ש (בראשית ל"ה)
 "הסירו את אלוהי הנכר אשר בתוכם" וכתוב (זכריה יג ב.).
 "וגם את הנביאים ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ".
 לאתבא פולחנא קדישא דשמיא להדריה וזויה. ע"ש
 (יחזקאל לח) "והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים
 רבים וידעו כי אני ה'".
 תתכלי חרבא וכפנא. לפי שכתוב (דברים ל"ב כה.) "מחוץ
 תשכל חרב", הוא מבקש כאן מאת ה' שתכלה אותה החרב
 מן העולם.
 וכפנא^ט ומותנא. ע"ש (איוב ה) "וברעב פדך ממות".

(ח) וע"ד להעביר גילולים מן הארץ והאללים כרות יכרתון שבעלינו
 לשבת. ולפי הנסח שבסדורינו פולחנא דאליא.
 (ט) מילת וכפנא נזכרה פעמיים. שוב ראיתי בילקוט דת ודין להרב דוד
 אסף שהעיר בזה וכתב תיבת וכפנא כבר הוזכר וצריך למחקו כאן, ויש
 לעיין דאיתא (תענית ח') בימי ר' שמואל בר נחמני הוי כפנא ומותנא.
 אמרי: היכי נעביד? נבעי רחמי אתרתי לא אפשר וכו' א"ל רשב"ן נבעי
 רחמי אכפנא דכי יהיב רחמנא שובע לחיי הוא דיהיב וכו'. וא"כ איך
 אנו מבקשים כאן על כפנא ומותנא וצ"ע עכ"ל.
 ולאסכ"ת כשראה מעשה נזכר הלכה?! כשראה לשון כפנא ומותנא נזכר
 בדברי הגמ' והקשה ממנה, דבעלמא נמי יש להקשות שהרי כלל הוא
 קאמר "נבעי רחמי אתרתי לא אפשר" ומסיים שם מנ"ל דלא מצלינן
 אתרתי וכו' וא"כ תקשי אדעלמא איך אנו מתפללים יום יום ומבקשים
 מה' כמה וכמה בקשות ותחנונות, והרי על ידו הוזכר קדיש יהא שלמא
 (נסח אבודרהם) שבו אנו מבקשים כמה בקשות "חיים ושבע וישועה
 וכו' י"ב בקשות, ולמה לא הקשה שם? וכן שלמה הע"ה אמר (משלי
 לז'): "שתים שאלתי ממך וכו'" ואיך בקש תרתי?
 לכן נראה לענ"ד דלא קשיא מדי דלא דמי תפלה שאנו מתפללים יום
 יום לתפילה בעת צרה בעידן רתחא שהגזירה באה ונהייתה כהיא

ומרעין בישין. ע"ש תרגום הפסוק (דברים ז', טו.) "וכל מדוה מצריים הרעים אשר ידעת לא ישימם בך".

עובדא דבימי ר' שמואל בר נחמני שהתפלה היא לסלק הגזירה ולבטלה אז אמרו אתרתי לא אפשר אבל בתפלות ובבקשות שאדם מבקש ומתפלל אל ה' שיתן לו או על צרות של תבאנה יכול להתפלל כל מה שהוא רוצה בכל מיני בקשות.

שוב ראיתי להחיד"א ז"ל ביוסף תהילות מזמור כ"ז על הפסוק "אחת שאלתי מאת ה'" שכתב: מ"ש בתענית אתרתי לא מצלינן והקשו המפרשים מכל תפלה ומכל תחנה שמתפללין על הרעה ותרצו דהם תפלות מסודרות אך כשצריך לדבר והוא חדוש לא מצלינן אתרתי. ולכן צריך לבקש אופן דישראל אחת שכוללת אחרות (וברמוז אחת שאלתי מאת ה', אח'ת נוט' אגב ח'דא ת'רתי) כמ"ש בש"ס נבעי רחמי אכפנא וכי יהיב רחמנא שובע לחיי הוא דיהיב. וכיוצא בזה אמרו במדרש איכה על הפסוק "על אלה אני בוכיה". ועוד יש לחלק בין כשיש צרות בעולם להיכא שמתפלל שלא יבואו הצרות. אך מדברי המדרש הנזכר לא משמע הכי ויש לישב קצת ע"כ ע"ש. וההיא דמדרש איכה אפשר ליישב דאמרו אין מתענין על שני דברים דוקא אין מתענין. ואגב ראיתי בעיון יעקב (שם בתענית) שכתב הנה בודאי הזכות גורם הרבה טובות וכמה בני אדם זוכים לשני שולחנות אך ורק ע"י תפלה ותחנה שהיא מתנת חנם כמו בימי עזרא וכו' וכן דניאל חנניה מישאל ועזרה לא בקשו רק מתנת חנם כדרכן של צדיקים לכך לא בקשו רק חדא, ומהאי טעמא מצינו במשה שבקש ואתחנן – מתנת חנם – אעברה נא ואראה ולא נתן לו רק אחת לראות את הארץ ולא לעבור בה ע"ש. ונראה לגבי משה רבנו ע"ה מעיקרא שבקש שנים, אפ"ל חדא היא דכשיעבור מימלא רואה אותה, אלא שהקב"ה חלק לו דבריו ונתן לו חדא כן נראה אם אפשר לפי דרכו. שו"ר שבמפרשים האריכו בזה ועיין להעוד יוסף חי בפרשת ויצא על הפסוק "והיה אלהים עמדי", ובספרו חסדי אבות פ"ו מ"א עש"ב.

(י) וכל מדוי מצריים נראה דצ"ל כל חולי וכל מדוי מצריים (וכן הוא לשון הפסוק "והסיר ה' ממך כל חולי וכל מדוי מצריים וגו') כי תרגום חולי מרעין והיא הנזכרת בקדיש. ולפי גרסתנו יעדי מננא וכו' אתי שפיר לפי התרגום והסיר תרגומו "ויעדי ה' ממך כל מרעין".

ג. ביאורים ופירושים.

פירוש הנסח המודפס בסידורינו:¹⁷
 שהוא עתיד לחדתא עלמא, שהוא עתיד לחדש העולם.
 ולאחאה מתיא, ולהחיות המתים שהיא עקר באמונתנו.
 ולשכללא היכלא, לשכלל – לתקן והשלים ההיכל בבהמ"ק.
 ולמפרק חייא, לגאול את החיים מזה הגלות שאנחנו בו.
 ולמבנא קרתא דירושלם, ולבנות את העיר ירושלים.
 ולמעקר פולחנא דאלייא מארעא, לעקור את עבודת
 האללים מן הארץ.
 ולאתבא פולחנא יקרא דשמיא ולהדריה וזיויה ויקריה.
 (אמן). ולהשיב את עבודת השמים היקרה ולהחזירה ליופיה
 ולכבודה.
 בחייכון וביומיכון וכו' עד דאמירן בעלמא ראה לעיל פרק יז'
 פירוש.
 תתכלי חרבא כפנא ומותנא. תכלה מכת החרב, הרעב
 והמיתה.
 ומרעין בישין יעדי מננא ומכון ומעל עמיה ישראל ואמרו
 אמן. ומחלות קשות יסיר מעלינו ומעל עמו ישראל ואמרו
 אמן.
 יהא שלמא רבא וכו' עד סוף הקדיש. פירושו ראה לעיל פרק
 יח'.

המנהג שאבל אומר קדיש זה אחר פטירת המת, הנה במסכת
 סופרים לגבי מנהגי האבלים איתא שנהגו בוקר וערב אחר
 התפילה לברך ברכת אבלים על הכוס כל שבעה בפנים
 חדשות "ולאחר שיגמור החזן תפילת המוסף הולך לו לבית
 הכנסת ומוצא שם האבל וכל קרוביו ואומר עליהם ברכה

(יא) אה"ב הפירוש חלקו מאבודרהם וחלקו תרגום לעברית.

ואח"כ אומר קדיש ואין אומרים בעלמא דהוא עתיד לחדתא אלא על תלמיד דרשן².

וכתב הרמב"ן בתורת האדם על זה: "וטעמא דמילתא שאין מזכירין עולם חדש אלא למי שמעשיו מוכיחין עליו שהוא בן לתחיית המתים אבל לסתם בני אדם לא. וכן הדין בבית הקברות לאחר קבורה שאין אומרים כן, אלא מקדשין ואומרים בעלמא די ברא כרעותיה ותתכלי חרבא וכו'. ונהגו לומר על הכל ואפילו על אשה מפני המחלוקת שאין הדור דומה יפה. "עכ"ל³. וכן נהגו כיום לומר קדיש זה על הכל ונראה שמזה הטעם.

המנהג לומר קדיש זה לאחר סיום מסכת. באליהו רבא מצאתי⁴... "מכאן אמרו קרא אדם תורה נביאים וכתובים ויודע להשיב בהם ישמרם בידו, וישבח ויברך ויגדל וירומם ויקדש לשמו של מי שאמר והיה העולם. שנה אדם סדר אחד

(יב) מסכת סופרים פי"ט הי"א והי"ב. ועיין לעיל הערה ו' גרסה אחרת (והיא הגרסה הנמצאת בדפוסים הרגילים) "אלא על התלמוד ועל הדרש". וע' מש"כ שם.

(יג) הרמב"ן שם בענין ההתחלה עמ' קנה בהוצאת מוסד הרב קוק. ועוד כתב הרמב"ן שם (הובא בטור כנ"ל) המנהג שהיו נוהגים בימי רבותי כך היו קוברים המת וחוזרים למקום... והוא נקרא מקום מעמד של בני משפחה וכו' והיו מזכירים שם ענין תחיית המתים כגון... ומבקשים רחמים על המת לומר יזכה פלוני לתחיית המתים וכו' ומקדישים שם ואומרים בעלמא דהוא עתיד לחדתא וכו' ע"ש. ועל פי זה אפ"ל טעמא לאמירת קדיש על הנפטרים שבו רמז ג"כ לתחיית המתים, דהנה איתא בתנא דבי אליהו פ"ה תחה"מ שע"י יחזקאל הנביא נתקדש שמו של הקב"ה מסוף העולם עד סופו ועל אותה העת נאמר והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גויים רבים וגו' ע"ש ולכן נהגו לומר על הנפטרים קדיש יתגדל ויתקדש שמהי רבא וכו' ע"ש והתגדלתי והתקדשתי שנאמר בתחה"מ וזה אמונה ורמז על הנפטר הזה שיוכה לתחה"מ וכאמור, וראה לעיל סימנים י'-י"ג.

(יד) סוף פרק ה ועין לעיל פ"א.

או שני סדרים ויודע בהם ישמרם בידו, ויברך ויקדש לשמו של הקב"ה ואצל מי ששונה הלכות וכו' ע"ש. והנה הקדיש מוזכר בתלמוד כ"הא שמיה רבא דאגדתא"^{טו} ופרש"י יהא שמיה רבא שעונין אחרי אגדה שהדרשן דורש ברבים בכל שבת היו נוהגין כך וכו'. ע"כ. ועיין לעיל סימן א' ועוד – הובא מספר פעמים – מעלת אמירת הקדיש אחר לימוד תורה עד שאמרו שעליו עומד העולם. ולעיל פרק כא' נכתבו דברי הרמב"ם שקדיש זה הוא הנקרא קדיש דרבנן ואותו נהגו לומר אחר לימוד תורה וכו'.

ואולי יש לומר שנהגו לומר דוקא קדיש זה כיון דאותה העת של סיום המסכת וכדומה היא שעת רצון ולכן נהגו להתפלל בשעת רצון זו על הצרות הקיימות שיפסקו, ואמרו קדיש זה שיש בו תפילה על חידוש העולם וכן על תחיית המתים ובנין ירושלים תבנה במהרה בימינו אמן.

(טו) מסכת סוטה דף מט ע"א, ועיין לעיל פרק א' מקורות נוספים. אה"ב, כן מצאתי בענין קדיש זה וצריך עוד עיון בענין אמירתו בט"ב.

סימן כג

מענה הקהל לקדיש.

א. כתב הרמב"ם בסדר התפילות (וכן הוא בסדור רע"ג ועוד) "בעת שיאמר שליח ציבור יתגדל ויתקדש שמייה רבא, כל העם עונים אמין. ובעת שהוא אומר תחילה ואמרו אמין, כל העם עונים אמין יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא. ומצוות חכמים ראשונים לענות אמין יהא שמייה רבא מברך בכל כחו של אדם. וכשהוא אומר יתברך כל העם עונין אמין. וכשהוא אומר בריך הוא כל העם עונין אמין. וכשהוא אומר לבסוף ואמרו אמין כל העם עונין אמין. וכסדר הזה עונין בכל קדיש וקדיש". עכ"ל.

ובהלכות תפילה (פ"ט הלכה א') כתב הוא "וש"צ... אומר קדיש וכל העם עונים אמין יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא בכל כחן ועונים אמין בסוף הקדיש" עכ"ל. ומרן ר' יוסף קארו כתב בשולחן ערוך: כששליח ציבור אומר יתברך כל העם עונים אמין. וכן כשהוא אומר בריך הוא וכן כשאומר ואמרו אמין. (הג"ה) ולא נהגו לומר אמין אחר יתברך ולא אחר בריך הוא."*

ובשם האר"י ז"ל כתבו: חמישה אמין בקדיש: אחר שמייה רבא, אחר ויקרב משיחיה, אחר ואמרו אמין, אחר בריך הוא,

(א) השו"ע סמן נו סעיף ה. והמשנה ברורה ס"ק יב כתב: ולפלא על השו"ע שלא הזכיר האמן אחר שמייה רבא אשר הוא מבואר ברמב"ם והעתיקו בבית יוסף ע"כ. (בבית יוסף הובא הרמב"ם מסדר התפילות הנ"ל בראש הפרק) ועיין ברמב"ם מהלכות תפילה שהבאנו שגם לא הזכיר עניית אמין זו. והלחם משנה שם על דברי הרמב"ם כתב קשה למה כתב כאן ועונים אמין בסוף הקדיש ולא הזכיר שאר עניות.... ואולי סמך כאן על מ"ש שם (בסדר התפילות) ולכך לא ביאר כל כך, וצ"ע. עכ"ל. וסעיף זה אה"ב הוא.

אחר דאמירן בעלמא ואמרו אמן. וכן הוא מנהג ירושלים²,
 וכן הוא מנהגינו. ומנהג אשכנז לענות בריך הוא כשהשליח
 ציבור אומר בריך הוא¹.

ב. יהא שמיה רבא מברך לעלם.... וכו'. בעניית יהא שמיה
 רבא ישנם דיעות: יש אומרים לענות עד דאמירן בעלמא
 שהם כח' תיבות. ויש אומרים לענות עד עלמי עלמיא שהם
 כח' אותיות¹. ויש אומרים לענות עד יתברך. וכן פסק מרן

(ב) נתיבות עולם, ואין אנו נוהגים כדברי מרן הב"י לענות אמן אחר
 יתברך אלא כדברי הטור והרמ"א המובא לעיל וכ"כ הכה"ח סמן נו אות
 לב וז"ל: אבל אחרי יתברך אין לענות אמן וכן ציוה המגיד למרן ז"ל
 שלא לענות אמן אחר יתברך כמ"ש במגיד מישרים פרשת תולדות וכן
 עמא דבר.

(ג) כף החים שם אות כט ולב. עה"ש או"ו ומשנ"ב ס"ק יג. ועיין לקמן
 סוף סימן כה' אם יש לדונו כשאר עניית אמן דבקדיש. ונראה דלא כל
 החמישה אמנים שנוהגים לענות בקדיש הם באותה חומרא שהרי האמן
 הראשון שהובא ברמב"ם לא הוזכר בשו"ע והאמן דאחר ויקרב משיחיה
 אינו מבואר בפוסקים וכנראה מקורו על פי המנהג, והאמן דאחר שמיה
 דקודשא בריך הוא לא נהוג אצל האשכנזים כלל. וכן כתב ערוך
 השולחן סימן סו' או"ו דשאר אמנים שבקדיש אינם מעקר הקדיש (ושם
 כתב דרק אמן שאחר דאמירן זהו מעיקר הקדיש. ע"ש. ועיין לקמן סמן
 כו מ"ש בענין מתי יכול להפסיק ולענות קדיש שיש בזה נפקא מינא
 דשאר אמנים שבקדיש, דהיינו אמן דתתקבל ויהא שלמא ועל ישראל,
 אינם מעיקר הקדיש ולכן לא פוסק במקום שאסור. ע"ש.

(ד) וכן נראה מהרמב"ם דלעיל והרע"ג ועוד. והאבודרהם כתב וז"ל
 ואני קבלתי מרבותי שאין לענות איש"ר מברך לעלם ולעלמי עלמיא
 בלבד וכן נראה מדברי רב סעדיה וכ"כ בשם הרא"ש והטעם כי יש עד
 עלמיא שבעה תיבות וכח' אותיות ומילת אמן אינה מין המנין כי היא
 עונה על מה ששאמר הש"צ יתגדל ויתקדש וכו' ע"כ לשונו. וכ"כ
 הכלבו ס' ז' וכ"ג ג"כ מספר הפרד"ס לרש"י ז"ל ועוד. ובבית יוסף הביא
 שאין אנו מחויבים לענות אלא עד עלמיא שיש בעניית הקדיש ז' תיבות
 וכח' אותיות כמו שיש בפסוק הראשון של תורה ובפסוק הראשון שלפני

השולחן ערוך סעיף ג' "העונים עד עלמי עלמאי טועים הם כי אסור להפריד בין עלמאי ליתברך" ועיין לעיל סימן יח' אות ה'.

עשרת הדברות ולזה רמזו באומרים כל העונה איש"ר בכל כחו לכוין בכח' אותיותיו . וי"א שצריך לענות בקדיש כח' תיבות לקיים מה שנאמר "כח מעשיו הגיד לעמו" וכח' תיבות יש מ"אמן יהא שמיה רבא מברך עד דאמירן בעלמא" . ומצאתי כתוב בסדור שכולל דברי הגאונים שמי שעונה קדיש אם לא יאמר עד אלא עד עלמאי די אבל אם יאמר יתברך צריך להשלים הקדיש וכו'. ע"כ תורף דבריו. וכתב על כך מרן הב"י וק"ל לדברי האומרים שאין לענות עד עלמאי, מדאיתא במדרש אמר ר' אליעזר ב"ר יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי אליהו ז"ל ועימו ד' אלפים גמלים טעונים אמרתי לו מה אלה טעונים אמר לי אף וחימה למה לעשות נקמה ממי שמספר בין קדיש לברכו בין ברכה לברכה בין פרק לפרק בין אמן יש"ר ליתברך. משמע שצריך לומר יתברך שדוחק לומר שהמדרש מיירי בש"צ עצמו . ואפשר שאע"פ שאין היחיד עונה עד עלמאי מ"מ צריך לכוין ולשמוע מפי הש"צ כל הקדיש עד סוף, ובעוד הש"צ מאריך אמן יש"ר אע"פ שכבר ענה אותו היחיד אסור לספר והינו דקאמר בין איש"ר ליתברך . ומ"מ נראה שצריך להזהר גם היחיד שלא להפסיק בין עלמאי ליתברך שהרי המדרש סתמא קאמר ע"כ. ואח"כ עוד כתב בשם הרב יוסף גיקאטליא ז"ל אוי להם הפתאים אשר עברו ונענשו ודאי המפריד בין עלמאי ליתברך כאלו הפריד וקיצץ במקום דליכא קיצוץ. ע"כ. ועין לקמן סימן כו' מתי יכול להפסיק בתפילה לעניית קדיש שכתבנו בזה דברי המגן אברהם ועוד. והמשנה ברורה ס"ק ט"ו הביא דברי הגר"א שלא לומר רק עד תיבת עלמאי בלבד כי כאן הוא סיום השבח של אמן יהא שמיה רבא ומיתברך ולהלן מתחיל פרק אחר ואין לערבם בבת אחת ונראה שאם אומרים בשתי נשימות גם להגר"א שרי. ובעיקר הענין יש מקומות חלוקין במנהגן בזה. עכ"ל.

(ה) עיין, לדרישה בסימן נ"ו שכתב דכשאומרים לעלם ולעלמי עלמאי הוא ל"ד אותיות כמנין כח'ו, שהרי אמרו בגמ' כל העונה אמן בכל כח'ו, ל"ד אותיות. ובוזה אפ"ל מה שאמר הכתוב (תהלים מ"א) "אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'", דהיינו שמשכיל לענות עד ד"ל אותיות – ר"ל עד יתברך ולא יפסיק, בין עלמאי ליתברך, וכן אשרי נוטריקון

ובשם האר"י ז"ל כתבו לענות עד דאמירן בעלמא בלי הפסק ואם סיים לומר עד דאמירן בעלמא קודם שיאמר החזן "קודשא בריך הוא" יענה אמן בקודשא בריך הוא ואם לא סיים לא יפסיק לענות אמן. ע"כ. וכן יש לנהוג שאם לא סיים עד דאמירן בעלמא אינו עונה אמן. לכן השליח ציבור

אמן יהא שמיה רבא, ואז ביום רעה ימלטהו ה'. א. כדחז"ל כל העונה וכו' קורעים לו גזר דין של שבעים שנה, וזהו ביום רעה מגזירות רעות ימלטהו ה'. ב. כדחז"ל כל העונה וכו' פותחים לו שערי גן עדן, וזהו ביום רעה – ואין רעה אלא גיהנם – ימלטהו ה' ויזכה לג"ע. (ו) כן פסק הבן איש חי פרשת ויגש וכן דייק בפתח הדביר סימן נו' פס' ו' מדברי האר"י.

הרה"ג רב פעלים (ח"ב סימן ל"ח בתשובה לאלה ד') כתב: י"ל דבר זה יוצא מפורש בדברי רבינו האריז"ל (בשעה הכוונות די"ד ע"ד) וז"ל, ואם העונה אמן מסיים לומר עד דאמירן בעלמא, קודם שיאמר החזן שמיה דקב"ה, צריך לענות אמן ע"ש. נמצא אם לא סיים לא יענה, וצריך החזן להאריך עכ"ל. וראיתי לידידינו הרב שמעון חירארי יחשל"א בספרו הנד"מ שער שמעון אחד בסי' י"ג שכתב על זה אין זה נקרא מפורש די"ל כוונת האריז"ל אם לא סיים אז לא מחוייב לענות ואין קפידא בדבר או יענה או לא יענה עכ"ל. הנה פשוט נראה שגם ידידנו הנזכר סיים תשובתו בהערה זו ולא העיר בזה כלום להלכה ואין כוונתו לפסוק הכי, דבודאי לא פליג על רבותינו ז"ל בסתם הערה זו, אלא כוונתו כהערה בעלמא על מ"ש דבר זה מפורש יוצא, ואין צורך להאריך בזה כי כבר יצא ח"ב ושם בסימן י"ט ובסימן נ' כתב המחבר בפירוש שכך היא כוונתו עש"ב. ומ"מ לענ"ד נראה אין זו הערה ושפיר יש להוכיח מדברי האריז"ל דא"כ לא היה רבינו האריז"ל לנקוט בהאי לישנא דחיובה "אם העונה מסיים" מאחר דאין קפידא ומענה אמן דקב"ה ומענה דיהא ש"ר עד דאמירן בעלמא שוין הם היה אומר לנו את ההלכה ישר, א"ו לסיים כל יהא שמיה רבא הוא חיובא ולכן נקט לה בהאי לישנא אם העונה מסיים וכבר גמר חובתו צריך לענות וכו' ולכן דייק אם לא, לא יענה ודו"ק כן נראה לענ"ד.

כשואמר יהא שמייה רבא מברך יאמר בשוּבה ונחת כדי שהציבור יענה עד דאמירן בעלמא ויחזרו לענות אמן בקודשא בריך הוא וכמ"ש לעיל בסימן ז' אות ד' עש"ב¹.

(ז) נסתפקתי אם אפשר לעשות דרך אחרת דהיינו שהחזן האומר קדיש אחר אמירת ואמרו אמן יפסיק בשתיקה קודם שיאמר יהא ש"ר והקהל יתחילו לענות יהא ש"ר.. (והוא שותק) ואחר שהצבור כבר התחיל הוא מתחיל לומר יהא ש"ר ואז כשהוא יגיע לשמיה דקודשא בריך הוא, הצבור כבר סיימו עד דאמירן בעלמא ויכולים לענות אמן, ובוה הציל את עצמו להיות חוטא ומאבד טובה הרבה. (כנ"ל) ובדידי הוא עובדא כד הוינא טליא כשנסתלק עטרת ראשי אבא מרי ז"ל מעל ראשי ואני כבן תשע שנים, והייתי אומר קדיש, למרות שהייתי אומר טוב ובדיוק הייתי מרתת מאימת צבור ואמרתי את הקידש במהירות רבה אז אמרו לי (ואיני זוכר מי האומר) לשתוק ולחכות קצת מלומר יהא שמייה רבא וכו' עד שהצבור ימשיך לומר ואחר כך תתחיל אתה לומר, וכך הייתי עושה עד שהתרגלתי לומר הקדיש בשוּבה ונחת ובמתון, וכעת נסתפקתי אם אפשר לעשות בדרך זו גם הגדול או אז אני קטן הייתי הרשו לי לומר כך בלית ברירה. והנה לכאורה יש להביא ראיה מלשון הטור סימן נ"ו שכתב: ועונין הצבור בכוונה שלמה אמן יהא שמייה רבא וכו' וחוזר גם שליח צבור ואומר יהא שמייה רבא וכו' ע"כ. מלת וחוזר משמעותה לאחר שאמרו הצבור יהא שמייה רבא וכו' השליח צבור חוזר על זה, הרי שהשליח מפסיק בשתיקה עד שאומרים הצבור ואחר כך הוא אומר כנזכר. אלא נראה דזה אינו ואין שום ראיה מזה דהכוונה כאן באומרו חוזר ר"ל מה שאמרו הצבור אומר גם הוא, ומלת גם (וחוזר גם הש"צ) תוכה, ור"ל שהשליח צבור לא יתחיל ממה שהגיעו הצבור אלא גם הוא אומר איתם. ולכן מור"ם בהגה סימן נו' סעיף א' שינה נסח הלשון וכתב גם הש"צ צריך לומר יה"ש רבא ע"ש. והמשב"ר ס"ק ב' כתב: וצריך הש"צ גם כן לומר בלחש יש"ר וכו' ע"ש. הרי מלשון וגם (שכתב מור"ם) ומלשון גם כן (שכתב המשב"ר) נראה שאומר הש"צ ביחד עם הצבור. והגם שאפשר לדחות מ"מ משם אין ראיה וק"ל. וראיתי למהרח"ך ז"ל (בשמחת כהן ח"ב סי' מ"ו) שכתב: ולענין אם הש"צ מיהר באמירת יהא ש"ר והגיע ל דקב"ה, והשומעים עדין לא השלימו יש"ר אם מפסיקים לענות אמן אחריו, דבר זה נשאל מאת הגאון רב פעלים ז"ל והוכיח מדברי רבינו האר"י ז"ל דאם לא סיים

ג. כשועונה אמן יהא שמיה רבא וכו' צריך להפסיק מעט בין אמן ובין יהא שמיה רבא שכן אמירת אמן היא על ואמרו אמן

יש"ר לא יענה אמן וצריך החזן להמתין עכ"ל. ונראה שאין הכוונה להמתין היינו שישתוק ויחכה, ומזה תשובה לשאילתין, אלא הכוונה שהשליח צבור יאמר בשובה ונחת בהמתנה ולא במהירות. ועיין להגאון רב פועלים (שממנו לקח התשובה, והוב"ד לעיל בהערה ב' ע"ש) שסיים שם וצריך החזן להאריך ע"ש ושם א"א לפרש דבריו בדרך אחרת אלא הכוונה לומר במתון ובאריכות זמן ולא במהירות, כן נ"ל, (ועיין לידידי השמ"ח הי"ו בשער שמעון אחד – הנ"ל בהערה ג' שכתב ע"ד מוהר"ח ז"ל הנז' הלשון להמתין אינו מובן ע"ש ומה שנלענ"ד כתבת). שוב ראיתי להר"א גרינבלט (בספר שנה בשנה תשל"ב בהערות במנהגי תפלה או"ב) שכתב וז"ל: אשר שאל כשהוא הש"צ ואומר קדיש, האם אומר יהא שמיה רבא עם הצבור או שמחכה ואח"כ אומר. הנה הטור כתב וחזור גם הש"צ ואומר יש"ר, ומלשון "וחזור" לכאורה משמע דאחרי שהם אמרו הוא חוזר ואומר, ואולי להוציא את מי שאינו יודע. ועיין שיירי כנסת הגדולה בהגהות הטור סק"ו דדן בזה וכתב דבאומר פעם אין חוזר ואומר שנית. ובמ"ב סימן נו' סק"ב כתב דאומר בלחש יהא וכו' ומתחיל יתברך בקול רם מבואר מזה דיהא שמי רבא וכו' אומר הש"צ בלחש ושוב אינו חוזר ומאור. עכ"ל. ולא זכיתי להבין דבריו דבלשון השאלה משמע שהש"צ או אומר עם הצבור או שמחכה ואחר כך אומר, ור"ל הש"צ אומר רק פעם אחת או עם הצבור, או לבד אחר כך. ובסיום התשובה כתב כשאומר פעם אינו חוזר שוב ואומר, ומה שייך זה לשאלה שחזרה לא מדכר שמה אלא אמירה פעם אחת. ומ"ש בשם שיירי כנה"ג דדן בזה הספר הנז' אמ"א, אמנם ראיתי בכה"ח (ס' נ"ו אות כ"ז) שכתב בשמו (מאותו מקור בהגה"ט סק"ו) דהחוזר ועונה אמן יש"ר לא שפיר עביד וטעות הוא בידו אלא חוזר ועונה יש"ר וכו' בלבד יע"ש. הרי ענין אחר הוא דהיינו על חזרת אמירת אמן ולא שייך בכלל ליש"ר. ומ"ש מהמ"ב ומהטור כבר הבאתי דבריהם לעיל בסמוך ומה שנלענ"ד כתבתי ודבריו צ"ע. ובענין ספקנו נראה לענ"ד פשוט שילך לו בדרך הישרה שכתבו אותה הפוסקים דהיינו לומר יש"ר בשובה ונחת ובמתון וכאמור, ובליט ברירה בקטן ובשאינו יכול הפסקה כזו ששותק כשיעור ג' ד' מלים נראה דלא מקרי הפסק, כן נלענ"ד כעת, וצריך לשאול פי סופרים וספרים ואין בידי כעת ואין כאן מקום להאריך.

שאומר הש"ץ (בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן) . ופירוש אמן יהי כן שיתגדל (שמיה רבא בעלמא וכו') והשבח מתחיל מן יהא שמיה רבא^א.

ד. יש שנהגו לומר פסוקים בעניית הקדיש וכשיתחיל יתגדל אומרים הפסוק (במדבר פרק יד, יז) "ועתה יגדל נא כח ה' וגו'". ואח"כ הפסוק (תהילים מזמור כה) "זכור רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה". ואומרים פסוקים אלו כי "ועתה יגדל נא כח ה' " נופל על לשון יתגדל. ואח"כ אומרים "זכור רחמיך ה' " מפני שזכירת רחמים נופל על פירוש שמיה רבא, לפי שאמרו בגמרא (עין לעיל סימן א' וסימן ד') בשעה שאומרים אמן יהא שמיה רבא וכו' הקב"ה מנענע בראשו ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך ומה לו לאב שהגלה את בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם^ט.

(ח) כף החיים נה' אות יד.

(ט) הטור והרמ"א סימן נו ס"א. שלמי צבור דף פא' עמ' ב' (אה"ב וע"ש) שיש הבדל בין שני הפסוקים וז"ל השלמי צבור שם א"ה ראה זה חדש מ"ש הרב"י ה"י משם הרב מ"ז ז"ל שכתב וז"ל כתב בס' צרור החיים יש בנ"א שאומרים בשעה שמתחיל החזן לומר קדיש ועתה יגדל נא וכו' ושמעתי למורי הרשב"א ששמע למו"ר הרמב"ן שאינו אומר שום ענין אבל היה נוהג לומר זכור רחמיך ה' וחסדיך וכו' לפי שאמרו בברכות וכו' עכ"ל).

ובשם האר"י כתבו שלא לאמרם ולכן אין לאמרם בין ישתבח ליוצר ובין גאולה לתפילה ובכל מקום שאסור להפסיק. ועתה נתבטל המנהג ואין לומר פסוקים אלו כלל אפילו במקום שרשאי להפסיק.

(י) ועייין מ"א ס"ק ז, משנ"ב סקי"א, הכה"ח אות כח. אה"ב ובתיקונים די"ב ע"ב איתא ובגין דא אמרן בקדיש ועתה יגדל נא כח ה' וכו' לקבל כח' אותוון אחרנין וכו' ע"ש באורך. אמנם בכף החיים אות כח' כתב בשם מוהר"ח בשער הכוונות גם מה שרגילים העם לומר פסוק "ועתה יגדל נא כח ה' וכו' " בעת שהשליח ציבור אומר קדיש וכנזכר בספר התיקונים הנה מורי ז"ל מנעני מלומר ולא גילה לי טעמו של דבר ואולי שגם זה אינו מהתיקונים כנ"ל. ובמט"א בהלכות קדיש או"ב כתב קודם שיאמר הקדיש בין החזן שמתפלל לפני התיבה ובין יתום שאומר אחר המזמור או אחר עלינו וכדומה יאמר מקודם הפסוק "ועתה יגדל (כצ"ל) נא כח" וכו' "זכור רחמיך" וכו' כמו שנרשם בסידורים עכ"ל. ר"ל שהאומר קדיש הוא עצמו קודם שיאמר הקדיש יאמר הפסוקים הנזכרים ולא משמע שהחזן אומר קדיש והציבור עונים ואומרים הפסוקים, ואפשר שהוא מנהג אחר. וראיתי אנשים זקנים שנהגו גם היום כשאומר החזן יתגדל הם עונים גדול ה' ומהולל מאד ועונים אמן על שמיה רבא. ע"כ.

סימן כד

עניית אמן כתקונה ופירושה.

א. המענה אמן הוא כשטר מקויים שחותמים העדים בתוכו כדי לקיים כל הכתוב לעיל (השלמי צבור בעניית אמן עש"ב). ובזוהר הקדוש (בריש פרשת עקב) איתא: דכל ברכה דאתיבו עליה אמן דא איהו בקיומא כדקא יאות וכו', אמן היא רזא דקשרין דכל יחדא וקדוש ברזא דמריה ומעטר להאיא ברכתא בעטרין עלאין כדקא יאות וכו' ע"ש^א.

ב. בכוונת אמן בתפלה יש פנים שונות: א. אמת. ב. כן יהא רצון. ג. שניהם – אמת וכן יהא רצון. ובקדיש שאינו אלא תפלה על העתיד יכווין רק כן יהא רצון, שיאמנו דברי בקשות המבקש. והרה"ג רבינו יוסף חיים ז"ל כתב: שני פנים בכוונת אמן של הקדיש ואלו הם: של יתגדל ויתקדש שמייה רבא, ושל קודשא בריך הוא, וכן של דאמירן בעלמא ואמרו אמן הכוונה פירושה אמת. ושל ויקרב משיחיה. ושל בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן, הכוונה פירושה כן יהא רצון, וכן שאר אמן של על ישראל, יהא שלמא רבא, פירושה כן יהא רצון^ב.

ג. כוונת אמן לפי המקובלים, אמן עולה מספר צ"א כמספר שני שמות הוי"ה אדנו'ת אשר לא יתפרדו שניהם לעולם, כי

(א). הרב כף החיים סימן קכ"ד אות ל"א.

(ב) עיין בכף החיים סימן ה' אות יד'. ורבינו יוסף חיים בעוד יוסף חי פרשת ויחי אות ט"ז. אה"ב ומר"ן או"ח סימן קכד' (הלכות חזרת הש"ץ) ס"ו כתב: ויענו אמן אחר כל ברכה וברכה ... ובכוונה שיכוין בליבו אמת היא הברכה שברך המברך ואני מאמין בזה, עכ"ל. וכתב המגן אברהם (מהב"ח בשם מהרר"ה בפירוש הסידור). ס"ק י' אמת הוא, וזהו בברכת הודאה כגון ברוך שאמר וישתבח וגאל ישראל, אבל בתפילה צריך שיכוין אמת הוא ואני מתפלל שיאמן דבריו, ובקדיש צריך לכוין על העתיד לבא שיאמנו דבריו.

מוצא שפתינו הוא שם אדנו'ת וכוונת מחשבתנו היא שם הוי"ה, ליחד ולחבר שניהם כאחד. ובקדישים יכווין בשילוב (חבור שני שמות הנזכרים) אדנו'ת הוי"ה כזה: אידהנויה. ולכן אמרו חז"ל גדול העונה אמן יותר מהמברך, כי המברך אינו יכול להזכיר כי אם בשם אדנו'ת, ושם הוי"ה במחשבתו, אבל העונה אמן מזכיר מספר שני שמות¹. וזו סגולה גדולה לבטל מחשבות והרהורים רעים, כי הוא גימטריא צ"א, ר"ל שיצא ממנו מחשבות והרהורים רעים (דרך ישרה בשער תפלה).

ד. מאי אמן, א"ר חנינה אל מלך נאמן, וצריך להרהר בו בשעה שאומר אמן, לכן לא יענה אמן קצרה אלא ארוכה קצת, כדי שיוכל לומר אל מלך נאמן. ומה שאמרו חז"ל (עיין בסמוך או"ה) כל המאריך באמן מאריכין לו ימיו ושנותיו כתבו המפרשים ובלבד שלא יאריך יותר מדי, לפי שאין קריאת התיבה כמשמעה כשהוא מאריך יותר מדי².

ה. תנו רבנן: אין עונין לא אמן חטופה, ולא אמן קטופה, ולא יזרוק ברכה מפיו (פירוש מהירות שדומה עליו כמשא). בן עזאי אומר: כל העונה אמן יתומה יהיו בניו יתומים, חטופה יתחטפו ימיו, קטופה יתקטפו ימיו, וכל המאריך באמן מאריכין לו ימיו ושנותיו (ברכות דף מ"ז ע"א ורש"י שם). ועי"ל באות ד'. והמפרשים כתבו רמז בזה: כתיב (תהלים) "ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי". חקי ר"ת חטופה קטופה יתומה, וקראו רשע, ולרשע אמר וכו' (חי"א אוכ"ג). חטופה. היינו כאלו האלף של אמן נקודה בחטף, והוא הדין שלא יאמר אותה בשורוק או חולם, דאם כן לא תהיה

(ג) הרב כה"ח סימן ה אות י"ג, עוד יוסף חי פרשת ויחי אות י"ז ופרשת תרומה אות ח'.

(ד) מסכת שבת דף קיט, ומס' ברכות דף מ"ז והתוס' שם. שו"ע סימן קכ"ד ס"ה והכה"ח שם.

משמעותה האמנת דברים, וכן לא יחטוף לענות קודם שסיים המברך.

קטופה. שאינה נכרת אות הנון של אמן, והוא הדין באותיות אלף ומים ולא אמאין או אמנו, ולא בנון דגושה ולא צרויה, ולא יפסיק באמצע המלה (דהיינו שיפסיק אמן לשתיים).

יתומה. בפירוש אמן יתומה אין כאן מקום להאריך והעיקר להזהר לשמוע כל הקדיש ולענות כל אמן במקומה הנכון, תיכף שסיים החזן ולפני שיתחיל בקטע שאחריו, ואז לא יכשל לענות אמן יתומה¹.

ומכאן אזהרה לשליחי צבור המאריכים בניגון בסיום הברכה ומכשילים את הצבור בעניית אמן חטופה ואמן יתומה, לאלה הממהרים לענות לפני הסיום, או לאלה המאחרים בכלל הניגון, או שאינם עונים כלל, מתוך שהם נגררים אחרי הניגון. וכתבו האחרונים אם השליח צבור מאריך הרבה בנגינות בתיבות ואמרו אמן, לא ימתין אלא יענה אמן מיד².

ה. אם החזן האומר קדיש סיים ותכף ומיד לפני שהצבור יענו אמן התחיל בשניה שאחריה, לא יענו אמן והעונש על החזן³.

ו. מי שנזדמן לו לענות אמן על שני דברים יאמר אמן ואמן⁴.

שבחי ומעלות העונה אמן.

ז. אין גדול לפני הקב"ה מאמן שישראל עונין⁵.

(ה) ועיין בשו"ע סימן קכ"ד ס"ח ובכף החיים שם אותיות מה', מז', מח'.

(ו) עיין קצור שו"ע ס' מח סעיף י"ב, והכה"ח שם בסימן קכ"ד.

(ז) הכה"ח שם אות מ"ט ואות נ' ע"ש.

(ח) הכה"ח שם אות ל"ב וסימן מ"א אות מ"ד. ועיין בסימן כו'.

(ט) דברים רבה פרשה ז' אות א'.

ח. אמר ריש לקיש, כל העונה אמן בכל כוחו פותחין לו שערי גן עדן שנאמר (ישעיה כ"ו) "פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים", אל תקרי שומר אמונים אלא שאומר אמן.

ובוזהר הקדוש פרשת וילך, רפ"ה. (להלן תרגומו בעברית לפי הסולם): כשישראל שומרים עצמם לענות אמן ולכווין לבם כמו שצריך, כמה פתחי ברכות פתוחים למעלה, וכמה טוב נמצא בכל העולמות, כמה שמחה בכל, ומהו שכרם של ישראל שגרמו לזה, שכרם הוא בעולם הזה ובעולם הבא, בעולם הזה בשעה שמצירים להם ומתפללים תפלתם לפני אדונם, הקול מכריז בכל העולמות, פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים, אל תקרי אמונים אלא אמנים, דהיינו ששומרים לענות אמן, פתחו שערים כמו שישראל פתחו להם שערי הברכות כך עתה פתחו שערים ותתקבל תפלתם על אלו שמצירים להם, וזה שכרם בעולם הזה. ובעולם הבא מהו? דכשיצא אדם מהעולם הזה שהיה שומר לענות אמן, כלומר ששומר אותה ברכה שאומר המברך ומחכה לו לענות אחריה כמו שצריך, אז נשמתו עולה ומכרזת לפניו, פתחו שערים לפניו כמו שהוא היה פותח שערים כל יום כשהיה שומר אמונים דהיינו אמנים שהיה אומר אמן.

ט. כל האומר אמן בעולם הזה זוכה לומר אמן לעולם הבא, שנאמר "ברוך ה' לעולם אמן ואמן". אמן בעולם הזה ואמן בעולם הבא^ק.

(י) מסכת שבת דף קי"ט. "ובכל כוחו" היינו בכל כוונתו ובתוספות שם הביאו פירוש אחר והיינו בקול רם. ועיין לקמן ריש סימן כו' (יא) ילקוט שמעוני תהלים פ"ט. הובא בכה"ח סי' נ"ו אות י' ע"ש.

י. קטן מאימתי בא לעולם הבא וכו' תנא משום רבי מאיר בשעה שאומר אמן. שנאמר פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים, אל תקרי שומר אמונים אלא שאומר אמן². ומור"ם בהג"ה כתב: "ילמד את בניו הקטנים שיענו אמן, כי מיד שהתינוק עונה אמן יש לו חלק לעולם הבא. ורמזא לזה, בן עולם הבא, סופי תיבות למפרע אמן, רומז להנזכר שהעונה אמן הוא בן עולם הבא ועיין לעיל אות ח'.

יא. אמרו חז"ל גדול העונה אמן יותר מן המברך, ופירשו המפרשים דאיתא במדרש¹ א"ר יהודה בר סימון, אמן יש בה שלשה דברים, שבועה, קבלה ואמנה. שבועה דכתיב (במדבר ה') "והשביע הכהן את האשה וכו' וכתיב ואמרה אמן אמן". קבלה מנין דכתיב (דברים כ"ז) "ואמר כל העם אמן". אמנה מנין דכתיב (מלכים א' א') "ויען בניהו בן יהוידע את המלך ויאמר אמן כן יעשה ה'" וא"כ כיון שבאמן בכלל כל הדברים הללו ובעניית אמן מקבל עליו באמונה ובשבועה, מה שאין כן במברך (הכה"ח קכ"ד אות ל"א). ועיין לעיל בסימן כא'.

יב. תכלית כוונת המאמרים רומזים לשלושה עיקרים: א. מציאות ה'. ב. תורה מן השמים. ג. שכר ועונש. והם רמוזים בתיבת אמן שהיא נוטריקון אל מלך נאמן. אל כנגד מציאות ה', מלך כנגד תורה מן השמים ששם לנו חק ומשפט ונימוס כמלך. נאמן כנגד שכר ועונש על דרך ונאמן בעל

(יב) סנהדרין סוף דף ק"י ע"ב.

(יג) סימן קכ"ד סעיף ז', ועיין בן איש חי פרשת מסעי אות ט"ז. ומ"ש הרמז בזה הוא מהרב בג"ש במשנת כל ישראל.

(יד) דברים רבה פרשה ז'. ואמנה פירושו שראוי לענות אמן על דבר תפילה ותחינה שחברו אומר שהוא לשון מאמן הדברים שיהי רצון שיהא אמת כן. (רש"י שבועות לו ע"א)

מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך. וזה העונה אמן בכל כוונתו לג' עיקרים אלו בודאי זוכה לכל המעלות האמורות (בי"ד בתקונים לשב בתשובה או"א). ועיין לעיל בסימן כא'.

יג. אמן, רמזו^{טו} במלת אמ"ן נוטריקון אשה מות נחש, שלשה קליפות והם מתנגדים וכו', וזכות אמן מגינה שלא יוזק. ועיין באות שאחר זה.

יד. כל האומר צ' (תשעים) פעמים אמן בכל יום אין המכשפות יכולים להזיק לו, ומעשה באשה אחת שהיתה מתנמנמת ששמעה שהמכשפת ששלחה חברותיה ליקח הילוד החי, והשיבה המכשפת שאינה יכולה כיון שאמו ענתה צ' אמן היום, ונתעוררה האשה. כתבו הראשונים שצריך להשלים בכל יום רמז צדיק, צ' פעמים אמן, ד' קדושות, י' קדישים, ק' ברכות^{טז}. ועיין לקמן בסימן כו'.

טו. ראה ראינו כמה מעלת עניית אמן, וכמה חובה לענות אותו, להיות שומר אמונים, לשמור על אותה התפלה ואותו הקדיש ואותה הברכה שאומר המברך ומחכה לענות עליהם. ומי שאינו עונה אמן עונשו גדול, רח"ל, וחכמינו רמזו בפסוק "מלא פניהם קלון" סופי תיבות אמן, שכל מי שמבזה בעניית אמן ובכוונתו, עליהם נאמר "ובווי יקלו".

ובזוהר הקדוש פרשת וילך איתא: (וז"ל בעברית לפי פירוש הסולם) למדנו כל מי ששמע ברכה, מאותו שמברך ולא כוויין לבו באמן עליו נאמר ובווי יקלו וכו', ומה ענשו, הוא כמו שלא פתח ברכות למעלה כך אין פותחין לו ברכות, ולא עוד, אלא כשיוצא מן העולם הזה, מכריזים לפניו ואומרים, סגרו

(טו) הרב זר זהב שעל הזוה"ק בפרשת נח קמ"ד.

(טז) מדבר קדמות מערכת א' ל"ג, הכה"ח קכ"ד אות ל"ג.

פתחים לפני פלוני, ולא יכנס ולא תקבלו אותנו, אוי לו אוי לנשמתו. (עוד שם): בגיהנם יש מדור אחרון התחתון על כולם וכו' ומדור ההוא נקרא שאול תחתית וכו', ונקרא גם כן אבדון, ועל כן כתיב שאול ואבדון וכו', ולמדנו מי שיורד לאבדון שנקרא תחתית אינו עולה לעולם וכו', ולמדנו למקום ההוא מורידם לאותם האנשים המבזים לענות אמן. ודנים אותו בגיהנם על אמנים רבים שנאבדו ממנו שלא החשיב אותם, ומורידים אותו באותו מדור התחתון שאין בו פתח, ונאבד ואינו עולה משם לעולם, ועל כן כתיב כלה ענן וילך כן יורד שאול ולא יעלה. ושאל – ולא? והרי כתיב מבטן שאול שוועתי שמעת וגו', והוא עולה משם. וכתיב מוריד שאול ויעל וגו'. ומשיב – אלא כאן שאול שממנו עולים ושם תחתית, שמשם אין עולים, והעמדנו כאן שחזר בו שעשה תשובה, שם לא חזר בו ע"כ וע"ש עוד דברים עמוקים".

ולכן כמה צריך להזהר להתכווין לענות הקדיש, ולא כקצת בני אדם שמקפלין הטלית או התפלין בשעת עניית הקדיש, וכל שכן להזהר שלא לדבר (ועיין בסימנים שאחר זה, ושם מבואר הענינים באורך בס"ד), ומי יתן והיה שישתדל על עניית אמנים בקדישים כמו על ריוח איזה פרוטות, על כגון

(יז) אה"ב, והכי איתא עוד שם בזהר פרשת וילך דף רפו' (כנ"ל, ע"פ תרגום הסלם) אמר רבי יוסי מה שכתוב כי שתיים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות וכו' "אותי עזבו מקור מים חיים זה הוא שלא רצו לקדש השם של הקב"ה באמן. מהו ענשו? הוא שכתוב לחצוב להם בארות בארות נשברים שיורדים לגהנם מדרגה אחר מדרגה עד שיורדים לאבדון שנקרא תחתית. ואם הוא מקדש השם של הקב"ה לכוון באמן כראו, עולה מדרגה אחר מדרגה להתעדן מעולם הבא ההוא, שנמשך תמיד ואינו נפסק. ז"ש אמונים נוצר ה' ומשלם על יתר עושה גאוה. ע"כ ועיין שם עוד דברים נסתרים בזה.

דא נאמר (משלי ב') "אם תבקשנה ככסף אז תבין יראת ה'". והנה בעוונות רבים בהיותם בבית הכנסת משיחים זה עם זה ואין מפסיקים שיחתם, וכל שכן שאין ממתנינים אפילו רגע כדי לענות, שרו להו מרייהו כי לכל העם בשגגה, אך כאשר ישמעון וידעו הדברים האלה, יזכרו וישיבו, ובזה יכופר להם ויתקנו מעשיהם, ושב ורפא לו^ח.

סימן כה

המתפלל והמברך מתי יכול להפסיק ולענות*.

א. בברכות קצרות (ברכות הנהנין או המצוות): לא יפסיק לענות, לא באמצע הברכה ולא בין הברכה לדבר שמברך עליו, ואם בעודו לועס קודם שיבלע את האוכל ושמע קדיש הרי זה רשאי לענות, ולא חשיב הפסק². וכן כשנתן סוכריה לתוך פיו, ונהנה ממנה, רשאי לענות.

(א) דע ידידי מה שהעתקתי כאן בסימן זה: א. רק השייכים לקונטרס הקטן הזה היינו בעניית אמן יהא שמיה רבא מברך שבקדיש ולא באמן דברכות וב"ה וב"ש וקדושה ומודים וכו' (אם לא זכרתי את זה בפירושו). ב. הדינים הם לפי מנהגנו, ולא לפי מנהגי אחינו האשכנזים (רק אם אמרתי את זה בפירושו). וראיתי לנכון להעתיק מ"ש אדמו"ר הרה"ג רבי מצליח מזוז וצ"ל והי"ד בספרו הנד"מ איש מצליח ח"א סימן י"ח (דף צ"ב ע"ד) וז"ל: ממוצא דבר תוכחת מגולה למלמדים לספרדים מתוך ספרי קיצורים אשכנזים או להפך, שהם ממש מתירים את האסור ואוסרים את המותר, ומי לנו גדול מהקיצור שו"ע שהוא רב מומחה ומפורסם, ובכל זאת לדידן כמעט שאין לך כל סימן וסימן שאין בו שנים ושלושה דינים ולפעמים יותר שאינם הלכה לדידן, למשל, במאי דקמן שפסק בסיט"ז או"ג בסתם שבאמצע הפרק אינו עונה אמן רק אחר ברכת האל הקדוש ואחר בעלמא ואמרו אמן יאמר ג"כ אמן, ושאר אמנים שבקדיש לא יענה ע"ש. והכל אינו הלכה לדידן, אלא, שאינו עונה אמן דברכות כלל, אפילו האל הקדוש ושומע תפילה ועונה בקדיש החמישה אמנים ומן איש"ר מברך עד סוף דאמירן בעלמא ע"פ דעת האר"י ז"ל, ומבואר בכה"ח סינ"ו אות כ"ט ואות ל"ג, ע"ש שהאריך בזה בעוד דוגמאות ודברי פי ח"ח פקודי ה' ישרים משמחי לב, ועיין מ"ש בס"ד באו"ט.

(ב) הכה"ח סימן ה או"ד. ילק"י או"ז מיב"א ח"ה סיט"ז. ואני כשלעצמי הייתי מתמה, איך מרשים לו לענות בשעה שלועס ולא חיישי, וכבר הזהירו אותנו חז"ל אין משיחין בסעודה, שוב בא לידי ספר יביע אומר גופיה לגאון עוזנו הראש"ל הרב עובדיה יוסף שליט"א שממנו נלקחו הדברים, וראיתי שהכל מפורש שם (בח"ה סי' ט"ז) ותוכן הדברים:

ב. בהנחת תפילין: בין תפילין של יד לתפילין של ראש לא יפסיק לענות, אלא שותק ושומע ומכווין למה שאומרים. (ש"ע סיכ"ה ס"י) ואם שכח וענה לא יברך על תפילין של ראש¹ ואם אחר שברך על התפילין, שמע קדיש או קדושה, ואם לא יכרוך שבע כריכות שעל הזרוע, יהיה לו פנאי להניח של ראש ולענות הקדיש או הקדושה, יש לו לעשות כן: לאחר שקשר התפילין על ידו, יניח של ראש ויענה הקדיש או הקדושה ואחר כך כורך שבע כריכות שעל הזרוע ושלוש הכריכות באצבע. והמניח תפילין של רבינו תם בפני עצמו, מותר לו להפסיק בהם בין תפילין של יד לתפילין של ראש כדי לענות קדיש או קדושה ואמן דברכות².

ג. בברכות גדולות, כגון: ברכות קריאת שמע, או ברוך שאמר. וכן בברכת אשר יצר, או בורא נפשות רבות. הרי זה

בודאי דנקטינן כדעת רוב האחרונים לאסור אף עניית אמן בין ברכה למצה ולנהגה, אבל כששם המאכל בפיו כיון שלעיסה תחילת אכילה היא רשאי לענות קדיש וקדושה ואמן, ומה דקי"ל אין משיחין בסעודה אפילו בד"ת היינו בזמן החכמים של הש"ס שהיו מסיבין והיה שכיח הזיקא כשמשיחין בסעודה משא"כ בזה"ז דיתיבי מתבנין ויושבים שקולים צד ימין ושמאל ואין לחוש לזה, ואה"ן אם ברך ולעס המאכל והוא קרוב לבית בליעה" באופן שקשה לו לענות די בהרהור אמן בלבו ויקשיב וישמע עניית הקדיש וקדושה ויהי שומע כעונה, אבל בלא"ה יכול לענות עש"ב. ואמר רבנו משה מימון (שאר בשרנו, הרב הראשי לקרית אתא שליט"א, שלא מש חסדו ועזר בהגהת הספר) יביע אומר הנ"ל אינו מצוי אצלי כעת ועצם הדברים ראיתם באחד מספריו של מר"ן החיד"א זיע"א.

(ג) בן איש חי וירא אות י', ועיין להרב כה"ח שם אות ס"ג.

(ד) עיין להכה"ח כ"ה אות נב' וס"ו ולה' יב"ג אות ק' א'. ילק"י הלכות תפילין. והרב בן איש חי פרשת וירא אות כ"ו עשה תקון לזה, והוא שאחר שיענה קדיש וקדושה יפשוט תפילין של יד ויחזור וינחנו מחדש ואחריו תפילין של ראש בלי הפסק, ובזה מקיים מה שאמר הכתוב "והיו" – הויה אחת לשתייהם. וגם על פי הסוד דרך זה נכון ע"ש.

יפסיק לענות קדיש, והיינו רק חמשה אמן הראשונים (חצי הקדיש) ועניית יהא שמיה רבא מברך וכו'. (ועיין בסמוך אות ט' דכשעונה עד היכן יענה יהא שמיה רבא...) ודוקא באמצע הברכה שכבר התחיל, אבל אם הוא עדיין בתחילת הברכה—ברוך אתה ה'—קודם יוצר אור וכיוצא, או בסיום הברכה, כגון הבוחר בשירי זמרה וכו', יוצר המאורות וכדומה, אין להפסיק לענות, כדין ברכות קצרות (כנ"ל באות א') שאין להפסיק בהם כלל^ה.

ד. בקריאת שמע, בפסוק ראשון ובפסוק ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד לא יפסיק כלל, וכן בין פסוק שמע לפסוק בשכמל"ו לא יפסיק כלל. ובשאר פסוקי קריאת שמע אפילו באמצע פסוק, פוסק לענות החצי קדיש וכנ"ל באו"ג, וכשהוא פוסק באמצע פסוק חוזר אחר כך לתחילת אותו פסוק.

ה. בין גאולה לתפילה (גאל ישראל—ה' שפתי תפתח וכו') אין לענות קדיש וקדושה, ואפילו בשתיקה להיות שומע כעונה לא יפסיק, אלא כיצד יעשה, ממתין בשירה חדשה כדי לענות, ואין חלוק בזה בין חול לשבת ויו"ט, אבל בין גאולה

(ה) בן איש חי פרשת ויגש אות ט', ופר' שמות אות ו', הכה"ח סימן ה-אות ד.

(ו) בן א"ח וארא כ', ועיין בכה"ח סימן ס אות י"ב וי"ג ועוד שם. ומ"ש חוזר לתחילת אותו פסוק... כן גבי ט"ו ווי"ן של אמת ויציב שאם נזדמן לו לענות דבר מדברים שיענה בתוך ק"ש וברכותיה יענה גם באמצע הט"ו ווי"ן, אלא שצריך לחזור ולומר ויציב וכו' כדי לחבר ט"ו ווי"ן עם ה' של הדבר וכו' בלתי הפסק ביניהם, וכן גבי י"ג שבחים של שיר ושבתה וכו' בושתבת, שאם בא לו הדבר פתאום לענות בתוך י"ג השבחים אז אחר שיענה הקדיש וכיוצא, יחזור ויתחיל בתחילתם, ויאמר כי לך נאה ה' או"א שיר ושבתה וכו', כדי שיאמר י"ג שבחים בלי הפסק ביניהם. בן א"ח שמות ז' ויגש ט"ו.

לתפלת ערבית מותר להפסיק לענות קדיש. ואם שכח והתחיל שירה חדשה יכול לענות כל שלא אמר ברוך אתה ה' גאל ישראל ומ"מ יחזור ויתחיל משירה חדשה¹.

ו. בתפלת שמונה עשרה, קודם שיאמר יהיו לרצון אמרי פי וכו' אין להפסיק לענות קדיש וקדושה, אלא ישתוק ויכווין למה שיאמר שלית צבור ויהיה כעונה. ופסוק זה יהיו לרצון אמרי פי וכו' הוא בכלל תפלת שמונה עשרה. ולאחר אמירת יהיו לרצון וכו', באלהי נצור וכו' יכול לענות קדיש וקדוש וברכו².

ז. בפסוקי דזמרה (מזמזמור לתודה עד ישתבח) כל אמן יכול לענות, ובאמן של קדיש תתקבל ושל יהא שלמא רבא

(ז) שו"ע סימן ס"ו ס"ט, בן איש חי, פרשת שמות אות ט', ופ' פקודי אות ה' ופרשת תולדות שנה ב' אות י', הכה"ח סי' ס"ו אות ל"ח מ', ועין באות מ"א, ובסי' קי"א אות ו' וט'. ומור"ם בהג"ה סימן קי"א כתב וי"א הא דצריך לסמוך גאולה לתפילה דוקא בחול או ביו"ט אבל בשבת אין צריך ע"ש ועיין בשע"ת שם ובמשב"ר בביאור הלכה שם סק"ט ובכה"ח שם או"ט, שדעת מרן ב"י לא כן ע"ש.

(ח) שו"ע סימן ק"ד וסימן קכ"ב ס"א. ומשמע דוקא אלה יכול לענות כדין המפסיק בק"ש וברכותיה, וכן ראיתי למהר"מ מזוזו זצ"ל הי"ד בספר איש מצליח הנד"מ ח"א סימן כ"ב באו"ו שכתב באלהי נצור דינו כדלעיל או"ג, ושם באו"ג כתב דיני ברכות ק"ש דשחרית ודערבית שאין עונים אלא חמשה אמן דחצי קדיש ויש"ר מברך כולה עד דאמירן בעלמא, וברכו וכו' אבל אין עונים אמן דברכות ע"ש, וכעת נד"מ יבי"א ח"ו למרן הראש"ל שליט"א ושם בסימן מ"ח או"ד כתב שהעיקר שב ואל תעשה עדיף ואין הפסקה באלהי נצור כדין ק"ש וברכותיה ע"ש והיינו דלא כהרב בן א"ח והכה"ח ע"ש. אה"ב וי"א שהמתפלל שמונה עשרה והגיע לברכת שומע תפילה ושם שמע קדיש, עונה עם הצבור אמן יהש"ר וכו'. ולא נהגו כן, עיין שו"ת יביע אומר להגאון הרב עובדיה יוסף ה', יג'.

מחלוקת הפוסקים, ושב ואל תעשה עדיף ולא, יענה^ט.
ונראה דהוא הדין גבי עניית בריך הוא שנוהגים האשכנזים
לענות "אחר שמיה דקודשא" (וכמו שכתב המשנה ברורה
סימן נו ס"ק יג). לא יפסיק לענות ודינו כאמן של קדיש
תתקבל.

ח. בברכת המזון. בארבע הברכות דינם כתפילת שמונה
עשרה (הנ"ל או"ז) שלא יפסוק לענות (בן א"ח חקת ג').
ובברכת מעין שלש, הרב כה"ח (בסי"ה או"ד) כלל אותה עם
ברכות ארוכות וכבברכת אשר יצר וכו' שיפסוק לענות
(כנ"ל או"ג), אמנם מרן הראש"ל שליט"א השווה אותה
לברכת המזון דאם שמע קדיש אין להפסיק באמצע לענות.

(ט) בן א"ח פרשת ויגש או"י, ועיין להכה"ח סימן נ"א אות י"א,
כ"א, (ובאות כ"ב כתב בשם מהר"י אזולאי דדוקא אמן, אבל ברוך הוא
וב"ש לא יענה בתוך פסוקי דזמרה.) וסי' ס"ו אות כ"ג. וכ"כ מהר"מ
מזוז וצ"ל הי"ד (באיש מצליח ח"א סימן כ"ב) ע"ש ועיין למרן הראשון
לציון ביביע אומר ח"ו הנד"מ בסי' ד' שכתב ומ"מ נראה דשב ואל
תעשה עדיף ע"ש.

ומ"ש גבי עניית "ברוך הוא" שנהגו האשכנזים לענות הוא ע"פ דברי
הגרע"י שם סוף סימן ח ע"פ דברי שו"ת לבושי מרדכי תנינא ואף
שכתב שיש מי שחולק בזה וס"ל דאם לא יענה יראה ככופר ח"ו, מ"מ
לא פסק כמותו דדברים שבלב אינם דברים ודוקא במודים אמרינן דיש
לחוש לכך.

ובשו"ת אגרות משה (להגאון הרב משה פיינשטיין זצ"ל) כתב ובדבר
האמנים של אחר חצי קדיש שאינם מהקדיש אלא הוספת תפילות, הנה
אחר תתקבל מסתבר שיש לענות בפסוקי דזמרה וכן אחר על ישראל
ועל רבנן מקדיש דרבנן מסתבר שיש לענות, אבל אחר יהא שלמא
ואחר עושה שלום מסתבר שלא לענות בפסוקי דזמרה. ועוד כתב שאחר
דאמירן בעלמא ואילך, השומע ברכה כל שהיא יענה אחריה אמן. (חלק
או"ח ג, קא) ע"כ. ועיין לקמן סוף הסימן מה שכתבנו בזה.

(י) הובא בילקוט יוסף הלכות ברכהמ"ז. וכעת זכיתי ביבי"א ח"ו הנד"מ
ושם בסימן מ"ח או"א כתב שכן עיקר לדינא שלא יפסיק לענות כדין
ברכת המזון ע"ש.

ט. יהא שמיה רבא וכו'. בכל מקום שרשאי להפסיק ולענות קדיש, (כנ"ל) עונה יהא שמיה רבא וכו' והנוהגים לענות יהא שמיה רבא וכו' עד דאמירן בעלמא וכדעת האריז"ל (כנ"ל בסימן כג) עונים גם כן במקום שרשאי להפסיק עד דאמירן בעלמא²⁰. ובכף החיים סימן נ"ו אות ל'ג כתב: כיון דלפי האר"י ז"ל צריך לענות עד דאמירן בעלמא הכי נקטינן ואין חילוק בין אם מפסיק לענות בק"ש וברכותיה למקום אחר והגם שיש שחלקו בזה הוא מפני שיש מחלוקת בדברי הפשטנים ועשו הכרעה. אבל לפי דברי האר"י ז"ל אין חילוק, אלא צריך לענות עד דאמירן בעלמא. וכבר כתבנו שכל דבר שלא נזכר להדיא בתלמוד ונחלקו בו דברי הפוסקים דברי הקבלה יכריע. וכיון דדברי הקבלה לא עשו חילוק ונתנו טעם לדבר ע"פ הסוד הכי נקטינן ואין לחלק בין ק"ש וברכותיה לשאר מקומות וכמשכ"ל. עכת"ד. וע"ע למהר"מ מזוז זצ"ל והי"ד ח"א סימן כב' והובאו דבריו לעיל. מיהו מרן הראש"ל שליט"א פסק דבאמצע קריאת שמע וברכותיה אין לענות אלא עד עלמי עלמיא יתברך ותו לא, אעפ"י שאנו עונים תמיד עד דאמירן בעלמא כדברי המקובלים. אבל בפסקי דזמרה אפשר לענות עד דאמירן בעלמא כי אמירת ישתבח ויתפאר וכו' עד דאמירן בעלמא הוא שבח וזמרה מעין פסוקי דזמרה וכן בין הפרקים של קריאת שמע וברכותיה רשאי לענות עד דאמירן בעלמא²¹.

(יא) עיין להבן א"ח בפרשת ויגש אות ט' שכתב אם אומר ברוך שאמר והתחיל ג"כ לומר הברכה בא"י אמ"ה ושמע קדיש או קדושה וברכו יפסיק לענות הקדיש כולו מן איש"ר עד בעלמא ואע"ג דמרן ז"ל פסק לענות עד יתברך הנה בסה"ק מקבציאל הוכחתי מדברי האר"י ז"ל בשער הכוונות שיענה כולו עד בעלמא וזה עיקר וכן יענה חמשה אמנים ראשונים של קדיש, אבל אמנים של על ישראל ויהא שלמא ואמנים דברכות לא יפסיק לענות בפיו אלא יהרהר בלבו וכו' ע"כ. ועיין עוד שם בפרשת שמות.

(יב) יביע אומר חלק א סימן ה וח"ו ס"ח.

ועיין לו שם שכתב גבי אמן של ויקרב משיחיה שאינו ככל עניית חובה של אמן שבחצי הקדיש ואין חובה לענותו בק"ש וברכותיה עש"ב³.

(יג) ובשו"ת אגרות משה הנ"ל הערה ט' כתב ויש להעיר כי האמן שאחר ויקרב משיחיה אין לענות באמצע פסוד"ז מכיון שברמב"ם בסדר תפילות שלו שהוא נוסח ספרד לא הוזכר שעונין אמן אלמא דאין זה מדינא שלכן אף שעכשיו נוהגין שוענין אמן אין לענות אמן זה בפסד"ז והוא כמו אמן שיש נוהגין לענות אחר אמירת הש"ץ ברכו שכתב בדרה"ח שאין לענות. אבל אמן אחר שמיה רבא אף שג"כ מסתבר שאינו כשאר אמן המחויבים מ"מ כיון שהוזכר ברמב"ם שעונים יש לענות כיון שהוא מנהג כל ישראל והוא ענין שבח. ע"כ. ועיין בקצור שו"ע לרבי שלמה גראנצפריד ז"ל סימן טז' אות ג' הובא לעיל הערה א'. ועיין מה שכתבנו אות ז'.

* מתי יש להפסיק ולענות קדיש.

עניית אמנים של הקדיש.	חמש אמנים של הקדיש.	עניית יהא שמיה ^א רבא וכו' ^ב	עניית אמן על תוספות הקדיש. (תתקבל וכו')
בין הנחת תפילין של יד לתפילין של ראש	לא עונה	לא עונה	לא עונה
פסוקי דזמרה	עונה	עונה	לא עונה (וי א עונה)
קריאת שמע, בין פס' ראשון לבשכמל"ו	לא עונה	לא עונה	לא עונה
קריאת שמע. (אפילו באמצע פסוק)	עונה	לא עונה	לא עונה
בין גאולה לתפילה ^ג	לא עונה	לא עונה	לא עונה
תפילת שמונה עשרה	לא עונה	לא עונה	לא עונה
אחרי יהי רצון. אלוהי נצור וכו'	עונה (וי"א לא עונה)	עונה (וי"א לא עונה)	לא עונה
אמצע ברכות קצרות	לא עונה	לא עונה	לא עונה
אמצע ברכות ארוכות ^ד	עונה	עונה	לא עונה
ברכת המזון ארבע ברכות ראשונות	לא עונה	לא עונה	לא עונה
ברכת מעין שלוש ^ה	לא עונה	לא עונה	לא עונה

- * אה"ב זאת ליקטתי מפרק זה ומדברי האחרונים להקלה על הקורא.
- (א) ולא שכנזים יש חילוק גם בין עניות של חצי הקדיש. עיין לעיל הערה יב ע"פ האגרות משה ועוד.
- (ב) עיין לעיל מחלוקת הפוסקים אם יש להשלים ולענות עד דאמירן בעלמא בכל מקום או שיש לענות עד יתברך בלבד במקומות מסויימים.
- (ג) דתפילת שחרית, אבל בין גאולה לתפילה בערבית רשאי להפסיק.
- (ד) כגון ברכת אשר יצר או בורא נפשות וכדומה.
- (ה) הפסק כאן ע"פ הגרע"י שליט"א ועיין באות ח.

סימן כו

הלכות והזהרות בענייתו.

א. אמר רבי יהושע בן לוי כל העונה "אמן יהא שמיה רבא מברך" בכל כוחו קורעין לו גזר דינו. ופירשו המפרשים "בכל כוחו" בשני פרושים עיקריים. פרוש א. היינו בכל כוונתו. פירוש שלא יחשוב בדבר אחר, אלא יאמר בלב ובנפש בכל כוונתו. ולא רק מוצא שפתיים ולבו בל עמו.

פרוש ב. בכל כוחו היינו בקול רם^א. ומר"ן בשולחן ערוך סימן נו' סעיף א' כתב: "יש לכוון בעניית הקדיש ולענות אותו בקול רם". תרתי משמע,^ב יש לכוון – בכוונה. ולענות אותו בקול רם. אמנם לא ירים קולו באופן שיתלוצצו עליו בני אדם, ויגרום להם חטא. ועוד דמתחזי כיוהרא או כחוכא. אלא שיעשה הכנה לומר בכל כוחו בכל כוונתו וירים קולו מעט.

אמרו חז"ל מנין שהעונה אמן לא יגביה קולו יותר מהמברך שנאמר: (תהלים לד') "גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו"^ג וכן פסק בשולחן ערוך סימן קכד סעיף יב' "העונה אמן לא יגביה קולו יותר מהמברך". וכתבו האחרונים שבכל דבר

(א) עיין לעיל סימן כג או"ג.

(ב) אה"ב מקור הדברים מסכת שבת דף קיט' ופרש"י כפרוש א' כאן והתוספות כתבו ע"פ הפסיקתא במעשה דר' ישמעאל בן אלישע דקאמר התם כשישראל כננסים לבתי כנסיות ואומרים יהא שמיה רבא מברך בקול רם מבטלים גזירות קשות עכ"ל. וכפרוש ב' כאן. וכן איתא בזהר הקדוש בפרשת תרומה ועיין לקמן סימן כז'. ורבנו יונה כתב בפרק מי שמתו כפרש"י והוסיף מפני שיש בני אדם שאין הכוונה שלהם מתעוררת אלא ע"י הכח אמר בכל כוחו אבל א"צ לתת בקולות גדולות שיתלוצצו ממנו בני אדם. ע"כ.

(ג) מסכת ברכות דף מה ע"ב.

שעונה על אמירת אחרים, כגון, קדיש וקדושה וברכו וכיוצא, לא יגביה קולו יותר מהם. ולכן צריך להתבונן. וכנ"ל.

אמנם היכא שהמנין מצומצם מותר להעונה להגביה קולו לעורר הצבור שיענו, ואדרבה מצוה קעביד להרים מכשול מאיסורא⁷.

ב. יש מחמירים לעמוד כשאומר הקדיש⁸ ולא נהיג הכי אלא מי שתפסו הקדיש מעומד יישאר עומד. ואפילו הקדיש

(ד) עיין חיי אדם כלל ל' אות ד'. משנה ברורה סימן נו' ס"ק א' ובסימן קכד' ס"ק מז'. מורה באצבע סימן יב' לד'. הרב כף החיים סימן נו' או"א ואות טו' וסימן קכד' אות סב' וסג'.

ה) הרב שדה חמד כללים מערכת ב' סימן כט' כתב: נראה שכן נכון לנהוג (לעמוד כשעונים הקדיש) כיון שהמתנגדים בזה אין שום חשש ופקפוק בהעמדה, לכן נהגתי כן כמה שנים, וכאשר זיכני ה' ובאתי לגור בארץ הקודש אחזתי במנהגי בלי נדר, לעמוד לעניית הקדיש, אף שראיתי חכמים ורבנים גדולים וצדיקים יושבים, והיה לבי מגמגם דלא לתחזי כיוהרא, או משום שאמרו חז"ל לא יעמוד בין היושבים, ולא החלטתי לחזור בי ממנהגי, עש"ב.

אה"ב. ובדרכי משה אות ה (הובא בכף החיים סימן נו' או"כ) כתב בשם הגמ"ר בפרק תפילת השחר בשם הירושלמי דיש לעמוד בעת שעונה לקדיש ועוד כתב שם דבדרשות מהרי"ל כתב שלא היה עומד לא לקדיש ולא לברכו אך כל קדיש שתפסו מעומד היה נשאר לעמוד עד שיסיים אמן יהא שמיה רבא וכו', וכתב שכן הוא היה נוהג אחר שראה דברי מהרי"ל. אולם בהג"ה על שו"ע סימן נו' סעיף א כתב וז"ל "יש לעמוד כשעונין הקדיש וכל דבר שבקדושה" לא כפי שנהג אחר שראה דברי מהרי"ל. ובמשנה ברורה שם ס"ק ז' כתב דיש לעמוד עד אחר שיסיים איש"ר, (וציין שם בשער הציון בשם מהרי"ל) ויש אומרים לעמוד עד אחר אמן שאחר יתברך. ואחר כך הביא דברי המנהג לעמוד רק בקדיש שתפסו מעומד (וציין ג"כ בשם מהרי"ל) ולפסק הלכה כתב דיש לחוש לדברי המחמירים ושיש ללמוד כן קל וחומר מעגלון מלך מואב, שהיה נכרי וקם מעצמו מעל כיסאו לדבר ה', כ"ש אנחנו עמו.

שלאחר עמידה או תתקבל אין עומדים לענות אלא אם כן היו עומדים בשעה שהתחיל החזן לומר הקדיש וכן עמא דבר. וכן מנהג בית אל ומנהג ירושלים. ועל פי המקובלים יש לעמוד בקדיש ברכו של ערבית של שבת ששם קבלת הרוח.

לכן מי שנכנס לבית הכנסת באמירת קדיש יישאר מעומד עד אחר עניית אמן יהא שמיה רבא מברך כולה (עד דאמירן בעלמא) ואחר כך ישב. וכן מי שהיה בבית הכנסת והיה עומד בשעה שהתחילו הקדיש או שהיה יושב כשהתחילו הקדיש ואחר כך עמד באמירת הקדיש יישאר מעומד עד אחר עניית אמן יהא שמיה רבא כולה כנזכר. ודווקא מי שעמד מלא קומתו אז יישאר מעומד, אבל אם קם מעט רק דרך הידור של מצוה מפני זקן ולא קם מלא קומתו אין צריך לעמוד.

כל הרואה חברו הבא ליישב באמצע הקדיש מצווה שיזכרנו שלא ישב¹.

ג. לכתחילה ישימו לב לשמוע הקדיש מן תיבת יתגדל כדי לכוון על מה הם עונים: יהא שמיה רבא מברך וכו' דקאי על

ע"כ. ובכף החיים שם או"כ הביא דברי מוהרח"ו ז"ל בשער הכוונות בסוף דרוש הקדיש דף טו' ע"ד, וז"ל "מורי ז"ל לא היה קם מעומד בעניית איש"ר של הקדיש ואמר לי כי הלשון הנזכר בירושלמי דמשמע ממנו שצריך לקום מעומד הוא מוטעה ואינו מתלמוד ירושלמי עצמו אלא הגהת איזה חכם היתה, והאחרונים הדפיסו אח"כ בתוך דברי הירושלמי אמנם כשהיה בקדיש דאחר עמידה וכו' וכן בקדיש תתקבל של אחר החזרת ספר תורה אז היה נשאר מעומד וגומר עניית הקדיש ואח"כ היה יושב ע"כ וכן פסק הבן איש חי פרשת ויחי אות ח. ועיין עוד שם בכה"ח פוסקים רבים שסוברים כן וכן עמא דבר.

(ו) הרב כה"ח סימן נו' אות כ', כא', כב', כג'. בן איש חי פרשת ויחי. נתיבי עם. ועיין בשדה חמד.

יתגדל. ומיהו מי שבא לבית הכנסת או שסיים תפילת שמונה עשרה, ושמע הקהל עונים קדיש עונה עימהם (אף על פי שלא שמע שליח הצבור שאמר יתגדל) ומתחיל לענות יהא שמיה רבא וכו'. ולא יאמר אמן. כיון שלא שמע משליח צבור שאומר ואמרו אמן, אלא רק יהא שמיה רבא וכו'.

ויש אומרים כיון שיש פלוגתא בזה דיש אומרים לא יענה אמן דחשיב אמן יתומה, ויש אומרים שיוכל לענות אמן ולא הוי אמן יתומה. לכן, מאן דעבד כמאן, עבד. ומאן דעבד כמאן, עבד. והעונים אמן יש להם על מה לסמוך^ט.

ד. אם שנים או שלושה אומרים הקדיש ביחד ואחד מקדים יענה על הראשון ויעלה לכולם. ואם יש הפסק יענה על כל אחד ואחד^ט. וכן אם מתפללים בשנים או בשלושה מקומות ואינם שווים, ואי אפשר לענות לכל קדיש בפני עצמו יענה על הראשון^י.

(ז) הרב כף החיים סימן נו' אות כה', כו'. וסימן קכד' אות סא' משנה ברורה שם סימן נו' ס"ק ט וסימן קכד' ס"ק טו'. ועיין לעיל סימן כד' בענין אמן יתומה ובהערה ה שם.

אה"ב ובמשנה ברורה הנ"ל ס"ק ט' כתב ואפילו אם בא בעת גמר עניית אמן יש"ר, דהיינו שהצבור אומרים מברך וכדומה אפילו הכי יאמר יהא שמיה רבא וכו' ולא יאמר אמן, דאמן קאי על יתגדל דשליח צבור, אבל יהא שמיה רבא שבח בפני עצמו הוא. ואם בא בעת שרוב הצבור אומרים אמן יש"ר יאמר גם כן עימהם אמן יש"ר, אם יכול אז לכוון דעתו בענית אמן שיתבונן על מה הוא עונה. כן נראה לענ"ד כוונת המ"א ס"ק ה, ועיין לבש"ר. עכ"ל.

(ח) בן איש חי פרשת ויחי אות ג'. ועיין בהערה לעיל.

(ט) ומכל מקום בעת שעונה לשניים שאומרים לא יאמר "אמן אמן" אלא יאמר "אמן ואמן" עיין פמ"ג סימן רטו.

(י) סדור בית עובד או"ח. קשר גודל סי"ט אות זך. הרב כה"ח אות ז'. אה"ב ויש אומרים (ציץ אליעזר יא, ג. הובא בספר תפילה כהלכת הסימן יג) שאינו מחויב לענות למה ששומע ממניינים אחרים בעודו

ה. דבר פשוט שאין לומר קדיש עם השליח צבור. לכן צריך להזהר כשהחזן מנגן בקדיש שלא יספחו אחריו לומר עמו קדיש דלא אריך למעבד הכי. אלא שותקים ונותנים דעתם לענות הקדיש^א.

ו. אם שמע קדיש או קדושה או מודים ואי אפשר לענות שניהם יענה "אמן יהא שמיה רבא מבורך וכו'" דעדיף טפי,

מתפלל במנין משלו. והעוסק במצוה פטור ממצוה, ועין לקמן מה שעוד יש לחלק בזה אם כבר שמע קדיש וקדושה. ולגבי הלומד בבית הכנסת ושומע קדיש או קדושה אם צריך לענות. עין בפת"ש (אסערלין, הובא שם כנ"ל) או"ח סימן קכד אות ד' שכתב ואפילו אמן צריך לענות אא"כ הוא כרשב"י וחבריו או עוסק בתלמוד תורה דרבים. ובשערים המצוינים בהלכה ה, א, הביא דיש מי שחולק על זה והוא עובדה שהיו לומדים במקום שמתפללים שם מנינים הרבה והיו צריכים לעמוד כל חצי שעה לקדושה או ברכו. ופסק להם רבם שאין הם מחויבים לענות אמן וקדושה. ועיין עוד ביביע אומר חלק ששי או"ח סימן כ סוף אות ב' שכתב שם, סוף דבר הכל נשמע שהעיקר להלכה שצריך להפסיק לקדיש או קדושה אף באמצע קריאת שמע וברכותיה. אפילו אם כבר שמע קדיש או קדושה או שעתידי לשמוע. ע"כ. וכן נראה לענ"ד לענין תלמוד תורה (אף שיש לחלק בין המקרים השונים הנ"ל) שיש להפסיק ולענות כדי לא לעבור על מה דאיתא בזה"ק על מי ששומע קדיש או קדושה ואינו עונה הרי הוא עובר על "כי דבר ה' בזה".

(יא) עיין הכה"ח סימן נו' אות טז' ולעיל סימן כד אות ד בד"ה ומכאן אזהרה וכו'. אה"ב ובמ"ב סימן קכד ס"ק לה כתב וז"ל ואם הש"ץ מאריך בניגון של ואמרו אמן יאמרו הקהל אמן מייד כי הנגון הוי הפסק. ודוקא אם מאריך הרבה בנגון ודוקא לענין קדיש שכבר כלה עצם הבקשה אחר תיבת בזמן קריב או אחר תיבת דאמירן בעלמא. אבל אם הש"ץ מאריך בשאר ברכה בסופה באיזה ניגון לא יענה אמן כל זמן שלא סיים את עצם התיבה של הברכה. ובענין הנגון בתפילה עיין להרב עובדיה יוסף ביב"א חלק ששי סימן ז שכתב להתיר לש"ץ להרכיב מנגינות של שירי עגבים על קדיש או קדושה אך יש להזהר מאד שלא לכפול התיבות או האותיות וכן יזהר שלא להפוך טעם התיבות לעשות מליעיל במקום מלרע וכן להפך ועוד אזהרות מרובות ע"ש.

ולא יענה קדושה או מודים²³. אבל אם התחיל לענות קדושה ושמע שאומרים קדיש לא יפסיק לענות אמן יהא שמיה רבא וכו'²⁴.

ז. אם יש שתי בתי כנסיות לפניו, באחת מגיעים לקדושה, ובאחת לקדיש שאחר שמונה עשרה. ילך ויענה קדושה כי שם ישמע גם כן הקדיש שאחר שמונה עשרה. ואם יכול ללכת למקום שאומרים קדיש ואח"כ למקום שאומרים קדיש וקדושה עדיף טפי. ואם כבר שמע קדיש אבל עדיין לא שמע קדושה באותו יום, יקדים עניית קדושה²⁵.

ח. יזהר מאד שלא לדבר באמצע הקדיש, ולא בקדיש של התפילות בלבד אלא בכל קדיש שיהיה. ואפילו הרהור, כתבו

(יב) וששאלת ממני לפרש לך מהיכן יצא זה ששמעת ממני שעניית אמן יהא יותר הרבה גדול מעניית קדושה או מודים וכיוצא בזה, ונפקא מינא לחזר טפי אחר עניית אמן יהא שמיה רבא. דע שכן משמע בהדיא בגמרא ערוכה בפרק מי שמתו (מס' ברכות דף כא) דקאמר דכולי עלמא מיהת מפסק לא פסק (ר"ל לא מפסיק בתפילת שמונה עשרה לענות קדושה או מודים) איבעיא להו מהו להפסיק ליהא שמו הגדול מבורך וכו'. דוק ותשכח מדאיבעיא להו מהו להפסיק לאמן יהא שמיה רבא ואלו למודים או קדושה פשיטא להו שלא יפסיק, שמע מינה דיש מצוה בעניית יהא שמיה רבא יותר מקדושה או מודים ע"כ ועיין במגן אברהם ס' נו ס"ק א ובפרי חדש סימן קכח ובהערות לקמן.

(יג) בן איש חי פרשת ויחי אות יא, ועיין כף החיים סי' נו' אות ג.
(יד) בן איש חי פרשת ויחי, והכה"ח אות ה. אה"ב ועיין במ"א סימן נו' ס"ק א שכתב דברים אלו ובכף החיים שם אות ד' הביא דברי סדור הבית עובד אות ו שאם בכה"ג יפגע בבית הכנסת אחד קודם וכדי שילך לבית הכנסת האחר יצטרך להעביר על בית הכנסת האחת דבו פגע ברישא יש לו לילך לענות הקרובה לו דבו פגע ברישא ואף שבוה הבית כנסת לא יענה רק הקדיש שלאחר שמונה עשרה משום דאין מעברין על המצוות עכ"ל. וכתב ע"כ ולא נראה דלא אמרו דאין מעברין על המצוות אלא כששניהם שוין אבל לא בשאינם שוים שזה מצוה אחת וזה שני מצוות קדושה וקדיש ודו"ק. עכ"ל.

הפוסקים בשעה שהחזן אומר קדיש אסור להרהר בספר. אלא צריך לכוון הרבה בעניינת הקדיש וזה פשוט. אפילו להרהר בדברי תורה אסור^{טו}.

ומעשה בחסיד אחד שנראה לחסיד אחר במותו ופניו מוריקות. אמר לו למה פניך מוריקות. אמר לו מפני שהייתי מדבר בשעה שהשליח צבור היה אומר ויכולו ובברכת מגן אבות וביתגדל.

חכם אחד נתראה לתלמידו בחלום וראה התלמיד שהיה לו כתם על מצחו. אמר לו מפני מה אירע לך כך? אמר לו מפני שלא היתי נזהר מלדבר כשהחזן אומר קדיש^{טז}.

והגאון הרב טורי זהב בסימן נה ס"ק ד כתב: השוטים שעושים אסור בהפסקת שיחה בטלה אשר גדול עוונה מאד, ובאמת אני אומר שחלילה להצטרף עם אנשים פושעים כאלה כשאין מנין זולתם ע"ש.

ובמדרש: אמר רבי אלעזר ב"ר יוסי, פעם אחת היתי מהלך בדרך, ומצאתי אליהו זל"ט ועמו ארבעה אלפים גמלים טעונים, אמרתי לו מה אלו טעונים? אמר לי אף וחימה. למה? לעשות נקמה באף וחימה ממי שמספר בין קדיש לברכו. בין ברכה לברכה. בין פרק לפרק. בין יהא שמיה רבא ליתברך".

(טו) ועיין להרב פרי חדש. והרב כף החיים פלאג' סימן יג' אות ט כתב כמו בער בנפשי יגון בלבבי דרובא דעלמא אינם נזהרים לענות אמן האחרון של הקדיש ויותר מזה וכו' וע"ש עוד באות טו בענין עניית אמן. ע"ש.

(טז) הרב כף החיים ס' נו או"ב. אה"ב וע"ש שכתב בשם כה"ח פלאג' דדין זה הנו בכל קדיש. וכ"כ המשנה ברורה שם ס"ק א. (יז) הובא למרן הבית יוסף סימן נו'. ובסימן קכח הובא שם כמדרש זה בשינוי וז"ל: במסכתא דרך ארץ זוטא רב חמא בר חנינא אשכחיה לאלהיו ועמו גמלים טעונים. אמר לו מה הגמלים האלו טעונים. אמר לו אף ורוגז למי שמספר בין קדושה לקדושה ובין קדוש לברוך ובין יהא שמיה רבא ליתברך ובין כל ברכה. וכל המדבר בהם עליו הכתוב אומר ולא אותי קראת יעקב וכו' ע"כ. ובשלמי צבור דף סז' ע"ב הובא המדרש בשינוי ע"ש ועיין להכ"ח סימן נא או"ט ועיין להפר"ח בסימן נו'.

ט. אם הוא במקום אחר ושמע אמירת קדיש, אפילו שאינו עמהם יכול לענות. דאמר רבי יהושע בן לוי, אפילו מחיצה של ברזל אינה מפרידה בין ישראל לאביהם שבשמים^ט.

י. כאשר באים לבית הכנסת ושומעים אמירת קדיש, נוהגים לעמוד ליד הדלת ואינם נכנסים פנימה עד גמר הקדיש. וכאשר עוברים בחוץ ליד בית הכנסת ושומעים קדיש הנאמר בביה"כ נוהגים לעמוד לעניית הקדיש ואחר כך ממשיכים ללכת. ונראה דטעמא כדי שיוכלו להתרכז ולענות הקדיש כהלכתו, ושלא להפריע לעונים שגם הם זקוקים לרכוז מחשבתם לענות הקדיש^ט.

יא. יש נוהגים להניע גופם בעניית הקדיש וברכו וכן בקדושה דמיושב^ב.

יב. אע"פ שלכתחילה אין ללמוד תורה ולברך ברכה כל שהיא קודם נטילת ידים שחרית כי הזהר הקדוש מתמיר מאד בזה אולם מכל מקום השומע קדיש או קדושה בפתע פתאום

(יח) טור אורח חיים סימן נה. ובשו"ע שם סעיף ב'. ויש מקרים בהם איננו יכול לענות עמהם עיין לעיל סימן ד' אות יא והערה יד שם. (יט) עיין מקור חיים להרב חיים דוד הלוי שליט"א פרק מ' אות ט. ועיין לעיל פרק ז' אות ט'.

(כ) עיין בי"ע אות כא. ומרן הב"י סימן קכה' כתב וז"ל: וז"ל שבלי הלקט מה שנוהגים בני העולם לנענע עצמם בקדושה, מצאתי הטעם בשם רש"י דכתיב וינעו אמות הסיפים מקול הקורא והעצים והאבנים היו מתנועעים ומזדעזעים מאימת המלך, כ"ש אנו שאנו מכירים יש לנו להזדעזע מאימתו. ע"כ.

קודם ואין לו שהות ליטול ידיו, רשאי ואף מצוה עליו לענות הקדיש והקדושה. וכל שכן שיענה אמן דקדיש ואמן דברכות. ורק ינקה ידיו תחילה בכל מידי דמנקי^{כא}.

(כא) אה"ב והוא מהילקוט יוסף חלק א' הלכות השכמת הבוקר סעיף יב. והוא ע"פ דברי הרמב"ם ושאר ראשונים והשו"ע שסוברים כפשט גמרא בברכות דף ס ע"ב דברכות השחר נתקנו לאמרם לפני שנטל ידיו. והכא הקדיש וקדושה הם מצוה עוברת והנמנע מלענות אותם עם הצבור היא חומרה הבאה לידי קולא ויצא שכרו בהפסדו. ע"כ תורף דבריו.

סימן כז

שבחי עניית הקדיש, מעלתם וסגולותם.

א. הקדיש ומענהו "אמן יהא שמיה רבא מברך וכו'" הם שבח גדול וקדוש, מרומם על כל השבחים ועדיף מקדושה ומודים והוא הוד והדר למלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. ובמדרש: "ברב עם הדרת מלך", (משלי יד'). אמר רבי חמא בר חנינא, להגיד שבחו וגדלו של הקב"ה, אעפ"י שיש לו אלף אלפי אלפים ורבי רבבות כתות של מלאכי השרת שישרתוהו וישבחוהו, אינו רוצה אלא בשבחן של ישראל, שנאמר "ברב עם הדרת מלך", ואין עם אלא ישראל, שנאמר (ישעיה מ"ג) "עם זו יצרתי לי", למה בשביל תהלתי יספרו", וכן הוא אומר (תהלים מ"ז) "נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם", אמר רבי סימון אימתי מתעלה שמו של הקב"ה בעולמו, בשעה שישראל נאספין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ונותנים שבח וגדולה להקב"ה, ואמר רבי ישמעאל באותה שעה ששומעים הגדא מפי החכם ואחר כך עונים "אמן יהא שמיה רבא מברך" באותה שעה הקב"ה שמח ואומר למלאכי השרת בואו וראו עם שיצרתי לי כמה הם משבחים אותי, באותה שעה מלבישים הוד והדר, לכך נאמר ברב עם הדרת מלך.

ב. המענה "יהא שמיה רבא" הוא אחד מיסודי העולם, וכדאיתא כגמרא מסכת סוטה דף מ"ט אמר רבא כל יום ויום מרובה קללתו משל חברו וכו'. ואלא (מאחר שהקללה הולכת ורבה) עלמא אמאי קא מקיים? (העולם על מה עומד?)

(א) ילקוט שמעוני רמז תתק"א. ובעלי הרמז כתבו: "עם זו יצרתי תהלתי יספרו", זו גימטריא י"ג רומז לבן י"ג שנים מצטרף למנין של הקדיש – תהלתי יספרו הוא הקדיש (עיין להחיד"א ז"ל בברכי יוסף סוף סימן נ"ה או"ח ועי"ל סימן י"ב אות ד' ואו"ה).

אקדושה דסדרא ואיהא שמיה רבא דאגדתא (שיש כאן שתיים תורה וקדוש השם)².

ג. העונה "אמן" היא שמיה רבא מברך. וכו' שובר כח הסטרא אחרא והקליפות, ומוחלים לו עוונותיו, קורעים לו גזר דינו. ובזוהר הקדוש נאמר: (הובא לעיל בסימן ב' אות יב' באורך ובתרגום עברית ע"ש ועין בהערות שם) לאתבא בחילא תקיף אמן יהא שמיה רבא בגין דיתבר חילא דסטרא אחרא וכו', ותבר מנעולין וגושפנקין ושלשלאין תקיפין וקליפין בישין וכו' עש"ב. ועוד בזהר הקדוש (בפרשת פנחס ר"ך) ועל זה כתיב: (במדבר י"ד) "ועתה יגדל נא כח ה'". כח ה' דא כח דשריא וכו' ובעברית תרגומו (ע"פ פירוש הסולם) זהו כח השורה על ראש הצדיקים, וכל אלה עוסקים ברצון אדונו (שהיא השכינה), ועל זה למדנו כל העונה "אמן" יהא שמיה רבא. וכו' קורעים לו גזר דינו של שבעים שנה, ודאי צריך לעורר כל איבריו בכח חזק (בעבודת הקב"ה) משום שבהתעוררות החזקה, שהגבור הוא מעורר לאותו כח הקדוש העליון (שהוא המלכות), ומתעלה הקדוש ומשבר כח ותוקף הסטרא אחרא ועל כן כתיב בכחך אתה צריך לעשות רצון אדוניך ע"ש.

ובחז"ל בגמרא מסכת שבת דף קי"ט: אמר רבי יהושע בן לוי כל העונה אמן יהא שמיה רבא מברך בכל כוחו קורעין לו גזר דינו, שנאמר (שופטים ח') "בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה'". מה טעם בפרוע פרעות משום דברכו ה'. רבי חיא בר אבא אמר רבי יוחנן אפילו יש בו שמץ של עבודה זרה מוחלים לו, כתיב הכא "בפרוע פרעות", וכתיב התם (שמות ל"ב) "כי פרוע הוא". ופירש רש"י ז"ל: בפרוע פרעות – בטול פורענות כגון פרוע דמתרגימנן בטול. בהתנדב עם ברכו ה' – כשמתנדבין ישראל לברך את בוראם.

(ב) רש"י שם בסוטה וע"ע בטור ב"י סימן קל"ב אות ו'.

כי פרוע הוא כי פרעה אהרון – עבודה זרה והכי קאמר בהבטל פרעות עבודה זרה שתפקע ותשתכח שלא יזכר עוונה משום התנדבו עם, ע"ש.

ויש גורסין: קורעין לו גזר דינו של שבעים שנה¹. כלומר כל ימי האדם אשר הוא חי, כמו שנאמר (תהלים צ') "ימי שנותינו בהם שבעים שנה". וקאמר כל גזר דינו של כל ימי חייו כולם בטלים וקרועים ממנו. ונפקא ליה מבפרוע פרעות, כל הפרעות שיש עליו בכל ימי שנותיו.

ובמדרשים, בראשית רבה קהלת פרשה ט' אות ז': עיר קטנה ואנשים בה מעט ובא עליה מלך גדול וסכב אותה ובנה עליה מצודות גדולים ומצא בה איש מסכן וחכים. עיר קטנה זה בית הכנסת. ואנשים בה מעט זה הצבור. ובא עליה מלך גדול זה מלך מלכי המלכים הקב"ה וכו'... ומצא בה איש מסכן וחכם זה הזקן – החכם או החזן – שבשעה שהזקן יושב ודורש, ועונין אחריו "אמן יהא שמו הגדול מבורך" אפילו יש שטר גזירות של מאה שנה הקב"ה מוחל לו על כל עוונותיו. ובספר היכלות דרבי ישמעאל כהן גדול², אר"י סח לי מסגיאל' שר הפנים, ידידי שב בחיקי ואגיד לך מה תהא מה תהא על ישראל. ישבתי בחיקו, והיה בוכה והיו דמעות נוזלות מעיניו ונופלות עלי. אמרתי לו: הדר זיוי, מפני מה אתה בוכה? א"ל ידידי בא ואכניסך ואראך מה גנוז לישראל עם קדוש. תפסני בידו והכניסני לחדרי חדרים וכו' ונטל את הפנקסות ופתח והראני, אגרות כתובות – צרות משונות זו מזו. אמרתי לו הללו למי הן? א"ל לישראל. אמרתי לו יכולים ישראל לעמוד בהן? א"ל בא למחר ואודיעך וכו'

(ג) כן גירסת הרי"ף והרא"ש והטור בסימן נ"ו, ועיין מעיו"ט בהרא"ש בברכות י"ת, ורש"י בברכות ל"א גבי היושב בתענית, ובמדרש המובא בסמוך איתא מאה שנה.

(ד) הספר הנזכר אינו מצוי אצלי וכן כתבו המפרשים בשמו (ועיין בילקוט דת ודין).

למחר הכניסני לבית גנזי גנזים וכו' והראני צרות משונות מהראשונות וקשות. אשר למות למות וכו', אמרתי לו: הדר זיוי, כל כך חטא ישראל. א"ל בכל יום מתחדשות גזירות קשות מאלו, וכיון שנכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין "אמן יהא שמיה רבא, אין אנו מניחין אותן לצאת וכו' ע"ש. וכן כתבו התוספות (מסכת שבת דף קי"ט) דאיתא בפסיקתא במעשה דרבי ישמעאל בן אלישע, כשישראל נכנסין לבתי כנסיות ואמרים "יהא שמיה רבא מברך" בקול רם מבטלים גזירות קשות ע"ש. ובדומה לזה כתבו בשם רבינו האריז"ל (בסדור בית הבחירה) צריך להזדזע כל הגוף ולענות בקול תוקף "אמן יהא שמיה רבא מברך", ומי שרגיל לעושת כן, מובטח לו שימחלו עוונותיו, אם לא ישוב עוד לכסלה.

ד. נעשה שותף במעשה בראשית, וכמו ששמע עשרת הדברות. כתבו הראשונים, יהא שמיה רבא מברך לעלם לעלמי עלמיא, יש בו שבע תיבות וכ"ח אותיות. ושבעה קדישים הנאמרים ביום. ונמצא בקהלת שבעה פסוקים מעת ללדת ועד עת שלום. ובכל פסוק מהם ארבע פעמים עת. ובכולם יש כ"ח עת. כנגד שבעה ימי השבוע שיש בהם כ"ח עתים, שכן ארבעה עתים משתנים בכל יום ולילה, מהבקר עד חצי היום עת אחד, וחצי היום עד הלילה עת השני, ומתחילת הלילה עד חצות עת השלישי, ומחצות עד הבקר עת הרביעי. וכנגדן שבעה כוכבי לכת, וכ"ח מחנות הלבנה. וכן תמצא בפסוק: "ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה" שבע תיבות וכ"ח אותיות", וכן בפסוק "בראשית ברא

(ה) ראיתי בספר דרך ישרה (שער התפלה נסח הקדיש) שכתב בכל התורה כולה לא נמצא רק שלשה פסוקים מספר אותיות שלהם מנין כ"ח, הא' בראשית ברא וכו', הב' וידבר אלהים את כל וכו', הג' ועתה יגדל נא כח ה' וכו' עש"ב. ואפשר שכוונתו, במה שכתב בכל התורה כולה היינו בחמשה חומשי תורה, דאם לא כן הרי נמצא עוד פסוק הנזכר "ה' בחכמה יסד ארץ" וכו', כן נ"ל לישיב דברי הרב ז"ל.

אלוהים את השמים ואת הארץ" שבע תיבות וכח' אותיות. וכן בפסוק שלפני עשרת הדברות, "וידבר אלהים את כל הדברים אלה, לאמר" שבע תיבות וכ"ח אותיות. מכאן אמרו: העונה "אמן יהא שמייה רבא" בכל כוחו נעשה שותף במעשה בראשית¹ וכמו ששמע עשרת הדברות מפי הדבור².

ה. מובטח לו עולם הבא, ניצול מדינה של גיהנם. כתבו הראשונים: יש בקדיש כ"ח אותיות לקיים מה שנאמר (תהלים ק') "כח מעשיו הגיד לעמו", על כן אמרו כל העונה "אמן יהא שמייה רבא מברך בכל כוחו" פרוש שמכווין בכ"ח אותיות שבו מובטח לו שהוא בן העולם הבא, וכן שמנין אותיות כ"ח צריך שיאמרו בכח³.

ובזהר הקדוש נאמר (פרשת בראשית דף ל"ח ע"ב, בתרגום לעברית ע"פ הסולם): היכלא תניינא וכו' – בפנימיות של היכל זה, נמצאים כל אלו הצדיקים המקדשים בכל כוחם את שם רבונם ועונים "אמן יהא שמייה רבא מברך" בכל כוחם. ואלו הם נמצאים בפנימי פנימיות של היכל זה. ואותו האור שכולל כל גוונין מאיר גם כן לאלו, ובכח האור הזה עומדים ורואים אורות אחרים הנתפסים ואינם נתפסים בתוכה, ולמעלה מהצדיקים עומד משיח, והוא נכנס ועומד ביניהם

(1) כתבו המפרשים רמז בזה, בראשית, נוטריקון תענה אמן יהא שמייה רבא ב'כח רמז כנזכר שהעונה איש"ר נעשה שותף במעשה בראשית.

(2) או"ח בדיני הקדיש או"ח ואו"ז, כל בו, ואבודרהם. (ועיין מ"ש לעיל ובסימן ה' או"ב.)

(3) הנ"ל. ועיין לעיל בסימן כ"ג אות ב, ג' וד' ועיין במסכת ברכות דף נ"ז.

ומוריד להם את האור שיוכלו להשיגו ע"ש^ט.
ועוד מהזהר הקדוש: דבכל פעם שישראל אומרים "אמן, יהא שמיה רבא מברך" בקול רם הקב"ה מתמלא רחמים וחס על הרשעים בגיהנום ומשיגים הרווחה. הקדיש אינו רק מועיל להציל נפש המת מדינא של גיהנם, אלא עוד יש בה תועלת להכניסו לגן עדן ולהעלותו ממדרגה למדרגה אל המנוחה ואל הנחלה. (ועיין לעיל בסימן טו' הובא כל הענין באורך)

ו. מכאן יש להתבונן כמה יש לכווין בקדיש וכמה יש להשתדל לרוץ כדי לשמוע קדיש ולענות אותו. ובזהר הקדוש (בפרשת תרומה) איתא: בגין דחמינא ליה יומא דדליג מאגרא חדא למשמע קדיש בהדי צבורא וכו', ופירושו בעברית לפי הסולם: משום שראיתי אותו יום אחד מקפץ מן העלייה הזו לשמוע קדיש עם הצבור, – עלה ברצוני לתת לו בתי, ומיד אחר שיצא הצבור מבית הכנסת נתתי לו בתי, שאמרתי זו שבא לשמוע קדיש ניכר שיהיה אדם גדול בתורה, ואעפ"י שהוא ילד ולא ידעתי בו במקודם (עש"ב דלבסוף התברר שאכן גברא רבא הוא בתורה עש"ב). ובפרט

(ט) הובא להכה"ח סימן ג"ו או"א. (וזה לשונו שם לגו מהאי היכלא קיימין כל אינון דהוו מקדשין בכל חילא שמא דמאריהון ואתיבו אמן יהא שמיה רבא מברך בכל חילא ואילין אינון קיימין לגו בגו האי היכלא. וההוא נהורא דכליל כל גווינהו לון. ומהאי נהורא קיימין וחמאן נהורין אחרין דאתאחדן ולא אתאחדן בגויהו. ועילא מנהון משיח דאיהו עאל וקאים בנייהו ונחית לון איהו נטיל מהאי היכלא ועאל עכ"ל.) ומה שנשמך משיח אצל העונה אמן יהא שמיה רבא, כי הזהיר להתפלל בית הכנסת כדי לענות אמן יהא שמיה רבא מקרב הגאולה ולכן המשיח גם מנוחתו כבוד. וכשיבא המשיח יהא ה' שלם ולכן אומרים יהא שמיה רבא, שימחה שמו של עמלק ויגדל שמו יתברך. וכן אומרים בו ויצמת פורקניה ויקריב משיחיה. הור זהב על הזוה"ק שם ובפרשת נח דף ס"ב.

הקדיש שאחרי דרשת הגדא לעם בו ירוץ צדיק ונשגב.
דאמרו חז"ל שהקב"ה מוחל עוונותיהם, ואמרו דקאים עלמא
איהא שמיה רבא דאגדתא כנ"ל או"ב ואו"ג.

(י) מרן ב"י, ובשו"ע ריש סימן נ"ו, הברכ"י או"ו, ועי"ל בסימן כ"א
או"ט ולהכה"ח אות יח'. ועיין עוד סימן כ"ד.

סימן כח

מעשיות וסיפורים בקדיש ובמענהו

1. ברא מזכי אבא.

א. מעשה בר"ע שפגע באדם שחור טעון עצים ורץ כסוס^א
מעשה ברבי עקיבא שהיה מהלך בבית הקברות ופגע באדם
אחד ערום ושחור כפחם והיה טעון על ראשו עצים הרבה

א. הועתק מעושה פלא ח"א ובמסכת כלה רבתי פ"ב הובא מעשה זה
רבי עקיבא בשינוי לשון וז"ל: ברייתא – קטנים מקבלים פני שכינה
שנאמר זרע יעבדנו יסופר לה' לדור: (גמרא) איבעיא להו מכפרין עוון
אבות או לא. ת"ש דר"ע נפק להווא אתרא אשכחיה להווא גברא דהוי
דרי טונא (משא גדול) אכתפיה ולא הוי מצי לסגויי ביה (מפני כובד
המשא לא היה יכל ללכת) והיה צוות ומתאנת. אמר ליה מאי עבידתיך.
אמר ליה לא שבקנא איסורא דלא עבידנא בההיא עלמא ועכשיו איכא
נטורין עילוון ולא שבקין לי דאינוח. אמר ליה רבי עקיבא שבקת ברא?
אמר ליה בחייך לא תשלין (נ"א לא תשהיין) דדחילנא ממלאכי דמחו
לי בפולסי דנורא (שלא יעכבהו שפוחד מהמלאכים שמכים אותו בשבט
של אש) ואמרין לי אמאי לא תיתי בפרוע. א"ל אימא לי דקא ניחותך.
א"ל שבקית אתתא מעברתא. אזל ר"ע עאל לההיא מדינתא, אמר להו
בריה דפלוגי היכא? אמרו ליה יעקר זכרו דההוא שחיק עצמות. א"ל
אמאי? אמרו ליה ההוא ליסטים אכל אנשי ומצער בריתא ולא עוד אלא
שבא על גערה מאורסה ביום הכיפורים. אזל לביתה אשכח אתתיה
מעוברתא נטרה עד דילדה. אזל מהליה, לכי גדל אוקמיה בבי כנישתא
לברוכי בקהלא. לימים אזל ר"ע לההוא אתרא, אתחזי ליה, א"ל תנוח
דעתך שהנחת את דעתי. ע"כ. והרב מנורת המאור (נר א' פר"א כל"א
ח"ב) הביא מעשה דר"ע דמסכת כלה הנ"ל ועוד הובא שם מעשה דר"ע
באורך ממדרש תנחומא פרשת נח והוא מעשה דר"ע הנ"ל מעושה פלא
הנ"ל אלא דשם לא נזכר אמירת קדיש כי אם אמירת ברכו את ה'
המבורך וכן הזכיר שלמדו ברכת המזון וקריאת שמע ותפילה ע"ש
(ובמדרש תנחומא שצייין לא מצאתיו בספר שנמצא אצלי). ובכל בו
בהלכות אבל (לקראת סוף ההלכות) כתב שנמצא באגדה שפעם אחת
פגע רבי פלוני במת אחד שהיה מהלך ומקושש קוצים ונשאן על כתפיו
א"ל בני כל זה למה לך? א"ל רבי כה משפטי כל הימים להביא באשה

והיה רץ בהם כסוס. גזר עליו רבי עקיבא והעמידו ואמר לו מה העבודה הקשה הזו. אם עבד אתה ואדונך קשה, אלך ואפרוק אותך מידו. ואם עני אתה, אני מעשירך. אמר לו, מבקש ממך שלא תעכבני שמא ירגזו הממונים עלי. אמר לו רבי עקיבא מי אתה ומה מעשיך. אמר לו מת אני ובכל יום ויום שולחים אותי לחטוב עצים ושורפים אותי בהם. אמר לו ומה היתה מלאכתך בעולם שיצאת ממנו. אמר לו גבאי מס הייתי, מראשי עמי, והייתי נושא פנים לעשירים ומצער לעניים. אמר לו כלום שמעת מהממונים עליך אם יש תקנה לפורענותך. אמר לו שמעתי מהם דבר שאינו יכול להיות והוא, שאילו היה לו בן לאותו עני שיהא עומד בצבור ואומר קדיש והקהל יענו אמן יהא שמיה רבא מברך יתיר אותו מן הפורענות. אבל העני הזה לא הניח בן זכר אלא הניח אשה מעוברת ואין אני יודע אם הפילה או ילדה, זכר או נקבה, ואם תלד זכר מי מלמדו תורה שאין לעני הזה אוהב בעולם. באותה השעה קיבל עליו רבי עקיבא לחפש אחריו אם ילדה אשת האיש ההוא זכר כדי ללמדו תורה ולהעמידו לפני הצבור. אמר לו רבי עקיבא מה שמך אמר לו עוקבא ושם אשתך שושיבא ושם עירך לנוקעה. מיד הלך רבי עקיבא ושאל עליו. אמרו ישחקו עצמותיו בגיהנם. שאל על אשתו אמרו ימח שמה וזכרה. שאל על בנו אמרו לו הרי הוא ערל

של גיהנום להיות נדון. א"ל ואין מי יוכל להצילך מן הצער הגדול הזה. אמר לו אין מי שיצילני אם לא שיאמר בני קדיש או יפטיר בנביא לכבוד השם בעבורי ואם יעשה זה ידעתי כי זכותו תעמוד אלי ויגן בעדי ויבא רבי פלוני ויגד זה לבנו של המת ויעש ככל אשר אמר. לימים נגלה המת אל החכם ואמר לו תנוח דעתך שהנחת את דעתי. ועל זה פשט המנהג לומר בנו של מת קדיש בתרא כך שנים עשר חודש גם להפטיר בנביא ויש שמתפללין כל מוצאי שבת תפילת ערבית לפי שבאותה שעה חוזרים לגהנם הרשעים ששבתו בשבת ואפשר שתגן עליהם אותה תפילה וכן יהי רצון. ע"כ.

אפילו מצות מילה לא עסקנו בו. מיד חפש אחריו רבי עקיבא ונטלו ומלו והושיבו לפניו. והיה טיפש ולא היה מקבל עול תורה. עד שישב רבי עקיבא בתענית ארבעים יום. יצאה בת קול ואמרה לו על מה זה אתה מתענה. אמר לפניו רבון העולמים והלא לפניך קירבתי אותו. מיד פתח הקדוש ברוך הוא את לבו (של הנער) ולמדו תורה, וקריאת שמע, ושמונה עשרה וברכת המזון. והעמידו לפני הקהל ואמר ברכו ה' המבורך. והם ענו אחריו ברוך שם כבוד מלכותו, ואמר קדיש והם ענו אחריו אמן "יהא שמיא רבא וכו'". והתירו לאביו מפורענותו. מיד בא המת לרבי עקיבא בחלום ואמר לו תנוח דעתך שהנחתני והצלתני מדינה של גיהנם. פתח רבי עקיבא ואמר, "ה' שמך לעולם ה' זכרך לדור ודור".

ב. מעשה בחד גברא².

אדם אחד הלך למקום הרי החשך ושניים אחרים עמו וראה נקבים ובקיעים של אש ועשן יוצא מן הנקבים ושמע אדם אחד שאומר אוי אוי. אמר ודאי מקום אחד כאן מהמקומות שבגיהנום. התנמנם וראה בחלומו איש אחד וערימה אחת של קוצים על כתיפיו וב' ממונים מגיהנום מביאים אש תחת הערימה של הקוצים, והוא נשרף, והיה צועק. והיו אומרים לו ב' מלאכים הקדושים השלוחים מין השופט של מעלה שדן אותו אומרים לו. אתה עזבת את הקב"ה והמלאכים שלו שהיו שומרים אותך בעולם הזה ובעולם הבא ואתה עשית את רצון הקוצים שהם הרשעים שהם מצד ס"מ הנחש. על כן הקוצים שרפוך. אמר לו לאותו רשע שבגיהנום מי אתה. אמר יהודי

(ב). הועתק מזהר חדש פרשת אחרי מות. ממדרש הנעלם דמ"ט והועתק בעברית לפי הסולם (שהוא תרגום לשון הזהר ממש) ובזהר חדש מדרש רות הובא מעשה כזה ושם נזכר השם רבי זמירא נפק לחקל אוני חמא באיניך בקעין... וכו'.

רשע אני והממונים של גיהנום אינם מזכירים את שמו ושלש פעמים ביום דנים אותו ושתי פעמים בלילה. אמר לו האם תדע שם מקומך. אמר לו מגליל העליון. א"ל השארת בן בעולם. אמר הנחתי אותו הבן כשהוא ילד. ואני היתי קצב ומרוב הרשע שעשיתי מקודם דנים אותי על החטאים שעשיתי בפי, ועל החטאים שעשיתי ברגלי, ועל החטאים שעשיתי בידי. והמלאך שהוא ממונה על הקברות אומר לי משעה שדנין אותי אוי למי שנשבע לקיים התורה ונשבע לשקר. אוי לגולגלת שלא הניחה תפילין מעולם, ואוי לידיים ששמו בהבלי העולם, ואוי לרגלים שהלכו בהבלי העולם. בשעה שהיו מכים אותי מכות אנושות אמרתי כל החטאים שעשיתי ונשמתי באה עם המלאך שהיה ממונה על נשמתי ונתנו כתב אחד שהיה כתוב עליו כל מה שעשיתי ונשמתי עשתה עדות עם המלאך ואמרו ע"פ שנים עדים או שלושה עדים יומת המת. ועל כן "משכבת חיקיך שחר פתח פיך" (מיכה ז') ומי היא שכבת חיקיך זו היא הנשמה שמעידה על האדם בשעת מתתו. הקיץ אותו אדם משנתו והלך לגליל העליון ואמר לאדם אחד הראית ילד שהוא בן הקצב שמת בזמן פלוני, אמרו לו הילד הזה שאתה שואל עליו הוא הולך בבית המטבחים והוא רשע כאביו וכך יהא לו ולאביו ולמניקתו שהניקה אותו (דהיינו שאותו אדם קילל את הילד). הלך לבית המטבחים וראה ילד שהיה משחק עם הילדים בבית המטבחים. אמ"ל בני בא עימי והלך עימו. הלבישו ונתנו לרב אחד שהיה מלמד אותו תורה עד שגדל הילד וקרא בספר, ולמדהו שיאמר ההפטרה בבית הכנסת, ועשהו שיתפלל עד שקרא ושנה ונחכם יותר עד שקראו לו רבי^ג.

(ג) ושם סיים ואלוף ליה משנה ותלמוד והלכות והגדות עד דאתחכם יתיר והיינו רבי נחום הפקולי ולמה קראו אותו הפקולי זש"א "פקן בלילה" (ישעיה כח) משום שהוציא את אביו מין הדין שבעולם ההוא וכמה חכמי הדור שיצאו ממנו נקראו פקולי וכו'.

אותו אדם שמת שהוא אביו של הילד שהיו דנים אותו בגיהנום בא בחלום לחכם הזה ואמר לו רבי כמו שנחמת אותי ינחם אותך הקב"ה. בשעה שאמר בני ההפטרה בקהל הוציאווהו מן הדין. בשעה שעבר לתפילה ואמר קדיש וקרעו לי גזר דין מכל וכל ובשעה שהחכים נתנו לי חלק בגן עדן וזה הוא החלק שאומרים החלק לעה"ב. דהיינו חלק שיש לכל צדיק וצדיק בפני עצמו והכניסו אותו עם הצדיקים בישיבה שלהם. בשעה שנחכם יותר וקראו לו רבי העטירו אותו בכתר שהצדיקים מתעטרים בו ונתנו לו אכילה ושתיה מההיא שנהנים מזיו השכינה. וזהו שאמרו צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה וכל אדם שנהנה מזיו השכינה כמו שאכל ושתה. ובשבילך רבי זכיתי לכל היקר הזה. אשרי חלקך כי בשביל זה יש לך חלק עליון יותר בעה"ז ובעה"ב ואשרי מי שזוכה להניח בן בעולם⁷.

ג. ובתנא דבי אליהו מובא מעשה כזה⁸: "א"ר יוחנן בן זכאי פעם אחת הייתי מהלך בדרך מצאתי אדם אחד שהוא היה מלקט עצים ודברתי עמו ולא החזיר לי דבר. ואחר כך היה בא אלי, אמר לי: רבי מת אני, לא חי. אמרתי לו אם מת אתה, עצים הללו למה לך? אמר לי: רבי, האזן לי מה שאומר לך דבר אחד, כשהייתי חי אני וחברי היינו עוסקין בעבודה בפלטרין שלי, וכשבאנו לכאן גזרו עלינו גזר דין של שריפה. כשאני מלקט עצים שורפים אותו, וכשהוא מלקט עצים אז שורפים אותי. אמר לו דינכם עד מתי? אמר לי כשבאתי לכאן הנחתי אשתי מעוברת ויודע אני שזכר היא

(ד). והזהר החדש מסיים שם... "א"ר חייא בן אבא באפן הוה קרה לר' עקיבא וע"ש שיש עוד כמה שינויים ששם לא מוזכר שאמר בנו קדיש אלא ביום שידע בנו פסוק אחד. וכו'. ע"כ.
(ה) הובא בבספר אהבת חיים פרשת חיי שרה.

מעוברת, לכן בבקשה ממך הוי זהיר בו משעה שיהיה נולד עד שיהא בן חמש שנים הולך אותו לבי רבי למקרא, כי בשעה שהוא יאמר ברכו את ה' המבורך אז יהיו מעלין אותי מדינה של גהינום. ע"כ

מעשה אמירת קדיש וגמולו.

בעיר פרשבורג שבאוסטריה אונגריה היה סוחר גדול מכובד וידוע כנדיב לב גדול, והיה גם מגדולי עסקני ציבור, ולו חנות מסחר גדולה במרכזה של העיר. ומנהגו היה יום יום לספור את הכסף שמכר ולעשות חשבון כמה הרויח ולהפריש מעשר והיה לוקח את המעשר לשיבה שהיו תלמידי חכמים לומדים בה, ובין התלמידים היה הרב יוסף חיים זוננפלד ז"ל וגם הרב בן כתב סופר ז"ל, ומנהגו היה יום יום להביא לשיבה הזו את המעשר. ולסוחר הזה היו חמש בנות, ובנים לא היו לו.

כמו דרכו של עולם הסופר חלה באופן פתאומי ולא ארך ימים בחוליו ונקטף בעוד לא הגיע שנות העמידה, ואשתו היתה חרוצה ובעלת מרץ רב וגם בעוד בעלה חי היתה עוזרת על ידו, והיא ידעה את מהלך המסחר היטב, ואחרי מות בעלה המנוח היא הדריכה את בית המסחר כמו בזמן שבעלה המנוח היה בבית המסחר. והיא המשיכה מנהג בעלה בענין המעשר ויום יום היתה הולכת לבית המדרש ומוסרת את המעשר לידי ראש הישיבה, והיות ולה אין בן שיגיד קדיש על נשמת בעלה המנוח בקשה מראש הישיבה שהתלמידים והרבנים

(ו) מעשה זה הועתק מהספר: וכך כתב בפתיחת הספור. מעשה ששמעתי מפי הרב י. שפירא יצ"ו. ששמע מהרב יוסף חיים זוננפלד שהיה עד למעשה שתקראו פה, והרב יוסף חיים זוננפלד נולד בשנת תר"ט ונפטר בשנת תרצ"ב והוא בעודינו צעיר קרה המעשה שתקראו פה, זאת אומרת שהמעשה היה תוך המאה השנים האחרונות.

שיגידו יום יום קדיש לנשמת בעלה במשך שנה וגם זמן היארצייט, וגם יגידו קדיש שני יום יום ויכוונו אותו לכל אלה שלא אומרים עליהם קדיש, בין שאין מי שיגיד קדיש לנשמתם ובין שאלו שיש להם מי שיגיד ולא אומרים ר"ל, הרב והתלמידים קבלו והתחייבו על עצמם למלא את בקשת אשת הסוחר, ואשת הסוחר יום יום היתה מבקרת את בית המדרש ושואלת אותם אם הם מלאו את התחייבותם וגם היתה מוסרת את כסף המעשר ולפעמים הגיע למאות כתרמים ליום. וכך המשיכה קרוב לעשר שנים.

פתאום הזמן התחלף והגלגל לא עליכם התחיל לחזור אחורנית ובמקום להרויח התחילה להפסיד, והיא לא ביטלה את מנהגה לגשת לישיבה, יום יום והיתה מודיעה לראש הישיבה שהיום היא הפסידה ואין בידה מעשר, אבל שאלה אותם אם הם עושים מה שמוטל עליהם, והיו עונים לה כן, והיתה מבקשת מהם שלא יחדלו מהתחייבותם והיו אומרים לה שהם קיבלו כבר כסף הרבה מאוד ממנה ואם עכשיו המצב לא טוב אצלה אין זה להתייאש, וכך המצב הורע מיום ליום עד שהתחילה למכור תכשיטים וכל דבר ערך כדי לקנות לחם לבנותיה, ואף אחד לא ידע ממצבה הרע חוץ מתלמידי הישיבה שידעו שאין לה פרנסה ובית מסחרה כמעט שותק.

באחד הימים בא שדכן לביתה וישאליה לשלומה ולשלום בנותיה, ויאמר לה גברתי לפי שאני רואה בלי עין הרע בנותיך הן יפות וחמודות והיגיע פרקן להנשא ואת טרודה בעסקך ולא שמה לב על זה לכן באתי להציע לך איזה תלמידי חכמים שמעונינים בבנותיך רק עליך להגיד לי במי את חפצה יותר ולנקוב לי את סכום הנידוניה שאת חושבת לתת לכל אחת מהן. היות והיא אשה פיקחית ותאמר לו טוב ויפה אדוני אבל כרגע אינני יכולה לתת לך תשובה חזור לימים מספר ואענה לך על הצעותיך. אחרי שיצא השדכן מביתה ותוריד נחלי דימעה ותתלבש ותלך אל הישיבה ותבקש מראש הישיבה שיקשיב לדבריה, ותשאל אותו האם

הרבנים והתלמידים ממלאים את התחייבותם? ויאמר לה גברתי הנכבדת דעי לך שכולם ממלאים את מצוותך ואין לך מה לחשוש על זה בכלל והיא התחילה לבכות ותאמר רבי בעצמי אינני יודעת למה היגעתי למצב כזה, ופתאום נפתחה הדלת ונכנס איש מכובד ובעל הדרת פנים ישאל את הגברת למה בוכה? אני יודע על מצבך והנני לעזור לך אבקשך לבוא אתי למשרד של הישיבה וגם ביקש משני הרבנים שיבואו אתם למשרד, והאחד היה הרב חיים זוננפלד ז"ל, והשני הרב בן כתב סופר ז"ל, ויכנסו כולם למשרד, וישאל את הגברת אני חושב שלך יש חמש בנות? ותאמר לו כן אדוני, לכל אחת את צריכה אלף כתר עבור נדוניה ועוד אלף כתר כדי לקנות רהיטים וסידור בית, לכל בת צריכה סכום של אלפיים כתרים, ביחד לחמש בנותיך דרוש להן עשרת אלפים כתרים, ואת צריכה כדי לחזור ולעבוד בבית המסחר עוד עשרת אלפים כתרים, ובסך הכל ביחד עשרים אלף כתרים הנני נותן לך המחאה על הסכום הזה, ויוצא פינקס המחאות ויכתוב את שמה ויחתום את שמו על ההמחאה על סכום של עשרים אלף כתר, ויאמר לשני הרבנים שאתם עדים שאני חתמתי בהמחאה הזו ובנוכחותיכם אבקשכם לחתום ולאשר בתור עדים בצד השני שזו חתימתי, והם חתמו על ההמחאה בצד השני, וישאל אותם אם יש להם איזה פינקס שהוא? ויוציא כל אחד פינקס מכיסו ויחתום גם אצל כל אחד מהעדים את דוגמת חתימתו, ויאמר לאשה מחר בשעה התשיעית תלכי לבנק הממשלה ויתנו לך את עשרים הכתרים, וכולם משתאים על הענין כאילו בחלום. והאיש יצא ובאותו רגע עם יציאתו ויאמר אחד העדים אולי נדבר אתו שיתרום איזה סכום כסף עבור בית המדרש שעכשיו נמצא במצוקה ויצא לחפש אותו ולא מצאו אותו בשום מקום ויעלם.

למחרת בשעה תשע ותלך אשת הסוחר לבנק הנ"ל, והשוער שאל אותה מה חפצה ותראה לו את ההמחאה ויתן לה להכנס

ותשאל למי עלי לפנות? ויראה לה לאיזה פקיד עליה לגשת, ותגש לפקיד ותמסור לו את ההמחאה ויסתכל בהמחאה ויפתח את פינקסי הפיקדונות ויראה שיש כיסוי לסכום הזה ויאמר לה גברת נא לשבת קצת. כיסוי יש אבל עלי לאשר את ההמחאה בהנהלה היות וסכום גדול לא מורשים לתת בלי אשור ההנהלה. וילך אל ההנהלה ויגש למנהל ויתן לו את ההמחאה עבור לאשר את תשלומה, והמנהל כראותו את חתימת ההמחאה ויתעלף ויבהילו רופא למקום ויחזירו לו את הכרתו. וכינתיים קמה המולה גדולה בבנק ויבוא השוטרים וישאלו על מה ההמולה הזו, ויספר הפקיד לשוטרים שאשה אחת הביאה המחאה ויכנס למנהל עבור לאשר אותה מפני שהסכום עובר את סכום שהם רשאים לתת בלי אשור, והמנהל כראותו את ההמחאה התעלף. וישאלו איפה נמצאת האשה הזו ויגד להם שהיא יושבת במשרדו, ויקחו אותה השוטרים וישימו אותה בחדר לחוד ויסגרו עליה עד לבריור הענין, כשחזרה הכרתו למנהל וישאל מי הביא את ההמחאה הזו ויאמרו לו אשה אחת והשוטרים אסרו אותה בחדר המיועד לאנשים חשודים בבנין הבנק ויאמר הביאו לי אותה. ואחר כך מנע אותם מלהביא אותה ויאמר אני צריך לגשת אליה היא אשה צדקת גדולה ויקום ויגש לחדר שנמצאת בו ויכנס ויאמר לה גברת תסלחי לי על ששמו אותך בטעות פה בואי אתי למשרד ההנהלה. וישאל אותה המנהל הגידי לי איך הגיעה לידך ההמחאה הזו ותספר לו כי היא היתה במצוקה גדולה והלכה לבית המדרש לשפוך שיחה לפני הרב, ותספר לו כל מה שעבר עליה ועל בעלה המנוח ועל מנהג על אודות המעשר אשר תרמה כל הזמן לישיבה וגם על התחייבותם בבית המדרש, הרבנים והתלמידים להגיד קדיש לעלוי נשמת בעלה וגם על הנשמות שאין אומרים עליהם קדיש והם נמצאים בעולם האמת בצער. והרבנים תמיד מלאו את חובתם בזמן שקבלו מידה כסף וגם עכשיו שהיתה במצוקה. וישאל אותה האם תזכרי האיש שנתן לך את ההמחאה אם

תראי אותו או את תמונתו, ותאמר לו אני מקוה שכן, ותאמר לו בזמן שנתן לי את ההמחאה היו שני רבנים עדים והם חתמו על ההמחאה בצד השני שבנוכחותם חתם, וגם בפנקסיהם חתם את דוגמאת חתימתו לאמיתות הדבר ויסתכל בצד השני של ההמחאה ויראה את חתימות שני העדים שהם הרב יוסף חיים זוננפלד ז"ל ובן כתב סופר ז"ל, וישלח תיכף לקרא להם ויענו לו כל אחד לחוד כל הדבר כמו שהיה. ויאמר לשלושתם דעו לכם את סכום ההמחאה אני צריך לשלם באופן פרטי, אבל הכסף נמצא בשמי ובשם אשתי הגויה, ושנינו צריכים לאשר את תשלומי אני אשלח לקרוא לה והיא תיכף תבא, נא לנוח עד שתבא. וישלח אחרי אשתו שתבא ויבקש שתביא עימה את התמונות שיש בבית בין השייכים למשפחתה ובין השייכים למשפחתו ולא לאחר כי יש אנשים מחכים בבנק עבודה. והיא תיכף אספה כל התמונות שהיו להם בבית, ותבא לבנק, ויאמר המנהל לאשתו תני ונראה אם הגברת יכולה לזהות את האיש שחתם בהמחאה, אם תזהה אותו נדע שמן השמים קרה הדבר. ותאמר אשת המנהל אם זה נכון הנני להתגיייר ולהיות יהודיה כי סיפר את כל הענין. ויראה לאשת הסוחר לבד את התמונות ותתסכל בהם כולם ותוציא מבינהן תמונה אחת ותאמר למנהל זה האיש שנתן לי את ההמחאה ואחר כך קרא לכל עד לבד כדי לזהות את התמונה ושלושתם זיהו את התמונה הנכונה. ויאמר לגברת ולרבנים שמעו עכשיו את מי ראיתם אתמול אשר נתן לכם את ההמחאה. אבא שלי המנוח היה מנהלו של הבנק הזה. הוא נפטר לפני עשר שנים אחרי פטירתו מנו אותי למנהל במקומו, ואת האמת אני מספר לכם אני אף פעם לא אמרתי קדיש לעילוי נשמתו, והוא בא אלי בחלום אתמול בלילה ויאמר לי שהוא נתן סכום של עשרים אלף כתר לאשה אחת שהיא הצילה אותו מגהינם בקדיש שצויתה על תלמידי רבנים להגיד יום יום על נשמת אנשים שמתו ולא אמרו עליהם קדיש והוא זכה בקדיש הזה והצילה אותו. ונודע לו

שהיא נמצאת במצוקה גדולה ובא לעזור לה, לכן עליך לשלם לה את הסכום במלואו ואם לא תמלא את דרשתי אני אבוא אליך ואחנוק אותך. ואני היום בבוקר ספרתי לאשתי על אודות החלום גם היא נבהלה, והיום בראותי את ההמחאה התעלפתי, ותיכף ידעתי שהחלום לא שוא כי נכון הוא. הנני למלא את בקשת אבי המנוח, ולשלם לצדקת שלפנינו את העשרים אלף כתרים, והנני לתת עוד עשרים אלף כתרים משניים בגלל שעשתה מעשה שאני הייתי חייב לעשותו. והיא עשתה אותו במקומי. והנני מתחרט חרטה גמורה וחוזר בתשובה שלימה ומקבל עלי מהיום והלאה לעבוד את בוראי ולשמור כל מצותיו, עתה ידעתי שאלוהינו הוא האל היחיד ואין בלעדו ומשלם לכל אחד כגמולו, ואשתו גם היא קיבלה עליה להתגייר ולשמור מצות השם וביקשה מאשת הסוחר ומהרבנים שידריכו אותה לעבוד את מצוות הקב"ה והם חזרו בתשובה שלימה. וישלם המנהל לאשת הסוחר את הארבעים אלף הכתרים שהתחייב, ותיכף עם קבלת הכסף תרמה לבית המדרש המעשר שמגיע מהסכום שקיבלה, וחזרה וסידרה לה את בית מסחרה כמו שהיה קודם ותחתן את בנותיה עם תלמידי חכמים והשם הצליח דרכה בכל מעשה ידיה. למדנו מהמעשה הנורא הזה כמה גדולה מעלת אמירת קדיש שאין לו ערך והקב"ה משלם לכל אחד לפי מעשיהו ואמירת הקדיש היא אחת המצות הגדולות ביותר שבזה מכפרים על המתים ומצותם עומדת לעד, השם יזכנו תמיד למעשים טובים אמן¹.

(ז) מעשה זה הועתק כלשונו מהספר עושה פלא וכך נכתב בתחילת הספור. מעשה ששמעתי מפי הרב י. שפירא יצ"ו ששמע מהרב זוננפלד שהיה עד למעשה זה והרב זוננפלד נולד בשנת תר"ט ונפטר בשנת תרצ"ב ובעודו צעיר אירע מעשה זה, דהיינו תוך מאה השנים האחרונות.

2. בשכר עניית אמן

א. מעשה נורא הובא בספר דרך החיים וזה תארו בקיצור. הגאון רבי מרדכי יפה ז"ל בעל הלבושים היה אב בית דין וראש מתיבתא בקהילה קטנה. וה' הרים כסאו ויעל במעלות החכמה בנגלה ובנסתר. כאשר עין רואה בספריו הקדושים שעשה, עשרה לבושים. ובאו אצלו שלוחים מעיר תהלה פונוא לקבלו עליהם לאב בית דין וראש מתיבתא. וכאשר הביאו לו כתב הרבנות אמר להם לא אוכל לילך עמכם תכף, עד שקודם לכן אני צריך לילך ולנסוע למדינות איטליא, לעיר תהלה וינציא, יגן עליה אלהים. להיות אצל חכמי הספרדים שבקיאים בחכמת העיבור, שאני חסר ממנה, ללמוד מהם חכמה זאת. יען אין שום אדם במדינות הללו ללמוד ממנו חכמה זאת, ותיכף נסע. הגאון הנזכר לעיל הלך אצל החכם רבי אבוהב הספרדי ז"ל והיה אצלו כשלוש חדשים ולמד ממנו כל החכמה הזאת בשלימותה, כפי שנראית חכמתו בספר לבוש אדר יקר. ויהי מקץ הימים הנזכרים לעיל בהיותו בבית הרב אבוהב הנזכר ויקר מקרה. היה שם תינוק אחד בן הרב החכם רבי אבוהב הנזכר לעיל בסדר אשר הם יושבים, ואכל התינוק פרי אחד ובירך "בורא פרי העץ" בקול רם וענו כל העומדים שם אמן על ברכת התינוק. והגאון כבוד מורנו הרב מרדכי יפה הנזכר בהיותו טרוד בתלמודו לא ענה אמן, שלא במתכוון כאשר בעוונות הרבים, עינינו הרואות ברוב העולם שאינם נוהרים בזה והר". והחכם רבי אבוהב רבו של הגאון הנזכר בראותו שלא ענה אמן על ברכת התינוק כעס עליו כעס גדול ונידהו להגאון רבי מרדכי יפה ז"ל וגער בו בנויפה גדולה. המתין הגאון רבי מרדכי יפה שלשים יום כפי דין נידוי הרב לתלמיד. אחר כך בא הגאון רבי מרדכי יפה לפייס רבו ולא היה רוצה למחול לו, ואמר לו: רבינו ימחול אדוני ויודיעני מה פשעי ומה חטאתי נגדו. ומה חרי האף הגדול הזה. והשיב לו החכם ואמר לו: ידוע תדע שאהבה גדולה ושליומה שאינה

תלויה בדבר אהבתיך יותר מבני. אבל תדע נאמנה שהיית חייב מיתה בשעה שלא ענית אמן על ברכת התינוק. אמנם באמת אני מוחל לך בתנאי זה, שבכל מקום וקהלה אשר תדרוך כף רגלך תדרוש ברבים ותודיע להם החטא והפגם הגדול של מי שאינו עונה אמן על כל ברכה ששומע מישראל. ותצוה לבניך ולבני בניך עד סוף כל הדורות שיספרו המעשה הגדול והנורא שאספר לך:

וכך היה המעשה – שבמדינות איספאנייא היו מקדם קהלות קדושות קודם גזירות תתנ"ו. והיתה שם עיר גדולה לאלהים עיר ואם בישראל. והמלך היה רוצה לגרש היהודים כמה פעמים. אך היה שם אב בית דין חסיד ועניו גדול ועשיר גדול והיה נושא חן בעיני המלך ובכל פעם שהיה שם בדעתו לגרש היהודים היה החסיד הנזכר, מפר עצתם ומבטל רעתם. והיה היום כעס המלך על היהודים וציוה לגרשם מארצו. ובאו כל הקהלה את החסיד הנזכר להתחנן לו שילך אל המלך להמליץ בעדם לבטל הגזירה כדרכו הטוב בכל פעם. ובעונותינו הרבים מעשה שטן הצליח, שבאו אל החסיד בעת מנחת ערב. והשיב להם החסיד שילך למלך עמהם, רק שהיה רוצה להתפלל מנחה תחילה כי ראשית חכמה יראת ה'. והפצירו בו לאמר לו זו גם כן מצוה רבה להציל כללות על ישראל. ועתה הוא עת רצון לפני המלך ואחר כך תתפלל. ויעש כן החסיד והלך עמהם לחצר המלך. וכאשר ראהו המלך נשא חן בעיניו, וירץ לקראתו ויחבק וינשק להחסיד הנזכר. וחשב החסיד בדעתו שבודאי יבטל הגזירה מגירוש הנזכר לעיל והיה מסבב בדברים אחרים עם המלך. ובתוך כך בא אומר אחד ממדינות המלך הרחוקות לפני המלך, ויקוד והשתחוה לפני המלך. ויברך את המלך ברכה ארוכה וחשובה בלשון לאטי"ן והחסיד לא הבין את דבריו. וכשראה החסיד שיעבור זמן המנחה. הלך לקרן זוית אחד להתפלל מנחה. בחושבו שיש לו שהות להתפלל קודם שיגמור הכומר מלברך את המלך. ובהיותו באמצע התפילה החסיד, קם הכומר והוא על

רגליו וציוה לכל העומדים שם בבית המלך שיענו אמן על הברכה כדי שיתקיים ברכתו. ויענו כולם כאחד אמן. והחסיד לא הבין דבריו ולא ענה אמן שלא רצה להפסיק בתוך התפילה. ושאל הכומר אם ענו כל בני הבית אמן והשיבו כן. ושאל גם כן, אם היהודי ענה אמן על ברכתו ויאמרו לא. יען עודנו שם מתפלל. ויהי כאשר שמע הכומר שלא ענה היהודי אמן, תלש את שערותיו וצעק צעקה גדולה ומרה ואמר אוי על המעשה הרע הזה. שבעבור היהודי הזה שלא ענה אמן על ברכתו לא תתקיים ברכת המלך. ויהי כאשר שמע המלך את דברי הכומר ויקצוף המלך מאוד ונתהפך על החסיד לאכזר. ויצו את עבדיו להרוג את החסיד ולנתחו לנתחים ויעשו כן. והמיתו אותו ביסורים קשים בעונותינו הרבים וינתחאו. וישמו הנתחים בתוך השמלה וישלחו לביתו. ואחרי זאת גירש המלך את כל היהודים ממלכותו. והיה שם עוד חסיד אחד חבר של החסיד הנהרג שהוא היה יודע מחסידותו של החסיד הנהרג. והיה תמיד כמתרעם חס ושלום על מדותיו של הקדוש ברוך הוא כביכול. וישפוט בדעתו שבודאי עבר החסיד הנהרג איזה עבירה בצנעה דלא חשיד קודשא בריך הוא דעביד דינא בלא דינא. והיה אותו חסיד מתענה ובוכה ומתפלל שיודיעו לו מן השמים על איזה חטא נהרג החסיד הנזכר לעיל במיתה משונה. ויתבודד אותו חסיד בחדר המיוחד יושב ומשתומם על החסיד הנהרג. ובא אצלו החסיד הנהרג בעצם היום בחדר אשר הוא יושב לבדו משתומם. ויחרד החסיד החי חרדה גדולה. ויאמר לו החסיד הנהרג אל תירא ואל תחת ויאמר לו החסיד החי יודע אני שחסיד גדול היית. על כן תאמר לי על מה עשה הי"ת לך ככה ומה החרי אף הגדול אשר עבר עליך. והשיב החסיד הנהרג אני אגיד לך. האמת שמימי לא עשיתי שום עבירה רק הקדוש ברוך הוא כבודו יתעלה מדקדק עם חסידיו כחוט השערה. שרוב העולם אינם נזהרים בזה החטא בעונותינו הרבים. שפעם אחת בירך בני הקטן ברכה על הפת ושמעתי ולא עניתי אמן

על ברכתו. ואריך לי הקדוש ברוך הוא עד המעשה שנעשה לי בעומדי לפני מלך בשר ודם שלא עניתי אמן על ברכת המלך ויחר למלך מאוד. ובאותה שעה בית דין של מעלה דנו אותי על שלא עניתי אמן על ברכת בני. לכן אתה חברי תספר באזני בנך ולכל באי עולם את המעשה הזה והזהירם על עניית אמן. ופרח לו החסיד הנהרג: ואחר שסיפר החכם הספרדי הנזכר לעיל המעשה הזה לגאון רבי מרדכי יפה הנזכר לעיל אמר לו אל תתרעם עלי שנדיתי אותך. כי נתכוונתי למען יהיה הנידוי כפרה על עוונך. ומעתה אני מוחל לך אבל בתנאי שלעולם תדרוש ברבים להזהירם על עניית אמן.

ב. מעשה שהיה בבגדאד.

מעשה שהיה בבגדאד בימי הרב בן איש חי זצ"ל^ל. היו שני אנשים שמלאכתם היה לקנות בגדים ודברים ישנים. פעם אחת שמעו שיש אצל משפחה אחת (מן הגויים) לקנות כמה חפצים ישנים, התוועדו ביניהם והחכו יחד כדי לקנות שמה בהיותם בדרך עברו ע"י קהל מתפללים שהיה חסר להם עשירי למנין עבור קדיש. והנ אחד מהם השיב שהוא אין לו זמן וממהר ללכת למקום המיועד, ונפרד מחבירו השני שם בטחונו בהי"ת ואמר, מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה, ונכנס להשלים המנין. ענה אמנים לאותו קדיש ויצא גם הוא לאותו מקום. בהגיעו שמה ראה שחבירו כבר קנה את הכל וללא נותרו זולת כמה סמרטוטים פחותי ערך, ומרוב שהיו בלויים לא חפץ חבירו לקנותם בששום אופן, מפני טורח משאו. בראותו כך, בכדי שלא ילל בידיים ריקניות, רנה את כל הסמרטוטים ונדא אותם על שכמו לביתו. בהיותו ממין את הסמרטוטים הנ"ל מצא בתוכם כר אחד בלוי. פתח את הכר כדי להציל את הנוצות, מצא בתוכם מרגלית אחת, הלך אצל

סוחר מרגליות, הסוחר העריך את המרגלית בחמישים זהובים, ונתן לו את הסכום במזומן. קרא על עצמו את הפסוק "לא העדיף המרבה והממעט לא החסיר" (...). בבואו לביתו, אשתו, מששמעה שהסוחר נתן עבור המרגלית חמישים זהובים במזומן התחילה ללחוץ את בעלה שילך ויקח את המרגלית חזרה. החסיד לא ידע מה לעשות בהיותו בין הפטיש של אשתו ובין הסדן של מצפונו, שכן אינו חפץ לשנות דבורו ממה שסכם עם הסוחר. לכן החליט ללכת לשאול בעצת הרב בן איש חי ע"ה. הרב משמע את המעשה ענה ואמר: אתה ענית חמש אמנים של חצי קדיש, וחז"ל אמרו שכר אמן בעוה"ז הוא עשרה זהובים. חמש פעמים עשר הרי חמישים זהובים במזומן בעוה"ז והקרן קיימת לך לעוה"ב. החסיד יצא שמח שמח ומרוצה. מכאן למדנו כמה גדול שכר העונה אמן שיורד לו שפע הברכה ללא טורח.

ג. מעשה שהובא במדרש.

(ילקוט שמעוני תכט) אל תקרי שומר אמונים אלא שאומרים אמן שבשביל אמן אחר שעונים רשעים מתוך גיהנם ניצולין מתוכו, כיצד עתיד הקב"ה להיות יושב בגן עדן ודורש וכל הצדקים יושבים לפניו וכל פמליא של מעלה עומדים על רגליהם, וחמה ומזלות מימנו של הקב"ה ולבנה וכל כוכבים משמאלו. והקב"ה יושב ודורש תורה חדשה שעתידי ליתן על ידי משיח, וכיון שמסיים ההגדה, עומד זרובבל בן שאלתיאל על רגליו ואומר "תגדל ויתקדש", וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו וכל באי עולם כולם עונים אמן. ואף רשעי ישראל וצדיקי עובדי אלילים שנשארו בגיהנם עונים ואומרים אמן מתוך גיהנם. ומתרעש העולם עד שנשמע קול צעקתם בפני הקב"ה והוא שואל מה כל הרעש הגדול אשר שמעתי. ומשיבים מלאכי השרת ואומרים לפניו, רבש"ע אלו רשעי ישראל וצדיקי עובדי אלילים שנשתיירו בגיהנם שעונים אמן ומצדיקים עליהם את הדין. מיד מתגלגלים רחמיו של הקב"ה

עליהם ביותר ואומר מה אעשה להם יותר על דין זה, יצר הרע גרם להם. באותה שעה נוטל הקב"ה מפתח של גיהנם ופתחו שערי גיהנם והעלו אותם, מיד הולכים עם המפתחות ופותחים שמונה אלף שערי גיהנם. וכל גיהנם וגיהנם שלש מאות (פרסה) ארכו ושלוש מאות רחבו ועוביו אלף פרסה ועמקו מאה פרסה. וכל רשע ורשע שנופל לתוכו שוב אינו יכול לעלות, מה עושין מיכאל וגבריאל באותה שעה, תופסין ביד כל אחד ואחד מהם ומעלים אותם כאדם שהוא מקים את חבירו ומעלהו בחבל מתוך הבור, שנאמר "יעלני מבור שאון", ועומדים עליהם באותה שעה ורחצין וסבין אותם ומרפאין אותם ממכות של גיהנם ומלבישים אותם בגדים נאים ומביאים אותם לפני הקב"ה ולפני כל הצדיקים שהם ככהנים ומכובדים שנאמר, "כהניך ילבשו צדק וחסידך ירננו", כהניך אלו צדיקי אומות העולם שהם כהנים להקב"ה בעה"ז כגון אנטונינוס וחביריו, וחסידך אלו רשעי ישראל שנקראו חסידים שנאמר "אספו לי חסידיי", וכשנכנסין לפתח גן עדן נכנסין מיכאל וגבריאל תחלה ונמלכים בהקב"ה, משיב הקב"ה ואומר להם הניחו להם ויכנסו שיראו את כבודי, וכיון שנכנסו נופלים על פניהם ומשתחווים לפניו ומברכין ומשבחין שמו שלה קב"ה. מיד צדיקים גמורים וישרים שהם יושבים לפני הקב"ה נוהגים הודאות ורוממות להקב"ה שנאמר "אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך", ואומר "וירוממהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו".

3. החשיבות שיש בדקדוק ובהיגוי נכון.

א. מעשה החסיד רבי עזרא ז"ל לחיי העולם הבא, על לימוד בלי דקדוק האותיות והנקודות וזה תרגומו.
 איש אחד היה בעיר קטנה סמוך לויניציא יגן עליה אלהים ושמו רבי עזרא כבוד מורנו ורבנו הרב רבי ידידיה זכרונו לחיי העולם הבא. והאיש ההוא מיום שהשלים שבע שנים לא עבר עליו חצות לילה בשינה. והיה לומד שלשה חלקים

בפשטי תורה וחלק רביעי בסודות התורה עד אור היום ומיום שנעשה בן שנים עשר שנים שעמד על דתו לא אמר שום דבר תפילה או ברכת המזון או שם ברכה או בקריאתו בתנ"ך שלא היה מכיין פירוש המלות בכוונות הראיות. רק פעם אחת שהיה טרוד באבלו מתינוק אחד שמת לו בן חמש שנים. שלא כיוון לבו פירוש המלות מתחילת ברוך אלהינו שבראנו לכבודו וכו' עד גמירא. והיה מצטער כל ימיו על זה וישב בתענית עד יום מותו עד שהושחרו שיניו בתעניותיו. ומיום שנעשה בן עשר שנים שלא התפלל בלי עשרה. חוץ מפעם אחת שמחמת מלחמה ציוה שר העיר שילכו כל היהודים מנער ועד זקן עם כלי זינם. שאז נתבטל התמיד של הקיבוץ להתפלל בעשרה. ומעולם לא ישב לסעוד עד שהכניס עני אחד לסעוד עמו. ולא בירך ברכת המזון לעולם כי אם בזימון ועל הכוס דוקא. ומעולם לא הסתכל בצורתא דזוזי ולא הכיר שום מטבע. ועד שנשא אשה היתה מפרנסתו אמו. ואחר כך נתפרנס על ידי אשתו שהיא היתה עוסקת במשא ומתן ובעזרת ה' הצליחה ועשתה פירות לפרנס אישה ואנשי ביתה בריוח גדול. ואיסור חדש אשר מכמה דורות לא היה ולא נראה ולא נשמע משום אדם. הוא היה נזהר בו מאוד. ועל ידו נתפשט המנהג קצת מבאיסורא. זהו בקיצור הדברים מחסידותו אשר ראינו. ועוד נודע לנו שהאיש קדוש הנזכר לעיל קודם פטירתו כשהיה בן שבעים שנה. הרים עשר אצבעותיו למעלה והעיד על עצמו. שכוונתו היה בכל מעשיו לשם שמים דוקא ולא לשום פניה אחרת חס ושלום. שממנו יראו וכן יעשו ומעולם לא נזקק להשיח עם שום אשה. זולת עם אשתו ובנותיו ובנות בניו ותכלית הקיצור. ואף מהיה מהצורך ממיעוט דמיעוטי היה, וכשהיה מקדש הלבנה היה פושט בגדיו ולובש בגדי חמודות וכמה פעמים אמר שחשקה נפשו להרגיל עצמו במדתו של רב שלא להסתכל חוץ מארבע אמות ולא עלה בידו. ואם באנו לספר מדותיו ההגויות תקצר היריעה מהכיר. אחר פטירתו זה ארבע שנים,

בא בחלום אל חברו החסיד רבי גדליה כבוד מורנו ורבינו
 הרב רבי אברהם זכרונו לברכה שהיה חסיד מופלג אבל לא
 הגיע עד קרסוליו של החסיד רבי ידידיה זכרונו ברכה הנזכר
 לעיל. ואמר רבי ידידיה הנזכר בחלום אל חברו רבי גדליה
 הנזכר חברי חברי אוי לי ואבוי לי שהייתי מבלה ימי ושנותי
 בהבל. ובשומעו זאת רבי גדליה הנזכר נפל על פניו וצעק
 בבכיה גדולה ומרה. עד שנתעוררו אשתו ובני ביתו וגעו
 כולם בבכיה ודמעות. וצעקו אבינו רכב ישראל למה
 תבכה. עד שהגיד להם המאורע שראה בחלום ואמר אם זה
 החסיד שהיינו סוברים שהיה חלקו צפון עם האבות אברהם
 יצחק ויעקב. אמר על עצמו שהיה מבלה ימיו בהבל, מה
 נעשה אנחנו אזובי קיר שלא הגענו לחלק אחד ממאה
 ממדותיו. ומיד בבוקר אספו וקבצו כל אנשי העיר כמו
 חמשים איש ונשים וטף והלכו על קברו שלשים יום רצופים
 שתי שעות בכל יום אחר תפלת שחרית. לבקש ממנו להראות
 לאחד מהם בחלום או בהקיץ. להגיד להם מה פשעו מה
 חטאתו, ואחר כלות שלשים יום בא בחלום אל רבי גדליה
 הנזכר לעיל. ואמר לו בבכיה גדולה שבכלות שנה אחר
 פטירתו והפרדו מהם. הראו לו בבית דין מעלה כל מעשיו
 מיום שעמד על שכלו. דבר אחד מהם לא נעדר. וגם מה שלא
 כיוון בקדושה דסדרא פעם אחת מן ברוך אלוהינו שבראנו
 לכבודו וכו' עד סופו. ואמרו לו בתעניות אשר סגפת עצמך
 גם ה' העביר חטאתך זה. וצהבו וצהלו פניו ושמחתי שמחה
 גדולה ואמרתי ברוך ה' אשר הנחני בדרך אמת ולא נתנני ידי
 לא אוכל קום הוא היצר הרע. ומיד ככלות לדבר אמר לי שא
 נא עינך למרום ואשא עיני למרום וראיתי כמה פרחים קטנים
 ככוכבי השמים לרוב ומיד נפלה עלי חרדה גדולה ורעדו כל
 אברי וארכובתי דא לדא נקשן ואמרתי מה המה אלה. ויאמר
 לי אלו הנקודות אשר בזית תפלתך אשר התפללת. וקראת
 צירי במקום שו"א וחירי"ק במום שורו"ק ושאר החילופי.
 ודלגת אותיות במה שלא נתת ריוח בין הדבקים. הן אלה

האותיות והנקודות אשר קלקלת בחייך אחד מהם לא נעדר. וכולם מקטרגים עליך ותובעים דין עליך. ואומרים פלוני זה ביזנו והכלימנו ומנע אותנו מלהיות מצוינים בכתר עליון. וה' אוהב משפט הוא ומשפטך זה חרוץ לחזור בגלגול אותי תתקן את אשר הייתה מעוות. ולולא מעשיך הטובים היה דינך יותר קשה במאוד. והלכתי בפסק דין זה שמח וטוב לב עד כאן לשנו:

ואנשי אותה העיר הקטנה כשמעם זאת הפליאה. שלחו למרחוק כמו חמישים פרסאות שהיה שם איש אחד ושמו מורנו הרב רבי משה חיים מדקדק. ולקחו אותו לקהלה זאת להיות להם לרב ולפטרוץ וללמדם חכמת הדקדוק. וקל וחומר שהיו נוהרים באותיות ונקודות ליתן ריוח בין הדבקים. והרגילו עצמם כל הקהלה המה וביניהם ובני ביתם לדקדק ככל הנזכר ולקרות מפיק ה"א בכל מקום. ומיום שבא המדקדק הנזכר לעיל לעירם נתקבלו תפלותם ולא אירע להם שום צרה ומכשול ופוקה. כה יזכנו האל לנו ולכל ישראל. עד ביאת הגואל. כן יהי רצון אמן:

4. מעשה הזכרת שם ה' בלי כוונה.

א. מעשה ברב זרע יצחק.

מצאתי שהרב המחבר ספר זרע יצחק זכרוננו לברכה נגיד ושמע בבית דין של מעלה קול רעש גדול שהיו מכריזים פנו מקום לצדיק אחד שנפטרו וקבלוהו בכבוד גדול ונתנו לו ספר תורה בזרועו ושאלוהו קיימת מה שכתוב בזה. ואמר הן. קיימת מצוה ראשונה שהיא פריה ורביה שלא להנאתך אלא לשם שמים. ואמר הן. ואמרו מי מעיד בך ותכף באו המלאכים שנבראו מהמצות אשר עשה לאין מספר והעידו בו. זה אומר אני נבראי ממצוה זו, וזה אומר אני נבראתי ממצוה זו, וכן כולם. אחר כך הביאו לפניו ארבע טורי שולחן ערוך. ושאלוהו קיימת תורה שבעל פה ואמר הן. ואמרו מי מעיד

בך ובאו המלאכים והעידו כנזכר לעיל. שוב שאלוהו נזהרת מלהוציא שם שמים לבטלה וידום. וחזרו ושאלוהו ואשתיק ולא אמר להם ולא מידי. והכריזו אחר עדות זו ובאו גדודי מלאכי חבלה לבושים ומתעטפים שחורים והעידו בו. זה אומר אני נבראתי ביום פלוני כשהוציא כך וכך אזכרות בתפלה בלא כוונה. וזה אומר כך וכך וכן על זה הדרך. ויקרעו שמלותם כל הבית דין של מעלה וגם אני קרעתי. ואמרו לו טפה סרוחה איך לא יראת ולא נודעזעת מלהזכיר שמו הגדול יתברך על פיך בריה שפלה בלי כוונה. ועברת על לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא וכו'. ונגמר דינו או לירד לגיהנם או יחזור ויבא בגילגול. ובחר בגיהנם מבגילגול. עד כאן לשנו בקיצור:

אוזן שומעת אלו המעשים הנוראים. אשר עברו על ראש אלו החסידים והיראים. כל עצמותיו יאחזמו רעד וחלחלה. ואמר יאמר העבד השפל אם בארזים האלה על דבר אחד דוקא נפלה שלהבת אש אוכלה. אנו אזובי קיר מה נענה בתרייהו המלאים עונות ופשעים לאין תכלית. שמלבד מה שאין אנו מכוונים כראוי בתפלתינו וברכותינו. ואפילו להבין פשטן של דברים שאנו מוציאים בשפתינו אלא אף גם זאת אנו מתפללים ולבנו הולך חשכים במחשבת פיגול ועינינו פקוחות ימין ושמאל אל אשר יהיה שמה הרוח. שבזה תפלתינו תהיה גולה ונדחה כמוץ אשר תדפנו רוח. ועד מתי נהיה נרדמים שלא להשוות לפחות תפלתנו לבוראינו. כמו שאנו מדברים עם חברינו השפל ממנו. ובפרט כשאנחנו מבקשים מהם איזה דבר קטן לצורכינו. כמה אנו מדקדקים ומכוונים בדיבורינו. כדי שאולי יעשה בקשתינו. ולא תהיה כהנת כפונדקית בתפלתנו ליוצרינו אשר נפח נשמתו באפינו. וחלק לנו כח הדיבור להודות לבוריאנו. ולשאול ממנו כל צרכינו. שכשנכוין בתפלתנו הוא קרוב בכל קוראינו. ובודאי עושה בקשתינו. ונהפוך הוא בתפלתנו בלי כוונה הראויה שמלבד שלא יקובל תפלותינו. אף גם זאת

אנו פוגמים בעולמות העליונים ובכל שמות הקודש הרמוזים בתפלותינו. וכל האזכרות שאנו מוציאים מפינו מבלי כוונה נחשבים לבטלה. ועוברים בכל אחד מהם על לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא שנאמר בו כי לא ינקה בר מינן. והם וכל האותיות והנקודות שאין אנו מוציאים אותם כראוי יהיו לנו לתקלה. ויתבעו עלבונם להענישנו בלי חמלה אוי לנו אהה עלינו מה נעשה כי יקום אל וכי יפקוד מה נשיבנו. והן בעון דין גרמ"א דעצירא"ה כי עצור עצר ה' בעד כל רח"ם למלא שאלתינו. וצועקים ואינם נענים בהיות לנו בעונותינו כמה מקטרגים המעכבים תפלותינו. ואדרכא תובעים דין עלינו וכאשר שמענו כן ראונו במעשים הנזכרים: ובכן יחרד האיש וילפת וישים יראת ה' נגד פניו ולבו יחיל בקרבו בבואו להתפלל לפניו יתברך מלך גדול ונורא. שכל מלאכי מרום מתרגשים ומתחלחלים להזכיר שמו יתברך כל אחד בזמנו הקבוע לו. וירגיש בעצמו גודל אהבתו יתברך עמנו העם בחר לו. שנתן לנו רשות להתפלל לפניו בכל עת. והוא מצוי וקרוב לנו בכל קראנו אליו באמת ובלב שלם. ועל זה יגיל וישמח ויקיים וגילו ברעדה. ויזהר בכל דבריו שלא להזכיר שם שמים כלל בשון שיהיה. ויזהיר לכל בני ביתו על זה מאוד שבעונותנו הרבים עון זה מצוי הרבה ובפרט בנשים. ואמרו זכרונם לברכה כל השומע הזכרת ה' מחבירו לשוא שרוצה לומר בלי תורה ותפלה חייב לנדותו. ואם לאו יהיה השומע בנידוי בר מינן. ותפלותינו אינה נשמעת כל ימי נדוינו בר מינן רחמנא ליצלן. ודי בזה למי שיש לו לב. ובזה ה' ישמע תפלותינו. וימלא משאלותינו. וימהר לגאלנו. ורוח נכון יחדש בקרבנו. במהרה בימינו אמן כן יהי רצון.

נספח בענייני קדימות האבל כשליח צבור ובאמירת קדיש*

א. אבל היכול לשמש כשליח צבור חייב לעשות כן, לפי שהתפילה כשליח צבור מועילה לנשמת הנפטר, ומועילה יותר¹ מאמירת קדיש. ולכן נהגו כל בית ישראל שהאבל על אביו ואמו, מתפלל לפני הקהל יב' חודש². ויש שנהגו שאם אינו יכול להתפלל כל התפילה כשליח צבור יתפלל לכל הפחות מאשרי ובא לציון, ואומר קדיש תתקבל על תפילת הצבור³. ועיין לעיל סימן י' אות ז' שהטעם העיקרי לאמירת קדיש ולתפלת האבל כשליח צבור הוא במה שמזכה את הצבור שעונים לתפילתו, ובהיותו סרסור לדבר מצוה מזכה אבותיו. ולפי זה יש לחזר יותר אחר תפילה שיש בה חזרת הש"ץ. אולם יש והזמן גורם ולכן יש לחזר אחר תפילת ערבית שאז תגבורת הדינים, ובעקב במוצאי שבתות שהוא זמן שהנשמות חוזרות לגיהנם ועל ידי שמתפלל כש"ץ

* אה"ב לפי שיש אוסף דברים מענין אחד, השייכים לסמנים לעיל, הוי נספח בפנ"ע ולא צורף בין הסימנים כפי שנעשה בד"כ.
(א) לא כל הרוצה להתפלל כש"צ רשאי ועיין לעיל סימנים י', יא' ולקמן בסימנים הבאים ובשולחן ערוך סימן נג. ושם בשו"ע סעיף כ' כתב: אם אחד רוצה לומר תפלה על אביו ואחד רוצה לומר בשביל אחר מי שירצה הקהל שיאמר התפלה הוא יאמר. ובמשנה ברורה שם ס"ק נט כתב: פירוש שמת אביו ורוצה להתפלל כדרך האבלים כי תפלה היא יותר מצוה מאמירת הקדיש. ע"כ ועיין לעיל סימן יא' ובעקב בהערה ג' ובסעיף יד' שם.

(ב) עיין לקמן סימן טו' שיש כמה מנהגים מתי פוסק מלומר קדיש על אביו ואמו, ושיש לנהוג בהפסקת שבוע וע"ש טעמא דמלתא.
(ג) אברא דצריך עיון בזה דלקמן סימן כ' כתב אבא מארי זצ"ל דיש להקפיד לומר קדיש תתקבל במקום שהתפללו שמונה עשרה, שכן הפסיעות בקדיש זה הגם גם על חזרת הש"צ ולפי זה אולי יש להקפיד יותר דדוקא הש"צ שהתפלל החזרה יאמר הקדיש עם פסיעותיו, ואף שיש לחלק מ"מ צריך עיון.

ומקדש ברבים ובזה פודה אביו ואמו מן הגיהנם¹.

ב. אבל שהגיע מאוחר לבית הכנסת, עד קרוב לישתבח וברכו, ורוצה לעמד ולהתפלל כש"צ. יזהר לומר קודם ברוך שאמר, אשרי יושבי ביתך וכו' ואח"כ ישתבח וכו'. כי אין להפסיק בין ישתבח לקדיש, וכשאומר ישתבח צריך לומר לפני כן ברוך שאמר וקצת פסוקי דזמרה².

ואם הגיע מאוחר יותר ומצא הצבור שהתפללו כבר בלחש, והוא עדיין לא התפלל שמונה עשרה ורוצה הוא לעמוד ולהתפלל לפני התיבה בקול רם לצבור, הגה השו"ע סימן קכד ס"ב כתב דין זה לגבי שליח צבור הצריך לעמוד לפני התיבה דיש להתיר ולעשות כן וא"צ לחזור ולהתפלל תפילתו בלחש. אולם נראה דדין זה הוא דוקא בשליח של צבור שאין בהם אחר שיוכל להתפלל בקול רם לפני העמוד דאי לאו הכי לא אריך למעבד הכי, וכן כתב המשנה ברורה שם ס"ק ד' דאי לאו הכי אין נכון שהוא יתפלל בקול רם כיון שלא התפלל בלחש בשביל עצמו עכ"ל. ובכף החיים שם אות ה' כתב דע"פ דעת המקובלים אין לומר העמידה בשחרית ובמנחה כי אם תחילה בלחש ואח"כ יאמר החזרה. ורמזו בזה דברי דוד המלך ע"ה אודה ה' מאד בפי – בתחילה בפי ביחיד, ורק אח"כ – בתוך רבים אהללנו. וכן הכריע שם להלכה כדבריהם. ולפי זה נראה לכאורה דה"ה גבי מקרה דנן דאין נכון לעשות כן אפילו באבל. ועיין בהערה³.

(ד) רמ"א בשו"ע יו"ד סמן שעו ועוד והדברים מפורסמים.

(ה) משנה ברורה סימן נג' ס"ק ד' ועיין עוד בשו"ע שם סעיף ב, ובסימן נב' גבי דין מי ששהה לבא לבה"כ עד ישתבח.

(ו) שם מתשובת הרב יעב"ץ והטעם שהכריע כדעת המקובלים כדק"ל דכל דבר שלא נזכר בהדיא בתלמוד ונחלקו בו הפוסקים דעת המקובלים יכריע. ומה שכתבתי דכן נראה גבי נדון דידן הגה יש מקום לחלק דלגבי אבל איכא מצות כבוד אב ואם ושמא דוחה היא ענין זה, וכן ראיתי בקהילות האשכנזים שנהגו כן וצ"ע לדינא.

ג. לגבי סדר הקדימות, במקום שיש כמה אבלים, מי קודם למי – וכששניהם יודעים להתפלל היטב דאי לאו הכי חובת הצבור קודמת כנ"ל סימן ז'. לעיל סימן י' כתב אבא זצ"ל דין זה גבי הקדיש, קחהו משם. ולענין שליח צבור מי קודם למי הרב כלפון הכהן זצ"ל בברית כהונה האריך בזה והביא פרוט נרחב וז"ל: המנהג פשוט פה להקדים בעל פקידת האב לבעל פקידת האם, ובעל פקידת האם לבעל פקידת שאר הקרובים. וכן בשאר קרובים, כל מי שמתאבל עליו הוא קודם לבעלי פקידת שאר הקרובים שאין מתאבלים עליהם. וכן לענין התפילה בצבור שנה ראשונה, מי שמתפלל על אביו קודם למי שמתפלל על אמו. וכן המתפלל על אמו קודם למתפלל על שאר קרובים. ובקרובים עצמם המתפלל על קרוב שמתאבל עליו קודם למתפלל על קרוב שאין מתאבל עליו. וכן אם שוים בקרבה כגון אח ואחות, המתפלל על האיש קודם למתפלל על אשה. ודע שאפילו מי שיש לו שנים או שלושה בנים, הדבר פשוט שיש זכות לכל אחד ואחד כמו בזכות שיש למי שהניח רק בן אחד, וכן מעשים בכל יום עכ"ל. ואחר הדברים האלה כתב שם באות טז' בפרוט רב סדר הסעיפים של הספקות הנופלות בין בעל הפקידות ובירורם ואנו נביא עיקר הדברים לענ"ד בקצרה.

ד. הנצרך להתפלל על אחד מקרוביו שמתאבלים עליהם מן התורה, והם: אביו ואמו, בנו ובתו, אחיו ואחותו מאביו הבתולה אשר לא היתה לאיש, אשתו. כל אלו קודמים למי שנצרך להתפלל על אחד מקרוביו שאינו מתאבל עליהם מן התורה, או שאר קרובים. ולכן נוטלים הם כל שאפשר להם ליטול והנשאר לזולתו. לפי שהם מתאבלים עליהם מן התורה וכל השאר אינו אלא מדרבנן או מדרך כבוד בעלמא. וגם אלו שמתאבלים עליהם מן התורה יש בהם חלוקה מי קודם למי, ויש בזה שלוש סוגי חלוקה:

חלוקה א. כששויים הם בקרבתם חולקים ביניהם וע"י הגרלה, ואלו הם: זה על אביו וזה על אמו, וכן אם זה על אחותו וזה על אשתו, וכן בזה על בתו וזה על אחותו הבתולה¹.

חלוקה ב. אלו הם החולקים ביניהם אך מכל מקום האחד עדיף (ויוזכר ראשון במקרים הבאים) במה שיכול לבחור חלקו בראשונה². זה על אביו וזה על אמו. זה על בנו וזה על בתו. זה על אחיו וזה על אחותו. זה על אחיו וזה על אשתו. וכן הדין אם זה מתפלל על בנו וזה על אחיו הקטן דזה על בנו קודם לברור חלקו אבל אם מתפלל על אחיו הגדול הוא קודם ובורר חלקו וזה על בנו החלק האחר.

חלוקה ג. אם זה מתפלל על אביו או אמו והאחר על שאר קרובים, הראשון קודם ונוטל כל שאפשר לו ליטול והנשאר לזולתו³.

ה. אלו שמתאבלים עליהם מדרבנן: אחיו מאמו ואחותו מאמו בין בתולה בין נשואה ואחותו מאביו הנשואה או שהיתה לאיש. ובאלו זה סדר קדימותם: זה על אחיו מאמו וזה על אחותו מאמו דינם כנ"ל חלוקה א. ואם לזה של אחותו מאביו הנשואה ולזה של אחותו מאמו דינם כנ"ל בחלוקה ג.

(ז) ופשוט דדין זה דחולקים בשווה גם אם שניהם על אבותם. והגם דהרב כף החיים אורח חיים סימן רפד' כתב דתלמיד חכם קודם, ואם שניהם ת"ח המופלג בחכמה קודם. כתב מזה"ר כלפון הכהן שם דאין המנהג כן אלא הכל שוים ואין משגיחים בפרט זה במי שהוא ת"ח כל עיקר וכתב שכן נראה דעת הברכ"י שם אות א, ושכן נראה לו עיקר מפני דרכי שלום וזה ברור ואין לשנות. עכת"ד.

(ח) כגון שנוטל הראשון מוסף והשני יטול שחרית, וכן זה הפטרה וזה עליית משלים וכדומה.

(ט) והטעם כנ"ל בסימנים הקודמים דעקר אמירת הקדיש לעילוי נשמת הנפטרים הוא באמרו על אביו וכדאיתא במדרשים וכדלקמן סימן כח.

ו. יש בזה עוד חלוקות בשאר קרובים שחייב בכבודם ושאר קרובים שאינו חייב בכבודם ואין מקום להאריך בזה עוד דהעקר הוא שלא להתקוטט על כך כנ"ל סימן יא' אות יד' וכל הנכתב לעיל בדיני החלוקה, מי קודם למי אמור רק בבתי כנסיות שאין מוותרים ועומדים על הנקודה לדעת מי קודם, אבל הדרך הישרה בבתי כנסיות היא לחלק ע"פ מה שיוסכם ביניהם ובדרכי נעם. דהעקר הוא אמירת הקדיש ואנחנו הספרדם נוהגים לומר^ק כמה בני אדם קדיש ביחד.

(י) והם חמיו וחמותו זקיננו וזקינתו. (סבא וסבתא)
(יא) כנ"ל סימן י אות ו. עוד כתב שם דנראה מדברי הרב כף החיים סימן רפד דקדיש והפטרה שוים הם.

רשימה מקוצרת לספרים הנזכרים בספר

- אבודרהם – ר דוד ב"ר יוסף אבודרהם.
אהבת חיים. – דרשות, באורים ומעשיות ע"פ פר"ש הו"ל ע"י חברת אהבת חיים י-ם.
אור זרוע, – ר' יצחק ב"ר משה מוויילנא
אוצר התפילות – באור לסדור התפילה כולל ערוגת הבושם, עבודת הלב לר חנוך זונדל.
איש מצליח, – שו"ת, הרב מצליח מזוז הי"ד.
ארבעה טורים. – רבי יעקב בן רבנו אשר.
ארחות חיים – ר' אהרון הכהן מלוניל
אשי ישראל – סדור הג' ר' אליהו מוויילנא. (הגהות ר"א שבסוף שו"ע)
באר היטב, – הרב יהודה אשכנזי. (על השו"ע).
באר שבע, – ר' יששכר בער אילינברג.
בית חדש, – ביאור ארבעה הטורים. רבי משה איסרלש
בית עובד – ר' יהודה שמואל אשכנזי.
בן איש חי, עוד יוסף חי, – הלכות ע"פ פרשות השבוע לרבנו יוסף חיים.
ברוך שאמר, – ר' ברוך הלוי עפשטיין מפינסק.
ברכי יוסף, הרב חים דוד אזולאי. ס"ד ה"ב
גשר החיים, – הרב טיקוצינסקי יחאל מיכל.
דובר שלום, – ר' יצחק אליהו לנדא. (מובא בסדור אוצר התפילות)
דברי חכמים, שו"ת.
הגיון לבי, – בסדור תפילה אמרי פי.
הפרד"ס, – רש"י. (רבנו שלמה יצחקי).
ההשיב משה, – ר' משה הכהן.
זכרי כהונה, – ר' חויתיה הכהן.
חומת אנך, – (חומ"א) ר' חיים יוסף דוד אזולאי.
חזון איש, שו"ת, – (סימן ה הערה יד)
חיי אדם, – (חי"א) ר' אברהם דאנציג.
חסד לאלפים, – ר' אליעזר פאפו..
טוש"ע, – טור ושולחן ערוך כנ"ל ארבעה טורים.
ילקוט דת ודין, – הרב דוד אסף. רב בשכונת גאולה, חיפה. הו"ל שנת תש"ה.
יביע אומר, – שו"ת, הראשון לציון הרב עובדיה יוסף.
ילקוט יוסף, – חלק א' וחלק ז', הרב עובדיה יוסף.
כלבו, – חד מן קדמאי (י"א רבי אהרון מלוניל).
כף החיים, – על השולחן ערוך לרבי יעקב סופר. ס"א ה"כא ועוד.
כף החיים פלאגי, – הרב חיים פלאגי.
מגן אברהם, – ר' אברהם אבלי. (על השו"ע)
מדרשי אגדה, – תנא דבי אליהו רבא, זוטא. ילקוט שמעוני, מדרש רבא.

- מחזור ויטרי, – תלמידי רש"י.
 מטה אפריים, – ר' אפריים זלמן מרגליות.
 מלמד להועיל, – שו"ת.
 מקור חיים, – הרב חיים דוד הלוי.
 משנה ברורה, – התפץ חיים.
 נפש חיה, – הרב כדיר צבאן.
 נתיב עם, – ר' עמרם אבורביע.
 סדור תפילה, – רבנו סעדיה גאון.
 סדור תפילה, – רבנו עמרם גאון.
 עץ יוסף, (עצ"י) – ר' חנוך זונדל. (כנ"ל אוצר התפילות)
 ערבי פסחים, – הגדה של פסח.
 ערוך השולחן, – ר' ברוך הלוי אעפשטיין.
 פלא יועץ, – ר' אליעזר פאפו.
 פתח הדביר, – ר' חיים בנימין פוטרמילי.
 פרי חדש, – ר' חקיה דדי סלוא.
 פרי מגדים, – ר' יוסף תיאומים.
 רב פעלים, – שו"ת, רבנו יסף חיים.
 ריב"ש, – שו"ת ר' יצחק ב"ר ששת.
 רשב"א, – שו"ת ר' שלמה ב"ר אברהם בן אדרת.
 שי למורא, (שי"ל) בעל מנחת שי, ר' ידידיה שלמה רפאל ב"ר אברהם נורדי.
 שיבולי הלקט, ר' צדקיהו ב"ר אברהם הרופא.
 שדה חמד, – ר' חזקיה ו מדיני.
 שואל ונשאל, – ר'מ. כלפון הכהן.
 שואל ומשיב, – שו"ת. ר' שלמה מאזוז.
 שולחן ערוך, – פסק הלכה ע"פ הבית יוסף. רבי יוסף קארו
 הרמ"א, – ר' משה איסרליש, בהגהותיו על השו"ע. מחבר דרכי משה.
 שיורי ברכה, – הרב חים דוד אזולאי.
 שלמי צבור, – הרב אברהם חאיון.
 שער הכוונות, – מוהר"ו ר' חיים ויטאל.
 שער שמעון אחד, – ר' שמעון חירארי שליט"א.
 שער בת רבים, – ר' חים אריה לייב.
 שפתי רננות, – ר' משה בישי מימון.
 תורת האדם, – הרמב"ן, רבי משה בן נחמן.
 תלמודים, – בבלי וירושלמי.

ברכה לראש משביר המתנדבים בעם,
אשר תרמו מכספם טרם יציאת הספר לאור.

רשימת התורמים בליל האזכרה שנת תשנ"ה

ינון בן שימה מזוז יצ"ו – לחייו ולחיי אשתו בניו ובנותיו אביו ואמו
תנון מאזוז הי"ו – לחיי אשתו בניו ובנותיו ונכדיו ולמנוחת אביו ואמו
ודודתו ז"ל

אברהם סגרון הי"ו – לעי"נ מר אביו ר' כמוס בר סולטאנה ז"ל לבית
סגרון

חניה רפאל יצ"ו – לחיי אביו ואמו, אחיו ואחיותיו ויזכו לחופתם בקרוב
חניה אברהם יצ"ו – לחיי אשתו וב"ב ולמנוחת אביו כדיר בר בניטה
ואמו דג'דיה בת אורידה ואחותו זהבה ז"ל.

אבנר זנה – לרפואה שלימה לו ולאחיו זאב זנה ולחיי בנו ארז ואשתו
ואמו, ולמנוחת אביו פרץ בר תפחה ז"ל

אבנר עלוש יצ"ו – למנוחת אביו ר' משה בן עטירסה ואמו מרים בת
מחבובה ועטרוסה בת רות ז"ל

בכובזה דני הי"ו – לחייו ולחיי בניו ובנותיו

סרוסי מנני הי"ו – לחייו ולחיי בניו ובנותיו רפואה שלימה ולמנוחת
אביו גגו סרוסי בר סלטאנה ז"ל.

כהן מכלוף הי"ו – לחיי אשתו ובנו ובנותיו ולמנוחת אביו מנני כהן
ז"ל

מישל בוחנק הי"ו – לחיי אשתו בניו ובנותיו.

כהן יוסף הי"ו – למנוחת אביו מסעוד בר שויכה ואחיו אברהם ואפרים
ואחותו מטירצה ז"ל.

כהן אריה הי"ו – לחיי אשתו ואמו ואחיותיו ולמנוחת אביו אברהם בר
בייה לבית כהן ז"ל.

בבר בנימין הי"ו – לחיי אשתו וביתו יפקדיה האל בבנים זכרים
שלקיימא ולעי"נ אביו אברהם בכר ז"ל ואמו מטילדה בת גיה ז"ל

אזידור בן זקן יצ"ו – לחייו ולחיי אשתו וב"ב.
רבי ישראל עמר יצ"ו – לחייו ולחיי אשתו ולעי"נ מר אביו ר' שלמה עמר ז"ל.
חדד יונה יצ"ו – לחייו ולחיי אשתו וב"ב ולעי"נ כמיסה בת זהירה לבית חדד ואביו נגי חדד בר פרטונה וכמיסת ז"ל
יהודה עזריאל יצ"ו – למנוחת אביו אליהו עזריאל ז"ל
מיכה פרץ יצ"ו – לחייו ולחיי אמו ובני משפחתו רפואה שלימה ולעי"נ אביו שלום בר משה ז"ל
סעדון חיים יצ"ו – – רפואה שלימה לאמו ואחותו מוניט משה עדן יצ"ו – – לחייו ולחיי אשתו וב"ב
בקובזה משה הי"ו – לחייו ולחיי אשתו וב"ב
רימונה בקובזה – רפואה שלמה.
כהן אמנון הי"ו – רפואה שלימה ויזכה לחופתו בקוב אמן.
חדד שלום הי"ו – לחייו ולחיי אשתו וב"ב
כהן מאיר הי"ו – לחייו ולחיי אשתו וב"ב
עמי שדי סגרון הי"ו – ימלאו משאלות לבו לטובה. ולחיי כל משפחתו ולעי"נ הסבא ר' כמוס סגרון בר סולטאנה ז"ל
חדד ששון הי"ו – לחייו ולחיי אשתו ובתו ובנו עופר, ויזכהו האל בבנים זכרים של קיימא
פרזי, רפאל סגרון הי"ו – לחייו ולחיי אשתו ובתו ויזכהו האל בבנים זכרים של קיימא ולמנוחת אביו ר' כמוס סגרון בר סולטאנה ז"ל.
צבי זנה הי"ו – לחייו ולחיי אמו ואחיו ולמנוחת אביו פרץ זנה.
אליהו נגאוקר הי"ו – לחיי אמו ואחיו ולעי"נ יוסף נגאוקר ועליזה בסטונקר ז"ל
מימון חיים הי"ו – לחייו ולחיי אשתו וב"ב ובנו ינאי יחזור הביתה בשלום.
דעי דוד הי"ו – לעי"נ בישי דעי וריקה דעי.
אלוש אילן הי"ו – למנוחת אביו ר' אליהו אלוש ז"ל

מזוז יוסף הי"ו – לחייו ולחיי אביו ואמו ואשתו ובניו ובנותיו.
 בני מזוז הי"ו – לחייו ולחיי אשתו ובנו ומשפחתו ולעי"ג אביו כמוס
 מזוז ז"ל
 סרוסי זאב – הי"ו רפואה שלימה לו ולאשתו ולכל ב"ב ולמנוחת אביו
 כמייס סרוסי ז"ל.
 חדד שמעון הי"ו – לחייו ולחיי אשתו ובניו ובנותיו וכל אשר לו
 כהן חיים הי"ו – לחיי אשתו ובניו ובנותיו ונכדיו ולמנוחת אביו ואמו
 ז"ל וחתנו ז"ל.
 שמעון טרבלסי הי"ו – רפואה שלימה לו לב"ב ולנכדיו
 כהן צבי הי"ו – רפואה שלימה לו ולאשתו ובניו ובנותיו ונכדיו.
 מימון משה הי"ו – לחייו ולחיי אשתו ובנותיו ולמנוחת אמו נזיה בת
 רחל בחלה ז"ל.
 דוד לביאד הי"ו – לחיי בנו יצחק ובנותיו ואשתו. ולמנוחת אביו יצחק
 ואמו עזיזה ז"ל.

תרומות שנאספו ע"י המעשה
ר' יוסף סגרון הי"ו הוא וכל אשר לו.

מיכאל כהן יצ"ו – לחיי אשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב ולע"ג: ישי בר
 מינטה לבית כהן
 ר' דוד ישעיה יצ"ו – לחיי אימו ואשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב. רפואה
 שלמה לאימו נזימה בר רחל וכל משפחתה. ולע"ג: סאסי מזלה לבית
 ישעיה כמוס בר סלאטנה לבית סגרון.
 דוד רווח יצ"ו – לחיי אשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב.
 ציון בריכאל – לחיי אשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב.
 דוד סגרון יצ"ו – לחיי אימו ואשתו ובנו ובנותיו וכל ב"ב ולע"ג כמוס
 בר צלאטנה לבית סגרון.
 יצחק חדד יצ"ו – לחיי אשתו, וכל ב"ב ויפקדהו האל בבנים זכרים של
 קיימא. ולע"ג הרב המחבר ומו"ר ר' רפאל כדיר צבאן זצ"ל וזיע"א.

נתנאל בן ר' מאיר סגרון יצ"ו – לחיי אביו ואמו וכל ב"ב ושיזכה להיות תלמיד חכם וירא שמים. ולע"נ סבו כמוס בר צלטאנה לבית סגרון.

אפרים סימון בן שמעון יצ"ו – לחיי אשתו ובנו ובנותיו וכל ב"ב. לע"נ משה בר פלורי וויקטוריה בת לונה לבית בן שמעון וחמו כמוס בר צלטאנה לבית סגרון.

מסעוד הרוש יצ"ו – לחיי אשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב ולע"נ חיים בר איזה ותמו בר זוהרה לבית הרוש.

אברהם כהן יצ"ו – לחיי אימו ואשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב ורפואה שלמה לבנו יקר ולע"נ עזיזי בר מיסה לבית כהן, וחיים בר אמימה לבית ברבי וסביו וסבותיו.

יעקב פדלון – לחיי אשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב ורפואה שלמה לכתו ליאת. ולע"נ רפאל בר שרינה, וטיטה בת מסעודה לבית פדלון.

דוד מויאל יצ"ו – לחיי אביו ואימו ואשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב ורפו"ש להוריו.

גיל סעדון יצ"ו – לחיי אביו ואימו וב"ב ויזכהו האל לחופתו בקרוב ולע"נ סבו אליהו בר אילנה לבית עדי.

פנחס אלוש בן דבורה יצ"ו – לחיי אשתו וב"ב ויפקדהו האל בבנים זכרים של קיימא. ולע"נ מימי פראזי.

גדי פיניש יצ"ו – לחיי אימו ואשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב. ולע"נ כמוס בר שלבייא לבית פיניש, מרדכי בר חיה לבית קוצינסקי.

שלמה דהן יצ"ו – לחיי אשתו וב"ב ויפקדהו האל בבנים זכרים של קיימא. ולע"נ אליהו בר תמו ושבא בת שמחה לבית דהן.

כמוס כהן יצ"ו – לחיי אשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב. ולע"נ מיכאל בר מרים לבית כהן.

מאיר דמרי יצ"ו – לחיי אביו ואימו ואשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב.

אמנון כהן יצ"ו – לחיי אביו ואימו ואשתו ובנו ובנותיו וכל ב"ב.

דניאל חבבו יצ"ו – לחיי אביו ואימו ואשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב.

אברהם בטיטו יצ"ו – לחיי אשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב. ולע"נ ניסים בר חנה וזהורא בת חנינא לבית בטיטו.

מאיר עטיה יצ"ו – לחיי אימו ואשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב. ולע"נ שמעון בר חביבה לבית אשור.

ציון שרון יצ"ו – לחיי אשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב. ולע"נ בתיה בת חיים, משה בר בתיה.

מתפללי בית כנסת – "בית שמואל" הי"ו לרפו"ש לר' פראזי עלוש למנוחת נפטרי בית כנסת בית שמואל.

מרדכי מוסאי יצ"ו – לחיי אביו ואימו ואשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב.

ניסים כהן הי"ו – לחיי אשתו ובניו ובנותיו ונכדיו וכל ב"ב וד' ישלח לו רפואה שלמה.

אליהו לילוף הי"ו – לחיי אביו ואימו ואשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב ורפואה שלמה לכל משפחתו.

ציון סופר הי"ו – לחיי אביו ואימו ואשתו ובניו ובנותיו וכל ב"ב.

מעטוק סגרון הי"ו – לחיי אביו ואמו ואשתו ובניו ובנותיו וחתנו. לע"נ בחלה ברת ביה לבית זנה ז"ל.

מסעוד חדד הי"ו – לחיי אשתו, בניו ובנותיו ונכדיו וכל ב"ב ולע"נ נפטרי משפחתו.

תרומת עובדי קמ"ג ה' עליהם יחיו ע"י גדול המעשה
יוד רפאל מימון יצ"ו. וימלא הי"ת משאלות לבו לטובה א"ס.

חדד משה יצ"ו – לעי"נ משה חדד בר סאסיה ושלביה בת קמונה ז"ל

מור יוסף רפאל יצ"ו – למנוחת אביו משה בר עליה לבית מור יוסף ז"ל

אריה יאנקוביץ יצ"ו – לעי"נ דודתו רוזה שיינפלד בת גולדה ז"ל מ"א
אנה יאנקוביץ בת גולדה ז"ל

הנרי דלויה יצ"ו – לעי"נ דוד בר ימנה וסולטנה בת רבקה לבית דלויה
ז"ל

אבגי יצחק יצ"ו – לעי"נ אביו מאיר בר סולטנה ואמו סולטנה בת
זוהרה ז"ל.

נעים משה יצ"ו – לחיי אביו ואמו ולח" אשתו ובנותיו אסנת מיכל
ומוריה.

קמחי נחום יצ"ו – רפואה שלימה לאחיו חזקיהו חיים בר פרטונה ולהצלחת בניו ובנותיו.

אסייג פנחס יצ"ו – למנוחת רחל בת חנה אבוטבול גלב"ע ג' תמוז התשכ"א ז"ל.

אסייג פנחס יצ"ו – למנוחת חמותו זהרה בנג' בת עישה ז"ל.

אלישע רוזן לוי יצ"ו – ברכת כל אשר יעשי יצליחו הוא ואשתו ובנו אסף ובתו רויטל.

אלישע רוזן לוי יצ"ו – רפואה שלימה למרים רוזן לוי זולמש' אדרי.

לזר הפלונג יצ"ו – לעיי"נ הפלונג ברטולד בר פאני ואסתר בת רחל

לזר פלונג יצ"ו – לעיי"נ בלקר אליעזר בר חנה

עד כאן עובדי קמ"ג

נסים אוחנה יצ"ו – לרפואה שלימה לאשתו מרים וכל ב"ב. ולע"נ טלמה בר שימח ופריחה בת חביבה לבית מש' זינו. וכמוס בר זינה לבית רקח ז"ל.

פרטוק מצליח יצ"ו – לחייו ולחיי אשתו בניו אייל, אלון, טל, ובתו אלה לרפוא"ש. ולמנוחת אביו משה בר טרקי ואמו גזלה בת רוזנה לבית פרטוק ז"ל.

כהן יהודה הי"ו – לחייו ולחיי אשתו בניו ובנותיו.

בוכריס אברהם הי"ו – לחייו ולחיי אשתו בניו ובנותיו

מדר יגאל הי"ו – יזכהו האל לחופתו בקרוב ולרפו"ש לאביו.

בקובזה ישי הי"ו – לחייו ולחיי אשתו בניו ובנותיו

עשור מצליח הי"ו – לחיי אשתו בניו ובנותיו ולעי"נ הנפטרים.

כהן ציון הי"ו – לחייו ולחיי אשתו בניו ובתו.

יוסף כלפון הי"ו – רפוא"ש ולהצלחה בעסקיו. לחיים טובים ומאושרים.

כהן ממיס הי"ו – לחיי אשתו ויפקדם האל בזש"ק אמן ולרפוא"ש לאחיו.

ר' שושן שלמה כלפיו הי"ו – לחיי בניו ובתו ולמנוחת אביו מעתוק.

דוד אוסייף(אוזיפה) בתו רוחלה ואמו לאה בת הרב רבי אבא שאול ויסמינה לבית כלפון תנצבה"א. וישלח האל רפוא"ש לאשתו אמן.

מתפללי בית הכנסת שבת אהבת – אחים לחיים טובים ומתוקנים.

נדבי בית הכנסת שנות חיים ע"י גדול המעשה

בנם של גדולים ר' יוסף חורי שליט"א.

יוסף חורי – לחיי אשתו בנו בנותיו נכדיו נכדותיו וחתנו ה' יברך אותם חיים ארוכים טובים ומתוקים לעי"נ נפטרי המשפחה בכלל נפטרי ישראל.

אשר סרוסי הי"ו – לחיי אשתו בניו ובנותיו ונכדיו וכל ב"ב. לעי"נ אביו סרוסי בן דוד ואמו מסעודה לבית סרוסי ז"ל.

מרדכי שמעוני הי"ו – לחיי אשתו וב"ב ונכדיו וב"ב. לעי"נ מ"א חי שמעוני בר ססיה ומ"א שלבייה בת אשר ז"ל.

דוד חרד הי"ו – לחיי אשתו בנו ובנותיו ולשמחתם. ולעי"נ מ"א אורידיה בת עזיזה חרד יחמיו פנחס בר כמיס עמנו ת.נ.צ.ב.ה.א.

ר' יצחק אסרף הי"ו – לר' יצחק אסרף ולאשתו סיסיל וב"ב הי"ו ה' ימלא משאלות לבם לטובה ולרפוא"ש. ולעי"נ מ"א יעקב בר תמו ומ"א פריחה בת ימנה ובו המנוח יעקב בר אסתר ז"ל ת.נ.צ.ב.ה.א.

יעקב בן שלום הי"ו – לחייו ולחיי אשתו וב"ב העי"א ולבריאות מעליא ולפרנסה טובה. ולעי"נ נפטרי כל עמי ישראל ז"ל.

מערבי מימון הי"ו – לחייו ולחיי אשתו וב"ב ונכדיו וכל אשר לו לבריאות ופרנסה טובה ולרפוא"ש ולשמחות. ולעי"נ או"א יצחק וסבו רחמים אחותו יוכבד וגיסו יעקב, ובן אחותו יוסי וחתמו מסעודה וכל נפטרי המשפחה ז"ל.

יורם אסייג הי"ו – לחייו ולחיי כל בני משפחתו ולבריאות מעליא ולרפוא"ש ויזכה לחופתו בקרוב ולעי"נ מ"א דוד בן שרה הסבא נסים והסבתא וזה אזולאי בני זוהרה ז"ל.

מרדכי טוהר הי"ו – לחייו ולחיי אשתו וב"ב וחמיו וחתמו. לבריאות איתנה ולרפוא"ש ולפנסה טובה. ולעי"נ מ"א ישעיהו טוהר בן ססי אורידיה ז"ל ומ"א רחל(רשל) טוהר בת אברהם ומהדיה ז"ל.

מבורך לביא הי"ו – לחייו ולחיי אשתו בניו ובתו ונכדיו לבריאות ולרפוא"ש ופרנסה טובה לעי"נ מ"א מעתוק ומ"א ליזה ובן דודו מערבי בן נווארה ז"ל.

אבי ועקנין הי"ו – לחייו ולחיי אשתו בניו ובתו וכל ב"ב אחיו ואחותיו וכל ב"ב. לעי"נ מ"א מכלוף ועקנין בת תמי נלב"ע ב' חשון תשנ"ד ומ"א סוליקה בת איזה נ"ע ר' תמוז תשנ"ג.

ניסים נגר הי"ו – לחייו ולחיי מיליה נגר בניה ובנותיה ונכדיה ולחופת בנה נסים ולרפוא"ש ולפרנסה טובה לעי"נ מ"א מעתוק משה נגר בר שהלה ובתו זהבה מירב בת מיליה תנצבה"א.

ר' יעקב אוזן הי"ו – לחייו ולחיי אשתו בניו ובנותיו ולבריאות איתנה ולפרנסה טובה ולהצלחה. לעי"נ מ"א רחל בת ססיה אוזן ז"ל תנצבה"א.

משה כהן הי"ו – לחיי משה כהן ואשתו אסנת, עידן, ספיר וירדן, לבריאות ולהצלחה בכל מעשה ידיהם לעי"נ מ"א יהודית זאקלין בת כדרה לבית כהן ז"ל תנצבה"א.

יצחק דמרי הי"ו – להצלחת קרובי יצחק דמרי בכל מעשה ידיו ולרפוא"ש. ולעי"נ יצחק זרק בר מרים ז"ל גלב"ע כ' אדר תשנ"ד תנצבה"א.

ר' עזיזי דמרי הי"ו – לחייו ולחיי אשתו ובו"ב ונכדיו וב"ב ולרפוא"ש ולהצלחה. לעי"נ מיי"א ר' יוסף דמרי בר סגייפה ומ"א שאנה בת שמחה לבית דמרי ז"ל.

משה עמנו הי"ו – לחייו ולחיי אשתו בניו ובנותיו ונכדיו ולרפוא"ש ולהצלחה ולחופת הבנים. ולעי"נ מ"א מסעוד עמני בר עלוייה ומ"א ריחנה בת זהירה לבית עמני ז"ל.

נתן חסון הי"ו – לחייו ולחיי אשתו ובנותיו הי"ו ויזכו לבנים זכרים שלקיימא. ולהצלחה. ולעי"נ מו"א נסים עלוש בן כמיסה לבית חסון ז"ל ותצנבה"א.

מתפללי בית הכנסת שנות חיים ע"ש הרב הגדול ר' חיים חורי זיע"א שכוונה ד' באר – שבע ולחיי המתפללים ולבני משפחותיהם בגשמיות וברוחניות ולרפוא"ש. ולעי"נ נפטרי עם ישראל תנצבה"א.

קופת פדיון נפש – לחיי התורמים ולכל חיילי צה"ל ולב"ב חיים ארוכים טובים ומתוקים. ולעי"נ חללי צה"ל ולכל נפטרי עם ישראל תנצבה"א.

קופת פדיון נפש – לחיי המתפללים בבית הכנסת שבאחריות ACIV לחיים ארוכים טובים ומתוקים ולעי"נ נפטרי קרוביהם תנצבה"א.

רבני ותלמידי ותשב"ר מתיבת רבנות – לחיי הרבנים והתלמידים ותשב"ר מיישיבת רבנו ר' חיים חורי זיע"א וב"ב הי"ו ולהצלחה ברוחניות ובגשמיות ולעי"נ נפטרי קרוביהם תנצבה"א.

גבריאל מדרר הי"ו – לחייו ולחיי אשתו בני אבי ובנותיו גלית, ומזל הי"ו ולרפוא"ש ולהצלחה ושיזכו לחופתם בקרוב. ולעי"נ נפטרי המשפחה והקרובים ז"ל תנצבה"א.

ר' נתן ספקטור וב"ב הי"ו – לחיי ר' נתן ספקטור אשתו בו"ב ונכדתו וב"ב הי"ו בריאות טובה ומעליא והצלחה בכל ולעי"נ אברהם צבי בן משה ומ"א צפורה סלויה בת אברהם נחום, וחמיו יששכר בן אברהם וחמותו שרה בת יהודה לייב. ז"ל תנצבה"א.

כמייס כהן הי"ו – לחייו ולחיי אשתו בו"ב ונכדיו הי"ו להצלחה ובריאות ופרנסה טובה. ולעי"נ סולה בת רוזה לבית כהן, ושושן בר טולה לבית כהן ז"ל תנצבה"א.

רפאל סעדון וב"ב הי"ו – לחייו ולחיי אשתו וב"ב רפוא"ש לו ולאשתו דיאמנטה ולבנו אבנר יציל ה' את אבנר מכל דברים רעים אמן. ולעי"נ מו"א ומ"א ובני – דניאל בר דיאמנטה ז"ל.

מנחם יהושוע חרד הי"ו – לחייו ולחיי אשתו וילדיו וכל הנלוים אליו הי"ו ולהצלחה בכל מעשה ידיהם ולמנוחת אביו ר' יוסף חרד בר סגורה ז"ל.

אפרים מימי הי"ו – לחייו ולחיי משפחתו ולרפוא"ש ולהצלחה בכל מעשיהם ולעי"נ יעקב מימי בר חנינה ז"ל.

פרטוק גוזלן הי"ו – לחייו ולחיי אשתו בניו ובנותיו ונכדיו.

פרוטנה טהר הי"ו – לחיים ארוכים וטובים ולרפוא"ש ולעי"נ ציון טהר בר אסתר ז"ל.

ידידנו היקר הרה"ג ר' פראז'י עלוש וכל משפחתו רפואהשלימה בריאות טובה מעליא והצלחה בכל. , ר' ישראל עלוש הי"ו – לחייו ולחיי משפחתו ולרפוא"ש למור אביו ר' פראג'י עלוש שליט"א.

שלמה בן נינט ואברהם בן נינט הי"ו – ולרפוא"ש ופרנסה טובה ויזכו לחופתם בקרוב אמן.

הרב ישראל אליה (מלונדון) הי"ו – לחייו ולחיי אשתו ג'ינה בניו ובנותיו לחיים טובים ומתוקנים דשנים ורעננים כל הימים אכ"ר

הרב שמואל לייטר הי"ו – ואשתו תמר בניהם ובנותיהם ונכדיהם ה' ימלא משאלות לבם לטובה יחיו ויאריכו ימים אמן.

הרב שמעון יונה הי"ו – לחייו ולחיי אשתו יהודית בנו יהושע ובנותיו ונכדיו ה' ימלא משאלות לבם לטובה ויאריכו ימים ולרפוא"ש אמן.

אריה לוזון הי"ו – לחייו ולחיי אשתו ובניו ה' ימלא משאלות לבם לטובה ולרפוא"ש ולעי"נ מו"א ר' רפאל לוזון בן מסעודה ומ"א פרטונה בת שרה תנצבה"א.

שלום חדר הי"ו – לחייו ולחיי אשתו ובנותיו וב"ב ישלח ה' רפוא"ש לאשתו שרח אמן.

עטיה יהושע – לחייו ולחיי משפחתו וכל ב"ב. ולמנוחת כל נפטרי ישראל ובכללם צבי בר דינר שנפל במלחמת יום הכפורים ושמואל בר יעקוטה לבית עטיה, וסברוסה בת מסעודה לבית עטיה, וזיריה בת יעקוטה לבית בוכריס ועטירסה בת מסעודה לבית כהן תנצבה"א.

מאיר לוזון הי"ו – לחייו ולחיי אשתו ובניו ובנותיו ולרפוא"ש אמן וכל אשר יעשו יצליחו. ולמנוחת אביו ר' רפאל לוזון בר מסעודה ואמו פרטונה בת שרה ז"ל.

מיכאל עזריה הי"ו – לחייו ולחיי אשתו שרה ובנו חנניה – יהודה, ובתו חדווה – ימית ה' ימלא משאלות לבם לטובה וישלח לו האל רפוא"ש אמן. וכל אשר יעשו יצליחו אמן.

נתן פרטוק הי"ו – לחייו ולחיי אשתו בת שבע ובניו צוריאל – כמוס, אביתר, אביאל – מצליח ובנותיו אבישג, אביה – כוכבה ה' ימלא משאלות לבם לטובה ישמרם האל מעין הרע ומיצר הרע וישלח להם רפוא"ש מעליא אמן (חצור הגלילת).

מננה פרטוק – למנוחת בעלה כמיס פרטוק ז"ל.

אליהו בן זקן הי"ו – לחייו ולחיי אשתו חגית ובנו מצליח – שמעון – עומרי, איתי יששכר מאיר ובתו חן. ה' ימלא משאלות לבם לטובה ויצליחו בכל מעשיהם. ולרפוא"ש ולהצלחה בבית החדש אמן.

רפאל לוזון הי"ו – לחייו ולחיי אשתו שמחה ובניו ליאור, לירן – פנחס, ובנותיו לילך, לימור וישלח האל רפוא"ש לאשתו שמחה לחיים ארוכים טובים ומתוקים וכל אשר יעשו יצליחו אמן.

כליפה ברבי הי"ו – לחייו ולחיי אשתו פרטונה – מזל ובנו נסים ובנותיו אילנית וגלית ויזכו הילדים לחופתם בקרוב. וישלח לו האל רפוא"ש מעילא וימלא האל משאלות לבם לטובה והצלחה בחיים אמן.

רחל מימון – ה' ישלח לה רפוא"ש ושתיזכה לחופתה בקרוב אמן.
וישמרה האל מעין הרע ומיצר הרע ושתיזכה לחיים טובים ומתוקים
ומאושרים ותצליח בכל אשר תעשה אמן.

עזרא זכריה הי"ו – לחייו ולחיי אשתו יעל ובנו יאיר – מצליח ובתו
אורית יאריכו ימים ה' ימלא משאלות לבם לטובה ולרפוא"ש וכל אשר
יעשו יצליחו אמן.

הדסה מימון – ה' ישלח לה רפוא"ש ושתיזכה לחופתה בקרוב אמן.
וישמרה האל מעין הרע ומיצר הרע ושתיזכה לחיים טובים ומתוקים
ומאושרים ותצליח בכל אשר תעשה אמן.

אנקרי ראובן – לחייו ולחיי כל ב"ב ולמנוחת אמו מרים בת פקיה לבית
משפ' אנקרי ז"ל.

משה טרבילסי הי"ו – לחייו לחיי אשתו בניו ובנותיו ונכדיו ונכדותיו
ולמנוחת אביו מעתוק (עתוגו) טרבילסי בר רבקה ובנו המנוח אברהם בן
כיריה הי"ד ז"ל.

בן עטיה פרץ הי"ו – לחייו לחיי אשתו בניו ונכדיו ה' ימלא משאלות
לבם לטובה ולמנוחת מו"א ואחיו נסים ז"ל תנצבה"א.

יוסף סגרון הי"ו – לחייו ולחיי אשתו לידיה ובניו נריה – כמוס, אחיה
– מצליח, אליה – ישראל – דניאל, נחמיה – אוריין ובנותיו רבקה –
דגית, צופיה, ה' ימלא משאלות לבם לטובה וישמחו ביוצא חליצתם
לגדלם בתורה ה' ובמצותיו וידגו לרוב בקרב הארץ ולמנוחת מו"א אביו
ר' כמוס סגרון בר סולטאנה ז"ל.

כמיים בן חי סרוסי הי"ו – לחייו ולחיי אשתו בניו ונכדיו ה' ימלא
משאלות לבם לטובה ורפוא"ש ולמנוחת בנו מנאני – מוטי בר זולי
ז"ל.

אליהו חורי הי"ו – לחייו ולחיי אשתו ה' ימלא משאלות לבם לטובה
ולמנוחת הוריו ואחיו משה ופנחס בני זורייה ז"ל.

חיים מימון בן מבורך – לחייו ולחיי אשתו בניו ובנותיו וכל ב"ב
ולמנוחת אביו מבורך מימון ז"ל.

מאיר שלי הי"ו – לחייו ולחיי אשתו וכל ב"ב ולמנוחת כל הנפטרים
של המשפחה.

מרגי יעקב הי"ו – יו"ר המועצה הדתית בבאר – שבע. ימלא ה' משאלות לבו לטוב וכל אשר יעשה יצליח.

אשר מימון הי"ו – לחייו ולחיי ילדיו ולרפוא"ש ולמנוחת אשתו רשל בת מרים ובנו אברהם בן רשל ז"ל.

רני כהן הי"ו – לחייו ולחיי כל משפחתו והצלחה בכל אשר יעשו אמן.

זבולון בן רבי שמעון מימון יצ"ו – לחייו ולחיי משפחתו ולרפוא"ש ולמנוחת מו"א הרה"ג רבי שמעון מימון זצ"ל.

עמוס זנה הי"ו – לחייו ולחיי כל משפחתו לחיים טובים ומתוקים ולמנוחת הנפטרים.

עופר שושן הי"ו – לחייו ולחיי כל משפחתו לחיים טובים ופרנסה טובה ולמנוחת הנפטרים.

אוזיפה עזריה הי"ו – לחייו ולחיי כל משפחתו לחיים טובים ופרנסה טובה.

ר' ברוך חורי הי"ו – לחייו ולחיי אשתו בניו ובנותיו ונכדיו ולהצלחה לחיים טובים ומאושרים ולמנוחת כל הנפטרים.

לבדח דוד הי"ו – למנוחת אביו ואמו ולחיי משפחתו.

גבריאל מדר הי"ו – לחייו ולחיי כל משפחתו.

עלוש יגאל הי"ו – לחייו ולחיי אשתו וב"ב

רפאל זוילי הי"ו – לחייו ולחיי משפחתו וכל ב"ב ולרפוא"ש.

יוסף טויטו הי"ו – לחייו ולחיי משפחתו וכל ב"ב ולרפא"ש.

ר' אליהו מימון הי"ו – בן ר' משה מימון – לחייו ולחיי משפחתו ולרפוא"ש לאמו ולמנוחת אחותו בתיה בת נווארה מבי"ת ז"ל.

חדד ששון הי"ו – לחייו ולחיי אשתו ובתו בתיה ועופר בבזש"ק אמן.

פרץ עמר הי"ו – לחייו ולחיי אשתו רבקה בנו דניאל לרפוא"ש ולבתו אביה לחיים טובים ומתוקים לכל ב"ב. ולעי"נ מו"א עזיזה בת פלילה לביתעמר ז"ל.

טרבלסי עופר הי"ו – לחייו ולחיי אשתו ובניו ה' ימלא משאלות לבם לטובה וישמרם האל מעין הרע. ופרנסה טובה ורפוא"ש.

צבי עידן הי"ו – לחייו ולחייאשתו בניו ובנותיו ונכדיו. ולעלוי שכינת עוזני ולמנוחת הנפטרים.

ארמונד סויסה הי"ו – לחייו ולחיי אשתו וכל ב"ב.

מצליח דעי הי"ו – לחייו ולחיי בניו ובתו ונכדיו ונכדותיו וכל ב"ב ולרפוא"ש. ולמנוחת מו"א ללו דעי ומו"א אורידה לבית מ"ש דעי ז"ל.

ירון טרבלסי הי"ו – לחייו ולחיי אשתו ולרפוא"ש והצלחה בכל אשר יעשו ולפרנסה טוב ויפקדם האל בבזש"ק אמן.

יוד רפאל מימון הי"ו – לחייו ולחיי אשתו שרה מימון ימלא האל משאלות לבם לטובה וישלח האל רפוא"ש אמן.

ססי (שנישל) מימון הי"ו – הוא ובניו ובנותיו ונכדיו ונכדותיו ימלא האל משאלות לבם לטובה וישלח דברו וירפאם רפוא"ש בכל אבריהם וגידיהם. ולמנוחת אשתו (דודה) גזיה בת רחל (בחלה) לבית מימון תנצבה"א.

נון צבי חיים הי"ו – לחייו ולחיי אשתו נגה ולחיי בתו אור – יהל ה' ישמרם ויחיים מכל צרה ונזק יצילם. יאריכו ימיהם בטוב ושנותיהם בנעימים וימלא האל משאלות לבם לטובה אמן.

ר' משה שמעיה מימון הי"ו – לחייו ולחיי אשתו איילה בניו יניב, בועז ובנותיו איריס, רות ישמרם האל מעין הרע, ומכל צרה ונזק יצילם ויאריכו ימים בטוב. ושנותיהם בנעימים חיים ארוכים וטובים ומתוקנים בפרנסה טובה בבריאות איתנה ורפוא"ש ויזכו לראות בחופת ילדיהם ונכדים מהם במהרה וידגו לרוב בקרב הארץ אמן.

אדל עצבה הי"ו – למנוחת בעלה רחמים בן שמואל ויונה עצבה נלב"ע ביום כב' באדר ב' התדש"מ. ולמנוחת בנם אברהם עצבה ז"ל.

אריה ולאה עדי – למנוחת בנם החייל אמיץ עדו שנלב"ע ב – טז' באייר תשנ"א ז"ל.

אריה עדי הי"ו – למנוחת אמו רחל עדי שנלב"ע ביום טז' ניסן תשנ"ד ז"ל.

אסתר פרץ הי"ו – לחייה ולחיי בניה ובנותיה ונכדיה ולמנוחת בעלה ר' נסים בן דוד לבית פרץ ז"ל.

טרבלסי עוזי הי"ו – לחייו ולחיי אשתו מזל ובנותיו ה' ימלא משאלות לבם לטובה ויפקדם האל בבזש"ק אמן.

חנניה סבג הי"ו – לחיי משפחתו ולרפא"ש הצלחה לכל משפחתו ולעי"נ פיבי יפרח ז"ל.

יעקב אהרון הי"ו – לחייו ולחיי משפחתו ולרפוא"ש לאהובה בת שרה ולהצלחה לנתנאל בן מרים בת מזל.

שמעון חורי הי"ו – לעי"נ חואטי חורי לבית סג'רה וזוליאנה לבית חורי זמרדה בת תברה לבית בכבוזה.

עד הנה המתנדבים בעם ברוכי השם אשר קנו את הספר מראש. את הכל את ה' תשמרם וכצנה רצון תעטרם. ה' עליהם יחיו דשים ורעננים יהיו. ימלא הית' משאלות לבם לטובה לעבודתו יתברך ואל נורא עלילה יקבל תפילה ובימהם ובימנו תשוב ציון על תילה אמן.

**משבח אני את המתים שכבר מתו
מן החיים אשר הם חיים עדנה.
אל מלא רחמים יתמלא ברחמים
על כל נפטרי ישראל ובכללם
על נר"ן כל חללי צ.ה.ל
שנפלו במערכות ישראל
יזכור אלהים לטובה
את נשמותיהם הטהורות והיקרות
יהיה שלום על משכבם
ובצרור החיים יצרור נשמתם
ולקץ הימים יעמידם אמן.**

ציון לנפש חיה

מנוחה נכונה בישיבה העליונה

שם תהיה מנת ומיוחדת

נפש אדמו"ר הרב הגדול

רפאל כדיר צבאן בר אמימה

אשר עלה שמי שמים

ביום ד' כסלו התשנ"ה.

ת.נ.צ.ב.ה.א.

ציון לנפש חיה

רחמנא די רחמנותא דיליה

יאמר למיעל קדמיהי דכרן

נפש האשה הצנועה והכשרה והמיוסרת מרת

נז'יה בת רחל (בחלה) לבית מימון

אשר נפקדה ביום כט' טבת תש"ן

ת.נ.צ.ב.ה.

מזכרת נצח

רחמנא די רחמנותא דיליה

יאמר למיעל קדמיהי דכרן נר"ן האשה

מדלה דעי בת שלביה

נלב"ע כב' אלול התשנ"ה

תנצבה"א

נפשה בטוב תלין וזרעו ירש ארץ

רחמנא די רחמנותא דיליה

יאמר למיעל קדמיהי דכרן נר"ן האשה

שלביה בת וורידה

נלב"ע ו' אדר ב' התשנ"ה

תנצבה"א

נפשה בטוב תלין וזרעה ירש ארץ

אל מלא רחמים יתמלא ברחמים

על כל נפטרי ישראל ובכללם על נר"ן

החייל אברהם טרבלסי בן כיריה

שנהרג במלחמת יום הכיפורים

הי"ד ותנצבה"א

מנוחה נכונה בישיבה עליונה
שם תהא מנת ומחיצת נר"ן המנוח
חװאטי בר ג'זלה לבית מימון
נלב"ע יד' אדר התשמ"ז
תנצבה"א

אל מלא רחמים
יתמלא ברחמים על כל נפטרי ישראל
ובכללם ירחם על נר"ן
יוסף בר ג'זלה מימון
נלב"ע ג' ניסן תשנ"ד
תנצבה"א

